Faik Bulut

Dersim Raporları

Kürt Tarihi ve Kültürü Dizisi 14

İnceleme
4. Basım

EVRENSEL BASIM YAYIN

DERSİM RAPORLARI

Faik Bulut

İNCELEME

Genişletilmiş Basım

DOĞA BASIN YAYIN

Dağıtım Ticaret Limited Şirketi

Tarlabaşı Blv. Kamerhatun Mah. Alhatun Sk. No: 25 Beyoğlu / İstanbul

T: 0212 255 25 46 F: 0212 255 25 87

www.evrenselbasim.com - info@evrenselbasim.com

Evrensel Basım Yayın 281

Kürt Tarihi ve Kültürü Dizisi 14

Dersim Raporları: Faik Bulut

Genel Kapak Tasarım: Savaş Çekiç

Kapak Uygulama: Devrim Koçlan

Birinci Basım Haziran 2005

Dördüncü Basım Haziran 2011

DERSİM

RAPORLARI

İLK SUNUŞ

Basılan her kitap nihai fikirler içermez. Tarih, araştırma ve inceleme konularında yazanlar bu kuralı iyi bilirler. Bitmemiş kitap yeni belge, bulgu, veri ve fikirlerle baştan aşağı değişebildiği gibi, özü korunarak genişleyip kapsamına zenginlik katılabilir. On dört yıllık aradan sonra elinizdeki incelemenin genişletilmiş üçüncü baskısı da böyledir. İlk iki baskısı birbiri peşi sıra yapılan bu eserin, onca zaman sonra tekrar basılabilmesi için "yeni bir malzemeye" ihtiyacı vardı. Zira bu derlemeyi, içeriğine fazla aldırmaksızın 1991'de demokratik mücadelenin bir parçası olarak; yasak ve tabulara meydan okuyarak aceleyle hazırlamıştık. Kürt meselesi ve Dersim olayının tabu olduğu bir dönemde, deyim yerindeyse mayın temizleyicisi olma rolünü üstlendik. O tarihten bu yana her iki mesele hakkında onlarca kitap, broşür, araştırma, anı, bilgi ve belge yayınlandı. Öyle ki, özellikle Dersim olayı enine boyuna irdelendi. Veri ve belgeler, neredeyse birbirinden kopya edilircesine bir kitaptan diğerine aktarıldı. Aşağı yukarı konuya ilişkin malzemeler, birbirinin benzeri haline geldiler.

Bu derlemenin basılabilmesini gerekli kılan iki önemli belge elimize geçti. Biri 1890-1900 yılları arasında bir Rus istihbarat subayının Dersim'e ilişkin raporuydu. Diğeri de dönemin bölge komutanı (Van, Muş, Bitlis, Elazığ ve Dersim) Kazım Karabekir Paşa'nın Dersim aşiretleri üzerine hazırladığı bilgi ve istihbarat notlarıydı. Kazım Karabekir'in bu incelemesi ağır Osmanlıca bir dille kaleme alındığından; günümüz Türkçesine sadeleştirerek çevirdik. Bu belgeyi, başka bir yayınevinden çıkan benzeri ya da kopyasıyla dil/anlam bakımından karşılaştırdık. Bizim çevirimiz ve verdiğimiz anlamın daha doğru olduğuna inanıyoruz.

Başka bir yenilik ise; kitabın "Önsöz Yerine" başlığıyla yazılan bölümünün neredeyse tümünün baştan aşağı gözden geçirilmesi oldu. Sözgelimi dönemin Erzincan Valisi Ali Kemali'nin "Erzincan" isimli incelemesinde ele aldığı konuları doğrusu ve eğrisiyle cevaplarken, elimizin altında on dört yıl öncesinin sınırlı malzemesi vardı. O tarihten bu yana çok sayıda kaynak biriktirdik. Bu arada "Kürtlerin kökeni, Zazaca-Kürtçe ilintisi, Dersim-Deylem" bağlantısı gibi konulardaki eski bakış açımızı temelde

korumakla birlikte, yeni veriler ışığında bazı uç iddialarımıza çekidüzen vermek durumunda kaldık ki, bilimsel anlayış ve yöntemin gereği de budur. Tartışma ve polemikleri daha serinkanlı karşılayıp; ikna olduğumuz veya olmadığımız konularda, kendi gerekçelerimizin altını doldurmaya gayret ettik.

İslami yönelimli Yeni Nesil ve Yeni Asya gazetesi çevresinden aldığımız uzunca bir bölümü, tümüyle kitaptan çıkardık. Çünkü aklımızdan bile geçmeyen hukuksal bir davayla karşı karşıya kaldık. O tarihte (1990), söz konusu malzemenin yayınlanabilmesi için özellikle gazete sorumlularından Bünyamin Ateş'le bizzat görüşerek gerekli izni almıştık. Yazı dizisinin gerçek sahibi adını koymamıştı. Kitabımız yayınlanıp kısa sürede iki baskı yapınca, daha önemlisi hukuki açıdan DGM gibi mahkemelerde herhangi bir dava açılmayınca; dizinin sahibi (Kürt kökenli ve Nurcu meşrepli Muhammed) aniden ortaya çıkıp aleyhimize "telif davası" açmıştı. Davacı, kitabın çok para ettiğini sanıp maddi güdülerle mi hareket etmişti; yoksa, bizim kendi meşrebinden olmadığımızı anlayarak siyasi gerekçeyle mi davayı açmıştı, onu bilemiyorum! Kitaptan herhangi bir maddi beklentim olmadığı gibi, gerçekten dişe dokunur bir telif ücreti de alamadım. Benim derdim, "tabuları yıkmak için cezayı göze alarak demokratik bir mücadeleyi başlatmaktan" başka bir şey değildi. Söz konusu yazı dizisini kitabımda yayınlamam için sözlü izin veren gazete sorumlusu Bünyamin Ateş, maalesef siyasi bir tutumla (Nurcu arkadaşının aleyhinde olmamak için) mahkemede tanıklık etmeyi kabul etmedi. O zaman kitabı basan Yön Yayınevi yetkilileri, söz verdikleri yargı sürecini izlemediler. Dolayısıyla "hukuki açıdan tazminat ödemeye" mahkûm edilmiş oldum. Muhammed isimli Kürt kökenli davalı veya avukatı, 28 Şubat 1997 tarihli postmodern darbe (Refahyol Hükümeti'ne karşı) sırasında, İslamcı gazetelere dava sonucunu vererek; "Faik Bulut, kitap araklamış" türünden yalan haberlerin kaynağı oldu.

İlk iki baskıdan sonra, beni üzen bir şey daha yaşandı. Dersim önderi Seyit Rıza'nın emirberi Ferhat Doğan'la uzun söyleşiler yaptım. Yaşlı Ferhat amca, kitap baskı ve dağıtıma girdikten sonra, gelip "Bana gel, söylediklerimin bir kısmını yeniden düzeltip anlatayım" demez mi! Fakat kitabı piyasadan toplayacak halimiz yok. Ancak yeniden basımda düzeltebilirdik. Bunun üzerine kızan Ferhat Doğan, yurtdışında kimi

Dersimlilerin çıkardıkları bazı dergilere birer açıklama göndererek, “Faik Bulut, benim anlattıklarımı tahrif etti” mealinde iddialar öne sürdü. Doğrusu, söyleşi ve derlemelerde, köylülerin zaman zaman köylerini, akraba, kavim ve kabile efradını ön plana çıkardıkları; bazı olayları tek boyutlu anlatıp, kendilerini dünyanın merkezine koydukları her araştırmacının karşılaşabileceği şeylerdendir. Bunu tahmin ederek, Ferhat Doğan’ın anlatımlarına dokunmadan, belli yerlerine şerh (açıklama veya çekince) koymakla yetindik. Ferhat Doğan’ın anlatımlarında neyin doğru veya yanlış olduğuna bakmaksızın, hikâyesini eski haliyle bastık. Zira bir daha karşılaşmadık; bize yapılan bu itham karşısında, kendisine gitmeyi uygun görmedik. Yeniden anlatacaklarının ne kadarının doğru veya yanlış olabileceğinin hiçbir güvencesi yoktu. Yaşı ilerlemiş birinin yeni anlatacaklarıyla her şey karma karışık hale gelebilirdi. Bu yüzden eski anlatımla yetindim ki, okuyucu veya konunun uzmanı, kendisi karar verebilsin. Şunu belirtmekle yetinelim: Şimdiye kadar, maksatlı biçimde hiç kimsenin, can düşmanımın ve en amansız fikirsel karşıtımın dahi görüşlerini tahrif etme, çarpıtma yoluna gitmiş biri değilim. Yakından tanıyanlar, bu kuralımı ve huyumu iyi bilirler.

Ferhat Doğan’ın sözlerinde, Alişer’in Ruslarla, özellikle Rus Bolşevikleriyle temas ettiğine ilişkin değinmeler ve vurgular vardı. Önceki baskılarda bu anlatıma dayanarak; Koçgiri Halk Hareketi ve Dersim Direnişi önderlerinden Alişer Efendi’nin, “Sovyetler Birliği’nin Bakû’da topladığı Doğu Halkları Kurultayı’na (1920) katılmış ve Türkiye komünist hareketinin önde gelen ismi Mustafa Suphi veya yoldaşlarıyla görüşmüş olabileceği” ihtimaline ağırlık verdik. Aradan geçen sürede yaptığımız araştırma ve çalışmalar, bizi, böyle bir sonuca götürmedi. En iyimser deyimle, Alişer Efendi, 1917 Ekim Devrimi’yle birlikte Rus birliklerinin çekilmesinin ardından Ermeni komutan Murat Paşa’nın yönetiminde kalan Erzincan’da, Rus ve Kafkas kökenli (Ermeni, Azeri, Gürcü gibi) sosyalist ve bolşeviklerle temasa geçmiştir. Rusların Askeri Karargâhı’nın bulunduğu Kafkas ülkelerine (Gürcistan, Ermenistan gibi) gidip oradaki bazı sosyalistlerle de buluşmuş olabilir. Fakat bundan ötesi yoktur, bilinmezdir. Dolayısıyla, Ferhat Doğan’ın anlattıklarına dayanarak öne sürdüğümüz “Alişer’in Rus Bolşevikler ve Türkiyeli komünistlerle ilişkisi ihtimalini” abarttığımızı düşünüyoruz. Bu ihtimal hakkında yazdığımız heyecanlı cümleleri, yeni baskıdan çıkardık.

Resmi raporlarda sıkça geçen birkaç deyime açıklık getirmek gerekiyor: Seyit, şeyh, dede, ağa, vs. Genelde İslam literatüründe, özelde tasavvuf ve Alevi-Bektaşi geleneğinde, seyyid ibaresi fazlasıyla geçer. Arapça “bey, efendi, sayın” gibi anlamlarda kullanılan seyyid; soyu Muhammed peygamberin kızı Hz. Fatıma ile Hz. Ali’nin evliliğinden doğan soya denilir. Hz. Hasan soyundan gelenlere, şerif unvanı verilir. Hz. Hüseyin soyunu devam ettirenler ise seyyid unvanını alageldiler. Tarihte siyasi nedenlerle Ehlibeyt’ten olduğunu iddia edenlerin sayısı (Emevilerin bir kısmı, Abbasiler, vs.) çoğalınca; Şii ve Aleviler, “Ehlibeyt” kavramını Hz. Ali ve Hz. Fatıma evlatlarıyla sınırladılar. Hatta Hasan’ı bile ihmal ederek, Hz. Hüseyin üzerinden soyağacını dallanıp budaklandırdılar. İranlı Şiilere bakılırsa; “Şehitlerin Efendisi (Seyid-ül Şüheda) Hz. Hüseyin, son Sasani hükümdarı Yezdgird’in esir alınan kızı Şahbanu ile evlenmiş; dolayısıyla İranlı seyitler, bu evlilik neticesinde çoğalıp dört bir yana yayılmışlardır.” Rivayetten ibaret böyle bir evliliği doğrulayan tarihi veriler bulunmuyor. Konuya ilişkin iddialar bir hayli çelişkilidir. 20 Nisan 2005 tarihli Sabah gazetesinde Dersim Hozat’taki bir cem ayinine katılan muhabire anlatıldığına göre; “Seyitlik; iki kol üzerinden yürümüştür. Bir kol; Hz. Hüseyin evladı Zeynelabidin soyudur. İkinci kol ise İmam Rıza soyu üzerinden yürümüştür.” Rivayete inanılırsa; “İmam Rıza, büyük dedesi Hz. Ali’nin türbesini (veya kemiklerini) Afganistan’daki Mezar-ı Şerif’e naklettirmiş; oradaki evlatları daha sonra Horasan, Hazar Denizi kıyıları ve Kars üzerinden Anadolu’ya, dolayısıyla Dersim’e kadar gelmiştir.” Bunları kanıtlayacak tarihi veri ve bulgulardan yoksunuz. Ortada bulgu, bilgi ve belge olmadığı için Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı zamanında seyit unvanı alabilmek için akla gelmeyecek oyunlar düzenlenir; sahte şecere (soykütüğü) düzenlenir; rüşvet karşılığında bu tür soyağaçları (hem de Nakib-ül Eşraf denen yetkili kuruluş tarafından imzalı ve mühürlü biçimde) alınıp satılırdı. Çünkü seyitlik mertebesi elde etmenin maddi ve manevi avantajı pek fazlaydı. Toplumda ve iktidar nezdinde itibar kazanmanın yanı sıra, geleneğe göre hums (müridlerin gelirlerinin beşte birini), uma, halyat veya hakullah alınırdı. Yönetimler, seyyidlere hazineden mal mülk ve para verirlerdi. Onlar, askerlik gibi hizmetlerden de muaftılar.

Kitabın akışı içinde seyyid sözcüğü birçok yerde farklı yazılmıştır: “Seyyid, seyyit, seyit” gibi. Arapça esas alınırsa doğrusu “seyyid” olan kelimeyi Türkçede yaygın haliyle, “seyit” biçiminde yazdık. Dersim Alevileri

arasında “şeyh” unvanlı isim ve lakaplara rastlanır ki; bunu, Sünni gelenekteki klasik “şeyh” ya da Kemalist literatürdeki “şıh” deyimiyle karıştırmamak gerekir. Alevi/Kızılbaşlıkta “şeyh” daha çok “ocak” kavramıyla bağlantılıdır. Yazı ve raporlarda sıkça rastlanan “ağa” sözcüğü; geniş arazi ve toprakları olan feodal ağa olmaktan ziyade, Dersimli aşiret reislerine verilen bir unvandı. “Efendi ve Bey” sözcükleri, aşiret ileri gelenleri olup okuyup yazma bilen, devlet erkanıyla bir biçimde iyi ilişkileri olan ve yörenin idari müdürlüklerinde (nahiye müdürü, ilçe kaymakamı gibi) bulunanlara denilirdi. Koçgiri aşireti reisi ve Ümraniye müdürü Haydar Bey ile aşiret reisinin katibi Alişer Efendi bunlara örnektir. Keza; resmi raporlarda Dersim aşiret ileri gelenleri sayılırken, bazı yazım hataları yapılmıştır: Kango veya Kankozade gibi isimler, aslında Gango veya Gangozade olmalıdır. Biz düzeltmeleri ya parantez içine aldık ya da hiç dokunmadan okuyucunun takdirine bıraktık.

Resmi belgeler kısmında yer alan Elazığ İstiklal Mahkemesi Başsavcısı Hatemi Şahamoğlu’nun Seyit Rıza ve arkadaşlarına ilişkin iddianame ile bu kapsamda ele alınan Dersim meselesinin tahlili asıl kaynaktan alınmıştır. Ne yazık ki, aslının da devamı yoktur. Yeri gelmişken: Bu kitabı Dersim üzerine yazılanlardan ayıran en önemli özellik, zaman aşımına uğramayacak türden belge ve raporları sunmaktan ibarettir. Bu haliyle ilk iki baskısında derleme niteliği taşıyan kitabın üçüncü baskısına, kendimizden çok şey ekleyip genişlettik. Böylece araştırma, inceleme, saptama ve derlemeyi içeren bir eser ortaya çıktı.

Resmi raporlarda kullanılan ve günümüz Türkçesinde tasfiye edilmiş Arapça-Farsça kökenli kelimelere dokunmadık. Ama parantez içinde günümüzdeki anlamlarını yazdık.

***

Kitabın “Tarihe Tanık Olanlar” arabaşlığıyla verilen; aslında Dersim katliamını bir şekilde yaşamış insanların anlatımlarını, esas olarak M. Kalman’ın Dersim Direnişleri adlı kitabından alıntıladık. Kendisine teşekkür borçluyuz. Ali Kemali’nin arşivlerdeki kitabını 1989’da bize veren, dönemin Beyoğlu Belediye Başkanı Hıdır Kaya’ya minnettarlığımı ifade etmek isterim. Üçüncü baskıdaki teknik angaryayı sabırla üstlenen sevgili oğlum O. Baran’a çok şey borçlu olduğumu belirtmeliyim.

Dersimli Umur Hozatlı, 19 Mart 2005 tarihli Ülkede Gündem gazetesindeki makalesinde, 1938 İkinci Dersim Harekâtı esnasında direnişçi Heme Mırze Sıl ile onu yakalayan komutan arasındaki konuşmayı aktarır: "Beyler, biz oyun oynamadık, savaştık ve yenildik. Sizden ve bizden ölenler oldu. Biz başaramadık, siz başardınız." Komutan başarısızlığın ve bugüne kadar teslim olmamalarının sebebini sorunca, direnişçi Heme Mırze Sıl yanıtlar: "Çünkü ben dağların anahtarını (Mı kılite kou kerd vindi) yani çok sevdiğim yiğit oğlumu çatışmada kaybettim." Dağların anahtarını kaybetmek değil; halkımızın evlatlarının kişiliğinde yeniden bulmak umuduyla.

Koçgiri ve Dersim direnişlerinin baş aktörlerinden M. Nuri Dersimi 1893'te Türkiye'de doğdu, 22 Ağustos 1973'te Suriye'nin Halep şehrinde sürgünde öldü. Mezar taşına Kürtçe ve Arapça yazdırdığı şu dörtlükle sözü bağlayalım: Li ser ve riya dejwar/Min ji kire pir hewar/Da ji bo we ji rojeke/Dınya bibe gul nihar (Bu çetin yolda/İmdat diye çok bağırdım/Bir gün sizin de/Dünyanız gül bahçesi olsun diye)

İstanbul, 22 Nisan 2005

İKİNCİ SUNUŞ

CHP, AKP ve Dersim

Elinizdeki kitabın 5. basımında[1] bile, Dersim'e ilişkin gelişmeler durmadı. Dersim'de bir kez daha kan fışkırdı, militarizm hortlatıldı; tarih ile trajedi, birlikte siyaset sahnesinde boy gösterdiler.

CHP Genel Başkan yardımcısı ve eski diplomat Onur Öymen, 10 Kasım 2009'da TBMM çatısı altında Kürt meselesinin tartışılması münasebetiyle, sorunun "müzakere ve barışçıl yollarla değil, askerî yöntemlerle çözülmesi gerektiğini" vurgulayan bir konuşma yaptı. Şiddet yoluyla meseleyi halletmenin iki örneğini verdi: 1925 Şeyh Said İsyanı ve 1937-38 Dersim İsyanı!

CHP'li siyasetçi ve milletvekili, esasında "gaf yapmadı" gerçeğin ta kendisinden söz etmiş oldu. Öymen, devletin bilinçaltını açığa vurdu. Zira CHP ile onu temsil eden yönetim kademesi, 1930'larda "devlet süngüdür" diyen CHP milletvekillerinin şiddet mirasını devralmış görünüyorlar.

Burada, Öymen'in bilinçli yahut bilinçsiz, farklı bir kusuruna değinmekte yarar var: Bir, Dersim olayı, bir isyan değil; topyekûn imhaya karşı nefsi müdafaadır, kendini savunma temelinde bir direniştir. Ancak devlet mantığı, karşı gelen herkesi "asi" ve "isyankâr" ilan etmek suretiyle, onun başvurmak zorunda kaldığı eylemi de "isyan" gibi gösterme alışkanlığındadır. Halbuki sözcük anlamı itibarıyla "asi" ve isyankâr" ile silahlı ayaklanma, başkaldırma manasındaki "isyan" arasında kesin fark vardır. Mesela bir baba söz dinlemeyen çocuğu için "asi" ve "isyankâr" diyebilir ama aynı evladı hakkında "isyancı" deyimini kullanamaz!

Diğer yandan Öymen, devletin, Kürtler ile asla "görüşmediğini, müzakere yapmadığını, temas ve diyalog kurmadığını" vurguluyor ki, eğer bilinçli bir unutturma ve çarpıtma değilse, bu yanlış tespit, kendisinin Kürt ayaklanma ve direnişlerinin yaşandığı yakın tarih konusunda ne kadar bilgisiz ve cahil kaldığını gösterir! Çünkü Osmanlı ve Cumhuriyet yöneticileri, başta

Koçgiri olmak üzere, Ağrı ve Dersim olayları öncesi ve esnasında, dönemin başkaldıran yahut direnen Kürtleriyle görüşmüş; müzakere yapmış ve hatta onlara "özerklik" vaat etmişler; Kürtlerin bazı haklarını verme taahhüdünde bulunmuşlar.

Öymen'e yönelik tepkiler; CHP'yi sarstı. Dersim kökenli Kemal Kılıçdaroğlu, baba ocağına gittiğinde karşılaştığı kitlesel tepki üzerine Öymen'den "gereğini yapmasını" yani "istifa etmesi"ni istedi. Fakat Ankara'da CHP ileri gelenlerinden gördüğü baskı üzerine, duruşunda ısrar edemedi. Partisinin "çelik iradesi"ne, "devlet, süngüdür" mirasını devralan baskıcı mantığına boyun eğmek zorunda kaldı. Bu olay, aynı zamanda Dersimli Kızılbaş ve Kürtlerin, CHP ile ilişkilerini tartışmaya açtı.

Gerek Öymen gerekse Kılıçdaroğlu, yurtiçi ve yurtdışında yoğun tepkiyle karşılaştılar. Tepki verenler, Öymen'in "CHP'den derhal istifa etmesi"ni istediler! Kanımca bu duygusal bir yaklaşımdı ve gerçekçi bir analize dayanmıyordu. Çünkü ortada şöyle bir yanılsama vardı: Sanki CHP Kürt meselesinde şiddet ve baskıdan, eski deyimle tedip ve tenkil'den yana bir parti değilmiş; sadece Onur Öymen "askerî bastırma yolunu savunuyormuş" gibi bir akıl yürütme söz konusuydu. Kanımca, CHP'nin 1990'lardan 2010 yılına kadar savunduğu siyasetler, onun süngü yoluyla çözümleri tercih ettiğini gösteriyor. Yani Öymen'in CHP'den istifa etmesiyle, bu parti, eski ve yeni günahlarından ve militarist ruhundan arınmış olmayacaktı.

Kılıçdaroğlu'nun istifasını isteyenler ise, daha karmaşık bir sosyo-politik olaya el attılar ancak bu meseleyi bir türlü çözme olanağı bulamadılar. Kılıçdaroğlu ve benzerleri, "celladına âşık" olmuş ve asimilasyona uğramış eski Dersimlilerin, kendilerini Tuncelili diye tanımlamalarından başlayan tarihi bir yanılsamanın ürünüdür. Kimi Türkleşip kimi Sünnileşen bu eski Dersimli, yeni Tuncelililer; düzen partileri sayesinde "ikbal" aramayı öylesine uç noktalara vardırdılar ki; 1990'ların ortasından itibaren İslamcı dünya görüşünü benimseyen Refah Partisi (Milli Görüş) geleneğiyle iş tutabildiler; MHP'ye göz kırptılar; AKP'ye olmadık oranda oy verebildiler. Dahası, Fethullah Gülen hareketine yakınlığıyla bilinen oluşumların özel okullarına, yurtlarına ve sivil toplum kuruluşlarına kucak açtılar. Oralara sığındılar.

Dersimlilerin CHP'ye tepkisi, kimi yerlerde, bu partiden toplu istifalara da yol açtı. Dersimlileri "oy deposu" olarak gören AKP ile CHP, Öymen'in konuşmasından sonra, birbirlerini ağır biçimde suçladılar. Alevi Bektaşi Federasyonu Başkanı Ali Balkız'ın yerinde deyişiyle, "Sanki Aleviler pazara çıkmış mal gibi onun üzerinden pazarlık yapıyor, her iki parti!" (Devrim Sevimay röportajı, Milliyet, 30 Kasım 2009)

CHP lideri Deniz Baykal, AKP'ye, "Alevi oylarını avlamaya çıkma, onlar bizimdir" demeye getiren bir konuşma yaptı. Bu arada AKP'nin geçmişte Alevilere yönelik karşıt tutumlarını, husumet kokan söylemlerini, mezhepçi yaklaşımlarını sergiledi. Buna karşılık AKP lideri ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, "Dersim Katliamı" ibaresini kullandı ve CHP'yi, "eski kafalı katliamcı olmak" ile suçladı.

Bütün bu dalaşma, tartışma ve siyasi fırsatçılıklardan iki önemli sonuç çıkıyor:

Bir: Devletin önemli bir yetkilisi, hükümet başkanı R. Tayyip Erdoğan, "Dersim Katliamı" ve "Kerbela" ibarelerini kullanmakla, ilk kez resmî bir ağızdan, bizim ve diğer araştırmacıların yıllarca iddia ettikleri bir olguyu doğruladı. Yani Dersim'de isyan olmamış; o dönem iktidarlarının planlı imha politikalarına karşı bir direnme (kendini savunma) gerçekleşmiştir. Devletin süngüsü galip gelince de, toplu sürgünler ile katliamlar yaşanmıştır.

İki: Alevilik, siyasi partiler arasında bir rant kavgasına, pastadan pay kapma meselesine dönüştürülmek istenmektedir. Bir "oy kapmaca oyunu" başlamıştır! 2009 sonlarında Öymen ile CHP'ye yönelik Kızılbaş-Kürt, özelde ise Dersimli tepkisinden yola çıkan kimileri, "Alevilerin ebedi billâh CHP'ye küseceklerini, artık ona oy vermeyeceklerini" ileri sürüyorlar. Kanımca, bu gerçekçi bir beklenti yahut öngörü değildir. Çünkü CHP ile Aleviler arasında geçmişte de büyük sorunlar (Kahramanmaraş, Çorum, Sivas Madımak Oteli olayı gibi) yaşandı. Gelgelelim bu küskünlük ve dargınlıklar çabuk unutuldu; Aleviler, çaresizce, yine bu partiye yöneldiler.

Gerçekte mesele şudur: Yüzyıllar boyunca Sünni-Hanefi-Maturidi anlayışın baskısı altında yaşayan ve Yavuz Sultan Selim zamanından beri kitlesel katliamlara maruz kalan Aleviler, Osmanlı'nın yıkılışı ve Cumhuriyet

rejiminin kuruluşuyla birlikte, büyük ölçüde rahatladılar. Cumhuriyet iktidarlarının Alevi-Kızılbaş ve Bektaşi dergâhlarını, Cemevlerini kapatmaları, Alevileri fazlaca kızdırıp küstürmedi. Geçmişte beterin beterini görmüş olan Aleviler, laiklik kuralınca yönetilmekten (devletin güdümünde Diyanet İşleri Başkanlığı'na rağmen) ciddi anlamda şikâyetçi değildiler. Serzenişleri, bir dosta dert yanmaları gibiydi. Cumhuriyet rejimini kuran Mustafa Kemal'i, "Hz. Ali donuna bürünmüş" bir lider olarak görmeyi sürdürdüler. CHP'ye de bu biçimde yaklaştılar.

Kemalist yönetimin Aleviler nezdinde yarattığı yanılsamalı bilinç veya propaganda, 1920-40 yılları arasında ülkeyi yöneten kadronun birçoğunun kökeninin, meşrebinin "Alevi olduğu" temeline dayanıyordu. Bu söylem, 1925 Şeyh Sait Ayaklanması sırasında, Dersimliler arasında gezen devletin görevlileri tarafından, bilinçli biçimde geliştirilmişti.

Alevileri haklı ve gerçekçi kılan olgular, özellikle 1950'lerin ikinci yarısından itibaren ortaya çıktı. CHP'nin, Milli Şef İsmet İnönü'nün tek parti diktatörlüğü altında ezildiklerini hisseden Aleviler, azımsanmayacak oranda oylarını Demokrat Parti'ye (Adnan Menderes-Celal Bayar ikilisinin önderliğindeki) yönelttiler. Fakat DP'nin "laiklik" kurallarını bozan kanunları çıkarması, İslamcıların devletle yeniden barışmasına ve bu arada Alevilerin yeniden hayal kırıklığına uğramalarına yol açtı.

Eh, İslamcıların gerek mezhepçilik temelinde yaptıkları çok yönlü mahalle baskıları, gerekse siyasi-dini eksende kalkıştıkları kuşatma ve katliamlar, Alevileri tarihi açıdan haklı çıkardı. Unutmayalım ki, Aleviler, 1950'den itibaren sağcı-dinci-milliyetçi koalisyonlar ve muhafazakâr hükümetlerin himayelerinde gelişen siyasal İslam, Türk-İslam sentezi ve Sünnilik faaliyetlerinin ana hedefi durumuna geldiler, getirildiler. Bu saldırıları göğüsleyebilmek için, Alevilerin himayesine sığındıkları biricik kalkan, ne yazık ki CHP oldu. Alevilerin nazarında, şeriatçı/dinci/milliyetçi tehlikeye karşı kullanılabilecek biricik güçlü silah, CHP'den başkası olamazdı. Zira bu parti, her zaman iktidar adayıdır, ana muhalefet partisidir. Dolayısıyla kendilerini koruyabilir. Sol ve sosyalist akımlar ise, Alevilerin gözünde daha küçük korunma araçlarına benzerler; mesela, birer çakı, hançer gibidirler. Alevilere göre, sosyalistler iktidara gelemeyecekler; yarının güçlü koruyucuları olmaya aday değildirler; onlardan umut yoktur.

Alevilerin gözündeki CHP böyle olduğundan, onun şamarlarına tahammül etmeyi biliyorlar.

CHP ise, Alevileri hem oy deposu, hem de “laikliğin” temel taşı gibi görmek suretiyle durumu istismar ediyor. Alevi katliamlarının, 1937 Dersim katliamının, 1990’lardan 2000’lerin sonuna kadar bölgedeki çatışmalar nedeniyle uygulanan faili meçhul cinayetlerin, infazların, köy boşaltmalarının ve orman yakmalarının CHP iktidarları döneminde olması acaba bir rastlantı mıdır?

Bu yüzden, Alevi-CHP, Dersimli-CHP ilişkisini sorgularken; kesinlikle AKP ve ondan önceki geleneğin, Sünni egemen ideolojinin Alevi-Kızılbaşlara yönelik açık ve sinsi politikalarını görmezden gelemeyiz. Bunları sorgulamadan Alevi ve Dersimliler arasında CHP’yi deşifre etmeye yönelik her söylem, bir şekilde AKP ve benzeri muhafazakâr partilerin değirmenine su taşır.

Dersimliler Nusayri mi, Zeydi mi?

Durumu iki örnekle zenginleştirebiliriz:

1) Fethullah Gülen cemaati, çok özgün bir yapısı olan Tunceli’ye nüfuz etmeye çalışıyor. Cemaatin, Tunceli’deki çalışmaları biliniyor. Gülencilerin, Tunceli’deki asimilasyon amaçlı politikalarının ardında yatan amaç da Gülen’in geçen hafta internete düşen ses kaydında kendini belli ediyor. Gülen, videobant kaydında, şöyle diyor:

“Artık Kürt istiklali, hürriyeti, vatanı falan diyorlar… Hafizanallah kalkar eskiden yaptıkları gibi burayı da verelim bu adamlara gaileyi giderelim derlerse, arkadan Türkiye’de Kızılbaşlık meselesi geliyor. Şimdi bunların içinde mollalar var, hocalar var, şeyhler var, dindarlar var. Açtığımız okullarda ve ders verdiğimiz üniversiteye hazırlık kurslarında bunlarla diyalog kurabiliyoruz. Bir ölçüde bu dalgaları kırma imkânımız oluyor. Bu sertlikleri kırma imkânımız oluyor… Fakat esas, aslen Nuseyri olan Ermenilerden, Süryanilerden meydana gelmiş aslen Nuseyri olan Tunceli civarındaki Aleviler bu işin arkasındadır. Bunlar Türkiye’de gaileler açtığı

zaman devletinizle ordunuzla bu işin karşısına çıkamazsınız ve bunların dinleri yoktur.” (Kelime Ata, “Dersim’e Nurcu Seferi”, Habercek.com, 29 Kasım 2009)

Tırnak içinde olan ve olmayan yukarıdaki iki paragrafı, gazeteci-yazar Kelime Ata’nın sözü edilen makale başlığından aldık. Burada göze çarpan en önemli nokta, Gülen Hareketi’nin bütün “toplumsal uzlaşma, hoşgörü, ayrımcılık yapmıyoruz; -ci ve –cu gibi sıfatları kabul etmiyoruz ve bunlarla kimseyi de yaftalamıyoruz” türünden iddiaları, yukarıdaki söylemle boşa çıkmış oluyor. Sünni meşrepli bu hareket mensupları, esasında Kızılbaşlık denen olguyu sevmiyorlar; Kızılbaşları dinsiz sayabiliyorlar!

Yukarıdaki sözleri dile getiren Gülen’in ifadeleri, eğer alıntılandığı gibiyse, onun tarikat/mezhep bilgisinin ne derece yanlış olduğunu da göstermektedir. Çünkü Gülen’e atfedilen bu sözlere inanılırsa, Dersimliler Kızılbaş değil, Nusayri inancına mensuplarmış!

Halbuki Nusayrilik, esasında Ehlibeyt denen genel Bâtıni akımın Arap toplumu (Suriye, Lübnan ile Türkiye’nin Mersin, Tarsus, Adana, İskenderun, Hatay ve Samandağı çevresindeki Araplar) arasında yaygındır. Dersim Kızılbaşlığı ile fazlaca bir benzerliği yoktur! Gülen, Hıristiyan inancındaki Ermeniler ile Süryanileri de Ehlibeyt yolundaki Nusayri yapmış; bu da yetmemiş, Dersimlileri Ermeni kökenli gibi göstermek suretiyle, Bâtıni akımlar ile Hıristiyanlığın farklı mezhepleri alanında ne kadar çarpık ve önyargılı malumata sahip olduğunu göstermiştir! Esasen Türkçü dadaş ve alperen ruhlu Türk-İslam sentezcilerinin hemen bütünüyle bilinçaltında yatan ana fikir, önyargı, yanlış hüküm de budur.

2) CHP’nin Tek Parti döneminde devlete Alevilik ve Kürtlük üzerine sıkça raporlar yazanlardan birisi de, 1891 Elbistan doğumlu (ölümü 1980) Hasan Reşit Tankut’tur. Türkçü, tarihçi ve siyasetçi olan Tankut, aynı zamanda “Güneş-Dil kuramcısıdır. 27 Mayıs 1960 askerî yönetimi sırasında Doğu ve Güneydoğu üzerine (Kürt toplumunun çeşitli yanları hakkında) bir rapor daha hazırlamış; Zaza Aleviliğini şöyle tanımlamıştır: “Genel olarak Zaza Aleviliğine, Dersim Aleviliği denilir. Bunlar inanç bakımından Bâtıni ve ulusal teşkilat bakımından Zeydi’dirler. İmam Zeyd, İmam (Hz.) Hüseyin’in oğludur… Dersim’in seyyitleri Kureyşan aşiretindendir. İlk İmam (Hz. Ali) ile beraber gelen kimselerin devamı sayılırlar.” (24 Mart 1961 tarihli

raporu, aktaran Mehmet Bayrak, Açık-Gizli/Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri, Özge Yayınları, 1994, s. 228-229, Ankara)

Tankut, Alevi meşrepli midir; bilemiyorum. Elbistan doğumlu olması, kişide böyle bir izlenim bırakıyor. Buna rağmen Tankut, Dersim Kızılbaşlığını, götürüp Yemen merkezli Zeydilik mezhebine bağlayabiliyor! Burada ya büyük bir yanıltma/yanılsama var yahut tipik bir "inkâr politikası" söz konusudur. İnkâr politikası, devletin öteden beri Kürt toplumunu bilinçli biçimde "Kürt-Zaza" diye ayırması; Zazaları, Türk kavimlerinden sayması tezine dayanıyor. Türk-İslamcı bu teze göre; Dersim Alevileri, esasında Orta Asya'dan yani Horasan'dan gelmişlerdir. Taberistan ile Gilan/Deylemistan (İran'daki kuzey bölgeleri), Zeydilik inancının tohumlarının atılıp yeşerdiği iki ocaktır. Dersimliler, mezhepsel şekillenmelerini ve Türkleşmelerini, bu ocakta tamamlamışlar! Anadolu'ya, Dersim bölgesine gelip yerleşmişler. Fakat her nasılsa, Türklüklerini unutup Kürtleşmişler!

Akla hayale sığmayan iddia, saçma sapan tarihsel tez budur!

Ne yazık ki, 80 yıllık resmî propagandanın etkisiyle bu teze inanan çok sayıda Alevi-Kızılbaş, Bektaşi ve Dersimli bulunuyor. Hozatlı Ali Kaya, bu uğurda İran'ın Gilan bölgesine gidip kısa bir gezi yaptıktan sonra, Dersimlilerin Kürt toplumuyla ilişkisinin olmadığı yolundaki temelsiz tezi, ileri aşamalara taşıyan görüşleri savunmakla ünlendi. Zazalık iddiasını ilk ortaya atanlardan Ebubekir Pamukçu, Dersimlileri Deylemistan (İran) yöresi sakinlerine bağlarken; Zaza denilen Şafii inançlı Bingöl, Diyarbekir, Palu, Siverek, vs. insanlarının bu Sünni mezhebinin, esasında Alevi inançlı Gilan ve Deylemistan yerlileriyle niçin farklı olduğunu bir türlü açıklayamıyor. Ali Kaya ise, güya dilbilim üzerinden giderek Dersim Dımıli dilinin Kuzey İran'daki Deylem/Gilan yöresi sakinleriyle aynı olduğunu öne sürerken; aynı Dersim Kırmanci dilinin İran'ın güneyinde Hewremanice konuşan Kürt kökenli ve Alevi meşrepli insanların diliyle benzerliğini gündeme bile getirmiyor. Keza Sünni inançlı ve Goranice konuşan İranlı Kürtlerle Dersimlilerin dil/lehçe benzerliğini açıklamaktan aciz kalıyor. Bu soruya yanıt vermekten titizlikle kaçınıyor!

Buna karşılık araştırmacı Gürdal Aksoy, doğduğu yöreyi mercek altına alan ciddi ve tutarlı denemeler kaleme aldı. Özellikle "Dersim Alevi Kürt

Mitolojisi: Raa Haq'da Dinsel Figürler" (Komal Yayınları, 2006, İstanbul) başlıklı araştırmasında, resmi Türk tezlerini irdeleyip sorguladı. Halk içinde yanılsamalı ve yanlış tarzda ezberlenmiş birtakım kavramları (Tujik Baba, Munzur Baba, Dersim ismi, Kureyşan adı gibi kelimeleri), etimolojik açıdan inceleyerek Türk Tarih Tezi'ni bir anlamda çürüten görüşler, önermeler öne sürdü.

Gürdal Aksoy, incelemesinin girişine Karl Marx'ın şu cümlelerini yazmış ki, son derece isabetlidir: "Biz, insanların dünyevi meselelerini teolojik meseleler olarak görmüyoruz. Tersine, teolojik meseleleri dünyevi meseleler olarak görüyoruz. Tarih, şimdiye kadar hep kör inançla yorumlandı; biz, kör inançları tarihle yorumluyoruz!"

Buradan çıkarmamız gereken en önemli ders şudur: İster din temelinde söylensin, ister Kemalist düzlemde ortaya atılsın; Türkiye'de şimdiye kadar Kürtler ve Dersimliler hakkında egemen çevrelerin öne sürdükleri bütün tezler, yalan ve yanlıştır; maksatlıdır, inkârcılığın ötesinde asimilasyona yöneliktir.

Dersimliler ve Dış Yardım Meselesi

Onur Öymen ve CHP tutumunun tetiklediği Dersim tartışmaları sırasında, Dersimli önderlerin dış devletlerden yardım alıp almadıkları konusu da gündemdeydi. Benim araştırmalarım, Dersimlilerin dışarıdan yardım almayı pek düşünmediklerini gösteriyor. Çünkü Dersim bölgesi, dışarıya çıkışı olmayan kapalı bir bölgeydi. Bu yüzden kendilerine güveniyor; dışarıdan yardım istemeyi "yiğitliklerine" sığdıramıyorlardı. Buna ilişkin tartışmaların yaşandığına ve yardım alma önerilerinin reddedildiğine dair önemli ipuçlarına, o döneme ilişkin anılarını yazanların satır aralarında rastlamak mümkün. Böyle bir reddetme olayı, Dersimlilerin içine kapalı, dar bölgeci ruh haline uygundu.

Öte yandan, ortada Dersim önderi Seyit Rıza'nın, 30 Temmuz 1930 tarihli bir mektubu bulunuyor. Mektup, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na hitaben yazılmıştır. Özetle, Dersim'de yapılan katliam, baskı, zulüm ve tahribata dikkat çekilmekte; "İngiltere'nin manevi desteği" istenmektedir. Dikkat

ediniz, burada “maddi” yardım isteği yoktur; sadece boğulmakta olan bir halkın, dünya kamuoyunda duyulması için bir çığlığı, bir haykırışı vardır.

Mektubun altındaki imza, her ne kadar Seyit Rıza’ya ait görünüyorsa da, Mehmet Nuri Dersimi’nin mektubu başından sonuna kadar yazdığı, cümlelerin ve siyasal formülün ona ait olduğu açıktır. Yani mektubun genel çerçevesi ve muhtevası konusunda Seyit Rıza genel bir onay vermiş; Baytar Nuri ise, hem mektubun ayrıntılarını yazmış hem de Dersim’den dışarı çıktıktan sonra (11 Eylül 1937), bunu İngiltere yönetimine ulaştırmıştır. Mektup Seyit Rıza’ya ait olsaydı, o, kendisine “Dersim Generali Seyit Rıza” unvanını vermez, bu rütbeyle mektubu imzalamazdı. Zira Kızılbaşlık erkân ve adabı gereği, kimse kendisine böyle unvanlar yakıştırmaz. O halde Baytar Nuri, o meşhur abartılı ifadeleriyle olayı büyütmüş; doğal önder Seyit Rıza’ya kendisince bir rütbe vermiş olmalıdır.

Öte yandan, Seyit Rıza’nın Birinci Dünya Savaşı sırasında bölgeyi işgal eden Rus askerlerini Osmanlı birlikleriyle birlikte geri püskürtmesinin ardından, dönemin Türk basını, kendisi için “Dersim Generali Seyit Rıza” unvanını kullanmıştır. Basının gözündeki bu “general” ne zaman kendini savunmak, imha olmaktan kurtulmak amacıyla silaha sarılmış; işte o zaman, gazetelerin sayfalarında “cahil, üfürükçü, istavroz ve haç taşıyan kâfir” sıfatıyla karalanmıştır! Tarihin garip cilvelerinden biri de budur!

Aynı mektupta, günümüz Zaza bağnazcılarıyla resmî tarihçilerin öne sürdükleri yanlış iddialara, dolaylı bir cevap bulunmaktadır: Zazacılık yapanlara göre; Sünni Kürtler ile Kızılbaş Dersimliler, etnik ve mezhep ayrılığı yüzünden birbirlerini tutmaz; birbirlerini sevmez ve hatta birbirlerini aynı toplumdan saymazlarmış! Oysa Seyit Rıza’nın mektubundaki şu cümleler, bu tür iddiaları çürüten bir kanıt sayılır: “Bu olay karşısında, Kürtler göçün uzak yollarında can vermek yerine, kendilerini korumak için 1930’da Ararat (Ağrı) Tepesi’nde, Zilan ve Beyazıt Ovası’nda olduğu gibi, silahlara sarıldılar… Zindanlar, yumuşak başlı Kürt halkıyla (Dersimli -F.B.) dolup taşıyor… Üç milyon Kürt, benim sesimden Ekselanslarına sesleniyor…”

O tarihte Dersim’de üç milyon Kürt olmadığına göre, Seyit Rıza’nın sözcülüğünü yapmaya soyunduğu bu sayı, hangi topluluktan, hangi milletten ve hangi etnik kümeden oluşuyordu acaba?

Katliamın Boyutu

Peki, katliamın ve tarihi trajedinin boyutu nedir?

Bu acı olguyu, insanlık suçunu, Kasım 2009'dan itibaren yeniden güncelleşen, toplumun bilincine çıkarılan bazı örneklerle, bazı belgelerle açıklamak mümkün:

Gazeteci-yazar Hasan Cemal'in alıntılayarak verdiği örneklerle somutlaştıralım: İhsan Sabri Çağlayangil, Türkiye Cumhuriyeti'nin tanınmış valileri ve Demirel döneminin başarılı dışişleri bakanları arasında yer alır. 1937-1938 yıllarında Malatya Emniyet Müdürü'dür.

Şöyle anlatır:

"Mağaralara iltica etmişlerdi. Ordu zehirli gaz kullandı, mağaraların kapısının içinden... Bunları, fare gibi zehirledi. Ve 7'den 70'e Dersim Kürtlerini kestiler. Kanlı bir harekât oldu."

Orgeneral Muhsin Batur, Türkiye Cumhuriyeti'nin askerlik mesleğinde iz bırakmış Hava Kuvvetleri komutanlarından biridir. Anılarında Dersim'den şöyle söz eder:

"Okuyucularımdan özür diliyorum, yaşantımın bu bölümünü anlatmaktan kaçınıyorum." Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1972 yılında bir kitap yayınlar. Sonradan toplatılan bu kitabın 491. sayfasında, "1937 yılında yapılan Tunceli tenkil harekâtına dair Bakanlar Kurulu kararı" yer alır.

4 Mayıs 1937 tarihli 'gayet gizlidir' başlıklı bu kararda şu satırlar vardır:

"Son günlerde Tunceli'de vukua gelen hadiselere dair raporlar, 4.5.1937 tarihinde Atatürk'ün ve Mareşal'in huzurları ile tedkik ve mütalaa (inceleme ve değerlendirme) edilerek aşağıdaki sonuca varılmıştır.(...)

Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle iktifa ettikçe, isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek,

köyleri kâmilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür. Not: Paraya acımaksızın içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lazımdır. Aslı gibidir. İmza.” (Milliyet, 2 Aralık 2009)

Yavuz Semerci, gazetecidir.

“Tek odaya tıkılan 100 kişinin üstüne kurşun yağdı, oradan sağ kurtulan üç kişiden biri benim babamdı. Ne yapalım şimdi? Üstünde kurşun izleri duran konağı görmeyelim mi? Yaşayanların anlattıklarını duymayalım mı? Babamı, amcamı, bu hikâyeyi görüyorum. Gözlerimi mi kapayayım? Bu bir insan hikâyesidir. Yaşanmıştır. Film senaryosu değildir. İzini takip etmek kolaydır. Yaşanmış bu hikâyeleri anlatmamış olmamız yeterince kötüydü bence. Anlatsaydık, bu noktalara gelmeyecektik belki. Belki birbirimizi daha iyi anlayacaktık.” (İclâl Aydın’ın röportajı, Vatan gazetesi, 21 Kasım 2009)

Dersim faciasının gizli kalmış bir yanını tam 69 yıl sonra açığa çıkaranlardan biri de Urfa-Birecik yerlisi Sünni bir Kürt olan 112 yaşındaki Abdullah Çiftçi’dir. Kamera önünde konuştuktan kısa bir süre sonra hayata gözlerini yuman vicdan sahibi Abdullah Çiftçi, şunları anlatmış:

“Dersim’e gittiğimizde Hozat’ta cepheye verdiler. Görev yaptığım birimin ismi Hozat Piyade Birliği’ydi. Bölüğümüzün çoğunluğu Urfalıydı. Askerlerin hepsi Kürt idi. (Dersim’in) Sarp bir coğrafyası vardı. Dağlar çok yüksekti. Erkekleri hayvan derisinden çarık giyerlerdi. Ne kar bilirlerdi, ne soğuğu. Çok dayanıklı ve güçlülerdi.”

“Kış mevsimiydi. Operasyona gittiğimiz köyleri önce çembere alırdık. Bu sırada köyün çevresine yerleşen isyancılar, üzerimize taş atıyorlardı. Atılan taşlar, çığa sebep oluyordu. Çığ yüzünden çember dağılır, düzenimiz bozulur, zayiatlar oluşurdu. Bazen 100 askerin öldüğü olurdu çığ yüzünden. Operasyonlar sırasında çatışmalar da olurdu. Bazı günler, 10 isyancıyı ölü olarak ele geçirirdik.”

“Gıda sorunumuz yoktu. Ahırlardan binlerce inek çıkardı. İnekler küçük memeliydi. (Biz, askerler) onların (Dersimlilerin) hayvanlarını kesip yiyorduk. Onların köpeklerini, eşeklerini serbest bırakıyor; geri kalan

hayvanları kendimize alıyor, sonra da evlerini ateşe veriyorduk. İki yıl böyle sürdü.”

“Allah kimseye göstermesin gördüklerimi… Çocuklar birbirlerine sarılırlardı. Candı, ne yaparsın. Sonra çığlıkları gökyüzüne yükselirdi. Kanları sel olup akardı. O çığlıklar hâlâ kulaklarımda, bir türlü gitmiyor… Niçin katlettiğimizi bilmiyorum. (Dersimlilerin) Askere gitmedikleri söyleniyordu. Kürtler miydi, gâvurlar mıydı bilmiyorum. Savaşıyorduk. Onlar bizi, biz onları öldürüyorduk.” (Gündem gazetesi, 19 Ocak 2007)

2009 yılının sonunda “Dersim’de çok can yandığı, katliam yaşandığı” herkesçe kabul gördü. Ancak devleti koruma refleksiyle hareket edenler, şöyle bahanelere sığınmaya başladılar: “Canım ne olmuş! Evet, devlet sert önlemler almış, can yakmıştır. Fakat bu can yakma, bölücü kesimlerin (Dersimli Kürtler yahut genelde Kürt siyasetçi ve aydınları) iddia ettikleri gibi, 50-60 bin insan katledilmedi. Nihayetinde, birkaç 100 veya 1000 insan, askerî operasyonun yan zayiatı olarak öldürülmüş olabilir!”

Devletin resmî kayıtlarına bakılırsa, Dersim’de öldürülen sayısı 12 bin kişinin üzerindedir. Resmî rakamlar, genelde katliam sayısını az gösterir. Kanımca katledilen Dersimli sayısı 20 bin ile 25 bin arasında değişmektedir.

Bu tartışmalı rakamlar bir yana, insan hayatı, sayılarla ifade edilmeyecek kadar değerlidir. Sivil halkı öldürmenin sayısı, rakamı olmaz!

Meselenin püf noktası nedir? Hasan Cemal’in ifadesiyle şudur: “Anlatmak, acıları anlamak...

Acılara saygı göstermek... Acıları paylaşmak...

Kimileri böyle yapmak yerine, bunca yıl sonra daha hâlâ tarihimizde yaşanmış acıları mazur göstermek istiyorlar. Daha hâlâ tarihimizin kepaze sayfalarını, katliamları, kıyımları mazur göstermek istiyorlar.” (Milliyet gazetesi, 2 Aralık 2009)

Baş Sorumlu Kim?

19 Kasım 2009'da Brüksel merkezli Avrupa Parlamentosu'nda Dersim üzerine yaptığım bir konuşmanın ardından şöyle bir soruyla karşılaştım: Acaba Dersim katliamının baş müsebbibi, baş uygulayıcısı kimdir?

Kanımca Cumhuriyet yönetimindeki kadroyu oluşturan tek tek isimlerden ziyade, genel bir zihniyet üzerinde durmakta yarar var. 1926-34 arasında sürekli Dersim raporları hazırlayanlar; 1934 yılında İskân Kanunu adı altında Dersim ve diğer Kürt yoğun illerdeki insanları zorla Türkiye'nin başka bölgelerine sürmeyi ve bu şekilde Kürt toplumunun doğal demografik dokusunu bozmayı, bu arada Türkleştirme çerçevesinde asimilasyon politikası izlemeyi planlayan hemen herkes, olaydan az çok sorumludur. 1935 yılında Tunceli Kanunu diye bir özel imha/inkâr/asimilasyon yasasını onaylayıp uygulamaya koyan herkesin, Dersim olayında parmağı vardır. Gerisi ayrıntıdır.

Aynı noktada iki yanılsamaya daha değinmem gerek. Dersimli bir dostum, dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın, yöredeki insanlar tarafından "halkı katliamdan kurtaran adam" olarak görüldüğünü söyledi. Ona, hangi köylü olduğunu sorunca, durumu kavradım. Esasında Mareşal Çakmak, Dersimlilerin mağlup olup dağılmaları ve katliama maruz kalmalarından sonra yani olayların/direnişin çökertildiği son aşamada bölgeyi teftişe gitmişti. Teftişi esnasında uğradığı bir köyde (Kemşor yahut Keşmor olması lazım), insanların asker denetiminde toplanıp bağlandığını görmüş; alacağı korkunç cezayı bekleyen topluluğun feryadı ve figanı kulaklarını sağır etmişti. Gerçekte öldürülen öldürülmüş, mıntıkada etnik temizlik tamamlanmıştır. Kalanlar yani Mareşal'in rastladıkları, kılıç artıkları kabilinden bir kümeydiler. Muhtemelen o an için merhamete gelip, "nasıl olsa ezilen ezildi, yok olan oldu, bunlardan da bir zarar gelmez!" diye düşünmüş olmalıdır. Böylece onları affetmiş, öldürülmeden salıverilmelerini emretmiş! Hepsi bu kadar! Ancak olay, yangın hızıyla çevreye yayılmış ve Fevzi Çakmak, "Dersimlileri Kurtaran Komutan" olarak, halk dilinde efsaneleşmiştir. Birinci yanılsama, yanlış bilinç budur.

Halbuki "Tunceli askerî operasyonlarını" yakından izleyen birçok askeri uzman ve siyasetçinin iddiasına göre; Mareşal Çakmak, olayın bu kadar sert ve kanlı biçimde bastırılmasının tek sorumlusu olmalı! Zira Genelkurmay

Başkanı'dır; tüm talimatlar, onun karargâhından çıkmıştır! Kimileri de, İnönü'yü baş sorumlu sayar! Mesela, O tarihte Dersim'de operasyona katılan Birecikli asker Abdullah Çiftçi'nin ifadesiyle, "İnönü, bu işi bitirin!" diye kesin talimat vermiş.

Bunlar, yabana atılır iddialar değildir. Ancak ben, olayın kolektif bir sorumluluk olduğuna, meseleyi kişileştirmenin anlamsızlığına dikkat çekmekle yetinmek durumundayım.

İkinci yanlış bilinç ise, Dersim katliamının sadece "sol Kemalist" bir kadroya mal edilmesi gayretidir ki, bu iddianın ardında, genelde muhafazakâr, dindar ve İslamcı çevreler bulunmaktadır. Oysa Cumhuriyet yönetiminde görev almakla birlikte esas olarak hilafetten yana dindar/muhafazakâr tutumlarıyla bilinen Sakallı Nurettin Paşa (1920-21 Koçgiri katliamından ötürü çok eleştiri alıp sorgulanan general), General Kazım Karabekir ve Mareşal Fevzi Çakmak gibileri, Dersimlileri "öcü, tehdit kaynağı görmüş; Kürtlük idealinin önüne geçmek için Kürtlerin yaşadıkları yerlerden sürgün edilmelerini, asimilasyona tabi tutulup Türkçüleştirilmelerini" savunabilmişlerdir.

Suçlu olmak, Beyaz Adam zihniyeti doğrultusunda davranmak; kendisini üstün, ötekileri aşağı görmek suretiyle kurtarıcılığa ve medeniyet öncülüğü yapmaya soyunmaktır.

Bu hususta sadece Onur Öymen için "Allah söyletti!" demekle yetinemeyiz. Dersim olayları öncesinde/sırasında görüş bildiren CHP'li A.N. Karacan, "devlet süngüdür" tanımı yapmıştı. Herhalde Karacan'ı da "Allah söyletmiş" olmalı! Genelkurmay Başkanlığı, Dersim hakkında kendine ulaşan raporları inceleyip 1930'lu yıllarda görüş belirtirken, "yörenin koloni (sömürge) gibi ele alınıp buna göre muamele edileceğini" tespit etmişti. Bu saptama için de "Allah yazdırdı, söyletti!" deyimini kullanmak yerinde olur. Nihayet dönemin (Malatya) Emniyet Müdürü ve 1960'lı ve 1970'li yıllarda Adalet Partisi iktidarlarında Dışişleri Bakanlığı yapan İhsan Sabri Çağlayangil, şimdiki CHP'li Kemal Kılıçdaroğlu ile 1987 tarihli söyleşisinde, "Dersimliler, mağaralarda gaz bombalarıyla fareler gibi zehirlendiler" demişti. İhtimaldir ki, Çağlayangil, Allah'ın "söyle ya kulum" buyruğuna uyarak, bir katliamı açığa vurmuştu!

Böylece, “Dersim’e medeniyet götürüyoruz; insanları ağalara, şıhlara kulluktan kurtarıp özgürleştiriyoruz; oradaki cehaleti yok ediyoruz!” gerekçesiyle, katliamı göz ardı etmeye, yaşananları unutturmaya çalışan kesimlerin, neyi imha ettikleri ve neyi amaçladıkları da, daha iyi anlaşılmıştır!

Alternatifimiz İslamcılık mı, Laiklik mi?

İslamcıların, olayı sol Kemalist kadroya mal etmeleri, diğer yanıyla şu anlama gelebilmektedir: “Bakınız, bunların getirdiği laiklik, sizleri korumadı; ezip geçti. Halbuki İslamın ve Osmanlı’nın kapsayıcı hoşgörüsü içinde ne güzel, gül gibi geçinip gidiyorduk!” Bu doğru bir iddia olmadığı gibi, Osmanlı’nın Alevi kitlelerine yönelik katliamları ve Dersim’e gerçekleştirdiği seferler, İslamcı söylemin sahtekârlığını ortaya çıkarmaya yeter! Otoriter ve devletle özdeşleştirilmiş bir laikliğe kızmak ayrı bir şeydir; laiklikten vazgeçip, Osmanlıcılığı ve İslami düzeni alternatifmiş gibi arzulamak daha başka bir şeydir!

İslamcılık veya Osmanlıcılık, hiçbir şekilde laikliğin yerini tutamaz. Gerçek laiklik, özgürlükçülüktür, özgürleşmedir; ötekinin, farklı olanın haklarına saygı duymaktır.

Komünistler ve Dersim

Dersim’deki musibetten, trajediden yanlış dersler çıkaran bazıları da, suçu sosyalizmde görme eğilimindeler. Örneğin, Öymen’in yol açtığı tartışmaların tozu dumanı içinde, Komünist Enternasyonal’in (Komintern), Dersim’e ilişkin bir değerlendirmesi internet sitelerinde yer aldı: “İki ayı aşkın bir zamandan beri Ankara Hükümeti, Dersim bölgesindeki Kürt aşiretlerinin yeni bir gerici ayaklanmasını bastırmakla uğraşıyor. Feodal unsurlar, Kemalist parti tarafından gerçekleştirilen reformlara rağmen bugüne kadar ülkenin bu sapa bölgesinde barınmayı başarmışlar. Bu bölgeye, geçtiğimiz yıl Tunceli adı verilmiştir. Dersim’in hâkim katmanları, yürürlükteki yasalara rağmen kendi yasadışı ayrıcalıklarını

koruyabilmişlerdir. Dersim'de devlet otoritesi, sadece kâğıt üzerinde kalıyordu. Feodal aşiret reisleri, her fırsatta devleti hiçe sayarlardı… Bugün, Kemalist Hükümet'in enerjik reformları yüzünden kendi iktidarlarını tehdit altında hisseden feodal unsurların ümitsiz direnişiyle karşı karşıya bulunuyoruz." (Komintern yayın organı Rundschau'nun 29 Temmuz 1937 tarihli nüshasından alıntılayan Erdal Yeşil, Komintern Belgelerinde Kürt Sorunu, Tohum Yayınları, s. 185, İstanbul)

Kestirmeden söyleyelim. Komintern iki temel noktada yanılgı ve yanlış değerlendirme içindedir: Bir, Kemalist Hükümeti mutlak doğru ve ona karşı direnen herkesi (özellikle Kürtleri) mutlak hatalı görmek, diyalektiğin temel kuralına, Marksizmin çok boyutlu değerlendirme yöntemine aykırıdır. İki, devletin imha politikası karşısında direnen Dersim aşiretlerini, "feodal gerici" olarak nitelemektedir. Böylece ezen-ezilen, zalim-mazlum ekseninde politika yapmayı öngören sosyalizmin öğretisi, yol göstericiliği göz ardı edilmektedir. Daha önemlisi, Komintern, o dönemin Sovyetler Birliği'nin dış politikasının çıkarlarına ve pragmatizmine, devletlerarası güç dengelerine hizmet eden bir kurum haline getirilmişti. Komintern'den doğru düzgün analizler beklemek gerçekçi olmazdı. Nitekim Çinli Komünistler, kendileri hakkında benzer raporlar sunan, Çin Komünist Partisi'ni Çinli Kemalist sayılan Sun Yat Sen-Çan Kay Şek çizgisinin kuyruğuna takmayı öngören ve salık veren Komintern'in politikasına uymadıkları için başarılı oldular. Zafer kazandılar. Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına endeksli politikalarını dayatan Komintern'e uyan bütün komünist partiler İspanya, Yunanistan, Hindistan, Mısır, Lübnan, Suriye ve Irak'ta başarısızlığa uğramış; burjuvazinin kuyrukçusu olmanın ötesinde, egemen sınıfların şamar oğlanı, kurbanlık koyunları haline gelmişlerdi.

Komintern'in bu tür kusurları olduğu gibi, dünya çapında ve insanlığa yol gösteren büyük sevaplarının ve doğru politikalarının olduğunu unutmamak lazımdır. Avrupa'daki faşizme karşı, Sovyetler Birliği ile Komintern'in katkıları asla inkâr edilemez. Sömürgeciliğe son veren ulusal kurtuluş hareketlerine yadsınamaz desteği vardır Komintern ile Sovyetler Birliği'nin.

Keza, Komintern'i yanıltan Türkiye kaynaklı bilgilerin de özellikle, TKP ve Kemalist yönetimden gittiği, herkesin bildiği ve bilmesi gereken bir

konudur.

Komintern’in Dersim ve Türkiye’deki Kürt ayaklanmalarına ilişkin yanlış değerlendirmesinin iki ayrı nedeni daha vardır: İlki şudur; o devirdeki iletişim araçlarının azlığı ve yetersizliğidir. Türkiye’deki komünistler ile Komintern mensupları, Türkiye’nin sapa bir yerinde olan, kuş uçmaz kervan geçmez bir bölgesi sayılan Dersim’de neler olup bittiğini bizzat görecek, işitecek halde değildiler. Komünist muhabirler, kuşatma altındaki bölgeye giremezlerdi. Dolayısıyla Kemalist devletin resmî açıklamalarını yayınlayan gazete ve radyolardaki haberleri, olduğu gibi kullanmakla yetiniyor; bunların doğruluk derecesini araştırmıyor yahut araştıracak alternatif bir kaynak bulamıyorlardı. İkinci nedene bakalım: O dönem Türkiye Komünist Partisi (TKP), Dersim’e temsilci/muhabir veya elemanını gönderecek imkânlardan yoksundu. Alternatif haber olma imkânı yoktu. Olsa bile, Komintern örgütüne öyle sadık kalmış ve dolayısıyla Kemalist yönetimin ilericiliğine öylesine inanmıştı ki, Dersim yahut herhangi bir Kürt isyanı hakkında nesnel değerlendirme yapması mümkün değildi. TKP’nin, Kürtlerin kendi demokratik haklarını elde etme temelinde mücadelesini ilerici değil, “feodal, gerici, işbirlikçi” diye göstermesi, Komintern’e bu tür raporlar vermesi kaçınılmazdı. Öyle bir düşünce yapısına sahip TKP’den başka türlü tutum beklenemezdi! Komintern’in yanlış değerlendirme yapmasının kaynaklarından birinin TKP olması, bizi şaşırtmamalıdır.

O halde, küreselleşme rüzgârından etkilenerek ve Komintern’in yanlışlarını bahane ederek, moda deyimle sosyalizme “tu kaka…” demek yerine, Komintern’in hatalarından ders çıkarmak esas alınmalıdır. Zira sosyalizm, dünyanın tüm ezilenlerine muazzam bir ufuk açmanın ötesinde, halkların kendi kaderlerini tayin hakkı gibi bugün bile aşılamayan ilkesiyle dünyanın gözünü açmış; 1930’lardan günümüze kadar sürebilen ulusal kurtuluş mücadelelerinin öncülüğünü, rehberliğini yapmıştır. Bizler, sosyalizmi kötülemek yerine, Marksizmin gereğini şöyle yerine getirmek durumundayız: Marksizm, gerçekleri olgularda aramaktır. Bu düzlemde Marx ne kadar dâhi ve bilge olursa olsun, bir Meksikalı, bir Bolivyalı, Bir Kübalı, Bir Afrikalı, bir Asyalı veya Türkiyeli kadar, o ülkenin şartlarını bilip değerlendiremez. Biz dünyanın Doğu ve Güney (Asya, Latin Amerika, Afrika) bölgelerinde yaşayan halklar, Avrupa merkezli Marksizm

döneminin kapandığını görmeliyiz. Avrupa merkezli sosyalizmin çöküşü, bir anlamda Komintern'in çıkarcı politikalarının ve pragmatist değerlendirmelerinin yani sosyalizmden, Marksist öğretiden uzaklaşmanın bir sonucuydu. Sovyetik sistemin çöküşü, bu tespitimizin başlıca kanıtıdır.

Sonuç olarak, elini kolunu Kemalizme ve dar kafalı ulusalcılığa kaptırmayan; Kemalizme bağnazlık derecesinde bağlı olmayan her sosyalistin/solcunun Koçgiri, Ağrı, Zilan ve Dersim gibi Kürt direniş yahut silahlı kalkışmalarına umarsız kalmaları düşünülemez. Bu düzlemde; geleceği kardeşlik-eşitlik temelinde kurmak isteyen ufku berrak her sosyalistin kalbinin bir yanında trajedi (Koçgiri, Zilan ve Dersim'deki katliamlardan ötürü); diğer yanında ise umut, dayanışma ve mücadele vardır.

Gerçek Kurtuluş Nerede?

Özetle, olaylara mikro tarihin dar penceresinden değil, makro tarihin geniş perspektifinden bakmanın; Dersim'i bu temelde yeniden ele alıp irdelemenin zamanı gelmiştir. Bazı Dersimlilerin, tek başlarına kurtuluşa ve esenliğe erme yolundaki dar düşüncelerinden kurtulmaları, gerçek kurtuluşun özelde ezilen Kürt toplumu ve genelde Türkiye'deki doğal müttefikleriyle birlikte olacağının ayırdına varmalarının da vakti zamanı gelip çatmıştır.

Aynı şey, Aleviler için de geçerlidir. Resmî söylemin, milliyetçi solun ve CHP'nin söylemleriyle ortaya çıkan bazı Aleviler, özellikle kendi Türkçülüklerini Alevilere mal eden kimi Alevi akıl hocaları, şöyle gerekçeler ileri sürerler: "Kürtler Şafiidir, feodaldir, gericidir; Dersimliler Kızılbaş olduklarından değil, Kürtçülüklerinden ötürü kıyıma maruz kaldılar. Bu yanlıştan yola çıkan Aleviler, ne yazık ki, Türklük ve Türkçülük ile Aleviliği özdeşleştirmek suretiyle, üstü kapalı biçimde Kürtlerin varlığını, Alevi Kürtlerin özgün gelenek ve göreneklerini, inanç erkânlarını da inkâr ediyorlar. Türkçülük, bu tür Alevilerin gözlerini öylesine kör etmiş ki, Kürtlerin siyasal partilerinde "Alevi milletvekili, kadro, eleman ve üye bulunmadığını" iddia etme noktasına kadar savruluyorlar. Öte yandan Kürtlerin yasal temsilcisi sayılan DTP'nin 20

milletvekili arasında 6 milletvekilinin Alevi ailelerden geldiğini, Doğubayazıt gibi Kürt Şafii merkezli bir ilçede, Erzincanlı ve Alevi kökenli bir kadının belediye başkanı olduğunu görmezlikten geliyorlar yahut bir Alevi kadının Şafii meşrepli bir ilçeye nasıl belediye başkanı olduğunu izah edemiyorlar? Bu mudur Kürt hareketindeki gericilik ve Şafiilik?

Aynı bağnaz Türkçü Aleviler, zaman zaman sol söylem ve maskeyle ortaya çıkarak, bu kez, şöyle bir iddiayı ortaya atıyorlar: "Seyit Rıza gibi Dersim liderleri, feodal, ağa ve aşiret reisiydiler. Maksatları Dersim'i kurtarmak değil, kendi ağalıklarını sürdürmek idi. Dolayısıyla bunların Alevilik ve Kızılbaşlık ile bir ilgileri yoktu. Gericiydiler ve gericiliğin devlet eliyle bastırılması şarttır!"

Bu türden bir Alevi söyleminin içi boştur; Aleviliğin 72 milleti bir sayma felsefesine aykırıdır. Böyle bahanelerle, Türkiye'deki Kürtlerin demokratik hak mücadelesinden, Dersimlilerin özgürlük kavgasından ve ezilenlerin kurtuluşu savaşımından kendilerini ayrı tutmaya gayret eden birtakım Alevi önder ve şahsiyetleri; kendilerini ülkedeki müttefiklerinden tecrit etmek ve hatta devlete sırtlarını dayamak suretiyle, doğal müttefikleri sayılan Sünni Kürtlerin, Kızılbaş Dersimlilerin ve sömürülen emekçilerin mücadelesinin karşısına set çekmek gibi tehlikeli bir duruma düşebilirler.

Unutmayalım ki; diğer ezilenleri yok sayarak, onları uçurumun derinliklerine iterek esenliğe, kurtuluşa varabileceklerini hayal eden bazı Aleviler, büyük bir düş kırıklığı yaşayabilirler. Alevilerin kurtuluşu da, yukarıda saydığım mazlum ve ezilen kesimlerle birlikte olmaktan geçer. Zira mücadele eden Sünni Kürt, kavga sürecinde kendi mezhepsel önyargılarını ve çemberini de yırtmaktadır. Keza kurtuluş kavgasındaki Kızılbaş/Kürt (Dımıli) Dersimli, aynı zamanda kendi mezhepsel çemberinden çıkıyor, dar bölge anlayışını terk ediyor ve Kürt kardeşiyle, Türk kökenli Alevi-Bektaşi yareniyle, velhasıl tüm Türkiye ile kucaklaşmanın yolunu açmış oluyor. Bu gerçeği görmeyen, göremeyen Aleviler açısından, can, canan ve yarenleriyle, özetle doğal dost ve müttefikleriyle birlikte kurtulma düşüncesine ters bir tavır takınmak; "Alevi hakkı", "Alevi Çalıştayı" adı altında sadaka kabilinden sunulacak yavan bir lokmayı yutmak suretiyle aldanmak ve aldatılmak olacaktır.

İstanbul, 2 Aralık 2009

GENEL GİRİŞ

Kavimlerin halklaşma ve uluslaşma süreçlerinde tarihsel olaylar ve gelişmelerin belalı, musibetli, felaketli ve acılı boyutları için, “kıyım, katliam, kırım, soykırım, ferman…” türünden ifadeler kullanılagelmiştir. Bu ifade ve tanımlar, siyasileştirilerek bir üst aşamada jenosit (genocide: bir etnik grubun veya halkın toptan imhası; soykırım) deyimine dönüşürler. Kürt halkının meselesiyle ilgilenenlerin çoğu, sorunun sadece maddi ve fiziksel yönünü ifade eden jenosit kavramı üzerinde durdular. Son belirgin örneği 1988’de Irak Kürdistanı’nın Halepçe kentinde görüldü.

Oysa sorunun bir de etnosit (ethnocide: kültürel soykırım/tarihsel ve kültürel imha) denen boyutu var ki, jenositten çok daha tehlikelidir. Çünkü bedensel tasfiye ve bir halkın toptan imhasını öngören harekâtların hiç unutulmadığı, kuşaktan kuşağa ve kulaktan kulağa aktarılarak tarihsel bir “kin ve nefret” birikimine dönüştüğü görülmüştür. Newroz geleneği ve zalim Dehhak ile Demirci Kawa’nın amansız mücadelesinin söylenceler biçiminde günümüze kadar ulaşarak siyasi bir boyut kazanması da böyle olmuştur. Amerikan yerlisi Kızılderililerin soykırıma uğratılmaları gibi söylenegelmektedir. Cumhuriyet öncesi ve sonrası Kürt ayaklanmalarında idam edilenler, kurşuna dizilenler, yakılıp yıkılanlar vs. resmi kayıtlarda yer aldığı biçimiyle tarihsel kitap ve belgeler halinde günümüzde yayınlanmaktadır artık.

Tarihsel ve kültürel imha demek, her şeyden önce bir halka ya da ulusa, öz geçmişiyle kimliğini unutturmak demektir. Bizzat hatırlanması gereken şeylerin toptan “unutulmuşluğun dipsiz kuyusuna” ve uzayda her şeyi yiyip yutan “kara delikler”in tarihsel çukuruna, tümüyle ya da parça parça bırakılmasıdır etnosit. Özcesi, bir halkı halk olmaktan çıkarıp başka bir “hayalet ruh” halinde dolaştırmaktır. Bir topluluğun, kavmin veya halkın tarih ve kültür mirasının imha edilerek egemene/yönetene ya da iktidarı elinde tutana mal edilmesi yeni bir siyaset değildir. M.Ö. 3 binli yıllarda yaşayan Sumerliler devrinde bile uygulanmıştır. Sumerli şair, yazar ve öğretmen Ludingirra’nın kaleminden okuyalım: “… İlkel olan bu ülkelerin halkı kıskandı bizi. Fırsat buldukça, üzerimize saldırdılar. Kentlerimizi

yakıp yıktılar. Biz yaptık, onlar yıktılar; biz yaptık, onlar yaktılar. Halkımız, hatta krallarımız tutsak oldu. Ailelerimiz dağıldı. Tarlalarımız, bahçelerimiz bakımsızlıktan kurudu. Böylece kökü binlerce yıl öncesine dayanan kavmimiz yoruldu, dayanamayacak hale geldi. İçimize yavaş yavaş sızıp bizi yiyen yabancıların kucağına bırakıverdi kendini. Onlar yönetiyor bizi şimdi. Topraklarımıza ilkel geldiler; sayemizde uygar olmaya başladılar. Ne yazıdan, ne tarımdan, ne sanattan, ne dinden, ne okuldan, ne attan, ne arabadan, ne aydan, ne yıldan haberleri vardı. Hepsini bizden öğrendiler. Sonra da 'Biz yaptık, biz bulduk' diye övünmeye başladılar…" (bkz. Muazzez İlmiye Çığ, Sumerli Ludingirra, s. 12) Antik çağda Asurlar, zaptettikleri her kavmin kültürel mirasını imha etmenin yanı sıra onlara yönelik sistemli bir asimilasyon politikası güdüyorlardı. Persler de, devirip mirasına kondukları Medlerin tarih bilinci ve kimliklerini yok etmek amacıyla, özellikle o toplumun aydın ve rahiplerini (magular) ya katlediyor ya da Anadolu'ya sürgün ediyorlardı.

Tarihinin unutturulması veya başkalarınca yazılması, bir halka yapılacak kötülüklerin en büyüğüdür. Sömürgeci zihniyetin ürünü olan oryantalizm, 19. yüzyılda İngiltere'nin işgali altındaki Hindistan tarihinin yazılmasıyla başlamıştı. Bunun canlı örneğine, 1991 Mayısında gezdiğim Viranşehir'e bağlı Yezidi köylerinde tanık oldum. M.Ö. 660-550 yıllarında Zerdüşti inancı biçiminde başlayıp M.S. 1075-1162 yılları arasında ana hatlarıyla Yezidiliğe dönüşen Kürtlere özgü bir inanç ve kültürel mirasın sahipleri olan Yezidiler, İslam'ın etkisiyle tarihlerinin büyük ve önemli bir bölümünü unutmuşlardı. İlginçtir, Kürt Yezidi kültürünün "tarihsel taşıyıcıları" olması gereken pir, şeyh, kavval, fakir ve koçekler, yeni kuşaktan yetişen siyasi bir Yezidi ya da Müslüman Kürt genci kadar bile tarihlerinin bilincinde değillerdi. Bu bağlamda, ezen ve yöneten egemen sınıf, ezilen/yönetilen bir halkın tarihini unutturmak için iki şeye başvurur: Bir; gerçek tarihi tahrif etmek ve inkârcılık. İki; yalan ve yanlışa dayanan "alternatif tarih" yazma çabaları.

Örnekleyelim: Manastırlı Süleyman Sabri Paşa Ağrı, Van, Revanduz bölgelerinde komutanlık yapmıştır. Kürtler konusunda şunları yazar: "Eski tarih, 'Kürt' adlı bir millet kaydetmiyor. Asur kitabelerinde 'Kürt' adına tesadüf edilmiyor; bunun için 'Kürt' kelimesi bir milleti kanıtlamıyor. Asur kitabeleri, vaktiyle bu bölgede Lu Hurdu adlı bir Türk hükümeti

bulunduğunu…” (Van ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler, s. 9-19) Görüldüğü gibi inkârcılık ve tahrif atbaşı yürütülmektedir “alternatif tarih” tezlerinde.

Benzer görüşler Genelkurmay Başkanlığı’nın 15750 sayı ve 16 Mart 1946 tarihle Piyade Okulu için hazırladığı ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kazım Orbay’ın imzasıyla sunulan bir yönlendirme broşürünün 1. ve 4. sayfalarında şöyle ifade ediliyor: “Asur kitabeleri bu mıntıkalarda (Yukarı Mezopotamya) Lahordu adlı bir Türk hükümeti bulunduğunu ve… 3000 yıllık tarihinin kısaca gözden geçirilmesiyle de anlaşılıyor ki, ‘Kürt’ diye bir millet yoktur. Asılları Turanlı olan bu halk…” Türklerin Anadolu’yu fetih tarihlerinin her yıl kutlanan M.S. 1071 Malazgirt Savaşı’yla olduğunu anımsarsak, Yukarı Mezopotamya’da 3000 yıllık Türk hükümetinin bulunmasının imkansızlığını da kavrarız.

Emekli Jandarma Albayı Nazmi Sevgen İran’ın Kürt tezlerine karşılık, Türk devletinin resmi görüşünü, 1970’de askerler için düzenlenen “Doğu’da Kürt Meselesi” adlı konferansta dile getirir: “Ne Asur ne Urartu yazıtları Kardu-Kürdo veya benzeri isimde bir varlıktan söz etmemiştir. Oysa Kürt adına Kurt İlhanı Alp döneminde Elegeş yapıtlarında rastlanır ki, bu Kürtlerin aslen Türk olduğunun kanıtıdır…”

Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları’nı 1937’de yazan Kurmay Binbaşı Burhan Özkök’ün fikri de aynı: “Halk kök itibariyle Türktür. Fakat siyasal, tarihi ve idari bazı sebepler ve daha doğrusu hatalar yüzünden halkın hakiki benliği asırlarca unutturulmuş ve bunlara (Kürt) tabiriyle başka bir mevcudiyet, başka bir milliyet ve manasız bir varlık atfedilmiştir…” (s. 3-4) Bir şey yoktan var edilemeyeceğine ve “manasız bir varlık” diye bir şey olamayacağına göre, bu iddiayı geçersiz kılmanın yolu şu soruyu sormaktır: Kürt, tarihin derinliklerinden süzüle süzüle günümüze nasıl gelebildi? “Kürtlerin tarihinin olmadığı ve halk/ulus olarak yokluğu” yolundaki yanlış tezleri ileri sürmek için Osmanlı yönetiminden beri birçok paşa, general, albay, askeri doktor, yarbay, binbaşı vs. çeşitli yazılar yazdılar. Bunun bir değerlendirmesini 25 Ağustos 1991 tarihli 2000’e Doğru dergisinde “Subaylar Kürt Dersine İyi Çalışıyor” başlığı altında yapmıştık.

Konuya el atan sadece askerler olmadı. Siyaset adamları ve devletin sivil kurumları da bu sorunu inkârcılık temelinde ele aldılar. İsmet İnönü,

konuyu bilerek çarpıtanlar arasındadır. İnönü, Lozan görüşmelerinin (1922) Musul'a ilişkin konusunda İngiliz temsilcisi Lord Curzon'a yazdığı mektuplardan birinde, şu görüşü ileri sürer: "Yezidiler Kürttür, doğal olarak mezhep ayrılığı vardır... Yezidilerle Kürtleri birbirinden ayırmak, ayrı tutmak haksızlık olur... Kürt halkı İrani değil, Turani kökenlidir. (...) Tarihin çok eski dönemlerinde Asurların hakimiyetindeki dağılmalarda, Turani kökenli bir halk olan 'Gudular' (Gutiler -F.B.) oturuyorlardı. Üstün savaşçı olan bu halkın, savaşçı anlamına gelen ismi Asurcaya çevrildiğinde 'Gardu' ya da 'Kardu' anlamına geliyordu ki bu kürt kelimesinin geldiği yerdir." (Hasan Yıldız, Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan, Koral Yay., Mayıs 1991, s.138) İnönü, Yezidileri Kürtlere, Kürtleri de Türklere bağlayarak resmi ideolojiye doğru ilk adımını atmaktadır.

"Kurtuluş Savaşı boyunca 'Kürt' milleti, 'Kürt' deyimini elverdiğince Osmanlı/İslam unsurları çerçevesinde kullanmaya özen gösteren Mustafa Kemal, Kürtlere yönelik önemli taktik açılımlar ve söylemler geliştirdi. Örneğin, 1916'da M. Kemal Diyabakır'da II. Kolordu kumandanıyken, Kürt aşiret reisleriyle dostluk kurmuştu. Kürt milli kıyafetiyle bir tabur oluşturmuş; yine Kürt giysileriyle bezenmiş sekiz-on yaşlarındaki bir kızı da arabasında dolaştırmıştı. Kürtlere gösterilen bu yakınlık öyle etkili olmuştu ki, Mustafa Kemal Paşa'nın aslen Kürt olduğunu söyleyenler bile çıkmıştı." (bkz. Zınnar Silopi, Doza Kurdistan, s. 43.) Mustafa Kemal'in bu taktiği Erzurum Kongresi'nde yankılarını bulmuştu. 8 Ocak 1920 tarihli Erzurum Merkez Heyeti Tutanağı'nda şöyle bir ibare geçmişti: "Doğu Anadolu'nun korunmasında en büyük etken olan Türklerle Kürtlerin birleşmesi öngörülmüştür." (bkz. Doğu Perinçek, Kurtuluş Savaşı'nda Kürt Politikası, s. 108.) Sivas ve Amasya kongrelerinde "Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasının imkansızlığı" üzerinde durulurken; bu "halkın sosyal ve geleneklerine ilişkin haklarının sağlanacağı" yolunda teminat veriliyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu M. Kemal, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Çiçerin'e gönderdiği 3 Haziran 1920 tarihli mektupta ise, "Kürtlerin kendi geleceklerini belirleme hakkını" ifade etmişti. Esasen kurulacak ülkenin "Kürtlerle Türklerin ortak vatanı"; TBMM'nin her iki halkın "ortak meclisi" olduğu ve Lozan'daki görüşmelerin ise "Kürtlerle Türkler adına yapıldığı" defalarca açıklanmıştı. (bkz. Perinçek, age, s. 172,182, 188, 193,197 ve 198.) İzmit'te 16-17 Ocak

1923 tarihlerinde Atatürk, gazeteci Ahmet Emin (Yalman) Bey'e "Kürt Meselesi" hakkında görüş belirtirken, "Kürtlerin çoğunlukta olduğu illere özerklik verme" düşüncesinden açıkça söz etmişti. (bkz. 30 Ağustos-5 Eylül 1987 tarihli 2000'e Doğru dergisi, İstanbul)

Taktik açıdan ortaya atılan "Kürtlere ırki, içtimai ve harsi (etnik, toplumsal ve kültürel) haklar veya özerklik" yolundaki belgeli vaatlerin tutulmaması bir yana; Atatürk, yavaş yavaş söylediklerinden geri adım atmış; hatta "böyle bir önermenin hata olduğunu" sonradan dile getirmiştir. Savaş yıllarında "Kürtleri, Çerkesleri, Lazları.. vs. kapsayan Türkiye milleti" deyimlerini özel olarak "Kürt-Türk kardeşliği" biçiminde vurgulayan M. Kemal, köprüyü geçip işi bitince, fikir değiştirmesinin gerekçelerini Nutuk (Söylev) isimli konuşmalarından derlenen eserinde gerekçelendirmiştir. Bunun doğal sonucu olarak o, 1 Mart 1923 tarihli bir konuşmasında "Türk milleti" ifadesini bilerek kullanır; 29 Ekim 1923'te ise "Türkiye milleti" demekten tümüyle vazgeçer. Artık Kürt-Türk yok, Türk vardır. 1923 Diyarbakır konuşmasında, "Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir ırkın evlatlarıdır..." der M. Kemal. Bu ibare, günümüzde Diyarbakır kent girişindeki büyük bir tak üzerinde yazılı durmaktadır.

M. Şerif Fırat'ın "Türk Tezi"

27 Mayıs 1960 askeri yönetimi lideri Cemal Gürsel; hızlı Atatürkçü, milli inkârcı, tarihsel bilgisi dar gözlemlere dayanan ve ortaokul kültürünü aşmayan Kürt kökenli M. Şerif Fırat'ın Doğu İlleri ve Varto Tarihi adlı kitabının 4. baskısına 1961'de yazdığı sunuşta, "Dünya üzerinde Kürt diye adlandırılabilecek müstakil hüviyetli bir ırk yoktur" demektedir. Ünlü Türk-İslam sentezinin mimarı Cuntacı Kenan Evren'in 1980-81 yılları arasındaki söylev ve demeçleri de farklı değildir: "Kürtler, Orta Asya'dan gelen Türk kavimlerinin bir koludur." Aziz Nesin, 1990'larda yargıdaki savunmasında bu tür söylemleri kınayıp, "Kürtsevmezlik" diye tanımlamıştı.

Cemal Gürsel'in övgüsüne mazhar olmuş devlet destekli M. Şerif Fırat, adı geçen kitap müsveddesinde, Kürtlerin sadece Türk değil, "Türkoğlu Türk" olduğunu ileri sürerek, Erzincan tarihini yazan vali Ali Kemali'nin görüşlerini eleştirir: "Erzincan Valisi Ali Kemali; bu eserini, yabancı bir silah gibi Dersim halkı üzerine uzatmış, onları Kürt Kızılbaş diye vasıflandırıp Türlük duygularını tamamen silmiş, yanlış duygularını kabartmış ve belki de bu halkın son felakete sürüklenmelerine sebep olmuştur." (s. 27) İyi mi?

Söz M. Şerif Fırat'tan açılmışken, onu daha yakından tanımak için yazıp çizdiklerini görmek ve gerçek dışı iddialarının kimler tarafından nasıl kullanıldığını anlamak gerek. Kendisi Varto-Bingöl-Dersim üçgenine dağılmış Hormek (Xromek) aşiretindendir. Bu aşiret Alevi meşrepli olup Dımilice konuşur. Halk dilinde "Alevi Zaza" diye bilinen Hormek aşiretinin Nazımiye ilçesi Civarik köyünde yaşayan Zeynoşa hezbeti (boy, kabile veya oymak) 1876 yılında Bingöl'ün Kiğı ilçesine göçüp, Zeynelli mezrasını kurar. Orada barındırılmayınca Muş'un Varto kazasına gidip yerleşir. Muş-Bingöl arasında Şafii mezhepli Sünni Kürt aşiretleri arasında sıkışıp kalır. Yörede nam salan Cibran (Cibranlı) aşireti de bunlardan biri olup, Zeynoşa hezbetiyle çeşitli nedenlerle hep çatışma içindedir. Cibran aşireti aynı zamanda, yöredeki Hamidiye Alayları'nda etkin rol oynamıştır. Şeyh Sait ayaklanmasının hazırlayıcılarından (Miralay) Halit Paşa, bu aşiretin önde gelenlerindendi. Halit Paşa, isyan başlamadan hemen önce dönemin yönetimi tarafından yakalanıp Bitlis Cezaevi'ne konuldu, sonradan

yargılanıp idam edildi. Gerek Hormek gerekse Cibran aşireti Dımilice konuşan, "Zaza" sıfatıyla anılan Kürtlerdendir. İlki Alevi, ikincisi koyu Sünni inançlı olan iki aşiret arasındaki kavganın kökü Hamidiye Alayları dönemine kadar uzanır. Aşiret kavgalarında çok kan dökülmüştü. Abdülhamit ve İttihat Terakki zamanında devlet desteğini arkasına alan Cibran aşireti, doğrusu, Hormeklere adeta kan kusturmuştu. M. Şerif Fırat'ın Cibran aşiretiyle olan kavgası ve kan davası, sonradan açık ideolojik ve siyasi bir kılıfa büründürüldü. Sünni Cibranlılar Şeyh Sait isyanını desteklerken; Alevi Hormekler, Kemalist yönetimin yanında korucu milisler olarak yer aldılar. Bu tarihten itibaren, M. Şerif Fırat özelde Hormek aşiretinin, genelde Alevi Kürtlerin "Türk değil, Kürt olduklarını" ileri sürdü. Konuya ilişkin makaleler döktürdü ve yukarıda adı verilen kitabı yazdı. Kitabındaki tanımlamaya bakalım: "Cibranlılar, Sultan Hamit'in müstebit (despot) alayları ve Kürdistan'ın kudretli bir aşireti, hükümlerini Muş Varto idare makamlarına yürüten umera ve zabitan (prens, ağa ve subaylar) takımı. Hormekliler mülkiye, reaye (köylü) ve ahali aşiret. Kürt sayılmayan bayağı bir Türkmen aşiretiydi. Hükümet kapısından kovulmuş, canı malı helal Kızılbaşlardı." Kolayca anlaşılacağı üzere, M. Şerif Fırat, Kürt kökenli Hormeklileri, bir kalem oynatışıyla "Türkmen/Türk aşireti" yapıyor. Bununla yetinmiyor; gerçek bir tarih yazıyor edasıyla, başka düzmece tezler de ileri sürüyor. Mesela şöyle diyor: "(Bu Türkmen) aşiretleri 300 yıl önce Palu'da Kürtçe öğrenmişler. Kurmanci, Kürtçe dili diye aslında tarihte var olan ve herhangi bir millete mahsub/mensub edilen bir dil değildir. Bir kıymet ifade etmeyen bu söz yığını dilleri söküp atmalı. Hormek'in yanı sıra Dersim'in 12 aşireti, Düzgün Baba, Sultan Baba gibi isimleri kullanır ve gülbenk dualarını Türkçe alır. Bu da gösteriyor ki, onlar Türk'tür." M. Ş. Fırat, Düzgün Baba (dağ) isminin Türkçe olduğunu ve gulbang denilen deyiş ve niyazların Türkçe okunduğunu söylese de, yörenin tarihi gelenekleri bunu yalanlıyor. Gerçeği, M. Nuri (Baytar Nuri) Dersimi'nin anılarından, Sait Çiya (Dersim Yazıları) ile Hüseyin Akar'ın (Dersim-Civarik: İki Uçlu Yaşam) kitaplarından anlıyoruz:

"Dersim ve çevredeki diğer Alevi Kürt aşiretlerinin Horasan'dan geldikleri; dolayısıyla saf kan Türk oldukları" yolundaki tez, aslında İttihat Terakki döneminde Alevilik meselesini ele alan Baha Said tarafından ortaya atılmış; Cumhuriyet'in Kemalist kadroları veya diğer Türk milliyetçilerince benimsenip geliştirilmiştir. Dolayısıyla M. Ş. Fırat'ın bilimsel anlamda tez

sayılmayan safsataları yeni değildir: Yeni olmadığı gibi, saçmalık derecesinde tahrifatları da içerir. Bakıp, görelim: “Hz. Muhammed ile Hz. Ali, aralarında gizlice Türkçe konuşurlardı.” Maksat; Hz. Ali’nin Türk olduğunu bilinçaltına sokup, dolayısıyla Alevilerin “Türk olduklarını” kanıtlamak; daha doğrusu, Alevi inançlı Kürtleri (özellikle Dersim aşiretlerini) düpedüz kandırmaktır. Onun “kanıt” diye sunduğu soyağacı, günümüz deyimiyle virüslü bir şecere (soykütüğü) ortalıkta dolaşır; dillere pelesenk edilir. Oysa Hüseyin Akar, Dersim-Civarik: İki Uçlu Yaşam isimli çalışmasında bu soykütüğün sahte olduğunu belgelemiştir. (s. 125-129) Akar, bununla da yetinmez; M. Ş. Fırat’ın yaşamöyküsünü bütün çıplaklığıyla göz önüne serer. İzleyelim: “M. Şerif, aşireti içinde ilkokul çağında Türkçe öğrenen beş on mutlu kişiden biridir. 1915 yılında Rus ordusunun Osmanlı topraklarına girişiyle birlikte Malatya’ya göçer. Rusların çekilmesini takiben 1917’de Varto’ya döner. Halbuki Cibranlı aşireti, aynı tarihte (reisi) Halit Bey komutasında Rus ordusuna karşı direnip başarılar elde etmiş birisi olarak göze çarpar. M. Şerif (Şeyh Sait isyanına karışmamakla birlikte, ayaklanmanın bastırılmasının ardından, bazı Kürt ağalarla birlikte Isparta’ya sürgün edilir. İki yıl geçince aftan yararlanıp Kasman köyüne döner. (Buna rağmen tarihten ders almayan) M. Şerif Fırat, sürgün olayını şu şekilde değerlendirir: ‘Hükümet, 1926 yılında Doğu için bir ıslahat lahiyası hazırlamış; bununla, yıllarca halkın sırtından geçinen ve manevi nüfuzlarıyla halkı zehirleyen birçok eski aşiret ağası, hocası ve şeyhini garba (batıya) naklettirmiştir.’ Kökünü arayıp Türk olduğunu kanıtlama peşinde koşan M. Ş. Fırat Ağa, 1938 yılında, bu amaçla Zeynoşa hezbetinin ilk yaşadığı yer olan Nazımiye ilçesinin Atabeşiği diye adlandırılan Civarık köyüne iki kez gider. ‘Ata Ağalar’ dediği Süleyman ve Bertal efendilere konuk olur. Dedesinin mezar taşlarını arar. Ağaların anı ve fotoğraflarını alır; onlara övgüler dizer ve soykütüğünden bahseder. Dönüşünün ardından konuştuğu ağaların altı kardeşi, Konya Karaman ilçesine sürgün edilir. Tümü, yolda meçhule kurban gitmiştir. Resmi kayıtlarda ‘hepsinin sari hastalıktan toptan öldüğü’ ifade edilir. M. Ş. Ağa, 1940’lı yıllarda yeniden Civarik yöresine gidip, bu sefer Küçük Bertal Efendi’ye konuk olur. 1946 yılında M. Ş. Fırat’ı, yerel bir gazetede ‘Varto Mektupları’ başlığı altında yazılar yazarken görüyoruz. O, artık Cumhuriyet kurucularından onay alamayan ırkçı bir akımın dişlisine takılmıştır. Anlaşılan, Varto Mektupları bu akımla yönlenip değişir, büyür. Varto Mektupları, bir müddet sonra, Doğu İlleri ve Varto Tarihi adıyla 1948

yılında Saka Matbaası'nda basılır. Kitapta Yavuz Sultan Selim'in Alevileri katletmesi kınanmakla birlikte, bir devlet olarak Osmanlı geleneği örtülü biçimde (Türk yanı) övülür. M. Şerif, Türkçülük iddiasını öyle uç noktalara vardırır ki, eskiden 'Kürdistan'ın kudretli aşireti Cibranlıları' Kürt sayarken; söz konusu kitapta onları da bir çırpıda Türkleştirir. İlginçtir; M. Şerif Ağa, kaleme aldığı kitabında, Dersim'de görüştüğü söz konusu ağalarla neler konuştuğunu yazmadığı gibi, onların (meçhul) ölümlerinden hiç bahsetmez! Hormek aşireti ve Feroğlu hezbeti (reisi) ve tarih yazarı M. Şerif Fırat, 1949 yılında amcası Helo Ağa tarafından tüfekle vurulur. Ölüm nedeni, onun yaşlı amcası Helo Ağa'ya meydan dayağı çekmesine bağlanır. Helo Ağa hapiste ölür. Dikkat çekici bir şey daha; kitabında 'Bütün aile büyüklerimiz, akrabalarımız tarafından öldürülmüştür' diye yazan M. Ş. Fırat Ağa, kendisinden önceki aile büyüklerinin kaderini paylaşarak ölmüştür." (s. 128-136) Demek Türklük adına sözde ağalık düzenine karşı çıkan M. Şerif'in kendisi de amcasına bile meydan dayağı çekecek kadar kudretli bir ağaymış!

Hüseyin Akar, bir noktaya daha parmak basıyor: "Birtakım kurmay subaylar, Kürt sorununun ne olduğunu anlatmak üzere bölgede dolaşmaya başladılar. Bunlardan Yüzbaşı Oğuz, halkın önünde konuşmadan önce, 120 bin kişiyle görüşmüştü. Konuşmalarında temel aldığı iki kitaptan biri M. Ş. Fırat'ın Varto Tarihi, diğeri de Manastırlı Süleyman Sabri Paşa'nın Van ve Kürt Türkleri Hakkında İnceleme idi. Bunları yargılandığı mahkeme heyetine anlatan ustam Aziz Nesin, M. Ş. Fırat'ın kitabı için 'büyük yalan' demesini bilmişti. Gelgelelim, 12 Eylül 1980'de darbe yönetiminin asker kökenli Tunceli Valisi Kenan Göven, Dersim aşiret ileri gelenlerini bir araya toplayarak işe koyulmuş; onların Türk olduklarını ispat için, M. Ş. Fırat'ın kitabından alıntılar yapmıştı." (s. 124-133)

Söz konusu bakış açısı, resmi veya sivil hemen tüm Türkçü ve inkârcı tarih tezlerinde kalıplaşmış ifadelerle sürekli dile getirilir. Diyarbakır'ın Hani ilçesi doğumlu Hayri Başbuğ'un Göktürk-Uygur Zaza Kurmanc Lehçeleri ve İki Türk Boyu Zaza-Kurmanclar isimli iki ayrı çalışmasında "Kürttürklerinin Menşei" başlığı altında şunları yazar: "Mehmed Emin Zeki Bey Tarihi Kurd u Kurdıstan (Kürt ve Kürdistan Tarihi), İhsan Nuri Paşa ise Tarihi Rişeli Nejadi Kurd (Kürtlerin Kökenlerinin Tarihi) isimli kitaplarında, 'tarihimiz' dedikleri hikâyelerine bakılırsa, milattan önceki

tarihlerde Mezopotamya'da sahneye çıkmış ne kadar topluluk varsa, hepsinin 'Kürt' olduğunu ileri sürerler: Sumer, Subari, Asur, Guti, Lulu, Kusi, Kasit, Mitani, Nayri, Muşki, Halti, Mannai, Urartu, Cyrtii, Kimmer, Kardu, Med, Pers, Sasani... İşaret ettiğimiz gibi, Kürttürklerinin menşei hakkındaki yakıştırmalar, siyasi amaç güden çevrelerden gelmiştir. Bunlar, Kürttürklerini Türk'ten uzak tutmak için her yolu denemişlerdir. Adeta; 'Türk soyundan olmasın da hangi soydan olursa olsun zihniyeti içerisinde, soy kökü bulacağız diye, Türk dünyası dışında her yerde arayış yapmışlar… Oysa Kürttürklerinin adı 'Kürt' biçimi ile ilk defa, Yenisey-Türk yazıtlarından biri olan Elegeş yazıtında geçmektedir."

Farklı kökenden gelmiş olmasına rağmen Hanili Başbuğ, kendini Türk hissedebilir; bu onun bireysel hakkıdır. Gelgelelim akademik formasyon fukarası bu zat, Kürtler adına ahkam kesmeye kalktığında, ister istemez tahrifat yapma yoluna gidiyor. Özellikle M. Emin Zeki Bey ile İhsan Nuri Paşa'nın Kürtlerin kökenlerine ilişkin tezlerini bilerek saptırıyor. Sözgelimi her iki yazarın Asur, Sumer, Kimmer, Pers, Sasani gibi kavimleri Kürt gösterdiklerine dair iddialar abartılıdır. Doğrudur; İhsan Nuri Paşa, Kürtlerin tarih ve kökenlerine ilişkin savlarında bir bakıma Türk Tarih Tezi Güneş-Dil Teorisi'nin tersi bir yönelimle, bölgedeki birçok antik kavmi Kürt kökenliymiş gibi gösterir. Ancak bu tür aşırılığı M. Emin Zeki Bey'in eserinde görmek mümkün değil. M. E. Zeki Bey elverdiğince nesnel çerçevede kalmaktadır. O dönemde (20. yüzyılın başında) onun elindeki araştırma malzemesine göre ancak böyle bir sonuç çıkabilirdi. İki Kürt siyasetçi ve tarih yazarını "siyaset gütmek"le suçlayan Başbuğ'un, yukarıda anılan iki matbuat ürününü (bilimsel anlamda kitap ve eser niteliği taşımadıklarına göre) piyasaya sürmesi bizzat siyaset değil mi? Hem de gericiliğe, inkârcılığa ve bir halkı ke'en lemyekün (sanki hiç var olmamış gibi) yok saymaya yarayan kaba bir siyasi amaç yok mu Başbuğ'un görüşlerinde?

Muzaffer Özdağ, Prof. Dr. Orhan Türkdoğan, Prof. Dr. Mehmet Eröz, Prof. Dr. Mehmet Kaplan imzalarıyla basılan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Araştırmaları kitabında da şu satırları okuyoruz: "Bir uruk veya boy olarak Kürt kelimesine tarihte ilk defa, Yenisey'deki Göktürk kitabelerinde (Elegeş Yazıtları) rastlıyoruz." (s. 73) Görüldüğü üzere noktasına ve virgülüne kadar aynı olan bu inkârcı, yok sayıcı ve asimilasyoncu resmi tezler

akademik unvanlı yeteneksiz birtakım Türkçü Kürdologlar aracılığıyla piyasaya sürülmüştür. Hadi bizim şu fikir fukarası hemşehrimiz Hayri Başbuğ, kendisine buyrulan “Kürttürkleri” klişesine sarılmayı vazife bilip, biricik varlık nedeni saymış olsun! Peki, onca profesör ve doktor unvanlı üniversite görevlisinin saptırıcı, yanıltıcı, aldatıcı ve tahrif edici tezlerine ne demeli! Bu tür öğretim görevlileri ve devletin sadık kulları açısından vicdani bir soruyla daha karşı karşıyayız: Seksen yıl boyunca “Kürt yok Türk var, Kürttürkü var” nakaratını tekrarlayıp durdular. Oysa Türkiye Cumhuriyeti, resmi kanalından (TRT) güdük bir “Kürtçe” yayın yapılmasına ve Türkçeden farklı kabul ettiği Kürtçe için, bütün engellemelere ve yozlaştırmalara rağmen “dil kursları” açılmasına izin verdi. Bu resmi itiraftan sonra, acaba Türkçü Kürdologların yazıp çizdikleri, bir çırpıda heba olup gitmedi mi? Bilimsel olmayan tezleri, çöpe atılmadı mı? Özerk bilim yuvaları olması gereken üniversitelerin bu yöndeki alan çalışmalarına harcadıkları halkın paraları, gerçekte boş amaçlar için kullanılmış olmadı mı?

Ali Kemali'nin Notları Üzerine

Bu inkârcılık ve sözde "alternatif tarih" yazma çabaları karşısında, kitabımızda yer alan "Kürtlerin kökeni"ne ilişkin Erzincan Valisi Ali Kemali'nin görüşleri başka bir önem kazanmaktadır. Ali Kemali, Kemalist bir idareci olarak her şeyden önce gerçekçidir. Gördüğü şeyleri büyük ölçüde olduğu biçimde aktarır. Önemli saptamalarda bulunur. Kürtlerin kökeni konusundaki tespitleri de esas olarak doğrudur. Bu arada tanık olduğu Erzincan ve Dersim'in toplumsal yapısını iyi gözlemler; tarihe mal olacak, toplumbilimcilere ve siyasi araştırmacılara yol gösterecek belge ve kanıtlar sunar. Ayrıca Koçgiri ve Plümer ayaklanmalarına uzaktan yakından tanık olmuş bir görevli olarak, olayları bir tarihçi gözüyle sunmaya çalışır. Kuşkusuz, tarihçilik de Ali Kemali'nin "milli ve siyasi" süzgecinden geçirilir. Vali burada tam tarafsız değil, devletin adamıdır. Ancak harekâtı bizzat yöneten veya kışkırtan bir komutan, siyaset adamı ve istihbarat ajanı konumunda değildir. Mezhepçilik yapmaz; Kızılbaş, Alevi kurumlarını incelerken dinlediklerini dar pratik içinde aktarmaya çalışır. Kürtlerin kökeni konusunda, kaba ve şoven bir milliyetçilik görülmez Ali Kemali'de. İnce inkârcıdır o. İnkârcılıkta yumuşak geçişler yapar. Kürtlerin yaşadığı bölgeleri "Kuzey-Güney-Doğu Kürdistan" diye ayırmaktan çekinmez.

Kürtlerin kökenini bir yerlere bağlamaya çalışırken şunları yazar: "Kürtler Acemistan'dan göçmüşlerdir. Kürtlerin asılları henüz doğru bir surette tayin edilememiştir. Onbinlerin Dönüşü adlı kitapta 'Karduk/Kardüküs/Carduqes' olarak tanımlanan 'Karda-Gordolar bugünkü Kürtlerdir. (...) Kassi-Kassitler de Hindu-Avrupai asıldan olup Mezopotamya'ya at ve harp getiren kavimlerdir ki, Kürtlerin ataları sayılmaktadırlar... Kürtlerin kökü Medlere uzanır..." Görüldüğü gibi, Ali Kemali, her Türk-İslamcı hurafecinin, başı sıkıştıkça başvurduğu şu sözde Alman yazar Dr. Friç'e (gerçekte Arnavut kökenli Habil Adem adında bir İttihat Terakkici -F. B.) gönderme yaparak "Kürt olmadığını" savunmaz. "Kürt kavminin menşei (kökü) hakkında muhtelif görüşler" olduğunu belirtir. Fakat Gati/Kardu/Gordo/Kassi-Kassit ve Medlerin iç bağlantılarıyla Asur-Parth-Asur-Sümer-Hatti-Hitit-Akad dış bağlantılarını kuramaz. Kürtlerin Arileşme (Ari kavimleriyle kaynaşma) sürecini iyi çözümleyemez. Kısır bilgisi ve siyasi görüşleri yüzünden doğal çıkarsamaları tarihe bırakır. Ali Kemali, 15 Ağustos 1931 tarihinde yazdığı

ve 1956'da Devlet Kütüphanesi'ne bağışladığı ve kapalı kutudan bir türlü çıkarılmak istenmeyen Erzincan adlı kitabında Kürtlerin kökeninin "Tatar/Oğuz olduğu" yolundaki görüşlere, ihtimaller listesinin alt sıralarında yer verir. Kürtleri tümüyle ve kaba biçimde inkâr eden Van Tarihi yazarı Manastırlı Süleyman Sabri Paşa'yı, "Van Tarihi namıyla bir eser yazan zat" deyimiyle küçümser.

Yeri gelmişken, tartışılan bir noktaya işaret edelim: Gerek Ali Kemali gerekse Kürt tarihi konusunda araştırma yapan yerli/yabancılar, Kürt halkının kökeninin Hint-Avrupa ve Ari olduğunu ileri sürerler. Yeni Ülke gazetesinin 11-17 Ağustos ile 1-7 Eylül 1991 tarihli nüshalarında yazan Selahaddin Mihotuli de benzer görüştedir. Oysa araştırmacı Dr. Cemşid Bender bunun tersini yazar: "Kürtler... Anadolu'nun en eski halkı. Yaşadıkları yer, hep Anadolu. Ari ırkından olamaz. Dışardan bu yörelere çıkıp gelmiş bir topluluk değil. Sümerlerle birlikte, Mezopotamya'nın baş yastığı Zağros'un evlatları Kürtler Asyalı göçerlerden değildir. Kürt dilinin etimolojik yapısı, bu halkın Hint-Avrupalı topluluklardan olduğunu kanıtlamak için yeterli olamaz. Minorsky'nin de belirttiği gibi, 'ilke olarak ulusların kökenlerinin sadece dil yapısını inceleyerek tespit etmek tehlikeli ve yanıltıcı bir davranıştır. Kürtler Anadolulu ve Kürt dili de bir Anadolu dilidir." (Kürt Tarihi ve Uygarlığı, s. 9-60) Kanımca, S. Mihotuli, Misak-ı Milli sınırlarına bir tepki olarak Kürtlerin yurdunu hep Zagroslara doğru itmekte; Anadolu'nun Ön Asya olduğunu unutmamaktadır. Ayrıca bir halkın kökenini sadece mimariyle açıklamak bilimsel ve yeterli olmaz. Dr. Bender ise Kürtlerin kökenini elverdiğince İç Anadolu'ya çekmektedir. Kürtlerin değişik dip atalarının Anadolu-Mezopotamya-Zağros-İran'ın bugün "Kürdistan" diye bilinen coğrafyasında karışıp kaynaştıklarına ilişkin tezler, son yıllarda ağırlık kazanmaktadır. Konu tartışılmaya muhtaçtır.

Kürtlerin Efsanesi Yok mu?

Erzincan Valisi, siyasi olarak ince inkârcıdır. Şöyle ki: "(Kürtlerin)... milli hurafelerini toplayamadım. Milletşümul (tüm bir ulusu kapsayan) bir hurafeleri var mıdır? ... milli hurafeleri var mıdır? ... Kürt tarihi dönemi ve kültürü de yoktur. Kürt milleti olsaydı, belli bölgelerde nüfus yoğunlukları bulunurdu… Dersim'deki dini ayin ve hurafelerden (masal, efsane, destan) elime geçenlerden de Kürtlerin menşeini tayin etmeye yetecek bir şey bulamadım. Kürtlerin geçmişte önemli bir rol oynadıklarını gösteren masal/efsane/destanlarla Kürt tarihi şahsiyetleri yoktur…" Ali Kemali'nin yazıları arasına serpiştirilmiş bu görüşler doğruyu yansıtmamaktadır. Aslında bu yok sayma ve görmezden gelme politikası Erzincan Valisi'ne özgü değildir. Cumhuriyet döneminde "Türk ulusu" yaratma misyonunu üstlenen hemen bütün aydın kadrolar, benzeri yola başvurmuşlar; Kürt yoğun bölgelere görevli gittikleri (komutan, subay, siyasetçi, müfettiş, vali, vs. sıfatıyla) her yerde, buyrukla inceleme-araştırma yapıp Ankara'daki yüksek makamlara raporlar sunmuşlardır. Bunlardan biri dönemin Maraş milletvekili ideolog Prof. Hasan Reşit Tankut, diğeri Umum Müfettiş Avni Doğan'dır. İlki Dımılice için, "Zaza'nın dili Fars kırmasıdır. İpi sapı olmayan uydurma bir lisandır," derken; ikincisi, "Zaza denilen büyük bir kitlenin Hazar Denizi kıyılarından inen Zazik adlı Türk boyundan başka bir şey olmadığını" vurgular.

Ali Kemali'nin iddiasına dönersek, ilk elde şunları söylemek mümkün: Kürtlerin tüm halkı/ulusu kapsayan milli destanları kültürleri ve şahsiyetleri vardır. Bunların başında, dünyaca ünlü Newroz Bayramı'na bağlı olarak söylenegelen zalim Dehhak ile Hesınkâr Kawe mücadelesini anlatan destan gelir. İranlı Firdevsi'nin M.S. 974-99 yıllarında yazdığı Şehname adlı eserinde Cemşid ve Feridun soyundan söz edilir. Demirci Kawe ile zalim Dehhak'ın amansız mücadelesi anlatılır. Mezopotamya, İran ve Orta Asya halklarının antik çağlardaki "ateş kültü, bereket tanrısı" veya "demir madenini bulma" efsanesine dayanarak binyıllardan beri kutladıkları Newroz Bayramı, Kürtler tarafından özellikle sahiplenilmiş; yaklaşık yüz yıldır siyasi bir nitelik kazanarak, adeta bu halkın "milli bayramı" veya "ulusal simgesi" haline gelmiştir. Bu siyasi etkinin çevrede yaygınlaşıp yankı bulması nedeniyle, Türk-İslam sentezcileri bile Ergenekon Destanı'nı

Newroz'la özdeşleştirme gayreti içine girdiler. 2000'li yılların başından itibaren Newroz'u, "Nevruz" biçiminde telaffuz ediyorlar. Bunu bir "bahar bayramı, bir festival" gibi sunarak resmen kutluyorlar. Örste demir döğerek, mülki erkandan bazı görevlileri ateş üstünden atlatarak Newroz'u Türkleştirme yoluna gidiyorlar.

Konuyla bağlantılı bir noktaya daha değinelim: Bitlisli Kürtlerden Fanizade Mesut'un 1933'te Paris'te yayınlanan La Nation Kurde (Kürt Ulusu) kitabı hakkında 1939 yılında Türk Tarih Kurumu'nun isteği üzerine "bilirkişi raporu" sunan Türkçü ideolog Prof. Hasan Reşit Tankut, kitap yazarının ünlü Kürt tarihi Şerefname'ye dayanarak belirttiği "Dahhak masalını kısaca anlattıktan sonra, Dahhak zulmünden kurtuluşa (Ayd-i Kurdi: Kürt Bayramı) dediklerini kaydeder" ibaresini hiç yorum yapmadan aktarması dikkat çekicidir. (Mehmet Bayrak, Kürdoloji Belgeleri, s. 120) Öte yandan, araştırmacılara göre bayram ve şenlikler, halklaşma sürecinde önemli tarihsel dönemeçlere tekabûl ederler.

Firdevsi, dünyaca meşhur Şehname adlı eserinde anlattığı Zaloğlu Rüstem Destanı'ndaki kahramanı Rustem-i Kürd (Kürt Rüstem) diye tanımlar. Dolayısıyla Zaloğlu Rüstem, Kürtler arasında anlatılıp benimsenen önemli destanlardandır. Kürtlerin Romeo ve Juliet'i diye tanımlanan ünlü Memé Alan ya da yaygın adıyla Mem û Zin destanı da Kürt halkının, tarihin derinliklerinden kopup gelen birikim ve inançlarını derlemekte, antik çağdaki hemen bütün inanç motifleriyle birlikte Zerdüştilik öğelerini ön plana çıkartmaktadır. Hatta kimi yorumcular, dönemine göre öngörülü bir Kürt milliyetçisi olan ünlü Kürt ozanı Ehmedé Xané'nin Mem û Zin'deki "erkek kahramanının Kürt halkını, Zina Zeydan adlı kadının ise Kürdistan'ı simgelediğini; bir Kürt devleti kurulamadığı için destanın sonunda kahramanların ölümle ayrılmış gibi gösterildiğini" söylemekteler… Kürtlerin kökenine ilişkin Mil (dağ) Zil (bitki) efsanesi de Ağrı Kürt isyanları önderi İhsan Nuri Paşa'nın Kürtlerin Kökeni adlı kitabında vurgulanmaktadır. Keza, 17. yüzyılda İran'da Dımdım adıyla kurulan bir kale etrafında dönen olayların lirik bir dille destanlaştırılarak Dımdım Kalesi Destanı, Mezopotamya'dan Kafkasya'ya kadar hemen bütün Kürtler arasında kuşaktan kuşağa aktarılagelmiştir. Ferhat ile Şirin, Aslı ile Kerem hikâyesi, diğer komşu halklarda olduğu gibi, Kürtler arasında sevilen sözlü kültür ürünlerindendir. Türk Tarih Kurumu'nca yayınlanan Ebu'l Farac

Tarihi'nde Kürtlere ilişkin bazı efsane ve hikâyelere rastlamak mümkün. Bese Aslan isimli bir Kürt kızı, Nar Ağacının Gölgesi Yok unvanlı çalışmasını Mart 2005 yılında tamamladı. Kürtler arasında menkıbe, masal, hikâye, efsane ve destanların ne kadar zengin ve bütüncül olduğunun tipik örneğini burada görmek mümkün. Elbistanlı Kızılbaş inançlı Kürtlerin masallarıyla Mardin'deki Sünni meşrepli Kürtlerinki arasında büyük bir benzerlik olduğu, aynı derlemede kaydedilmiş. Alevi meşrepli Kürtlerin yoğun yaşadığı Elbistan çevresinde Kürtçe masalları kaydederek geçelim: Ünlü komutan Selahaddin'i Eyyubi, ortaçağ tarih yazarlarından İbn'ül Esir ve İbn Halikan gibilerinin yanı sıra Mervani, Hamdani, Hasanveyh gibi beyliklerin kurucuları ve Orhan Gazi'nin Hayreddin namlı veziri Taceddin de Kürt kökenli tarihi şahsiyetlerindendi.

Ali Kemali daha çok Kürt diline yüklenmektedir. Çünkü Kürtçenin zayıf bir dil olduğu kanısındadır. Bakın ne yazıyor: "Kürtçe tam bir millet lisanı değildir. Kürtçenin menşei bile belli değildir. Kürtçe ilkel bir dildir. Şerefname yazarı Şeref Han, eserini Kürtçe değil, Farsça yazmak zorunda kalmıştır. Kürt bir şair yetişmediği gibi Kürtlerin ilk ve ortaçağ yaşamını anlatan bir yapıt da mevcut değildir. Milli hisleri ifade eden bir şarkıları bile yoktur. Dolayısıyla Kürtlerin milli kökenleri ve tarihleri yoktur. Çünkü Asur, Med, Sümer, Akad, Hitit, Lardho/Lohordo gibi kavimlerin kendilerine has devlet teşkilatları vardı…" Sondan başlayalım. Kürtlerin tarihi, bölgedeki halkların tarihinden daha kısa değildir. Bu halkın yaşadığı topraklarda yapılan kazılarda, M.Ö. 8-10 bin yıllık yerleşim alanları olduğuna ilişkin birçok kanıt elde edildi. Kuşkusuz, "arkeolojik bulguların hepsinin Kürtlere ait olduğu" gibi bir iddia peşinde değiliz. Kürtlerin kavim kabile düzeyindeyken halklaşma sürecinde binlerce yıl boyunca, az ya da çok, antik çağların kavimleriyle (bölgenin yerlileri veya dışarıdan gelen topluluklar) karışıp kaynaşmış olmaları eşyanın tabiatına uygundur. Bunlar arasında Guti, Lullubi, Kassit, Urartu, Mittani, Medlerin olması kuvvetle muhtemeldir. Aslında hem Kürt tarihçileri hem de yabancı araştırmacılar arasında bu yönde araştırma ve incelemeler yapılmakta, kimi zaman birbiriyle çelişen tezler öne sürülmektedir. Her durumda, ortak kanı şu yöndedir: Kürtler tarihi olmayan ve gökten zembille inen bir halk değildir. Büyük olasılıkla bölgenin otantik halklarından biri olarak, diğer kavim ve topluluklarla kaynaşarak kâh onlar içinde erimiş, kâh onları asimile ederek bugüne kadar gelmeyi başarmıştır. Bu halkın kendine özgü tarihi, kültürü ve

dili vardır. Ortaçağda Mervani, Şeddadi, Hasanveyh, Erdelan, Eyyubi, vs. adı altında 46 kadar beylik (özerk devlet) kurdular. Kürt adıyla kurulan ilk devlet 1946 Mehabad Cumhuriyeti'dir.

Kültür ve edebiyat bahsine gelince, birkaç noktayı açıklığa kavuşturalım. Erzincan Valisi'nin Kürtlerin kültürüne ilişkin bilgisinin olmadığı, söz konusu kitabından anlaşılıyor. Biz, sözü yabancı araştırmacılara bırakalım: İran üzerine incelemeleriyle tanınan Fransız Arthur Christensen, M.Ö. 1000 yıllarında belirginleşen Meme Alan Destanı'nın mitolojik kurgusunun sağlamlığına işaret ediyor. C. Mityelene adındaki bir Yunanlı yazarın M.Ö. 500 yılında bu destana benzer bir menkıbe kaleme alması, bizce kültür etkileşimi bakımından ayrıca incelenmeye değer bir konu. 16. yüzyıl sonunda tamamlanan Kürt Tarihi Şerefname'de, "Kürdistan'da akılcı bilimlerin kaynağı, edebi ve şeri (dini literatür) bilimlerin çıkış yeri İmadiye'de (Irak Kürdistanı) birçok alim, bilgin ve örnek gaziletli adam yetişmiştir" ibaresi bulunur. 1783-85 yılları arasında Suriye ve Mısır'ı gezen Sorbonne Üniversitesi profesörlerinden François Volney, "Kürdistan, doğu ülkelerinin en eski gelenek ve öykülerinin anıldığı, birçok mitolojik olayın geçtiği yerdir" yolunda bir tespit yapar. Ermeni yazar Abovian'a göre "Kürt kadın ve erkekleri doğuştan şairdirler". Kürtler hakkında ilk bilimsel kitaplardan birini kaleme alan Bazil Nikitin'in saptamasına bakalım: "(Araştırmacı Kürdolog) Marr'ın tespit ettiği gibi, (Kürdistan'da dolaşan) bütün gezginler, Kürt türkülerinden coşkuyla söz ederler." Ferhat ile Şirin hakkındaki hasat türküleri, İngiliz gezgin Rich'e, "Venedik gondolcularının söylediği Tasso'nun dizelerini" hatırlatır. Moritz Wagner, Kürdistan gezisiyle ilgili kitabında, "Kürt şiir ve türkülerinin yüksek niteliklerinden" söz ederken; J. Blau, "En sefil aşiretler bile türkü ve ezgiler bakımından zengindir" der. Son olarak Kürdolog Marr'ın gözlemini sunalım: "Eğer aldanmıyorsam, şu soru üzerinde hiç düşünülmemiştir: Bu romantik ve kahraman Kürt imgesi, Kürtlerle, ölçüleri ve motifleri yönünden çok eski bir şiir mirasının ürünü değil midir?" Gerçek durum böyle olduğu için; 8. yüzyıldan başlayarak sırayla Babe Rax, Behlüle Mahi (8. yy.), Bassami Kurdi (9. yy.), Baba Tahir (Üryan), Eli Heriri (11. yy.), Xalid Axa Zale, Feqiyé Teyran, Meleyé Cıziri, Ehmedé Xané, Mahşeref Xanım, Abdülkadir Koyi, Evdalê Zeynıkê gibi halk ozanları ve şairlerinin eserleri, halk tarafından benimsenmiştir. Dahası; M.Ö. 330 yılında Bodrabuz isminde birinin Kürtçe yazılmış şiirlerine rastlanmıştır.

Ulus ve Roman: Fars ve Kürt Anlatısal Söylemi Üzerine Bir Çalışma başlıklı incelemeyi kaleme alan Haşim Ahmedzade’ye göre, “Fars edebiyatının parlak çıkışı 9. yüzyılda başlamıştır. İlk Özbek romanı 1925-26’da yayınlandı. Filistin edebiyatındaki kurgu yapıtlar, 1940’lı yıllarda ortaya çıktı. Aslında şiirin Kürt edebiyatındaki hükümranlığı; Arap, Türk ve Fars gibi komşu halkların edebiyatından farklı değildi.” (s. 168-69)

Erzincan Valisi’nin görüşleri dar siyasi bakışı ve pratiğinden kaynaklanmaktadır. O, Şerefname’nin Kürtçe değil, Farsça yazılmasının tarihsel temelini açıklayamaz. Oysa o dönemde Arap-İslam kültürü o kadar egemendi ki, sadece Şeref Han değil, tüm bölge halkı (Türk/Kürt/Arap/Asur,) ünlü olmak için hem eserlerini Arapça/Farsça yazar, hem de adlarını bu iki kültürün karışımına uygun biçimde değiştirirlerdi. Bunu en fazla yapan da “göçebe bir kültürün sahibi” Türklerdi ne yazık ki.

Kökeni olmadığı söylenen Kürtçe ya da Kürt sözlü edebiyatı, bunca yıllık asimilasyon politikalarına karşı en çok direnen ve Kürt kimliğini ayakta en fazla tutan bir unsur olmuştur. Öyle ki, bölgede bulunan veya Kürdistan’ı o zaman geçiş bölgesi olarak kullanan Türkmen aşiretlerini bile etkilemiş; devlet yetkililerinin sık sık şikayet ettikleri “Türkleri Kürtleştirdiler” olgusunu yaratmıştır. Soru şudur: Güçlü ve köklü olduğu söylenen Türk kültürü, nasıl oluyor da kökeni belli olmayan, “manasız bir varlık” olduğu ileri sürülen Kürt halkı ve Kürtçeden böylesine derinden etkileniyor?

Ali Kemali’nin bir iddiası daha var: “Kürtçe konuşulurken, Türkçeden yardım görür.” Bir ölçüde doğru olan bu iddianın iki yönü vardır: Bir; her dil birbirinden etkilenir. Bugün en saf ve arı diye bilinen bir Avrupa dilinde tam dört bin yabancı sözcük bulunduğu saptanmıştır. Arapçadaki Türkçe sözcük sayısı 400 ila 1000 arasında değişmektedir. Tanrı kitabı sayılan Kur’an’da bile eski İrani dil kümesinden (Farsça, Kürtçe, Belucice) bazı sözcükleri bulmak mümkün. Türkçede kullanılan Yunanca, Arapça, Farsça ve Latince kelimenin haddi hesabı yoktur. İki; devleti olan yani resmi üst yapısı bulunan egemen dil, kendisinden güçlü kültür ve dilleri siyasi/toplumsal bakımdan etkiler. Örneğin Arapça Türkçeyle karşılaştırılmayacak ölçüde zengin bir dildir. Ancak Hatay, Urfa ve Mardin çevresindeki Arap azınlığı günlük konuşmasında birçok Türkçe sözcük

kullanır. Çünkü buradaki azınlığın kendine özgü okulu ve eğitim kurumu yoktur. Kürt şairi Ehmedé Xané ne diyor: “Hayır… Kürtler o kadar kemalsiz değil/Fakat öksüz ve mecalsizdir. Hep birden bilgisiz ve cahil değil/Sadece sefil ve sahipsizdir.” Oluşturulan ulusal pazardaki her birlik, başka kültürlerin asimilasyonu ve tahribatı temelinde kurulur.

Tarihsel açıdan bakılırsa, Türk dilinin Kürtçeyle yoğun teması, İran’daki Büyük Selçuklular zamanında gerçekleşmiş olabilir. Özelde Alevi inançlı Kürtler arasında Türkçenin sınırlı biçimde (dini törenlerde) kullanılması, muhtemelen şu döneme denk gelmiştir: “1500’lü yıllarda Elvend-Şah İsmail çatışmasında Şah İsmail galip çıktı ve Safevi Devleti kuruldu. Şah İsmail, sınırlarını Anadolu’ya doğru genişletmek amacıyla Türkmen aşiretlerinin Batı’dan gelerek Erzincan’da ve Erdebil’de karargâh kurmalarını istedi. Türkmenleri, Erzincan Erdebil’e varmak için Sıvas ve Munzur dağlarının kuzey kesimini güzergâh seçtiler. İşte ilk yoğun Kürtçe-Türkçe teması burada başlar ve (Kürtçenin bir kolu olan -F.B.) Zazacaya ilk Türkçe sözcüklerle Alevi ozan deyişleri de burada karışır.” (Ebubekir Pamukçu, 1937-38 Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri, s. 31)

Aslında karşılıklı etkilenme vardır Kürtçe, Türkçe ve Farsça’da. Ama Pamukçu’nun görüşü bir şeye daha ışık tutmaktadır: Başta Dersim olmak üzere, Kürtlerin yaşadığı bugünkü topraklara Horasan ve Asya’dan göçüp gelenler, köken olarak Kürt değillermiş. Resmi söylemle belirtirsek, “Anadolu’daki Kürt Türkleri Horasan’dan, Orta Asya’dan göçüp geldiler. Bu alperenlerin hepsi, safkan Türk’tüler” yolundaki tez kesinlikle kandırmacadır. Kürt halkının varlığını kabul etmeyen ve tarihini yok sayan bir anlayışın ürünüdür. Kuşkusuz, Orta Asya, Anadolu, Kafkasya ve Ortadoğu olmadık göçlerin, karşılıklı gidiş gelişlerin, imha ve asimilasyonun önemli alanlarındandır. Ama tespit edilebildiği kadarıyla Orta Asya’da günümüzde varolan Kürtlerin (Afganistan, Pakistan, Hindistan) büyük bir kısmı oraların kadim topluluklarındandır. Horasan’daki (İran) Kürtlerin çoğu ise, 16. ve 17. yüzyıllardaki Safevi şahları tarafından Anadolu’dan (Dersim-Erzincan yöresinden) sipahi ve uç beyi olarak alınıp o bölgelerde yerleştirilmişti. Özellikle Şah İsmail zamanında ta Batı Anadolu’dan başlayarak kademe kademe İran’a doğru uzanan bir Türkmen göçü yaşanmıştır. Türkmen ve özellikle Kürt Alevilerinin kökenlerini Horasan’a dayandırmalarının nedeni, Kızılbaşlık

biçiminde kendini gösteren siyaset idi. İsmet Zeki Eyüboğlu da şu soruyu sormaktadır: “Nasıl olur da dışardan gelen (Türk/Oğuz/İran/Grek/Türkmen -F.B.) kültür yaşar da oranın asıl yerlisinin (örneğin Kürtlerin yaşadığı Dersim’de -F.B.) kültürü göçüp gider?” (Dr. C. Bender’den aktarma, s. 44). Aynı Ali Kemali, kitabındaki Koçgiri isyanı bölümünde, “konuştukları anadilleri Kürtçedir” diyerek kendi kendisiyle çelişmektedir.

Ahmet Yesevi Alevi mi?

Erzincan Valisi'nin kitabında Çarıklı aşiretinin atalarından sayılan, Buyruk kitabının yazarı İmam Cafer'e ve Şeyh Delil Berhican'a (Berxécan -F.B.) ilişkin söylence/efsane/hikâyeler, bir yanıyla, Dersim halkı arasında belli bir kültürün yaşadığını gösterir. Bu da Ali Kemali'nin "Kürtlerin milli hurafe ve kültürleri yoktur" tezindeki görüşleriyle çelişiyor. Öte yandan Çarıklı aşiretinin kökeninin Ahmet Yesevi'ye bağlanması; güya bu zatın İmam Cafer'in aslında kız kardeşiyle evlenmesi; Şeyh Delil Berhican'ın, kesilip eti yenmiş bir kuzuya can vermesi gibi söylenceler, antikçağ döneminden gelen kültürel birikimin Yahudi, Hıristiyan, İslam kültürüyle hem karışımını hem de çatışmasını ifade eder. Ali Kemali, yerinde gözlemleriyle bunu açıklıkla anlatmaktadır. Yazılanlara bakalım: "İslamiyet, Kürtler arasında asal biçimini koruyamadı (bu da olmadığı söylenen Kürt kültürünün İslam kültürü karşısında direncini gösterir ki, Erzincan Valisi açısından çok önemli bir çelişkidir -F.B.). Güneşe dua Kızılbaşlığın değil, Zerdüştiliğin bir tapınma geleneğidir. Hızır'a dua ve üç gün oruç tutma, Yezidilik mirasıdır. Bütün iptidai inançlar gibi, Hıristiyanlık karışmıştır biraz. Aleviliğe biraz daha fazla Hıristiyanlık karışmıştır…" Zazaların Kürtlerden farklı bir soy, kavim ve halk olduğunu kanıtlamaya çalışan Ebu Bekir Pamukçu da, "Şeyh Cüneyt'in Alevi fikirlerinin, Zazalar arasında Türkmenlerdeki kadar başarı kazanamadığını" vurgular. Bu doğru görüşün tek açıklaması var: Antik çağda Kürtlerin benimsediği Zerdüştilik ile onun devamı sayılan Yezidi kültürünün köklü ve dirençli olması. Pamukçu, "Zaza Aleviliği, Şia inancıyla Zerdüştiliğin Zaza gelenek ve göreneklerinin bileşiminden oluşur," der. (ags. s. 23) M. Nuri Dersimi ile Dr. Cemşid Bender'in görüşleri de aynı doğrultudadır. Zerdüştilik hakkındaki araştırmalarıyla tanınan Kürt yazar M. Sıraç Bilgin, bu antik inancın Sünni ve Alevi Kürtlerinin kültür ve inanışlarını nasıl etkilediğini örneklerle ortaya koyar. Kendi payımıza biz, Ali'siz Alevilik adlı incelememizde Alevik inancının antikçağ İran ve Mezopotamya inançlarından, özellikle Kürt Alevilerin Zerdüştilik, Budistlik, Manilik ve Şamanizm gibi inançlardan etkilenme yollarını ayrıntılarla aktardık.

Ali Kemali, mezhepçilik yapmamakla birlikte, Aleviliğe Hıristiyan öğelerin karışmasından rahatsız gibidir. Oysa hemen bütün dinler birbirine karışıp

etkilenmişlerdir. İslam Yahudilik, Hıristiyanlık ve Budizm'den önemli şeyler almıştır. Alevilikte ise bu biraz daha belirgindir. Seyit Rıza ve arkadaşlarını Elazığ'da yargılayan İstiklal Mahkemesi C. Başsavcılarından Hatemi Şahamoğlu da aynı noktayı vurgular; bunu Dersimli/Ermeni işbirliği olarak gösterir ve Dersimlinin bölgedeki bir kiliseye ve haç'a zaman zaman tapınmasını devlete karşı "lanetli" bir şeymiş gibi gösterir. Bu ise, öteden beri Osmanlı'nın temel ideolojisi olan Sünni-Hanefi mezhebinin kendi dışındaki dinsel topluluklara baskıcı bakış açısıdır. Kısaca, devlet adamı olarak gerek Ali Kemali gerekse H. Şahamoğlu, Yavuz Sultan Selim'in kırk bin Kızılbaşı öldüren kılıcını kuşanmaktadırlar. Nitekim M. Şerif Fırat, Erzincan Valisi'nin görüşlerini şöyle eleştirir: "… Ali Kemali, Y. Sultan Selim'in İç Anadolu'da, Sivas, Erzincan ve Kemah kalesinde bu Türk aşiretlere çaldığı kılıcı yerinde buluyor ve bu darbelerden sevinir gibi, katliamları tavsif ederken, 'Kızılbaş kafasından minareler yapıldı' diyor.." (A. Kemali, age, s. 29)

Ali Kemali'nin Dersim aşiretlerinden alarak aktardığı Kızılbaş Alevilik ile Nakşibendi lideri Ahmet Yesevi'nin ilişkisi, çok kimseyi yanıltmaktadır. Günümüzde Alevi-Kürt/Dersimli Zaza-Sünni Kürt ayrımını özellikle devlet yapmaktadır. Tek Parti döneminin Türkçü ideologu Prof. Hasan Reşit Tankut, 27 Mayıs 1960 askeri yönetimi sonrasında Kürtlere ilişkin hazırladığı etno-politik raporunda bunu açıkça ifade eder: "Dünkü Ermeni meselesi, bugün bir Kürt meselesi olarak hortlamak üzeredir. Bugünkü Kürt topluluğunda (Türkiye topraklarında) birbirine ayrı iki unsur vardır: 1) Kırmanç, 2) Zaza… Zazaların bir kısmı da ikisine de zıt olan Dersimli Alevilerdir. Otuz yıl önce, bu üç unsur birbirini yadırgardı. Son üç yıl içinde her üçünün de bir ırktan olduğunu ileri sürenler çoğaldı. Bunun başlıca sebebi, devamlı tenkillerdi. Ve tenkil (isyanı bastırma harekâtı) sırasında Kırmanç, Zaza ve Dersimli Alevi ayırmasını bilmemekti. Bugün plebisit yapılsa, Kırmanç olmayanların içinde Kürtlük lehinde oy verenlerin sayısı çoğalabilir… Bu çok ilerlemiş, gövdelenmiş, dal budak salmış tehlikeyi önlemenin çeşitli yolları vardır. Fakat çok gecikmiş olduğumuz için şimdi tek bir yol üzerinde yürümeye mecburuz: Kırmançlık ile Zazalığın arasında bir Türklük barajı kurmak!" (M. Bayrak, Kürdoloji Belgeleri, s. 219-220)

Resmi politika, Alevilik-Bektaşiliği, Sünniliğin temel mezhebi sayılan devlet ideolojisinin yol göstericisi ve temel dayanağı Hanefiliğe bağlamaya

çalışmaktadır. Çağlardan beri ezile ezile hiçbir hak elde edemeyen ve demokratik haklara kavuşması için devrimcilerin her zaman mücadele ettiği Alevi kitlesi (Kürt ve Türk), fırsatçı bazı Alevi aydınlar tarafından aldatılmakta, "hızlı Alevi savunuculuğu" maskesiyle devlete ve düzene yamanmaya çalışılmaktadır. Dr. Cemşid Bender, Ahmet Yesevi Alevilik bağlantısını eleştirirken şunları vurgulamaktadır: "Anadolu sanatını özellikle yazın alanında Orta Asya'ya bağlama düşüncesini savunanlardan biri de Ord. Prof. Dr. Fuat Köprülü'dür. Bilime dayalı, ölçülü, düzenli bir görüşe bağlı olmayan, daha çok Doğu geleneğince Hezarfen (binbir konuyu bilen) olan Köprülü'nün dağınık yüzeysel bilgisi, bu konuları derinliğine incelemeye yeterli değildi. Alevilik ve Bektaşilik konusunda da başı çeken yine bir Kürt düşünürüdür. Tacu'l Arifin Seyit Ebu'l Vefa. Ahmet Yesevi ise 1083'te doğdu. Ebu'l Vefa, Abbasi Halifesi Kaim Bi-Emrillah döneminde ünlü bir bilgindi. Halife'nin ölüm tarihi 1075. Bize göre Ahmet Yesevi, Ebu'l Vefa'nın yaşadığı dönemde daha doğmamıştı ya da daha küçük bir çocuktu. Hacı Bektaş Veli'yi, Baba İlyas'ı, Baba İshak'ı, Geyikli Baba'yı ve daha nicelerini etkileyen, kendi düşünce potasında yoğuran, şekillendirendir Ebu'l Vefa. Oysa Ahmet Yesevi Hanefidir. İslam dininin içeriğini anlatır ve tümüyle ümmetçi düşünceleri savunur. Peki Hacı Bektaş'ın kurduğu inanç sistemi, Ahmet Yesevi Türkçülüğünün ürünüydü de niçin Selçuklu döneminde, Osmanlılar zamanında yüz binlerce Alevi katledildi…" (age, s. 58-94-95-98-99)

Bununla birlikte Ali Kemali'nin açık ve belirgin bir mezhepçilik yaptığı söylenemez. Hatta onun derdi Alevi, Kızılbaş bile değildir. "Mum söndü gibi hikâyeleri uydurmaca" bulur. Türk milleti yaratma hedefini ön planda tutar; bu yüzden de mezhepsel çatışmaya karşıdır. Yer yer Dersim inançlarını "milliyetçi" bir bakış açısıyla korur, gözetir ve renklilik sayar.

Zazalar Kürtlerden Ayrı mı?

Erzincan Valisi, Zazaların soy olarak Kürtlerden farklı olduğu görüşünü ileri sürer. Benzer görüşler milli inkârcı M. Şerif Fırat ile Manastırlı Süleyman Sabri Paşa tarafından da iddia edilir. Dersimli yazar Ebubekir Pamukçu, bu görüşü destekleyici bir tutum içindedir. "Zazaların Kürtlerden ayrı bir kavim/etnik grup/halk ve millet olduğunu" savlar (age, s. 22-30). Zazaların yaşadığı bölgelere "siyasi anlamda" Zazaistan adını verir. Bu iddiasını bilimsel anlamda bir türlü doğrulayamayan Ebubekir Pamukçu'nun geçmişte de ilginç görüşleri vardı. Örneğin Kurtuluş Savaşı adıyla derlediği, 1970'de, İstanbul İskender Matbaası'nda bastırdığı şiir kitabında şu dizelere rastlıyoruz. "Asya'dan koptum, sarstım Cihan'ı/Acemi, Arap elleri'ni Frengistan'ı/Güneşi deldi şafakla mızrağımızın ucu/Titretti alemi keskin kılıcımda/Yeniden silkinmek/Yeniden Türk olmak istiyorum, güçlü/ (s. 26-27)… Ben Oğuz'um, ben Oruc'um/Mertlerin Beyi, ben Alparslan'ım/Söğüt'te yeşeren fidanların beyi, Osman'ım ben/Çaldıran'da, Ridaniye'de, Mekke'de/Müslümanların beyi Yavuz'um ben/At üstünde Mustafa Kemal'im ben/Adımız Türk/dilimiz Türkçe/Türk'üm, TÜRK'ÜM ben." (s. 32-34)… Görüldüğü gibi iki kimlik arasında gidip gelen Pamukçu'da, 1970'ten günümüze hiç ilerleme olmamış.

Kendini "Zaza" ırkından sayan Ebubekir Pamukçu, konuya bir üst yapı kurumu olan dini yönden değil; ortaçağda henüz belirginlik kazanmamış bir etken olan "milli" yönden girmekte, sorunun kültürel ve ideolojik boyutunu ihmal etmektedir. Örneğin Anadolu'daki uzun macerasından sonra Akkoyunlular yönetimindeki Diyarbakır'a giden (1456), buyruğundaki Türkmen aşiretlerini oraya toplayan, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kız kardeşiyle evlenen Şeyh Cüneyt hakkında şunları söylemektedir: "Şeyh Cüneyt'in fikirleri Türkmenler arasında kazandığı başarıyı, bir türlü Zazalar arasında bulamaz." (age, s. 21). Aslında Zazaların Şia ve Türkmen Aleviliğine direnişi, M.Ö. 660-550'de başlayan Zerdüştilik'le bunun 1075-1162'de Yezidiliğe dönüşmüş ideolojisinin görece Alevilik ile harmanlanmasından ileri gelmektedir. Sonuçta çağlar ötesinden gelen Kürt kültürünün direncini göstermektedir. E. Pamukçu, bu olguyu ayrıntılı ve belli bir yere kadar doğru tahlil etmekte, ancak kendince "milli/ırki" boyutu

ön plana çıkardığı için bu değerlendirmesi gölgede kalmaktadır. Pamukçu'nun Zazaları etkileyen Şia/Alevi kültürünü tahlil edişinde bir gerçek daha ortaya çıkmaktadır: Türk-İslam sentezcilerin "Dersim'e gidenler sonradan Kürtleştiler" yolundaki iddiaları pek gülünç kalmaktadır. Çünkü Kürt halkına Alevi/Bektaşi kültürü Zerdüştilik/Yezidilik süzgecinden geçerek ulaştı. Mezopotamya ve Anadolu kültürü, dışardan gelen köksüz kültürlerden çok az etkilendi. Bu topraklardaki köklü birikimleri sentezleyip özümseyerek yeni inançların yolunu açtı. Dışarıdan gelen hemen herkesi etkiledi. İşte Türk-İslamcıların, "Türkmenler, Dersim ve Kürdistan'da sonradan Kürtleşti" yaygarası bu yüzdendir. Derin bir kültürün kapsayıcı olma ve özümseme yeteneği karşısında bir paniği ifade eder bu yaygaralar. E. Pamukçu, "milli/etnik" kavramını uç noktalara götürdüğünden ve bundan ötürü dar kulvarda koştuğundan, devletlerarası çelişkileri, devlet/halk ilişkisini, devletin egemen ideolojisini, sınıf işbirlikçiliğini anlayamaz. Bu yüzden kaba bir Kürt/Zaza ayrımı yapmakta; Kürdistan'da en büyük feodal gücün temsilcisi "korucubaşı" İdris-î Bitlisî'nin Hanefi mezhebinin kesen kılıcı Yavuz Sultan Selim ile işbirliğini açıklayamamaktadır. Pamukçu şöyle yazıyor: "(Şah İsmail'e karşı) Kürt-Osmanlı işbirliği, Kürt, Zaza ve bölgenin diğer halklarının tarihinde bir dönüm noktasını ifade eder. O dönemdeki, bölge halkları arasında sürtüşmeler, bir ötekinin imhasına yönelik bir amaç taşımaz… Fakat bu dönemde gerçekleşen Türk-Kürt işbirliği, bölgede dengenin Kürtlerin lehine bozulması sonucunu getirir. Ve işte o tarihten sonra Kürtler, Türklerden aldıkları güçle kapı komşuları olan halklara yabancılaşır, onların memleketlerine akın üstüne akın düzenlerler..." (age, s. 39) Biz Akkoyunlu ya da Karakoyunluların ne oranda Türk oldukları (Pamukçu, Türk olduklarını belirtiyor ama her iki hanedan, birtakım Kürt aşiret ve beyleriyle ittifak halindeydiler; bir kısmını yönetime almış, ortak hareket etmişlerdi - F.B.) konusunu bir kenara bırakalım. Kürtlerin, Türklerden güç alıp almadıkları konusu sınıfsal açıdan tartışmalı. Çünkü Kürt feodallerinin aldıkları güç, Osmanlı Devleti'nden başkası değildi. Bu durumda gerçek nedir? Anadolu Türkmenleri, hâlâ yerleşik değil ve yoksuldurlar. Çoğu köylü isyanlarına katılmış Alevi meşrepten Kürt önderleri de kendilerine sahip çıkacak bir devlet aramaktadırlar. O dönemde umut Şah İsmail'dir. Safevi hükümdarı, bu yoksul kitleleri, Osmanlı devletini çökertmek ve kendi konumunu güçlendirmek için kullanmayı istemektedir. Ancak yoksul kitleler, gittikleri İran'da da ezilen köylüleri etkilemekte ve devrimci

isyanlar gündeme gelmektedir. Bu yüzden Şah İsmail, yaklaşık 16 bin Türkmenin başını kesmiştir ve liderlerini öldürtmüştür. Alevilik, ezilen köylü başkaldırısının ideolojisidir. Yavuz Selim'i, Kürt ve Kürdistan deyimlerini kullanmaya iten neden de budur. O dönemde "Kürt ve Kürdistan" kavramları milli bir ideolojik muhteva taşımaz, devleti tehdit edecek devrimci potansiyeli de yoktur. Dolayısıyla Yavuz'un amansız düşmanı milli değil, sınıfsal bir ideoloji olan Alevilik idi: Benzer biçimde, İran'la Osmanlı arasındaki Kürdistan'dan geçen yoksul köylü kitleleri, feodallere karşı "isyan tohumları" ekmektedirler. Feodaller paniğe kapılmaktadırlar. Osmanlı Kürt feodaller işbirliğinin esası budur. Yoksa Sünni Kürtlerin, Alevi Zazalara karşı Osmanlı'yla ittifakı değildir.

Zaza-Kürt İlişkisi

Son yıllarda Zazaların Kürtlerden, konuştukları Dımılicenin Kürt dil kümesinden apayrı bir dil olduğunu ileri süren Zaza kökenli, özellikle Dersimli birçok aydına rastlamak mümkün. Saptayabildiğimiz kadarıyla, "Zaza/Kızılbaş" simgelerini ilk kullanan yayın organı 1960'larda Dicle-Fırat dergisiydi. Bu dergi, Türkçenin yanı sıra Zazaca ve Kurmanci dillerinde yayın yaptı. 1980 öncesinde Roja Nu (Yeni Gün), Rizgari (Kurtuluş) ve Özgürlük Yolu gibi gazeteler benzer yöntemi izlediler. "Zazalık/Zazacılık" davası güdenler ise, 1980'lerden itibaren yurtdışında yayınlanan Piya (Köprü), Kürdistanlı Marksist ve Desmala Sure (Kızıl Bayrak) dergileri oldu. Daha sonra bunlara farklı Kürt gazete ve dergilerinde (Roj, Nuroj, Jiyana Nu, Ware) Sait Çiya imzasıyla çıkan bazı yazılar eklendi.

Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz Ebubekir Pamukçu, Zazacılık tezinin öncülerinden sayılır. Kürtlük davası söylemiyle yola çıkan Tekoşin (Mücadele) örgütü, 1984'te genel sekreteri Seyfi Cengiz'in başını çektiği bir bölünme hareketi yaşadı. Kürdistan Marksist Hareketi ismiyle ayrı bir oluşuma öncülük eden Cengiz, 1991'lerde yayınladığı Desmala Sure dergisinde Zazacılık hakkındaki görüşlerini uç noktalara vardırarak; "Kürdistan" yerine "Zazaistan" deyimini kullandı. Bir müddet sonra Zazalar arasındaki inanç (Sünni-Alevi) ayrımını temel aldı: "Zazaistan" yerine "Alevistan" teriminden yola çıkarak "Dersimli Kızılbaş/Alevi Zazaların kendi kaderlerini tayin hakkı"ndan söz etmeye başladı. S. Cengiz, bilimsel ve Marksist bir söylem tutturmuş gibi görünmesine rağmen; ortaçağ bölgeciliği ve yöreselcilik bağnazlığına dayalı kaba köylü tipi bir Zazacılık; hatta Kızılbaşlık/Zazacılık ayrımcılığı peşinde nefes tüketiyor. Görüşlerini Dersim Yazıları isimli kitapta toplayan Sait Çiya, "Zazaların Kürtlerden ayrı bir soy ve Zazacanın da Kürtçenin bir lehçesi değil, bağımsız bir dil olduğunu" ileri sürmekle birlikte; dar anlamda kaba Zazacılık veya köylü tipi Zaza bağnazlığı yapmıyor; görüşlerinde ısrarcılığa ve inatlaşmaya dayalı kesin bir üslup kullanmak yerine bilimsel araştırmalarla elde edilecek sonuçlara güveniyor. Tartışmalara kenarından kıyısından bulaşan Ali Kaya, "Zazalar Kürtlerden mutlaka ayrıdır" türünden saplantı halinde bir önyargıyla hareket ederek; 2000 başlarında İran'ın

Gilan (Geylan) bölgesine gitti. Köklerini aramaya ve orada atalarının izlerini bulmaya çalıştı. Dönüşünde Berfin Bahar dergisinde yazdığı makalelerde, “Dımılice ile Gilan’da konuşulan Gilakice’nin aynı ve bir kökten olduğunu” ileri sürdü. Dımılice ile Gilakice benzerliğine kanıt olarak, yaklaşık 400 kelimenin ortak ve eşanlamlı oluşunu koydu. Diğer bir kanıt ise gezdiği yerlerde, Gilanlıların her konuştuklarını anlaması idi. Dilbilimi açısından, önemli ipuçları sayılmakla beraber bunların temel ölçütler olması beklenemez. Zira Kurmanci konuşan herhangi bir Kürt, Dımılice konuşulan bölgelerdeki dili kolayca anlayabildiği gibi; Kurmanci ile Zazaca arasında ortak 400 değil binlerce eşanlamlı ve benzer telaffuzlu sözcük bulabilir. Türkçe-Kürtçe, Arapça-Farsça, Kürtçe-Farsça, İtalyanca-Fransızca arasında binlerce eşanlamlı ortak sözcük bulmak mümkün.

Ebubekir Pamukçu, konuya ilişkin ilk iddialarını ortaya attığında elinde fazlaca veri olmadığından mıdır nedir bilinmez ama, ünlü ses sanatçısı MHP eğilimli İzzet Altınmeşe’nin “Ben Kürt değil Zazayım” sözlerini dayanak yapıyordu. Seyfi Cengiz, The Kurdish National Movement in Turkey (Türkiye’de Modern Kürt Hareketi) kitabının yazarı Paul. J. White ile söyleşisinde, “Geçmişte gidip propaganda yaptığımız yerlerde (Dersim ve çevresi) insanları, Kürt kökenli olduklarına ikna etmeye çalışırdık. Fakat onlar ısrarla Kürt değil, Kızılbaş Zaza olduklarını söylerlerdi” diyor. Sait Çiya, yukarıda yaşam serüvenini sunduğumuz M. Şerif Fırat’ın Türkçü tezleri arasında; “Zazalar Kürt değil, Kürt soyundandırlar. Horasan’dan gelmiş Türkmenlerdir” yolundaki devletçi söylemine olan itirazları, “Eğer Zaza olgusu doğruysa ve bunu yanlış yerde duran (dönek) M. Şerif Fırat gibi birisi söylese dahi, ben doğru görüşlerimin onunla çakışmasından gocunmam” biçiminde polemik yapıyor. Anılan üç kişinin gerekçeleri bir tartışma zemini bulması açısından dikkate değer. Sanırım, burada ana eksen gözden kaçırılıyor. Kimlik, birey veya kümenin (kolektif) kendisini nasıl tanımladığıyla yakından ilgilidir. Toplumbilim ve dilbilim düzleminde bu tür söylemler, bireyin ve kümenin kendini tanımlamasına ilişkin nesnel ve öznel algılama biçimleri her durumda göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak birey veya belli bir grubun özünü tanımlaması, kendine mal ettiği kimlik, her zaman doğru olmayabilir. Yaşadığı ortamın, hayatındaki olayların, farkında olsun veya olmasın, iradesi dışında kendisine dayatılan nesnelerin (siyasi, kültürel, toplumsal ve ekonomik) kimlik tanımlamasındaki rolünü asla unutmamak gerek.

Newroz kutlamaları sırasında Mersin'de yaşanan Türk bayrağına zarar verme olayını yorumlayan bir açık oturuma (Flash TV kanalı, Nisan 2005) katılan MHP eski başkan yardımcılarından Alişan, "ben de Kürt kökenliyim" sözünden sonra, Kürt kimliği, tarihi ve kültürü adına ne varsa hepsini inkâr etti ve Kürtleri Orhun Abideleri'ne, Oğuzlara, vs.'ye bağladı. İkinci bir örnek: Köy korucubaşları ve aşiret liderleri (Beytuşebap'tan Jirki, Silopi'den Teter, Şenoba'dan Babatlar, vs.) PKK örgütü ile mücadele kapsamında; 1990'larda devletin has davetlileri olarak Ankara'da konuk edildiler. Geleneksel aşiret giysilerini çıkartıp devletin parasıyla alınan takım elbiseler giyerek TRT gibi resmi kanallarda konuşturuldular. Bunlardan bazıları, Türkçe konuşmayı bile bilmezken, kendilerine ezberletilen slogan doğrultusunda, "Ben Kurdem emmma Tırkem" diyebiliyordu. Kimliğin siyasi düzlemde ileri ya da geri plana itilişini Brukan aşireti reisi Demokrat Parti ve Adalet Partisi'nin uzatmalı Van milletvekili (bir ara parlamento başkanı) Kinyas Kartal'ın şahsında yaşadık. Kartal, Erivan'dan Van'a Hatıralarım diye bir kitapçık yayınladı. Kendi mi yazdı, yoksa bunu 1987 yılında yayınlayan Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi Genel Başkanlık adlı kuruluştan birine mi yazdırdı, bilinmiyor. Kartal, söz konusu kitapçıkta kimliğini açıklıyor: "Rahmetli Atatürk, 'Kürt kavmi diye bir kavim yoktur; bunlar Türk'tür' demişti. Benim inancım da bu merkezdedir." Reisi olduğu Brukan aşiretinin bir bölüğü, o dönemin yetkilileri tarafından hor görülüp tehdit edildiği (etnik kökeninden ötürü) için yeniden Rusya'ya dönmüştü. Kartal'ın bunu unutması mümkün olamaz! Brukan aşireti, bu kitabın yazarının mensup olduğu Gelturan aşiretiyle amcazade sayılır. 1988 sonu veya 1989 ortalarında, Alman kanalı ARD için bir Kürt belgeseli yapmak üzere dört bir yanı çıktık. O sırada yolumuz Van'a yakın Brukan köylerine düştü. Emeklilik günlerini yaşayan yaşlı Kinyas Kartal'ı köyde bulduk. Amcazadelerden olduğumuzdan, bize hürmetinden kusur etmedi. Çekim esnasında kendisine çok açık sordum: "Apo, em kurdın an Tırkın?" (Amca, biz Kürt müyüz yoksa Türk mü?) Sorumu diplomatik biçimde yanıtladı: "Allah irade buyurmuş; bizi Kürt, diğerlerini Arap, Türk ve Acem yaratmış. Kürt olduğumuzu inkâr edersek, Allah'ın iradesine asi olup günaha gireriz." Kinyas Ağa, çok geçmeden eceliyle vefat etti.

Üçüncü örnek: Bu satırların yazarı, 1960 sonlarından itibaren kimlik (ben kimim, biz kimiz, Kürt müyüz yoksa Türk mü?) arayışı içinde, kendi aşireti

olan Gelturan (Kars, Iğdır, Ağrı çevresinde) büyükleriyle uzun boylu sohbetler yapmıştı. “Ben kimim?” sorusunun cevabı, aşiret büyüklerinin kente (ki çoğunlukla Türkler oturur) yakınlığı veya uzaklığına, devletle olan ilişkilerine göre değişebiliyordu. Devletle çatışan yahut kentlere uzak olan aynı aşiretin farklı boyları, “Biz Kürdüz; Kirmanşah, Kerkük, Karacadağ, Urmiye ve Erivan hattını izleyerek şimdiki yerlerimize geldik. Aslında yaklaşık 200 yıl önce, bizler Yezidi inancındaydık. Sonradan Müslümanlaştık” derken; devlet ve şehirle iyi ilişkide olan ağalar ise, “Aşiretimizin adı Gelturan. Yani biz Turan boylarındanız. Dolayısıyla Türküz” görüşünü ileri sürerlerdi.

Dördüncü örnek: Aynı soyun insanları, merkezi bir yapının olmadığı ve feodal içe kapanmışlığın örüntülediği bir ortamda, dünyayı kendi köyü ve kasabasından ibaret sanır. Yaşadığı köydeki şive veya ağzı biricik gerçek Kürtçe (Kurmanci), mensup olduğu aşireti de tek Kürt soyu sayar; çevre köylerdeki aşiret ve kavimleri dışlayabilir. Kars’ın birçok köyünde buna tanık olduk. “Kimsin?” sorusuna zaman zaman “Türk-Kürt değil, Cemaldini’yim, Rediki’yim, Celali’yim” diyenler olduğu gibi; “Toruni’yim (Towrindi: Soylu kök) dolayısıyla soyum sopum Hz. Muhammed’e kadar uzanır” biçiminde ifadeler kullanılmıştır. Sosyolojik ve kültürel antropolojik bağlamda anlaşılabilir olan bu tür yöresel ifadelerin etnoloji (kökenbilim) ve filoloji (dilbilim) açısından pek kıymeti harbiyesi yoktur. Dolayısıyla Pamukçu’nun dayanak yaptığı İzzet Altınmeşe söylemi; Cengiz’in gerekçelendirdiği Kızılbaş Zazalık örneği; beyni yıkandığı gibi başkalarının beyni yıkansın diye kitabı 250 bin basılıp ilgili yörelerde devlet tarafından bedava dağıtılan M. Şerif Fırat’ın “Zaza” fikriyatını haklı bulan Sait Çiya’nın polemiği, Zazaca-Kürtçe ayrımının bilimselliğini kanıtlamaya yeten veriler olmaktan uzaktırlar.

Zaza/Dımıli Tanımı

Genelde Zazaların, özelde Dersimlilerin kimliğine ilişkin tartışmaların tarihi 19. yüzyıl başlarına kadar uzanır. Bu topluluğun Kürt, Türk, Dımıli (Zaza), Ermeni, Alevi ve Kırmanc olduğunu ileri sürenlerin sayısı az değil. Köken tespiti, bir yandan Kürt halkını Kurmanc ve Zaza diye bölüp yönetmeyi, bir sonraki adımda öncelikle Zazaları Türk sayarak asimile etmeyi amaçlayan Türkçü/Türk milliyetçisi kesimlerle Kürt çevreleri arasında; diğer yandan özellikle farklı Kürt örgütleriyle, Dımılice konuşan bazı dergi ve fraksiyonlar arasında haddinden fazla siyasileşmiş bir tartışma ve polemik ortamı doğurmuştur. Arada bir devreye giren Ermeni milliyetçileri de, Erzincan-Dersim hattına kadar uzanan coğrafyayı "Batı Ermenistan" diye tanımlayarak, "Dersimlilerin Ermeni kökenden geldiklerini" ifade etmekten geri kalmazlar. Dersim Direnişleri adıyla bir derleme yapan M. Kalman, "Zaza" tanımına ilişkin farklı görüşleri, ayrıntılı biçimde eserine aktarmıştır. Bundan yararlanarak, konuya ilişkin bir özet yapabiliriz:

Zaza sözcüğünün nereden kaynaklandığı ve anlamı konusunda bir netlik yoktur. Sümer yazıtlarında "ninni zaza" (bir tapınak) adı geçer. Tevrat'a göre, Yarahmel'in iki oğlundan birinin adı "Zaza"dır. Anne tarafından Zaza, baba Türk olan Diyarbakırlı sosyolog Ziya Gökalp, henüz Kürt kimliğini ön plana çıkarıp kendini öyle tanımlayarak bir anlamda "Kürtlük davası"nı savunduğu dönemde Zazalara ilişkin şunları yazmıştı: "Zazalara gelince; bunlar kendilerine Arabi harfi kesriyle (i sesiyle -F.B.) Kirt derler. Kırmançlar da Kirdaş adını verirler. Türkler ise Kirt namını Kırmançlara ayırmışlardır. 'Falan Kürt müdür, Zaza mıdır' denildiğinde Kürt'ten maksat Kırmanç'tır. Dumbililere Zaza adını veren yine Türklerdir. Zaza kelimesini ne Zazalar kullanır ne de Kırmançlar." Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen ilk otuz yılındaki Tek Parti'nin toplum mühendisliğinin (Türk milleti yaratma) Türkçü mimarı ve kuramcısı Hasan Reşit Tankut, "Alevi Zazaların bir bölüğünün kendilerine Kert dediğini; bu sözcüğün 'egemen sülale ile yakınları' anlamında kullanıldığını ve bu egemen tabakanın Türk soyundan geldiğini, Türkçe konuştuğunu ama Selçuklular zamanında Horasanlı Kertelerin giderek Farsça konuştuklarını" kaydettikten sonra, Zaza sözcüğünün kökenini Türkçü bir anlayışla açıklamaya yelteniyor: "Eski

Türkçede kayaya sak denilirdi. Kayalı sıfatı anlamında sasak kelimesi kullanılırdı. Zazalar kayalık bölgelerde yaşadıklarına göre, onları 'sasak' kabul etmek olasıdır. Sondaki (k) harfi düşünce, geriye kalan sasa sözcüğü zamanla zaza oluvermiştir." İngiliz gezgin J. Rich, "kekeme, dolu ağızla konuşan, anlaşılmaz biçimde telaffuz eden"in karşılığı olarak kullanılan "zaza" sözcüğünün bir lakap olduğunu ileri sürer.

ABD'de yaşayan İranlı Kürt akademisyen Mehrdad İzady'e göre; Dımılıler 'z' harfini vurgulu bir pelteklikle 'za' biçiminde telaffuz ettiklerinden, güneyli Kürtler bunlara "zaza" sıfatını yakıştırmışlar. Bazil Nikitin'e dayanan Malmisanij şu yorumu yapıyor: "Asıl kabile mensubuna Kurd denir. Kabilesinden ayrılıp başka bir kabileye sığınanlara kurt/kırt/kert sıfatı yapıştırılır ki; bu bir anlamda küçümsemedir." Aynı yazar, Ehmede Xasi'nin 1899 yılında Diyarbakır'da Zazaca kaleme aldığı Mewlid kitabında Dımılilerin kendilerini Kırd, dillerini Kirdki veya Kırdi diye tanımlamanın iki biçimine de rastladığını belirtiyor. Dımılıler, Kurmanclara kırdas veya kırdasi; konuştukları dile kırdasi ya da kırdaski adını verirler. Dersimli Dımılıler ise kendilerine kırmanc; Kurmanclara kırdas, Kurmanciye ise kırdaski/kırdasi/kırdaşi derler. Sünni Zazalar kendi dillerini dımli; Dersim Alevilerininkini so-be; Kurmanciyi ise here-were olarak tanımlarlar.

Bilimsel ismi Dımılı olması gereken bu deyimin yazılış biçimleri pek farklıdır: Dumuli, dumli, dumıl, dümbeli, dümbüllü, dumbuli, dınbılı, dımbılı, dunbeli, donbeli, dımılli, dımli, dımılı… Kürt araştırmacısı Malmisanij'e göre; sözcük ilk kez Fadullah İbn'ul Omari Şehabeddin Ahmed'in Mesalik'ül Ebsar fi Memalik'il Emsar kitabında, "dunbuli" biçiminde kullanılmıştır. Yazar, 13. ve 14. yüzyıllarda Dunbulilerden söz ederken; bunların Musul yakınlarında yaşadıklarını ve kendilerine Zaza dediklerini belirtir ki; 14. ve 15. yüzyıldaki meslektaşı İranlı Firuzabadi, kendisiyle aynı gözlemlere sahiptir. 16. yüzyılda yaşamış Kürt tarihçisi Şeref Han, Şerefname'de Dunbuli aşiretlerinden söz ederken; bununla Sünni mezhebinden olmayan kimi Kürt topluluklarını ama özellikle onları, Yezidi Kürtleri kasteder. J. Markwart, dimli söyleniş biçiminin çok yeni olduğuna işaret eder. Evliya Çelebi, ünlü Seyahatname'de, İran Urmiye gölü civarında yaşayan Dumbelilerin Türkmen olduğunu kaydeder. İranlı gezgin Nimetullah Şirvani de; "Aynı yöredeki aynı topluluğun Türkçe konuşmakla birlikte Kürt olduğunu" belirtir.

Batılı araştırmacılar Deylemi-Dımıli bağlantısını henüz ikna edici biçimde kuramadıkları gibi, dimli/dimili ve dumbeli ilintisini de bilimsel düzlemde açıklığa kavuşturamadan tartışmayı sürdürürler. Özellikle Dımılicenin Kürt dil kümesine girmediğini savlayan Alman Karl Hadank'ın dımıli-dumbuli denklemi, kimi Batılı araştırmacıların (P. Lerch gibi) eleştirilerine hedef olmaktadır. J. Makwart, İran'ın Hoy bölgesindeki Dumbelilerin Dersim'e sürgün edildiklerini ileri sürer. Aynı yazar Dımıli ile Deylemi arasında bağlantı kurmakla kalmaz, aynı zamanda Zazacayı Tebriz'in kuzeyindeki Marand yakınlarında Gelinkaya köyünde konuşulan Harzanca ile ilintilendirir. Bu tezin sahibi F. C. Lehman'dı. Fakat bu yazar, o köydekilerin 18. yüzyılda Nadir Şah tarafından gönderilen bir cemaat olduğunu unutmuştur. J. Morier de Hoy bölgesinde yaşayan Dumbelilerden söz eder. Zazaları Kürt soyundan sayan P. Lerch'e karşılık, Avusturyalı F. Müller, "bu dilin gramer bakımından bağımsız ve birçok noktada Kürtçeden ayrı bir diyalekt (lehçe) olduğunu" yazar. A. Sosin, "Zazalar Kurmanciden farklı bir diyalekt konuşan Kürtlerdir" derken; Büyük İran Filolojisi kitabını hazırlayan W. Geiger, Zazacaya ayrıca yer vermez; onu Kürtçe içinde tasnif eder. Fakat V. Minorsky, Deylemilerin Zazaların muhtemel ataları olabileceğini düşünür. W. B. Loockwood, Dımılice'yi bir dil olarak değerlendirir. D. N. Mac Kenzie Med diliyle Kürtçe arasında bir bağlantıya karşı çıktığı gibi; Gorani lehçesinin Kürtçeyle ilgili olmadığını belirtir ve bu arada dımli sözcüğünü Deylem ile ilintilendirir. T. Lynn Todd ile İ. Svanberg, Zazaları apayrı (Kürtlerden farklı) bir halk olarak görürler. Ermeni yazar Agop Şahbaz da hemen hemen aynı görüştedir. A. Christensen ile A. M. Benedictsen gibi İran dili ve tarihi uzmanları, dil konusunda görüş açıklamazlar. Fransız İranolog Pierre Lecoq, Dımılicenin Kürtçeden ayrı (ve Gilaki'yle ortak olan) bir dil olduğunu yazmakla birlikte, bu dili konuşanları Kürt halkından sayıyor.

Deylemi-Zaza Bağlantısı

Konuya ilişkin tartışmalara birçok yerli-yabancı Kürdolog katılmıştır. İlk araştırmalarda Zazalar, genelde Kürt halkının bir boyu olarak görülmüşler. Daha sonra ise, Zazaların Kürtlerden ayrı bir soy oldukları ve Hazar Denizi'nin güneyindeki dağlık bölgede ortaçağda yaşayan Deylemiler'le kan bağının olabileceği ihtimali gündeme gelmiştir. Ortaçağ İran tarihçisi Hamza İsfahani, "Farslar, Deylemileri, Taberistan Kürtleri, Arapları da Suristan Kürtleri olarak adlandıragelmişlerdir" diye yazar. Bu belirlemeden yola çıkan Minorsky, Kürtlere ilişkin çeşitli yazılarında, Zazaları aynı soydan ve halktan saydı. Sonraki incelemelerinde ise, Zazaların Kürtlerden ayrı bir soydan olması ve muhtemelen Deylemilerle organik bağları bulunması ihtimaline ağırlık verdi. Bu yüzden Minorsky, "Deylem" konusuna yoğunlaştı. Deylemilerin antik kökeni hakkında bir şey bilinmemesine rağmen bu kavmin, M.S. 2. yüzyılda klasik tarihçi Ptolemy'nin Kardukhi/Karduhi (Kürtlerin atalarından olduğu varsayılan) kavmiyle birlikte anılan Delumioi olma ihtimali tartışılıyor. Klasik tarihlerde Dolomites, Dailamites gibi adlar geçiyor. İran tarihçisi İstahri, M.S. 205'te Deylemilerin Farsça'dan ayrı bir dille konuştuklarını belirtmiş. Buradan hareketle Minorsky, 1972'de ki bir yazısında Procopius'a dayanarak, "Dolomites kavminin ulaşılamaz dağlarda yaşadıklarını" aktarıyor. Rus kökenli bu Kürdolog, 1943 yılındaki bir makelesinde ise, lehçe diye tanımladığı "Deylemice hakkında herhangi bir şey bilmediklerini; ortaçağ İslam yönetimi devrinde Deylemi çoğunluğun İranileştiğini; dolayısıyla bu dilin kuzey İran lehçesini oluşturduğunu" açıkladı. Ona göre bu lehçe, her durumda Farsça ve Türkiye'de konuşulan Kurmanci lehçesinden farklıydı. 1951'de ise, konunun uzmanı bir araştırmacı; "Deylemi soyunun Arap, Acem ve Arran (İran'da kadim bir kavim) kavimlerinden ayrı olduğunu" saptadı. Deylemiler, ortaçağ İslam devrindeki mezhepsel ayrışma ve çatışmalar sırasında Hz. Ali soyundan bir soylunun kaçıp sığındığı Taberistan yöresinde kurduğu Zeydi mezhebini benimsemişler. Hazar Denizi'nin güneyindeki ulaşılmaz dağlık bölgelerinde irili ufaklı hanedanlıklar kurmuşlar. Bir kısım araştırmacıya (O. Mann ve K. Hadank gibi) göre, Deylemilerin bir bölüğü, M.S. 800-1000 yılları arasında batıya göçerek Anadolu'ya yerleşmişler. Minorsky, o zaman için bunun alışılmış bir göç olmadığı/olamayacağı kanısındadır. Aynı araştırmacı, 20.

yüzyıl Anadolu yerleşim haritasına bakarak; “Diyarbakır, Palu ve Dersim yöresinde yaşayan Zaza denilen etnik kümenin İrani (dil ailesi) dili konuştuğunu ve kendisini dımli/dımıli diye nitelediğini” saptıyor. Ayrıca o, F. C. Andreas’ın bu etnik kümeyi, Deylemi halkıyla özdeşleştirmesine dikkati çekiyor ve Bizanslı tarihçi Agathias’a dayanarak, Dilimititi (askeri) birliklerinin Dicle ırmağının orta kesimlerine yerleşmelerini bir ipucu olarak değerlendiriyor. Bu birliklerin yerleşim alanlarıyla Zazalarınkinin aynı olmasını ilginç buluyor.

Yukarıda ayrıntılandırıldığı üzere; kimi Batılı araştırmacılar, Dımıli-Deylemi bağlantısını kurmaktalar ve Zazaların Kürtlerden ayrı olduklarını savlamaktalar. Minorsky, K. Hadank, D. N. Mac Kenzie, F. Müller, T. L. Todd ve İ. Svanberg bunlardandır. Bu tezlere karşı çıkanların sayısı da bir hayli fazladır.

Tartışma sadece dışarıda değil, aynı zamanda Türkiye’de ve Avrupa’daki Kürtler arasında da yaşanmaktadır. Türkiye’nin resmi görüşü, Güneş-Dil kuramcısı Türkçü H. Reşit Tankut’un cümlesinde özetlenebilir: “Geçmişteki tenkil (isyanları bastırma harekâtı) sırasında Kırmanç, Zaza ve Dersimli Alevi ayırımı yapılmaması büyük bir eksiklikti. Kurmançlık (Kürtlük -F.B.) ile Zazalık arasında bir Türklük barajı kurarak dünkü Ermeni meselesinin yerine bugün hortlayan Kürt meselesinin önüne geçilebilir.” (27 Mayıs 1960’ta hazırladığı Etno-politik İnceleme Raporu’nun önsözünden)

TBMM’de beş dönem milletvekili olan, 1925 Şeyh Sait isyanı sırasında İstiklal Mahkemesi savcı yardımcılığı yapan ve I. Umum Müfettişlik görevinde bulunan Avni Doğan, 1943 yılında hazırladığı Kürt Raporu’nda, “Zaza denilen büyük kitlenin Hazar Denizi kıyılarından inen ve Zazik isimli Türk boyundan başka bir şey olmadığı, yakın tarih incelemesiyle zaten ispat edilmiş bulunuyor” diye yazarken; acaba Hazar Denizi kıyılarıyla Deylemi bağlantısını atlamış mıydı, yoksa Ortaçağ Türkmen akınlarının (göçlerinin) Anadolu’ya geliş güzergâhını temel alarak mı bu tezi savlıyordu?

16. yüzyıl Kürt tarihi Şerefname’de, Çemizkezek beyleri ile Kürdistan adının özdeşleştiği belirtilmiştir. Dersim direnişlerinin beyin takımı ve hazırlayıcısı M. Nuri Dersimi, Zazaları Kürt sayıyor. Koçgiri başkaldırısı önderleri de, TBMM’ye ilettikleri taleplerinde “Kürt ve Kürdistan” adına hareket ettiklerini açıklamışlardı. Bu kitabın resmi raporlar bölümünden

anlaşılacağı üzere; devlet adamları, direniş ve ayaklanmaları “Kürtlük Davası” içinde algılayıp, ona göre davranmıştır. Dersim direnişi lideri Seyit Rıza, idam sehpasındaki son sözlerinde “Kürdistan şehitleri kervanına katılacağını” beyan etmiştir. Zaza kökenli Kürt lideri Şeyh Sait, ayaklanma öncesi, esnası ve sonrasındaki söylemlerinde Zazalık değil, “Kürtlük” davasına vurgu yapmıştır. Dolayısıyla Ebubekir Pamukçu ile Desmala Sure dergisi çevresinin Koçgiri, Şeyh Sait ve Dersim ayaklanmalarını “Zaza” diye nitelemesi, olayın kahramanları tarafından onaylanıp doğrulanmıyor. Dersim Yazıları’nı kaleme alan Sait Çiya, Kurmanci konuşan Kürt bağnazlarını ve özellikle Zazaca/Dımıliceyi Kürtçenin bir lehçesi sayanları şiddetle eleştiriyor. Bu fikri savunanları, bu arada bu kitabın yazarını, “lehçeciler” diye küçümsüyor. Dımılicenin Kürtçeden farklı bir dil; Zazaların ayrı bir soy olduğunu ileri sürerken; zaman zaman kendisiyle polemik yapanları, “siz Kürtler, inkârcılık ve baskıda Türklerin yerini aldınız” mealinde boyundan büyük laflar edebiliyor.

Zazacanın Kürtçeden ayrı bağımsız bir dil olduğu yolundaki tezleri ikna edici bulmadığımı birkaç yazımda ve özellikle Kürt Dilinin Tarihçesi isimli kitabımda dile getirmiştim. Fakat aynı zamanda bilimsel görüşlere saygı duyduğumu; ikna edici kanıt ve verilerle belgelendiği takdirde sonucu (Zazaca Kürtçeden ayrı bir dildir) kabulleneceğimi belirtmiştim. Çiya, bu görüşlerimi ve Zaza dilinin bağımsızlığını savunan tezler arasındaki çelişkilere değinen eleştirilerimi cevaplarken yarı doğru, yarı yanlış bir tespitte bulunuyor. Doğru tespite bakalım: Her lehçe, aynı zamanda farklı bir dildir. Çiya’da eksik olan ise, bunun devamını getirememesidir. Doğruyu tamamlaması gereken cümlenin diğer yarısı şöyle olmalıdır: “Her bağımsız dil, aynı zamanda bir lehçedir.” Bu saptamayı dünyaca ünlü dilbilimci Noam Chomsky yapıyor. Çiya’nın gözden kaçırdığı bir nokta daha var: O da, lehçe-dil ayrımında biricik kıstasın salt dilbilimsel olmadığı yönündeki genel kabuldür. Sözgelimi Kürt dili konusunda araştırma yapan Batılı Kürdolog G. Kreyenbroek, Zazaca ile Kurmancinin bağımsız birer dil olduğunu ileri sürüyor. Ancak Kürt ve Fars edebiyatı üzerinde ayrıntılı akademik bir çalışma yapan Haşim Ahmedzade, Ulus ve Roman isimli çalışmasında (s. 175) Kreyenbroek’e dayanarak şu saptamayı yapıyor: “Kurmanci ile Zazaki arasındaki ilintiyi (aynı dilin lehçeleri veya bağımsız olmaları) araştırırken, genelde Kürt halkının milli duygularının dilsel ayrılıkları aştığı da göz önüne alınmalıdır. Halkın birlik duyguları

dilbilimsel etkenlerin çok ötesine geçmiştir. Zira diller arasındaki bağlar, her zaman dilbilimsel etkenlerle belirlenmez. Dil ve lehçe sınırlarını belirleyen (dilbilimsel ölçütün ötesinde) daha farklı diğer etkenler de mevcuttur. Kürtler arasındaki baskın ulusal duygular, lehçe-dil ayrılıklarını aşmıştır.”

Zazalık/Kızılbaşlık iddiasında bağnazlıktan öte; çok uç noktalara savrulan görüşler ise Desmala Sure ve Seyfi Cengiz tarafından dillendiriliyor. Örneğin, mealen deniliyor ki; “Dersimliler kendilerine Kırmanc, yaşadıklara topraklara Kırmanciye derler. Dersimliler Deylemistan’dan gelmişlerdir. Zazaca, Goraniceyle birlikte Dımılicenin lehçesini oluşturur. Alevi Dersimliler, aynı dili konuşmanın dışında Sünni meşrepli Zazalarla hiçbir ortak yana (ruhi şekillenme, tarih, kültür) sahip değiller. Kürtleşmiş Dersimli aydınlar (M. Nuri Dersimi gibi), Dersimlileri Kürt yapmışlardır. Artık Zazaistan yerine Kırmanciye ve Alevistan deyimi kullanılmalı; Sünni Zazalarla mezhepsel ayrılığı olan Dersim Kızılbaşlarına kaderini tayin hakkı tanınmalı.” Zaman zaman Marksist söylemler kullanabilen Cengiz ve çevresi, ne yazık ki, Marksizmin ya özünü anlayamamış ya da meseleyi bilerek çarpıtıyor. Çünkü halk ve ulus tanımı; buna göre ulusların kaderini tayin hakkı tümüyle birbirine karışmış gözüküyor. Kavim, kabile, cemaat, toplum, mezhep, tarikat, halk ve millet kavramları altüst edilmiş; esasında düpedüz postmodern cemaatçilik, dar bölgecilik ve hatta mezhepçilik (particularism) yapılıyor. “Ben kendimi ayrı göreyim de ne olursa olsun” mantığının sonu yoktur. Gereğinde toplumun çekirdek birimi aile bile, bu mantıkla parçalanabilir.

Deylemi-Dunbuli bağlantısına dönersek; yukarıda Zaza/Dunbuli tanımlarını sergilerken Sümer tabletleriyle Tevrat’ta geçen “zaza ninni” ve “zaza” adlandırmaları; Yunanlı tarihçinin Kurdahilerle birlikte andığı Delumioi ve Bizanslı tarihçinin Dilimititi birliklerinin Dicle’nin orta kesimlerinde yerleşmeleri; ek olarak ortaçağ İslam tarihçilerinin Musul’da oturan Dunbulilerden söz etmeleri; İsfahani’nin Deylemiler için söylenen “Taberistan Kürtleri” yolundaki ibaresi; Evliya Çelebi’nin Urmiye gölü çevresindeki Dunbulilerden bahsetmesi ve bunu destekleyen 19. yüzyıl gezginlerinin gözlemlerini yan yana getirirsek, ortaya şöyle bir sonuç çıkmaz mı: Dunbulilerin Taberistan veya Deylemistan bölgesinden geldikleri yönündeki tezin zemini sağlam değildir. Tersine; onların (Dicle

boylarından itibaren) Mezopotamya'dan yukarıya ve Urmiye çevresinden batıya doğru gelme ihtimalleri yüksektir. Deylemiler eğer Taberistan'dan kalkıp Bağdat'a (Abbasiler zamanında) uzun müddet hükmeden Büveyhoğullarıyla özdeşleştirilirse, antikçağa göre çok yakın olan bu tarihin kayıtları olmalıydı ki; Mesudi gibi İslam tarihçileri Kürtlerden söz ederken, Deylemi-Dunbuli ilişkisine değinmemişler. Zazacı tez sahiplerinin Deylemistan'dan göç tezleri, bir noktada daha boşlukta kalıyor. "Gilan bölgesindeki Gilaki diliyle benzerlik gösterdiğini; dolayısıyla Deylemicenin Dımılicenin kökü olduğunu" belirtenler; aynı Dımılice'nin Kürt lehçesi kabul edilen Goranice ve altlehçesi Hewremanice ile sıkı bağlantısını görmezlikten geliyorlar. Böyle bir bağlantı kurulduğu takdirde, farklı kabul edilen Dımılice, bu kez Hewremani ve Gorani üzerinden yeniden Kürt dil kümesine bağlanmış olacak. Ayrıca Gorani ve Hewremani konuşan halkın yerleşik olduğu bölge İran Kürdistanı'nın güney ve Irak Kürtistanı'na sınır bölgeleridir: Böylece kuzeyden (Hazar Denizi) göç tezi çürümüş olacaktır. Deylemilerin Zeydilik mezhebini benimsemeleri ve buna karşılık Dersimlilerin Alevi/Kızılbaş olmaları da Seyfi Cengiz gibilerinin "mezhebi temel ayrım noktası" alanlar açısından bir çıkmazdır. Ehlibeyt akımları içindeki akımlardan Sünnilere en yakın duran Zeydiler, ilk ciddi göçlerini Taberistan'dan Yemen'e doğru yapmışlardı.

Sözü şöyle bağlamak gerek: Kurmanci yandaşları, belki de çoğunluk olmanın getirdiği güvenle, Zazaları Kurmancilik üzerinden yeniden Kürtleştireceklerini sanmakla yanlış yapıyorlar. Lehçelerin ayrışıp birleşmelerinin birçok etkeni bulunur: Merkezi bir devlet, ekonomik bütünleşme, yazılı eğitim öğretim dili veya bunların tam tersi tutumla dar bölgeye kapanma, topluluklararası çatışmalar, coğrafi alan uzaklığı, çevreden tecrit durumu, vs. Her lehçenin potansiyel bağımsız bir dil olabileceği peşinen kabul edilmeli; ama aynı zamanda lehçelerin birbirlerini sentezleyerek birinin egemen olacağını; diğerlerini belki de yutarak zenginleşeceğini düşünmek gerek. Böyle olmasa bile, Kürt dil kümesinden saydığım Kurmanci, Sorani, Gorani ve Dımılki'nin şimdiki haliyle ayrılık nedeni değil, bir zenginlik olduğuna alışmak zorundayız. Potansiyel bölünme veya bütünleşme ihtimali göz önüne alınarak, herhangi bir lehçe yok sayılmamalı veya öteki lehçeye mal edilmemeli. Kürtçe kavramı bütün lehçeleri kapsayıcı bir terim olmaktan uzaktır. Dört ana lehçeyi kapsaması bakımından Kürtçe yerine "Kürt dil kümesi" kavramının kullanılması daha

uygundur. Buna karşılık Zazacılık iddiasında bulunanların, kendilerini “mutlaka farklı göstermek” diye bir davaları olmamalıdır. Mesele bilimsel araştırmalara ve zamana bırakılmalıdır. Her şeye rağmen “kim kendini nasıl hissediyorsa, odur” kuralı kör inatlaşmaların önünü keser. Demokratik tartışmaların önünü açar.

Dersimliler Casus muydu?

Ali Kemali'nin kitabına yeniden dönersek, aşiretler hakkındaki gözlemlerinin büyük ölçüde doğru ve ayrıntılı olduğunu söyleyebiliriz: "Hükümetin kanun ve adalet kavramlarıyla belirlenmeyen aşiret kuralları" olduğunu belirten Erzincan Valisi'nin bu araştırmaları, CHP yazarı ve ısmarlama araştırmacı Naşit Hakkı Uluğ'un sığ ve yüzeysel araştırma ve çıkarsamalarından daha değerlidir. Vecihi Timuroğlu, Dersim Tarihi adlı kitabında, Dersim ve Derebeyi yazarı N. H. Uluğ'un 1931'de basılan görüşlerini iyiden iyiye eleştirmektedir.

Ancak Erzincan Valisi'nin Dersim'deki seyit, dede ve ağalara karşı tutumu geçmişle hesaplaşmak isteyen; iktidar kavgası veren ve bu yüzden halka üstten bakan, herkesi bir kefeye koyan Kemalist bir bürokratın hesaplaşmacı, uzlaşmaz tavrıdır.

Ali Kemali'nin 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı döneminde Erzincan ve Dersim'deki gelişmelere ilişkin tarihsel notları da bulunuyor ki, çok önemlidir. Örneğin Ali Kemali, "Dersimlilerin Çarlık Rusyası'nın savaş çağrılarına cevap vermediklerini; Erzincan'a kadar giren Rus ordularına katılmadıklarını; tersine, Erzincan halkını korkutmak isteyen Ermeni komitecilere karşı halkı korumak üzere bazı Dersimli aşiret liderlerinin vilayete kadar gittiklerini ancak bir faaliyet yapmadan geri döndüklerini" belirtir. Ali Kemali'nin üstünde durduğu bir nokta daha var: Koçgiri isyanı liderlerinden Alişer, Rus birlikleriyle işbirliği içinde olmamış; tarafsız kalmış, bir keresinde de sınırda Rus katırlarıyla erzaklarına el koyarak birkaç Rus askerini öldürerek kayıplara karışmış, bu yüzden işgalci Rus birlikleri komutanını büyük ölçüde kızdırmış, araya giren Müslüman Komite yardımıyla durum bir çözüme bağlanmış. Bunu sergilemek pek önemlidir. Çünkü başta 2. Kolordu Komutanı (Van, Bitlis, Muş ve Elazığ bölgesini kapsayan) Kazım Karabekir Paşa gibi yetkililer olmak üzere Türk-İslamcı yazarlar, "Dersimlilerin işgalci Rus ordularıyla, Ermenilerle işbirliği yaptıklarını" savunurlar. Bunu, kitaba aldığımız Kazım Karabekir'in Babıali'ye gönderdiği istihbarat raporlarından kolayca görmek mümkün. Koçgiri ayaklanması önderi Alişer'in "işbirlikçi ve casus olduğunu" iddia edenler bulunmaktadır. Oysa gerçekler, Ali Kemali'nin

yazdığı gibidir. Çarlık Rusyası döneminde bölgeyi gezen P. I. Aviryanov ile V. Mayisrev gibi istihbarat subaylarının raporlarına (19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren) bakıldığında, olayın düz mantıkla "casus ve işbirlikçi" gibi algılanamayacağı açıktır. Zira casusluk, bireysel veya kümesel düzlemde, gelip geçici çıkarlar karşılığında, özellikle para alınarak yapılan gizli bir faaliyettir. Halbuki Rus-Osmanlı-İran savaşlarına sahne olan Kürt coğrafyasında, aşiretler genelde kendilerini yönlendiren nesnel çelişkiler (hükümetin çok yönlü baskısı, ölüm kalım mücadelesinde kendi nüfuzunu ve etki alanını koruma, yaşadığı toplumun benimsediği yörel politikalar, yönetime karşı olan genel tutum, etnik ve mezhepsel karşıtlıklar, vs.) doğrultusunda, zaman zaman Rusya veya Osmanlı tarafında yer almış; birinin aleyhinde diğeriyle ittifak yapagelmişlerdir. Aşiretlerin bu tür tutumları sürekli değişkenlik arzeder. Ruslara istihbarat ve lojistik destek veren bir aşiret reisini, şartlar değişince bu sefer Osmanlı'nın yanında görmek şaşırtıcı olmazdı.

Aslında 1826'daki Osmanlı-Rus savaşından da Ruslar, Dersimlileri yanlarında savaşa katılmaya çağırdılar; ancak olumlu karşılık alamadılar. Benzer bir çağrıyı da Osmanlı hükümeti yaptı. Fakat 1834'teki Dersim katliamını unutmayan Kürtler, tarafsız kalmayı yeğlediler. Yine de Dersimli, 1877-78 savaşında Ruslarla çarpışmak için 10 bin milis verdi (Vecihi Timuroğlu, Dersim Tarihi, s. 33).

M. Şerif Fırat, söz konusu kitabında, 24 Dersim aşiret reisinin Ruslara karşı çarpışan Ahmet İzzet Paşa'ya katıldığını belirtir. Kazım Karabekir ise, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda kimi Dersim aşiretlerinin kâh Rusya, kâh Osmanlı Hükümeti yanında yer almalarına ilişkin ayrıntılı bilgiler verir. Rus birlikleri Kürdistan'dan adım adım ilerlerken; Seyit Rıza, Alişer Bey aracılığıyla Dersim eteklerinde bulunan General Lahof ve Ermeni komutan Murat Paşa ile temasa geçip; "Dersim'e özerklik" temelinde bir anlaşma sağlıyor.

Örnek olayın ayrıntılarını kaynağından izleyelim: 1917 Bolşevik Devrimi'yle birlikte Rus birlikleri geri çekilince, Erzincan fiili olarak Ermeni komutanın elinde kaldı. Murat Paşa'nın Erzurum-Erzincan-Dersim bölgesini "Ermenistan" olarak tanımlaması yüzünden Ermenilerle Dersimliler arasındaki ilişki bitti ve çatışmaya yol açtı. Bunu gören Osmanlı

yönetimi, Kürtlerin saygı duyduğu Diyarbakırlı Cemil Paşa ailesinden Ziya Bey'i Dersim'e elçi gönderip, Ermeni karşıtı ittifak önerdi. O tarihte Kafkas Cephesini güvenceye almakla meşgul Osmanlı 2. Ordusu, Bingöl yakınlarında Gazik'te karargâh kurmuştu. Dersimlilerle İttihatçı subaylar arasındaki (Ziya Bey aracılığıyla) görüşmelerde, daha sonra başbakan ve cumhurbaşkanı olarak Kürtlere kan kusturan (ayaklanmaları bastırma, inkâr ve isimilasyon politikaları sebebiyle) albay İsmet (İnönü) de bulunmuş; toplantıda Ermenilerin elindeki Erzincan'ın kurtarılması için, Dersimli ağaları iknaya çalışmıştı. Dersimli-Ermeni ilişkileri kopunca, "koşun Dersimliler vatan imdadına" mealinde söylemler tutturan Osmanlı komutanları, Seyit Rıza'yı bando ve mızıkayla karşılamışlardı. İsmet İnönü ise, karşılama töreninde, bu kez Osmanlı orduları başkomutanı Enver Paşa'nın yaveri sıfatıyla Seyit Rıza'nın yanında yer almıştı. İkinci görüşme Segedek köyünde yapılmış ve Dersimliler, Rus birliklerinin yollarını kesmeyi ve Erzincan'ı Ermeni komitecilerinin elinden kurtarmayı kabul etmişlerdi. Seyit Rıza'nın bu işle görevlendirdiği Zeynel Ağa Rus birliklerinin elindeki ağır ve modern silahları görünce, "Dersim Generali" lakaplı Seyit Rıza'nın aklına uyarak Rus komutana gidip şunu söylemiş: "Sizinle bir alıp veremediğimiz yok. Derdimiz Osmanlı'yla. Yıllarca bağımsızlık için mücadele veriyoruz. Eğer elinizdeki silahları bize verirseniz, bu defa başarılı oluruz." Komutan, bir müddet sonra istenilen ve umulandan fazla silah, cephane, muhimmat ve giyecek (117 katır yükü) veriyor. Ancak Dersimliler, daha sonra Rus silahlarıyla Rus birliklerini vuruyorlar. Aynı cephaneyle Erzincan üzerine yürüyüp, 26 Şubat 1918'de şehri kurtarıyorlar. Gelgelelim resmi tarih bu gerçekleri yazmadığı gibi, Erzincan'ın temsili kurtarılışında, her nedense, başrolü bir Türk zabitanı'na vermeyi tercih ediyor. (Bkz, M. Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim; Avukat Kahraman Aytaç'ın anlatımını aktaran Ahmet Kahraman, Kürt İsyanları: Tedip ve Tenkil)

Görüldüğü üzere mesele basit bir "casusluk/işbirlikçilik" olayı olmaktan öte bir şeydir. Bu savaşlarda Dersimlilerin ordu birliklerinden aldığı hayvan ve erzakları, milli bir tutum değil; yoksul köylü kitlelerin yaşama mücadelesi olarak algılamak gerekir. Savaş yıllarında Osmanlı ordusunun milis kuvveti olarak kurulan (1895) Hamidiye Alayları da benzer baskınlar yaparak çapul/yağma faaliyetlerine katılmışlardır. Zira aşiret sisteminde çapul/baskın, ekonomik bir faaliyet geleneğidir. Dersimli önder Alişer, hem

Osmanlı hem de Rus birliklerine baskın yapıp vurgun vuruyordu. Aynı şeyi, Osmanlı'nın yanında savaşan Doğu Beyazıtlı Kör Hüseyin Paşa'nın milisleri Türk birliklerinin erzaklarına el koyarak yapıyorlardı.

“Fesatçı Alişer”…

Devletçi Ali Kemali ise çok serttir. Kürt milliyetçiliğinin türevlerine, bu yöndeki talep ve oluşumlara karşıdır. Her türlü isyanın acımasız biçimde bastırılmasından yanadır. O, halkı hor gören bir bürokrattır. Yazdıklarına bir göz atalım: “Alişer adlı şerir… kudurmuşlar.. haşereler.. aç çıplak sürüsü… sefalet ve aşağılık sürü.” Benzer sıfat ve yakıştırmalar, Kazım Karabekir’in raporlarında görülebilir: Melûn, fesat erbabı, vs.

Erzincan Valisi, Koçgiri isyanında görevli bir kişi. Tarihsel tanık, ama yansız değil. Bununla birlikte önemli gerçekleri dile getiriyor. Kürtlerin özgürlük özlemlerinin nasıl yayıldığını güzel biçimde veriyor: “Alişer’in ektiği fesat tohumları filiz vermeğe ve tesirini göstermeye, isyan fikri yaygınlaşmaya başlamıştır.” Ali Kemali, isyanı, İngilizlerin etkisiyle çıkmış gibi göstermeye çalışırken gülünç oluyor. Zira Koçgiri Halk Hareketi ve Dersim direnişleri sırasında, dışarıdan yapılan yardım teklifleri veya yabancılardan yardım alalım yolundaki içeriden öneriler, hareketin lider kadrosu tarafından reddedilmişti. Bu gerçeği; M. Nuri Dersimi’nin anıları, Koçgiri Halk Hareketi isimli kitap ile Robert Olson tarafından kaleme alınan Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı başlıklı eserden öğreniyoruz. Bu durumda Ali Kemali yukarıda açıklanan fikirleriyle, “Dersimlilerin yabancılarla işbirliği içinde olmadığını” belirterek çelişkiye düşüyor. Birinci Umum Müfettişi İbrahim Tali Öngören, bakanlık için hazırladığı raporunda “Bir İngiliz kızı aracılığıyla Seyit Rıza’ya 500 altının verildiğini, ancak yapılan araştırmalar sonucunda tek bir altının bile alındığının ispat edilemediğini” belirtiyor (TC Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı, III. Ş I KS-Sayı 55058). Bu konuya Koçgiri İsyanı başlığı altında yeniden döneceğiz.

Ali Kemali, Koçgiri isyanı sırasında çevre köylerin birçoğunun yakılıp yıkıldığını yazıyor. Haydaranlı aşiretinin beş saat içinde tamamen tarumar olduğunu; kadın, çoluk-çocuk aç sefil perişan kafilelerin dehalet ettiğini, sürüldüğünü belirtiyor. Aşiretlerin tecavüzünden kurtulmak için, Dersim ve çevre köylerinin bütünüyle tedibini ve mallarına el konulmasını, evlerin tamamen yakılıp yıkılmasını savunuyor. Bunların yerine getirildiğini de belirtiyor. Örneğin Plümer olayında Açgirik köyünün mezralarıyla birlikte

bombalandığını, Gurk köyünün ise yakılıp yıkıldığını; 40 kadar kişinin kurtulabildiğini belirtiyor.

Ali Kemali, Koçgiri isyanını bastırmaya giden Giresun Milli Alayı'nın (Topal Osman liderliğinde) yaptıkları vahşeti es geçiyor ki, bunu Koçgiri isyanı başlığı altında ortaya koyacağız. Bu arada bazı Kürt milislerin isyanın bastırılması için devlete yardım ettiğini açıklıyor ki, bugünkü korucular sisteminin bir parçası olarak algılanmalıdır. Son olarak Ali Kemali'nin bir iddiası daha var: "Koçgiri çeteleri Türk köylülerine işkence yapıp çocukları kılıçtan geçirdi." Başka bir yerde ise şu saptama bulunuyor: "Karacaviran yakınında bir Türk jandarma birliği pusuya düşürüldü, hayvanlarla silahlara el konuldu, alınan 14 esir asker serbest bırakıldı." İki tutum çelişkili ya da savaşın doğasında tek yanlılık olmaz; sürekli gel gitler yaşanır.

Koçgiri isyancılarının bazı köylerde yağma, talan yapmaları Türkleri öldürmeleri, olayın en olumsuz yanıdır. Böyle bir şey 1925 Şeyh Sait isyanında da Elazığ kent merkezinde meydana gelmiş, Malatya halkını büyük oranda korkutmuştu. Büyük ölçüde bilinçsizlikten kaynaklanan bu davranışlar, Koçgiri önderleri Haydar ve Alişer tarafından Zara'da yayınlanan bir bildiride yasaklanmıştı. Her şeye rağmen bu tür olumsuz davranışlar; Koçgiri isyanının özünde ilerici ve demokratik mücadele olma niteliğini örtemez. Benzer olumsuzluklar, Kurtuluş Savaşı'nda Batı Anadolu'daki çeteciler arasında da vardı.

Dersim Adının Kaynağı

Bölge, Dersim adını ne zaman aldı? Çeşitli dönemlerde sürekli ad değiştiren bölgenin, Dersim adıyla anılmasının tarihi ve nedeni konusunda Ebubekir Pamukçu şunları yazıyor: “Dersim adının konuluş tarihi ve nedenini kesin olarak bilemiyoruz. Eldeki verilere göre, bölgenin en eski adı İşuva’dır. Daha sonraki haritalarda Dailani, Daranalis, Daranisse, Daranalik, Derxene gibi adlarla anıldığını görüyoruz. Geçtiğimiz yüzyıllardan kalan belgelerde de bu bölgeden Dersim diye söz edilir, ki bu ad günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

Dersim adının kökeni konusunda da fazla bir şey söyleyebilecek durumda değiliz. Bu sözcük, bilinen en son ad olan Derxene’nin zamanla değişime uğramış bir şekli olabileceği gibi, Farsça ‘gümüş kapı’ (der-kapı; sim-gümüş) anlamıyla da ilişkili olabilir. Öte yandan sözcüğün “Darsim”den gelmiş olabileceğini varsaymamız durumunda, bu adın Zazaca bir sözcük olduğunu düşünmek de mümkün. Bu durumuyla sözcüğü ‘gümüş ağaç’ (dar-ağaç; sim-gümüş) olarak çevirmek olası. Nitekim kimi güney ağızlarında, ‘Dersim’ adının ‘Darsim’ olarak söylendiği görülmektedir.” (Ali Kemali, age, 2. kısım, s. 24)

Pamukçu’nun görüşü büyük ölçüde doğru olabilir. Özellikle Ali Kemali’nin yazısında belirttiği, M. Nuri Dersimi’nin de ayrıca üzerinde durduğu “Dersimlilerin ağaca tapınmaları” olayı, “gümüş ağaç” (Darsim) sözcüğünün, Dersim adına kaynaklık ettiği yolundaki görüşü kuvvetlendirir. Ancak Pamukçu sözcüğün etimolojik yapısını incelerken der (kapı) kelimesinin Farsça, dar (ağaç) kelimesinin Zazaca olduğunu ileri sürer ki yanlış, en azından eksiktir. Farsça-Kürtçe yakınlığını ve Zazacanın, Kürt dil kümesinin farklı bir lehçesi olduğu yolundaki varsamıyı bir yana bırakırsak, Kürtçede de der kapı; dar ise ağaç anlamındadır.

M. Kalman, yukarıda andığımız çalışmasında, Dersim isminin kökenine ilişkin bazı kaynaklardan alıntı yapmış: Dersim adının geçmişte nereden geldiği konusunda bir netlik yok. Çoğunlukla “sim” (gümüş) sözcüğünden kaynaklandığı ileri sürülür. Bu isim bir aşiret adından kaynaklanmış olabileceği gibi, bir aşiret konfederasyonunun adına atfen anılmış olabilir.

M. Nuri Dersimi’ye göre, M.Ö. 600 yıl önce Yunanlı tarih ve coğrafyacıları, bölgeye Daranis demişler; ayrıca Dara’nın Bisitun yazıtlarında burası Zuza diye tanımlanmıştır. Dersim aşiretlerinden Koçanlılar, bu ismi, “Kürdistan Kapısı” anlamında yorumlamışlar. 1866’da Dersim’e bir gezi yapan İngiliz Konsolosu J. G. Taylor, “Ermenistan’ı işgal eden Xisutrus’un Sim adındaki oğluna atfen bölgeye Dersim isminin takıldığını ve Ermenice mendzoor veya mehzoor’un bozulmuş telaffuzu sonucu Munzur adının ortaya çıktığını; bu adlandırmanın ‘ulu veya büyük su kaynağı’ manasında kullanıldığını yahut Fırat ırmağına denk düştüğünü” açıklıyor. Osmanlı devrindeki aşiretler üzerinde inceleme yapmış Cevdet Türkay ise, Dirsimli veya Disimli aşiretlerinin yerleştiği alanları, günümüzde Erzurum, Erzincan, Elazığ, Malatya ve Hatay il sınırları olarak belirler.

Namlunun Ucundaki Dersim

Osmanlı'dan başlayarak bütün yönetimler Dersim'e sefer yapmış, bölge halkını uslandırmaya çalışmışlardır (Vecihi Timuroğlu, age, s. 12). Ama devletin Dersim'le ilgilenmesi Tanzimat'la yeniden başlamıştır. O güne değin, Dersim'in varlığı bile sezilmemiştir. Sanki Osmanlı'nın Dersim diye bir vilayeti ve sorunu yoktur. Ebubekir Pamukçu da, devletin Dersim'e sızma girişimlerinin aynı dönemde başladığını belirtir. (age, 2. kısım, s.24). Yalnız, Timuroğlu'na göre Dersim'le ilgilenmenin nedeni Tanzimat fermanında belirtilen, ülke çapında, talan ve yağmalara karşı eksiksiz bir asayişin sağlanacağı yolundaki siyasettir. Pamukçu ise, Osmanlı'nın Dersim'e göz dikmesini, iki nedene bağlıyor; Bir; devlet yoksullaşmıştır. Bunalım içindedir. Hiç vergi vermeyen Dersim'den bile vergi almaya zorunludur. İki; Dersim gençleri, yeni düzenlenmiş ordunun saflarını pekala güçlendirebilir.

Dersim'e Şah Hüseyin adında bir feodal egemendir. Bölge kuzeyden Bayburt, Batı'dan Kangal'a kadar Şah Hüseyin'in çapul alanıdır. Şah Hüseyin feodal sömürücü ve çapulcu muydu, yoksa Osmanlı'ya karşı halkın yanında biri mi? V. Timuroğlu'nun yorumuna göz atalım: "Şah Hüseyin, 1861'de tutuklanmış, İstanbul üzerinden Vidin'e sürülmüştür. Bir fırsatını bulup Vidin'den kaçan Şah, 1863'e değin, Dersim'de egemenliğini sürdürmüş. Yerine, oğlu Ali Bey geçmiş. Ali Bey, hükümetin adamı olmuş. Dersim Umum (Genel) Müdürlüğü görevine getirilmiş. Bildiğimce, bir ile, genel müdür sanıyla, yalnız sömürge ülkelerinde atama yapılır. Osmanlı'nın böyle davranışı olduğunu sanmıyorum. Yalnız, Dersim'le başının iyice dertte olduğu anlaşılıyor. Ali Bey'in yeğeni Hüseyin Bey, Pülümür kaymakamlığına atanıyor. Yardımcılarından Şeyh Süleyman da, beş bin askerlik bir silahlı gücü buyruğuna veriyor." (age, s. 12)

Pamukçu, gelişmenin tarihini daha geriye götürerek farklı bakmaktadır olaylara: "Dersim'in yarı bağımsız statüsü I. yüzyıla dek sürer. Tanzimat'la birlikte Dersim adı ilk kez yoğun olarak kullanılmaya başlanır. 1847'de Hozat kasabası merkez olmak üzere Dersim sancağı teşkil edilerek, Erzurum vilayetine bağlanır. 1879'da Dersim vilayet statüsü kazanarak Erzurum'dan ayrılır. 1886'da yeniden mutasarrıflığa indirilir ve 1888'de

yeniden, Mazgirt sancağını içine alan bir il durumuna getirilir. 1892'de Dersim sancak statüsüne indirilerek Mamurat-ül aziz (Elazığ) vilayetine bağlanır… Osmanlı Dersim'e girebilmek için aşiret önderlerine yaklaşmayı dener. Erzurum Müşiri (mareşal) Semih Paşa ve İsmail Hakkı Paşa, Dersim ileri gelenlerini, Erzurum'a davet ederler. Bol bol nişan, rütbe ve hediyenin cömertçe dağıtıldığı bu görüşmelerde Zaza liderlerini satın almak isterlerse de, görüşme Osmanlı yönetim açısından tamamen fiyaskoyla sonuçlanır. Semih Paşa, 'Uygarlık götürme' bahanesiyle Dersim'in çeşitli yerlerinde havuzlar yapılması ve telgraf hatları döşenmesi önerisini götürür. Aşiretler öneriye şiddetle karşı koyarlar. Osmanlı'nın bu planı da başarısızlığa uğrar… Görüşmeler yoluyla bir şey elde edemeyen Osmanlı, zor yoluna başvurur. Erzincan Müşiri Mehmet Derviş Paşa, 1861'de, ordusuyla Dersim üzerine yürür. Çarpışmaların şiddeti ve kış nedeniyle ordular geri çekilir. Ancak Dersim'in fetih planı rafa kaldırılmaz. 1861'i izleyen birkaç yıl daha seferler sürer, fakat kararlı direnişten sonra Dersim'i zorla fethetme planından vazgeçilir… O yıllar bölgenin en güçlü lideri Şah Hüseyin'dir. Şah Hüseyin ve ailesinin halk arasındaki saygınlığının yara alması durumunda, (Pamukçu bu noktada Timuroğlu'ndan farklı düşünüyor -F.B.), halkın Osmanlı'ya karşı direnişinin de kırılacağı varsayılarak, kendisi İstanbul üzerinden Vidin'e sürülür. Bu arada Şah Hüseyin'in Osmanlı'ya teslim olduğu propagandasıyla, ailenin saygınlığına gölge düşürülmek istenir. Önemli ölçüde başarılı olunur da. Ama Şah Hüseyin sürgünden kaçarak, Dersim'e gelir. Osmanlı'ya karşı mücadelesine yeniden devam ederse de çok geçmeden ölür. Yerine geçen oğlu Ali Bey, babasının geleneğine sadık kalmaz; Osmanlı'yla diyalog yollarını arar. Böylece kendisine 'Dersim Umum Müdürü' unvanı verilerek Erzincan'da ikamete tâbi tutulur.. Ali Bey'in Osmanlı'yla uzlaşması Dersim aşiretleri arasındaki üstün konumunun sonu olur. Bunun yerine, Hozat'ta 5000 silahlı savaşçısıyla Şeyh Süleyman (M. Nuri Dersimi'ye göre 12 bin), Zaza direnişinin simgesi durumuna gelmeye başlar. Bunu hoş karşılamayan Şah Hüseyin ailesi, Şeyh Süleyman'la rekabete girişir…" (Pamukçu'nun bu açıklamaları da Timuroğlu'nunkinden hem farklı hem daha ayrıntılıdır -F.B.) M. Şerif Fırat'a göre ise, Şah Hüseyin, sık sık Dersimlilerin baskınına uğrar. Bu da Şah Hüseyin'in bölgede sevilmediğinin başka bir kanıtıdır.

Gelişmeler 1875'e kadar bu biçimde sürüp gider. Aynı tarihte çevre illerden yakınmalar başlayınca, Ahmet Muhtar Paşa, halkın bölünmüşlüğü ve büyük

aile/aşiret rekabetinden yararlanmaya çalışır. Amaç, halkı bölerek bölgeyi yönetmek. Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey aracılığıyla Dersim liderlerini Erzurum'a davet eder. Ancak Şeyh Süleyman ile Mansur Ağa toplantılara katılmazlar, Dersim önde gelenlerinden Hüseyin Bey ile Mazgirt kaymakamı Gulabi Bey davete giderler. Toplantıda Hüseyin Bey, Osmanlı'nın Dersim'e ilişkin tüm önerilerine karşı çıkarken, Gulabi Bey Babıali ile işbirliğini kabul eder. Dönüşünde, alınan resmi kararlar doğrultusunda çalışmalar başlatan Gulabi Bey, Mazgirt aşiretlerinin tuzağına düşürülerek öldürülür. Osmanlı'nın önerilerine karşı çıkmasına rağmen toplantıya katılan Hüseyin Bey'in de itibarı sarsılır. Hüseyin Bey, öldürülen Gulabi Bey'in yerine kaymakamlığa atanır. Öldürülen Gulabi Bey ile gözden düşen Hüseyin Bey'in yerine, toplantıya katılmayan Mansur Ağa'nın yıldızı parlar. Hozat, Mansur Ağa'nın etkisine girer (Pamukçu, age, 2. kısım, s. 27-28).

Vurgun amacıyla Kemaliye üzerine yürüyen Koçan aşireti, Harput'tan giden ordu birlikleriyle çatışır. Ferhatan aşireti Koçan aşiretine yardım ederse de, yenilmekten kurtulamazlar. Ferhatan reisi Alişan Ağa ile birlikte birçok Dersimli önder tutuklanarak Sinop'a sürülür. Derken 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın etkileri Dersim'e kadar uzanır. Kırgan aşireti, Hozat merkezine baskın yapar. Albay Ali Şefik Bey, Kırgan üzerine harekât düzenler. Aşiretlerdeki birleşme eğilimi üzerine Ali Şefik Bey tedip harekâtından vazgeçer. Çok geçmeden Kürt İsmail Paşa, Dersim üzerine gönderilir ve Hozat çevresindeki Bahtiyaran aşireti, devlete boyun eğmeye çağrılır. Bunu reddeden Bahtiyaran aşireti, Hozat'ı kuşatır. Fakat bölgedeki bazı aşiretleri kandıran ve 12 tabur askerle karşı saldırıya geçen Kürt İsmail Paşa, Bahtiyaran kuşatmasını yarar. Bu başarıdan cesaret alarak Bahtiyaran aşireti üzerine yürür. Ancak direnme korkunç olur. İsmail Paşa yenilerek geri döner.

Osmanlı-Rus Savaşı, Ermeni tehlikesi, Dersimlilerin kararlı direnişleri ve Kürtler arasındaki başkaldırı eğilimleri, Doğu sorununu ön plana çıkarır. Babıali, bu meseleyi ciddi ciddi düşünmeye başlar. Halkları birbirine kırdırmakta pek çok usta olan Sultan Abdülhamit, sorunun çözümü için Kürtlerden yararlanmayı düşünür. (Pamukçu, age, 2. kısım, s. 28) 1881-91 yıllarında doğuda tümüyle Kürtlerden oluşan Hamidiye Alayları kurulur. Bu alaylarla birlikte harekete geçen Osmanlı yönetimi, Albay Ali Şefik Paşa

kumandasında Koçan ve Şaman aşiretlerini tedibe çalışır. Taraflar yenişemezler. Resmi kayıtlara göre çatışmalarda 50 asker, bir yarbay, bir doktor öldürülür. Çatışmalar aralıksız, 1905 yılına kadar sürer.

Geçerken belirtelim; 1915-16 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Rus birliklerinin Erzincan'dan çekilmesinden sonra, Osmanlı ordusu Cibranlı Halit Bey komutasındaki Kürt Süvari Alayı ile birlikte iki koldan harekete geçer. Ordu, Erzincan'ı Ermeni komitelerinden temizlemek; Cibranlı Halit Bey ise Osmanlı adına, Ovacık'ta lağvedilen resmi yönetimi yeniden kurmak amacındadır. Dersimli Kürtler Halit Bey'i uzaktan izler, ancak tek kurşun sıkmazlar. Ovacık'a giren Halit Bey, yerel yönetimi lağveder, yerine Osmanlı yönetimini kurar. Bir süre sonra da çekilir. Bu Ovacık'ta kurulan "ikinci resmi yönetim"dir.

Pamukçu'ya bakılırsa, "Kürt Halit Bey ile Zazaların çatışmamasının sebebi, bundan böyle Kürt-Zaza çatışmasının sürdürülmesinden yana olmayan Dersimlilerin tutumudur." (Pamukçu, age, s. 32) Oysa, olay tek boyutlu değildir. Daha sonraki gelişmelerle kanıtlanacağı üzere Cibranlı Halit Bey, "Kürtlük" bilincine sahiptir. Ancak dönemin "feodal milliyetçiliği"nin doğal bir sonucu olarak, Kürtlük unsurunu Osmanlı içinde düşünmektedir. Sınıfsal konumu gereği de Hamidiye Alayları'nın bir türevi olan Kürt Süvari Alayı'nın komutanıdır. Dersimlilerin yönetimi devirip kendi hükümetini kurmasını engellemek amacıyla Ovacık harekâtına katılırken, Osmanlı'nın Ermeni'yi Kürde, Kürdü Kürde, Kürdü Türke ve Sünni'yi Alevi'ye kırdırma politikasının farkındadır bir yere kadar. Bu yüzden Ovacık üzerine yürürken, Halit Paşa'nın Dersimli liderlere, "Kürtler arasında çatışma olmamalı, bu iş biçimsel olarak çözülmeli" yolunda mesajlar ilettiği de bilinen gerçeklerdendir. Nitekim aynı Cibranlı Halit Bey, Koç Uşağı isyanını tedip için görevlendirilmesi yolundaki Mustafa Kemal'in talimatlarını reddetmiştir, Şeyh Sait isyanında "elebaşı" diye önceden tutuklanıp daha sonra idam edilmiştir. Her şeyi Zazalık ile açıklamaya çalışan E. Pamukçu, Cibranlı Halit Bey'in de Sünni meşrepli bir Zaza Kürdü olduğunu gözardı etmektedir.

Dersim Devletçiği

Dersim’e karşı seferlerin en kanlısı 1911 yılında olur. Osmanlı birlikleri iki koldan Keçelan, Haydaran, Balan, Askirikan, Lolan ve Abbasan aşiretlerinin imhasını hedefler. İki ay süren çarpışmalar boyunca Dersim’in dört bir yanında kanlar akar. Her iki taraftan da çok insan ölür. Askeri birliklerin ulaşabildiği tüm köylerde taş üstüne taş kalmaz. 1914’te Kırgan, 1916’da da Ferhatan aşiretine büyük kayıplar verdirilir. Aynı yıl Kureyşan aşiret reisi Ali Ağa, Doğu Dersim aşiretlerinin birleşmesini sağlar. “Dersim kuvvetleri” Nazimiye’yi işgal ettikten sonra Mazgirt, Pertek ve Çarsancak’a baskın düzenleyerek Elazığ’a doğru yürürler; Hozat’ı işgal ederler.

Ermeniler arasındaki milli uyanış Dersim Kürtlerinin de dikkatini çeker. Muş’u zaptederek Erzincan’a yürüyen Rus birliklerinin geliş haberini duyan Osmanlı orduları paniğe kapılır. 25 Ağustos 1916’da Ruslar Erzincan’a girer. Bu boşluktan ve başarılardan yararlanan Dersimliler, artık “bir devlet” kurma düşüncesindedirler. Dersim Kürtlerinin hükümet merkezi, Cibranlı Halit Bey’in kurşun sıkmadan girdiği Ovacık’tır. Dersimliler hükümet konağını alarak Osmanlı yönetimini lağvedip, Pamukçu’nun ifadesine göre, ilk “Zaza yönetimi”ni kurarlar.

Konuyu bitirmeden önce, Pamukçu’nun Dersim’e ilişkin yanlış ekonomik/toplumsal tahliline bir daha değinelim: “…(Dersim’de) yapılanma esas olarak akrabalık ilişkilerine dayanınca, bu yapıda toprak köleliği hiç olmadığı gibi, ‘topraksız köylülük’ de hemen hemen yok gibidir. Bu yönüyle Zaza feodalizmi Kürt feodalizminden de önemli farklılıklar gösterir…” (age, s. 26) Şu doğru: Zaten tarıma elverişli toprağı çok az olan Dersim’de toprak köleliği olmayabilir. Ancak aşiret ilişkilerini akraba ilişkilerine indirgemek, bunu bir bakıma eşitlikçi (özellikle göçebe ve tarıma dayalı olmayan üretim ilişkileri temelinde) bir toplum gibi sunmak yanlıştır. Kaldı ki, Pamukçu’nun “topraksız köylülük yok gibidir” yolundaki görüşü de ayakları havada bir tahlildir. Oysa 19. yüzyılın ikinci yarısından 1930’lara kadar Dersim hakkında düzenlenen bütün gizli/açık resmi raporlar, Dersimli insanların ekonomik sıkıntılar içinde olduğunu, seyit ve ağalara körü körüne bağlı olduğunu; daha da önemlisi elde edilen kazançlarla toprak ve mal tasarrufunun tümüyle ağa ve seyitlerin elinde

bulunduğunu özellikle belirtirler. Kuşkusuz Dersim'deki feodal biçim, Kürdistan genelindekine benzemiyor. Ancak aradaki fark nitel değil, niceldir. Sınıfsal çelişki belirgin olmasaydı, Alişer'in Rehber tarafından öldürülmesinden sonra birçok aşiretin, reislerini öldürmeleri veya devlete teslim etmeleri mümkün müydü?

Dersim Raporları

Tanzimat’tan sonra Dersim diye bir bölgesi olduğunu hatırlayan Osmanlı yönetimi, 1890’lı yıllardan itibaren Doğu Sorunu’nu ciddiye alır. Çünkü Kürtler milli uyanış içindedirler. Köylüler aç ve sefil durumdadır. Milli ve sınıfsal isyanlar (köylülük) gündemdedir. Nitekim Kürtlerin yaşadıkları birçok yörede (Erzurum, Diyarbakır, Van, vs.) esnaf bile yönetime başkaldırma durumundadır. Kurnaz padişah Sultan Abdülhamit, halkları birbirine kırdırma ve Kürtleri Kürtlerle bastırma siyasetinin bir parçası olarak Hamidiye Alayları’nı kurdurmuştur. Öte yandan yer yer isyan eden bölge halkları üzerine asker de gönderilmektedir. Bunun siyasi cephesi de var: 1890’larda başlayıp 1930’larda biten ünlü Dersim Raporları’nın perde arkası budur. Amaç Kürtler arasındaki milliyetçi duygu ve faaliyetleri bastırmak, devlete gelir kaynağı sağlamak, ordusuna ise taze kan almaktır. Bundan öte krizin en yoğun olduğu dönemde sarsılan devlet itibarını düzeltmek, son tahlilde iktidar sorununu çözmektir hedef.

Anlaşıldığı kadarıyla, Dersim hakkındaki raporlardan ilki, 1841’de il olan Dersim’e vali atanan Arif Paşa adındaki bir askerin araştırmalarıyla başlar. Bunu, 1896’da Anadolu Müfettiş-i Umumisi ve Dördüncü Ordu Komutanı Zeki Paşa’nın raporu izler. İki Rus istihbarat subayının 1800’lerin ikinci yarısından 1900’e kadar sundukları raporlar, yabancı bir devletin Dersimlilere (ve Osmanlı’yla ilişkilerini) bakışını yansıtmaktadır. Mutasarrıf Arif Bey’in raporu 28 Kasım 1903 tarihlidir. 1916-18 yılları arasında sorumluluk alanı içindeki faaliyetlere ilişkin istihbarat toplayıp, birtakım önerilerde bulunan Kazım Karabekir Paşa’nın raporları, Cumhuriyet dönemine ışık tutması bakımından iyi incelenmelidir. Bundan sonraki en önemli rapor, Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey’in hazırladığıdır. Tarihi ise 2 Şubat 1926. Ardından Diyarbakır Valisi Cemal Bey’in raporu gelir. Sırada Hamdi Bey, İbrahim Tali Bey ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın raporları vardır. Bunlar İnönü’nün, “sel hareketleri Dersim üzerinden geçer gider, daha köklü tedbirler lazımdır” dediği bir döneme rastlar.

Bu arada, CHP adına hazırlatılan Naşit Hakkı Uluğ’un Derebeyi ve Dersim adlı yüzeysel, toplumsal ilişkilerin bağlantılarını kavramayan, Kemalist

bürokratların o tipik “üstten bakan, can yakan” türünden hesaplaşmacı toplumsal araştırması vardır.

Hemen belirtelim; bu raporların tümü dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın isteği üzerine Dersim adlı bir kitapçıkta toplanmıştır: “TC Dahiliye Vekaleti, Jandarma Umum Kumandanlığı, III. Ş. IKS-Sayı 55058” başlığını taşımakta, “kayıt altında ve zata mahsus” olmak üzere yüz adet basıldığı belirtilmektedir. Kitapçığın özellikle Dersim hakkındaki raporlara ilişkin bölümünün büyük bir kısmı, kitabımızın akışı içinde sunulmaktadır.

Raporlarda dikkati çeken ortak noktalar şunlardır:

1. Dersimin coğrafi ve toplumsal yapısı, çapulculuk ve isyana teşvik edicidir. Halk bu yüzden vergi vermiyor, yasa dinlemiyor ve askerlik hizmeti yapmıyor.

2. Dersimliler çevre bölgelerdeki halka baskın yapıyor, ortalığı talan ediyor, hükümetin itibarını zedeliyorlar.

3. Toprağın tarıma elverişli olmaması nedeniyle, halkın çoğu açlık derecesinde yoksuldur. Çapuldan başka geçim yolu yoktur. Bu mesele bir an önce çözülmelidir.

4. Halkın gerçek efendileri şeyh, seyit, dede, ağa ve bey takımıdır. Bunlar son derece ikiyüzlü, sinsi, içten pazarlıklı ve kurnaz kişilerdir. Zor ve şiddeti gördüklerinde boyun eğer, zayıf anlarda Dersimlinin aklı ve gözü midesindedir.

5. Bu nedenlerle Dersim, mutlaka devletin egemenliği ve denetimi altına girmeli.

6. Ancak, bölgede sadece asker ve jandarma bulundurularak itaat sağlanamaz. Tedip ve korkutmanın yanında köklü ıslahat (reform) hareketleri de yapılmalı.

7. Dersim halkı, aslında Oğuz boylarından gelmiş Türkmenlerdir. Sonradan bölgedekilerin tesiriyle Kürtleşmişlerdir. Dersimlileri Türk kökenlerine çevirmek için bölgede kışlaların yanında okullar da yapılmalı.

8. Her durumda, Dersimli önderlere karşı yumuşak ve tavizkâr davranılmamalı, seyit ve ağalar bölgeden (Osmanlı döneminde Yemen ve Hicaz'a, Cumhuriyet döneminde ise Türk yoğun Batı bölgelerine) sürgün edilmeli.

9. Dersim'deki halka şu anlatılmalı: Devletin himayesine sığının, ağalardan kaçın. Devlete karşı koyduğunuz zaman bunun "bedeli" çok ağır olacaktır.

10. Dersim olaylarının tekrar etmemesi için evler ve köyler yakılmalı, halk topluca ülkenin başka yerlerinde iskân edilmeli. Ova kanunlarına alıştırılmalı.

11. Aşiretler arası birliğe engel olunmalı. Ahmet Muhtar Paşa'nın başlattığı Dersimlileri bölme olayı, resmi raporlarda şöyle ifade edilir: "Paraya acımaksızın aşiretler içinde mümkün olduğu kadar çok adam kazanmaya çalışılmalıdır."

Raporları hazırlayanlardan Vali Cemal Bey, yumuşak geçişten ve uzlaşarak işin çözümünden yanadır. Bu yanıyla birlikte çalıştığı Arap kökenli ve en zor dönemlerinde bile Mustafa Kemal'i bırakmayan Birinci Umum Müfettiş İbrahim Tali Bey'den ayrılır. Çünkü İbrahim Tali en sert tedbirlerin alınmasından, Dersim'e mutlaka egemen olunmasından ve Dersimlilerin toplu sürgününden yanadır. Her iki görevli, daha sonra birbirlerine düşerler. Müfettişlerden Hamdi Bey ile Mutasarrıf Arif Bey de Dersim'in boyun eğmesi konusunda hem karamsar hem de "şiddete ve zora dayanan bir asimilasyon" yönetimi (kışla/okul/iskân/sürgün) önermektedir.

Faşizmin uluslararası düzlemde tırmanışa geçtiği bir dönemde "tek tip insan ve tek millet yaratma"yı kafasına koyan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya hem koyu milliyetçi, hem de şiddet kullanılması yanlısıdır. Kaya ayrıca, "kaput ve kalın fanila altında üşüyen askerlerin yerine, Dersim'in sert ikliminde yakası ve bağrı açık yürüyen, sarp dağlarında seke seke yürüyen Dersimlilerin muhtemel harpte kullanılmasının iyi olacağı" görüşündedir. Bu nokta dikkat çekicidir. Oysa Kazım Karabekir, "siyaseten aleytar oldukları müddetçe Kürt aşiretlerine askeri eğitim verilmesinin son derece sakıncalı olduğu; uygun bir fırsatta Kürtlerin eğitimini gördükleri silahları hükümete (yönetime) çevirecekleri" konusunda fikir beyan ediyor. (Bkz; Kürt Meselesi, s.47) Karabekir, Kürtlere karşı bağnaz ve milliyetçi bir

tutum içinde görülmektedir. Benzer bağnaz milliyetçi görüşler Fevzi Çakmak'a aittir. 1930 Ağrı Harekâtı'nı izleyen günlerde, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, doğu bölgesine yaptığı gezide, Erzincan ilindeki gözlemlerine dayanarak, Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı'na aşağıdaki yazıyı yazıyor:

1. Erzincan ilindeki incelemelerim sırasında, ekonomiyi önemli surette zarara sokan ve bu il dahilindeki asayişsizliğin en önemli etkenlerinden olan Açkirik, Gürk, Dağbey ve Henzi köylerinin tedip ve tenkiline zorunluluk olduğunu gördüm. (İlk iki köy daha sonra tamamen imha edildi -F.B.)

2. Erzincan merkez ilçesinde 10 bin Kürt vardır. Bunlar Alevilikten faydalanarak mevcut Türk köylerini Kürtleştirmeye ve Kürt dilini yaymaya çalışmaktadırlar. Birkaç sene sonra Kürtlüğün bütün Erzincan'ı istila edeceğinden endişe edilebilir.

3. İl bölgesinde bazı memurların Kürt ırkına mensup olduğu bilinmektedir. Örneğin, Erzincan sorgu hakimi Pülümürlü Şevki Efendi'yi Kürtleri himaye ettiği ve geceleri Kürtleri evinde topladığı gerçekleşmiştir.

4. Arzettiğim bu meselenin en önemlisi, 1. maddede yazılı köylerin kesin surette tedbiri ve ırkan Kürt olduğu kesinlikle bilinen memurların bir an önce yerlerinden alınmasıdır. (Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar adlı kitaptan aktaran V. Timuroğlu, age, s. 48)

Görüldüğü üzere Mareşal Çakmak koyu bir şovendir. Aslında Dersim Raporları'nın özü şoven milliyetçi ve asimilasyoncudur. Başlık altındaki konuyu noktalamadan önce, değinmek istediğimiz iki şey var: Bir; gerek devlet gerekse basın Dersim olaylarını birer çapulculuk, eşkıyalık, adi vak'a, adi suç; Dersimlilerin aç kalmaktansa talan yaparak yaşama mücadelesi, seyit ve ağaların esiri olmuş sıradan cahil halkın bilinçsizce ve mekanik biçimde hareketi olarak gösterilmişlerdir. Bu tür hareketlerin, askeri bastırma ve uslandırma yanında, okul ve eğitimle son bulacağını ileri sürmüşlerdir. İsyanların milli ve siyasi yanı üzerinde hiç durmamışlardır. Kamuoyu önünde Kürt isyanı demekten, adeta öcüden kaçar gibi kaçınmışlardır. Bu deyimi çok kapalı kapılar ardında konuşup çözmeye çalışmışlardır.

Meselenin bir eğitim ve vergi sorunu olmadığına, milli ve siyasi boyutunun ön plana çıkarak hiç aralıksız sürdüğüne tarihsel olaylar tanıktır. Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey, 2 Şubat 1926'da İçişleri Bakanlığı'na sunduğu raporda; "Yaptığım temasların bende hasıl ettiği izlenime göre, Dersim gittikçe Kürtleşiyor, ülküleşiyor ve dolayısıyla tehlike büyüyor" tespitini yapabilmişti. Vecihi Timuroğlu, Arif Paşa'nın raporuna dayanarak şunları yazar: "Birinci Umum Müfettişlik Belgelerine göre ilköğretim politikasının başarıya ulaştığı ilk il Tunceli olmuştur. 1928'de yüzlerce Dersimli çocuk, il binası önüne giderek okul istemiştir. Yine Dersimli çocuklar, Diyarbakır'daki Müfettişlik önüne giderek okul istiyorlar..." (V. Timuroğlu, age, s. 32)

Olayın başka iki boyutu daha var. Dersim'e okul yapmak isteyen devlet, bina inşaat masrafları dahil öğretmen maaşının da köylülerce verilmesini istiyor. Bu ise yoksul köylülük için çok ağır bir yüktür. Çünkü halkın sırtındaki vergi yükü, gayet ağırdır. Vecihi Timuroğlu, kişi başına 245 kuruş vergi alındığını, bu miktarın da topraksız ve işsiz köylüler için çok ağır olduğunu belirtiyor. (age, s. 37) Vergi vermeme olayının da tümüyle bahane olduğu görülür. Çünkü 1930'larda, Dersimli vergisinin %99'unu ödemiş durumdadır. (age, s. 38) Demek ki, "maksat üzüm yemek değil, bağcıyı dövmektir." Bunun da özü milli meseleye gelip dayanmaktadır. Tam da bu nedenle Naşit Uluğ "Ya Dersim taşarsa?" sorusunu sorup, "O zaman Dersim, büyük bir bela selidir. Etrafa kurt sürüsü, sırtlan sürüsü yayılır," diyerek, Oğuz(!) boyundan saydığı Dersimlilerin ezilmesini ister. (age, s. 26)

"Uygarlık götüreceğiz" gerekçesi altında yol, bina yapımının da esas olarak Dersim'i bastırmak için askeri harekât hazırlıkları için yapıldığını yine raporlardan okumak mümkün. Bunlara rağmen okul ve yolu yapılan, yani egemen sınıfın deyimiyle, "uygarlaştırılan Dersim"de sorunlar bitmemiş; bugün bile en sıcak bölgelerden biri olma özelliğini korumuştur. Devletin vaat ettiği ıslahatlar toplumsal anlamda asimilasyona yönelik olduğu, ekonomik düzlemde de yapılmadığı için, askeri harekâtlar ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda ıslahatlar "tedip ve tenkil harekâtlarının bir makyajı" olmaktan öte geçmemiştir. Bu birincisi:

İkinci nokta; devlet ve basın, Dersim'e, "Beyaz Adam" mantığıyla yaklaşmışlar. Uluslararası çapta yükselen faşizmin etkisiyle zaten milliyetçi ve inkârcı olan Kemalist hükümetinin uygulamaları ırkçılıktan etkilenerek gerçekleştirilmiştir. Örneğin CHP'nin IV. Kurultayı'nda konuşan Genel Sekreter Recep Peker, "Türk demokrasisi, taklit değildir. Amacı kuvvet yoluyla, ulusal birliği sağlamaktır" der. (Timuroğlu, age, s. 52)

Buna paralel olarak Dersim'de inceleme yapan CHP yazarı N, Uluğ "Dersim'de doğa asidir, tarih asidir, görenek asidir," demektedir. Cumhuriyet gazetesi yazarı Yunus Nadi ise Dersimliler için, "cahil dağlı" deyimini kullanmaktadır. 18.6.1937'deki bir yazısında, "Hürriyet değil, faşizm isteyen" Türk aydınlarından Ali Naci Karacan, CHP adına konuşuyor: "… devlet süngüdür…" dedikten sonra, "anarşiye karşı 50 senelik bir zapturapt" istiyor. (Mete Tuncay'dan alıntılayan E. Pamukçu, age, 3. kısım, s. 39) Aslında Naşit Uluğ da, "Cumhuriyet'in şefkat, merhamet olmadığını, adalet olduğunu" öne sürerken, devleti Kürt ve Türk halklarının uyanışını bastırmaya teşvik etmektedir.

İbrahim Tali'nin raporundan ilginç bir iki noktayı aktarmakta yarar var:

"… Kendisinden şüphesi olmayıp kaçmayan veya kaçamayan bazı zavallı ve yaşlı Dersimliler, başkalarının hesabına can verir. Boşalmış köyler yakılır… 1926'da Koç uşaklı aşiretinin tamamen imha edildiğini sanmıştım. Oysa bu aşiretten geriye 500 hane kadarının kaldığını görünce şaşırdım… Dersim işini, Cumhuriyet hükümetinin şerefine yaraşır ve kesin sonuçlar alacak biçimde kökünden halledecek kuvvet ve kudrette bir harekât istiyoruz… Dersimli okşanmakla kazanılmaz. Silahla işi çözme, ıslahatın temelini oluşturur."

Raporların Genelkurmay Başkanlığı notları arasında da "Dersimlinin okşanmakla kazanılmayacağı" ibaresi bulunuyor ve şöyle deniliyor: "Dersim, evvela koloni (sömürge) gibi nazarı itibare alınmalı. Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli; ondan sonra ve tedricen öz Türk hakkına mahzar kılınmalıdır."

Şükrü Kaya ise Dersim Harekâtı'nın gerekliliği hakkında şu görüşleri savunur. "… Cumhuriyet hükümetinin buraları cezalandıracağı muhakkaktır. Görüşmeler sırasında Seyit Rıza ile oğlunu da gördüm.

Hepsinin tavırları da itaatkâr ve ilticakârdır… Bununla birlikte aşiret reisleri ittifak halinde Seyit Rıza, Hıdır Ağa ve Kamer Ağa'ya dikkat çekmişlerdir. Seyit Rıza'nın günden güne etkisi ve hükmü artıyor... İstikbalin Dersim için hazırlanmış şefidir o. Kat'i tedbir alınmalıdır. Dersim sistemini zararlı ve tehlikeli yapan en büyük etken aşiretin silahlı olmasıdır. Dersim'in silahtan tecridi ve aşiret reislerinin uzaklaştırılması, harekât sırasında bazılarının rehin alınması gerekir…"

Görüldüğü gibi mesele sadece ırkçılık/milliyetçilik değil, çok yönlü bir iktidar sorunudur. Bu mantıkla hareket eden dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 1935 yılında TBMM'ye sunduğu 38 maddelik Tunceli Kanunu tasarısını gerekçelendirirken; "Dersim adının belli bir bölgeye verilmediğini" iddia ediyor. O zamana kadar Türkiye'nin idari örgütlenmesinde Tunceli diye bir vilayet yoktur. Bir ara Munzur adıyla bir vilayet kurulması düşünülmüş; sonradan 2885 sayılı yasayla Tunceli ili kurulması kararlaştırılmış; bu vilayet için özel bir program ve yasa çıkarılmıştır. Yasanın TBMM'de görüşülüp kabul edilmesinden (1935) bir yıl sonra yürürlüğe giren özel programı izleyen 1937'de ise Dersim direnişi başlamıştır. (İsmil Beşikçi, Tunceli Kanunu ve Dersim Jenosidi, s. 18-25) Dolayısıyla Dersim'deki iki halk hareketini "isyan, ayaklanma" değil; kendi varlığını imhaya yönelik bir direnme/direniş, bir ölüm kalım mücadelesi olarak nitelemek gerçeğe daha yakındır.

Milletlere Düşmanlık Osmanlı'da da Vardı

Kitabımızın önemli bir bölümü "Dersim'de Neler Oldu?" başlığı altında toplandı. Yeni Nesil gazetesinde çıkan imzalı yazılar da buna dahildir. Bu bölüm, 1988'de Yeni Nesil adıyla yayınlanan daha sonra Yeni Asya diye çıkan gazetenin sahip olduğu Yeni Asya Yayınları'nın 11 cilt halinde ve "Yakın Tarih" başlığı altında çıkardığı ansiklopedik araştırmanın 10. cilt ve 41-116. sayfalarından alınmıştır. "Dersim'de Neler Oldu" başlığıyla dönemin Yeni Nesil gazetesinde özet olarak ve dizi biçiminde çıkan yazı hakkında, 1988 ortamında dava açıldı. Ancak bir sonuç alınamadı.

Yeni Asyacılarla ayrıldığımız temel bir nokta var: İslami meşrepli bu çevreye göre Dersim'deki olaylar ve katliamlar, "tümüyle Osmanlı'dan ve İslam'dan arınmaya çalışan Kemalist milliyetçi zihniyetin ürünüdür". Her kötülük, bu milliyetçi ve ırkçı düşünceden kaynaklanmaktadır. Özünde doğru bir saptama. Fakat Dersim ve başka yerlerdeki Kürtlere yapılanları, isyanları bastırmada kullanılan vahşi askeri yöntemleri, sadece milliyetçi ideolojiye bağlamak yanlıştır. Örneğin, Şeyh Mahmut Berzenci'nin Irak'ta isyan ettiği dönemlerde, karşısında, gücünü Arap-İslam sentezinden alan Kral Faysal vardı. 1979'dan günümüze kadar İran Kürdistanı'ndaki isyanları bastıran ise Humeyni'nin önderliğinde kurulan İran İslam Cumhuriyeti'dir. 11 yıl İran'da kalmış İslamcı bir militan, oradaki Kürt halkına ve kadınlarına karşı yapılan vahşeti, geçtiğimiz aylarda (1991) yayınlanan İslamcı Ak-Zuhur dergisine anlattı. Aslında her iktidar, kendisine yönelik isyanı bastırmak için kurulmuştur. İktidar veya ihtilal, başkalarının ezilip uslandırılması veya imhası temelinde gerçekleşir. Gerekçe kimi zaman mezhepsel, kimi zaman iktidar kavgası, bazen sınıf mücadelesi ve bazen de milli temelde meşrulaştırılabilir. Büyük Selçuklular zamanındaki Batıni (Alevi köylü ayaklanmalarına karşı nefret ve katliamlar için Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün Siyasetname'de iktidar erkine öğütleri ibret vericidir) başkaldırıları, Abbasiler devrindeki köle Zenci ve komüncü Karmati hareketleri, Safevi-Osmanlı döneminde Kızılbaş faaliyetleri, yine Osmanlı zamanında Celali isyanları her defasında bir gerekçeye dayandırılarak on binlerce insan katledilmiş, isyan kanla bastırılmıştır.

Türkiye pratiğine bakarsak, Kürtlerin bastırılması olayı, sadece Kemalist kadroların veya Tek Parti yönetiminin marifeti değildir. Ya da genel adıyla, CHP'ye egemen İnönücü kanadın işinden ibaret değildir. Sonraki dönemlerde milliyetçi ırkçılığa dönüşen din temelli ırkçılığın (bağnazlığın) kökü, Abdülhamit zamanına kadar uzanır. Hamidiye Alayları, bu amaçla kurulmuştur. Sunduğumuz resmi raporlarda da görüleceği gibi, "Kürtleşmiş Türklerin asıllarına döndürülmesini, Dersim'de okul yapılarak Kürt unsurun yok edilmesini" isteyen resmi raporlar, din payandalı Osmanlı yönetimindeki 1860'larda başlayıp 1906'larda bitmektedir. Yani Sultan Abdülhamit dönemidir raporların yazıldığı tarihler.

Daha yakın zamana gelirsek, CHP'nin sağ kanadından Fevzi Çakmak, Kazım Karabekir ile Celal Bayar gibi dini bütün muhafazakârları görürüz. Dini duyguları güçlü olan Fevzi Çakmak ile Kazım Karabekir'in bağnaz ve şoven raporlarını yukarıda sunmuştuk. Celal Bayar ise, Dersim harekâtlarına yetkili sıfatıyla katılmış, Meclis'te Dersimlilere hitaben yaptığı bir konuşmada, halkı teslim olmaya çağırmış, "Aksi takdirde, sesimizde kuvvet olduğu kadar kudret de vardır" diye gözdağı vermiştir. Koçgiri ayaklanmasını bastırmakla görevli komutan Nurettin Paşa'nın da dindar, hilafet yanlısı ve muhafazakâr olduğu, yazının akışı içinde görülecektir.

Yeri gelmişken belirtmeli, Mustafa Kemal ve Kürtler kitabının yazarı Abdurrahman Arslan da, benzer bir hataya düşerek, "Türk ırkçılığını Mustafa Kemal ile" başlatıyor. Oysa Mustafa Kemal'in 1920'li yıllarda özellikle yoğunlaştığı konu, iktidardı. Birçok şeyi yakıp yıkması, ezip geçmesi, silip süpürmesi bu temel üzerinde yürüyordu. Türk milliyetçiliği ise, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yükselen ve daha 1900 başlarında Kürtleri hedef alan (ezme ve asimilasyon) bir siyasetti ki, İttihat ve Terakkici kadronun başlattığı bu görüşlere, Kemalist kadro özünde pek farklı bir yorum getirmedi. Gerçekte bir hayalperestlik ve maceraperestlikten başka bir şey olmayan Turancılık'a sırtını döndü. Türkiye milliyetçiliği temelinde "kaynaşmış bir millet" yaratmaya yoğunlaştı. Bu politikanın ilk hedefi de Kürtler oluverdi.

Koçgiri İsyanı

Ali Kemali'nin (Erzincan) kitabında Koçgiri isyanının olaylar kısmı veriliyor, siyasi boyut ihmal ediliyor. Halbuki bu isyanın özel biçimde incelenmesi gerekir. Biz burada özel araştırma yapmadan, bazı kaynaklara dayanarak Koçgiri halk hareketinin siyasi yanına ilişkin gelişmeleri sergileyeceğiz. Robert Olson, M. Nuri Dersimi, Abdurrahman Aslan, Naci Kutlay, Ahmet Kahraman, Mehmet Bayrak gibi yazarların eserlerinde konuya ilişkin bölümlerden bir derleme yapacağız:

Çoğu Kürt araştırmacı, Koçgiri Halk Hareketi'nı, 20. yüzyılın başındaki Kürt tarihinin (Türkiye bölümü) en ciddi, en önemli hareketlerinden biri sayar. Kimi Kürtlere bakılırsa, özellikle Abdurrahman Arslan'a göre, "Kürdistan'ın en karmaşık döneminde, sömürgeleştirmeye ilk tepki olan, gerek kitleselliği ve gerekse soylu ulusallığı bakımından üzerinde durulması gereken bir harekettir." Oysa Komal Yayınevi tarafından 1970 ortalarında yayınlanan Koçgiri Halk Harketi isimli kitapta değerlendirme daha farklıdır: "Koçgiri olayı, son derece hassas tarihi bir ortamda meydana gelmiş yerel bir halk hareketidir… Sonuç olarak Koçgiri Halk Hareketi, bütün dünyayı kucaklayan milli mücadelelerin bir halkası olarak ortaya çıkmıştır." (s. 5-17) Yazar Ahmet Kahraman'a göre, "vaatlerden hayalkırıklığına uğrayan bu bir kitlesel tepki" olmakla birlikte, isyanın başlaması Kuvayı Milliye kadrosunun bir tertibi sonucu başlamış ve tam anlamıyla bir kıyım ve kırıma dönüşmüştür (Kürt İsyanları: Tedip ve Tenkil, s. 233-37). M. Nuri Dersimi, anılarında, Koçgiri hareketini "1918 Kürt bağımsızlık savaşı" biçiminde tanımlar. Olayı, "ayaklanma" başlığıyla veren Kürt araştırmacı Naci Kutlay, daha özgün ve ayrıntılı belgeler sunar: Başvurduğu kaynaklar arasında Türk kökenli ve resmi söyleme yakın duran Dr. Mustafa Balcıoğlu'nun Belgelerle Milli Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu isimli incelemesi (1991 basımı) var. Herkesin ulaşamayacağı resmi belgelerle zenginleştirilmiş kitabında Dr. Balcıoğlu, Koçgiri hareketini, şöyle niteliyor: "Milli Mücadele döneminin ırkçı-ayrılıkçı amaçlar güden ayaklanmalarının en önemlilerinden biri de, Koçgiri isyanıdır." TBMM tarafından Koçgiri isyanını araştırmakla görevlendirilen "Tahkik Heyeti", hazırladığı raporun sonuç bölümünde önemli bir tespit yapar: "Hareket, daha başından beri bir unsurun (millet -

F.B.) değil; bir aşiretin ve mezhebin kalkışması görünümündeydi.” Naci Kutlay’ın alıntı yaptığı kişilerden biri de dönemin Sovyetler Birliği önderlerinden M. V. Frunze’dir: “Koçgiri ve Dersim’in özellikle savaş alanı seçilmesi dürüst bir davranış değildi. Bu yöre halkı, ‘Aliullah’ (Hz. Ali’yi tanrı mertebesinde tutan -F.B.) dini anlayışında ve Kızılbaş olarak bilinir. Sünni Kürt Müslümanlar, bunlara kuşkuyla bakar. Onlara güvenleri yoktur. Kürt Kızılbaşlar, askerlik yapmıyorlardı ve kendilerini Anadolu’dan saymıyorlardı. Türkiye’ye zarar veriyor, askerlik yapmıyor ve partizan savaşları veriyorlardı.” Frunze, anılarında, Kürtlere karşı işlenen vahşiyane eylemler için Topal Osman’ın görevlendirildiğinden söz eder. (21. Yüzyıla Girerken Kürtler, s. 300-305)

Koçgiri Halk Hareketi’ni (1919-21), Birinci Dünya Savaşı sonuçlarının yarattığı evrensel ve yerel gelişmelerden soyutlayamayız: Dolayısıyla isyan, hangi gerekçeyle başlatılırsa başlatılsın, tümüyle siyasi bir olaydır. Robert Olson, savaştan muzaffer çıkan İngiltere’nin işgal ettiği Ortadoğu ülkelerinde izlediği o dönem siyasetlerinin perde arkasını verirken; bu ülkenin Sömürgeler Bakanı Churchill ile Ortadoğu Masası yönetiminde bulunan Sir Percy Cox’un katıldığı 12-30 Mart 1921 tarihinde Mısır’ın başkentinde toplanan Kahire Konferansı’nı dönüm noktası sayar. Burada belirlenen İngiliz siyasetinin dört sacayağı vardır: “Bir; Kürtlere herhangi bir bağımsız devlet kurma olanağı ve fısatı tanınmamalı. İki; özellikle Iraklı Kürtler Arap devletinin (Kral Faysal yönetiminde) parçası sayılmalı. Üç; Kemalistlerin tavrına bağlı olarak Irak dışındaki Kürtler, Türkiye’ye karşı kışkırtılmalı veya özerklik (ya da devlet kurma) taleplerinden vazgeçirilmeli. Dört; bağımsız bir Kürt devleti kurup bunu tampon (Araplar ve Türkler arasında) olarak kullanmak cazip bir fikir gibi görünse de, İngiltere esas olarak kurulu veya kurulacak Arap devletlerine güvenmelidir.” (Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı, s. 88-120) Churchill ile Cox’un Kürtlere bakışı farklıdır. İlki, belli ölçülerde ve kontrollü biçimde ama her durumda İngiltere çıkarlarına yarayacak doğrultuda zaman zaman “Kürtlerin bir devlet sahibi olması veya özerk yönetimler elde etmesine” tasarı/önfikir babından eğilimlidir. Buna karşılık Cox, “Kürtlere herhangi bir biçimde devlet kurma hakkı verilmemesi ve bu halkın bulunduğu ülke yönetimlerine mutlaka bağlı olması gerektiği” kanatindeydi. Kısa dönemler ve olağanüstü çıkışlar dışında, Cox’un formülünde somutlaşan İngiltere’nin bu siyaseti hiç değişmedi. Dolayısıyla

Türkiye'deki Kürt isyanlarının İngiliz ve Fransızlar (resmi söylemle dış mihraklar) tarafından desteklendiği yolundaki geleneksel resmi söylemin, pratikte maddi bir zemini ve karşılığı bulunmuyor. Ayrıca M. Nuri Dersimi, 1918'de "Koçgiri Kürtlerinin, Urfa ve Antep yöresine yerleşmiş Fransızlardan yardım isteme yolundaki teklifleri onurlarına yediremeyerek reddettiklerini" yazıyor.

Dünya ölçeğindeki gelişmeler, Kürtleri etkileyip toplumsal yapılarında ve fikirlerinde karmaşa yaratmıştır. İstanbul merkezli Kürt örgüt ve aydınları, II. Meşrutiyet devrinden başlayarak Osmanlılık içinde "özerk bir Kürdistan" ve I. Dünya Savaşı sonrasında yenilen Osmanlı'nın imzaladığı Mondros (1918) ve Sevr (1920) anlaşmalarının 62. ve 64. maddeleri gereği, kendi geleceklerini belirlemek istiyorlardı. Kürtler, ayrıca ABD Başkanı Wilson'un adını taşıyan 14 maddelik prensiplerini de taleplerine gerekçe olarak gösteriyorlardı. Meşrutiyet zamanında İstanbul'da kurulan Kürt Teali Cemiyeti çevresindeki aydınlar, Kürt yoğun vilayetlerde şubeler açıyor, adına konuştukları "halkın demokratik haklarını" talep ediyorlardı. Osmanlı'nın Şurayı Devlet Reisi (Danıştay Başkanı) Seyit Abdülkadir, aynı zamanda anılan Kürt derneğinin başkanıydı. İstabul basını, "Kürdistan'ın bağımsızlığını istemekten vazgeçsin" diye kendisine yüklenince, şu açıklamayı yapmıştı: "Kürtler istiklal (bağımsızlık) istemiyorlar. Ancak Osmanlı'ya bağlı özerk bir yönetimi talep ediyorlar ki, ben de bu düşünceyi benimsiyorum." Cemiyet, Kürdistan'daki gençlerin örgütlenmesini sağlamak amacıyla Kürt kökenli bir binbaşıyı Dersim-Koçgiri-Sivas bölgesine; "Baytar Nuri" lakaplı M. Nuri Dersimi'yi, Zara-Divriği-Kangal yöresine görevli gönderir. Binbaşının beklenen tayini Genelkurmay tarafından onaylanmayınca, Baytar Nuri yöreye tek başına giderek propaganda ve örgütleme faaliyetlerine başlar. Ancak Kürt Cemiyeti'nin Koçgiri ayaklanmasıyla ilişkisi hemen hemen bununla sınırlı kalır; pratikte ayaklanmaya öncülük edip, onu hazırlamak tümüyle yerel önderlere (Kürt Teali Cemiyeti üyelerinden Haydar ve kardeşi Alişan ile katibi Alişer gibi) kalmıştır.

Kürtler arasındaki dalgalanma/kaynaşma sadece Anadolu'da değil, aynı zamanda Irak ve İran Kürdistanı'nda da devam etmektedir. Simko İsmail ile Şeyh Mahmud Berzenci hareketleri bütün bölgede sınırötesi bir heyecan yarattı. Bu arada Dersimliler ile sınıra yakın diğer mıntıkalarda Azadi

örgütü çerçevesinde Kürtlerin silahlı mücadelesinin ön hazırlıkları ve ilk örgütlenmeleri yapılıyordu. Türk yönetiminin Kürtlere herhangi bir hak vermeyeceğinin bilincine ilk varanlardan biri, orduda görevli (miralay: binbaşı) Cibranlı Halit Bey'dir. O, 1915 Ermeni tehciri ve kıyımı hadisesinden sonra, Şeyh Sait'in kardeşi Mehdi Efendi'ye şöyle demişti: "Ermenilere karşı bir zafer kazanıldı. Ama bununla, biz Kürtlerin gırtlağını kesecek hükümet kılıcını bilemiş olduk." (Olson, age, s. 52) Halit Bey, Alişer Efendi liderliğinde Ovacık aşiretlerinin Türk yönetimini devirip Erzincan'a bağlı yerel bir Kürt hükümeti kurmaları üzerine, 1919'da buraya gitti. Görünüşte asi aşiretlere karşı bir askeri operasyon gibi anlaşılsa da, Binbaşı Halit Bey benzeri Kürt miliyetçileri, bu meseleyi fırsat bilerek; Dersim'de dolaşarak aşiret liderlerini Türk milliyetçilerine isyan ettirmek amacıyla ikna edip, örgütleme faaliyeti içindeydiler. Halit Bey gibi düşünenler, özellikle din adamları (şeyh, molla, seyit) arasında Kemalistlere karşı propaganda yapıyor; halkı Kürt giysileri giymeye, Kürtçe konuşmaya özendiriyor; aşiretler arasında iyi bilinen Kürt şiirlerini dolaştırıyorlardı. Çabalarından ötürü Halit Bey, 1920 yılında artık çok sayıda yandaşı ve düşmanı olan ünlü biri haline gelmişti. Halit Bey'i yakından izleyen Kemalist yönetim, kendisini Erzurum'a tayin etti, hassas Kürt mıntıkasından uzaklaştırdı. Halit Bey, subay olarak bulunduğu bu şehirde Kürt hareketlenmesi için fırsat kollarken, Koçgiri isyanı patlak verdi. (Olson, age, s. 52-54)

Aynı dönemde Koçgirili Alişer Efendi, "Koçgiri ve Dersim aşiretlerinin birleşmesini sağlayarak; Türk askerleri Sivas bölgesinden çekildikten sonra, Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan etmek arzusundaydı." (M. Nuri Dersimi, age, s. 80) Alişer, Dersim'in Şeyh Hesenan aşiretinin evladıdır. Koçgiri'nin Ümraniye nahiyesindeki çiftlikte doğmuş; öğrenimini Sivas'ta tamamlamıştır. Sultan Abdülhamit zamanında Hamidiye Alayı komutanı ve Koçgiri aşireti reisi Mustafa Bey'in yanında katip (sekreter) olarak çalışmıştır. Yörede başarılı olan Mustafa Bey, Sultan tarafından "paşalık" unvanıyla ödüllendirilmişti. Sivas dolaylarında nam salması yüzünden, 1832'de Sivas'ta Şark Seraskeri (Doğu Ordu Komatını) ve vali (eski sadrazam) Gürcü Deli Reşit Paşa tarafından vilayete davet edilip, zehirletilerek öldürülmüştür. Yerini iki oğlu, Haydar ve Alişan beyler almışlardı. Alişer Efendi, ölenin büyük oğlu Alişan Bey'e vasi tayin edilmiş, bu nedenle Koçgiri aşiretleri arasında büyük bir itibar kazanmıştır.

O, bu itibarını, “Kürtlük ve Kürdistan” davası için kullanmıştır. Bu arada akrabasından Zarife Xanım’la evlenmiş; onu, kendisine hem eş hem “dava arkadaşı” yapmıştır. Kürt dilini iyi inceleyen, Kürtçe şiirler yazıp deyişler söyleyen Alişer; esas olarak bu yolla Kürtlük propagandası yapmaktayken; I. Dünya Savaşı sırasında, “Kürdistan’a bağımsızlık” kazanmak amacıyla bölgeye kadar gelen Rus birliklerine katılmıştı. Karargâh’ta Kürt temsilcisi sıfatıyla mıntıkayı dolaşıp nabız yoklamış; Koçgiri, Sivas, Dersim ve Malatya’yı kapsayacak biçimde Rus himayesinde “özerk Kürdistan” kurmaya gayret etmiştir. Rusların Erzincan’a girişiyle birlikte, Alişer bir milis birliğiyle Ovacık’ı zaptederek ilçedeki Türk yönetimini devirip, yerine bir Kürt yönetimi kurmuştur. Zor duruma düşen Osmanlı, komutan Vehip Paşa aracılığıyla, Kürtleri kazanmak için Alişer ile diğer Kürt önderleri hakkında af çıkarınca, Alişer Koçgiri’ye döndü. Ancak siyasi mücadelesine ara vermeksizin, 1919 yılında Kürt Teali Cemiyeti’ne yazdığı yazıda örgüte bağlılığını bildirmekle yetinmedi; derneğin yöredeki şubelerini açarak hemen faaliyete geçti. (M. N. Dersimi, age, s. 183-184)

Alişer, 1917 Bolşevik Devrimi’nden hemen sonra Dersim’den çekilen Rus birliklerinin yarattığı boşlukta, Erzincan’da Kürtlerin temsilcisi (ve özellikle Seyit Rıza’nın sözcüsü sıfatıyla) kalmış; bu kez şehrin yönetimini ele elen Govindli Ermeni Murat Paşa ile (muhtemelen yerel Rus Bolşeviklerle) görüşmeler yapmış; ortak bir Şura hükümeti kurulması kararına katılmıştır. Ancak Ermeni komutanın, yöreyi “Büyük Ermenistan içinde görmesi ve Kürtleri ikinci plana itmesi üzerine” Dersimliler adına hareket eden Alişer, ittifakı bozup Dersim’e dönmüştür. Kürdistan Teali Cemiyeti’yle ilişki karar kurmaz, Jepin adıyla bir gazete yayınlayıp ihtilalci fikirlerini yayınlamıştır.

Yeri gelmişken bir konuya daha değinmekte yarar var: Kendini “Alevi” diye niteleyen yazar Cemal Şener, “Koçgiri aşiretinin iki reisi Alişan ve Haydar Bey’in aslında Alevi değil, Şafi (Sünni) olduğunu; yurtlarının Koçgiri değil, Palu olduğunu; dolayısıyla isyana katılan Alevilerin aldatılıp oyuna getirildiklerini” (Flash TV kanalı, 14 Nisan 2005) ileri sürüyor. Buna karşılık anılan şahısları yakından ve bizzat tanıyan M. Nuri Dersimi, “söz konusu beylerin Koçgiri aşireti reisleri olduklarını; bu aşiretin kökeninin de İbolar kabilesine dayandığını” (age, s. 183) yazıyor. Muhtemelen Dersimi’nin söyledikleri doğrudur. Konu araştırılıp irdelenmeli, açıklık

kazanmalıdır. Zira Cemal Şener'in Alevi bağnazlığı, Aleviciliği ve hatta Kürtlere hem inkârcı hem tepkili yaklaşımı, onun iddiasının inandırıcılığını azaltıyor. Varsayım kabilinden Şener'in iddiasının doğruluğunu kabul etsek bile; söz konusu aşiret reislerinin köken olarak geldiği yer değil, bulunduğu bölgede Alevi yığınlar arasında kazandıkları itibar; onları bir kalkışmaya yönlendirmek amacıyla kulandıkları Kürtlük/Kızılbaşlık söylemi daha önemlidir. Her ikisinin Sünni olup olmadığı bir yana, başkaldırının beyni olan Dersimli (Kızılbaş meşrepli) Alişer Efendi, Cemal Şener'in "Şafi Sünni Zaza" diye küçümser bir edayla bahsettiği iki şahsın yanında nasıl sekreterlik yapıp, Koçgiri ve Dersim kalkışmaları için onların aklını hangi yöntemle çelebilmişti? Cemal Şener'in iddia ettiği gibi, o tarihte "Alevilik, Kürtlük davasından daha önemli olsaydı", 1916'da Hacı Bektaş Dergâhı postişini Çelebi Efendi Erzincan'a gidip, Dersimlilerin Ruslara karşı Osmanlı'yla birlikte hareket etmelerini sağlamış olacaktı. Halbuki Dersimliler, "Osmanlı yönetiminin Kürtlere özerklik ve benzeri haklar vermeleri şartıyla savaşa katılacaklarını" bildirmişlerdi. Kürtleri pek küçümseyip, alttan alta Türklük söylemlerini kullanan Çelebi Efendi ise, Sivas'a eli boş dönmüştü. Keza birkaç yıl sonra Mustafa Kemal, postişin Cemaleddin Çelebi Efendi'yi ziyaret etmişti. Bu görüşmeden sonra Cemaleddin Efendi, Alevilerden oluşan "Mücahit Alayları"nı Kuvayı Milliyecilerin emrine vermişti. Tam da bu dönemde Koçgiri ve Dersim Alevilerinin "Kürtlere özerklik" talebiyle isyan etmeleri, Şener'e ne hatırlatır, neler düşündürtür! Robert Olson, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı isimli incelemesinde şöyle yazar: "Koçgiri ayaklanmasına katılan aşiretlerin, Hamidiye Alayları veya I. Dünya Savaşı'na katılan Aşiret alaylarına katılıp katılmadıkları konusu yeterince açık değildir. Koçgiri hareketine hem Sünni hem Alevi Kürtler; hem Kurmanci hem Zazaki konuşan Kürtler katılmışlardı." Bir şey daha ekleyelim: Türk kökenli Alevi/Kızılbaşlar da bu halk hareketinde yer almışlardı. Olguya dayalı bu saptamalar; başkaldırıyı "Sünnilerin marifetiymiş gibi sunup, Alevilerin kandırılmış olduklarını" ileri süren Alevici Cemal Şener ile ayaklanmayı "sadece Zazaların eylemi" biçiminde gösteren Ebubekir Pamukçu'nun iddialarını çürütüyor.

Erzurum, Sivas ve Amasya kongrelerinde "bu ülkenin iki asli unsuru, Kürtlerle Türklerin ortak vatanı ve ortak parlamentosu" diye formüle edilen vaatlerin göstermelik olduğunu; özellikle ilk meclis (TBMM) içinde yer

alan milletvekillerin aslında Kemalistler tarafından belirlendiğini gören Kürtler arasında kıpırdanmalar başladı. Mustafa Kemal, Koçgiri aşireti reisi Alişan Bey'le özel olarak buluştu. Görüşme başarısızlıkla sonuçlandı; zira, Mustafa Kemal Wilson prensiplerinin öngördüğü "Kürtlere özerklik" fikrini kesin bir dille reddetti. Buna karşılık Alişan Bey ve Dersim ileri gelenlerinin TBMM'ye milletvekili olmaları yönünde telkinde bulundu. Önerinin "Kürtleri bölmeye ve kıskaca almaya yönelik bir oyun olduğunu" düşünen Koçgirililer, Kuvayı Milliyecilerle yollarını ayırdılar. Çekince koyan Dersim ve Koçgiri aşiret beyleri, "özerk bir Kürdistan yönetimini derhal kabul etmeleri şartıyla Ankara Hükümeti'ni tanıyabileceklerini" içeren ortak bir telgraf çektiler. Aynı sırada TBMM üyesi 72 Kürt kökenli milletvekili ise, galip devletlere (İngiltere, Fransa, İtalya) gönderdikleri bir bildiride, "Ankara ile birlikte hareket ettiklerini" açıkladılar. Muhtemel bir isyandan kuşkulanan Kemalistler, Sivas yöresine askeri yığınak yaptılar. Bu arada, basında çıkan bazı haberlere dayanarak, "Ermenilerden sonra Kürtlerin de kökünün kazınacağı" yolundaki söylentiler Dersimliler arasında ciddi dalgalanmalar yarattı.

Halk Hareketi, Temmuz 1920'de patladı. Mısto adındaki bir aşiret reisi komutasındaki bazı birlikler, Zara'nın Çulfe Ali Karakolu'nu bastılar. Baskın biçimindeki kalkışma zincirleme devam ederek Sivas-Erzincan, Kangal-Zara hattına yayıldı. Şadan Aşireti reisi Paşo (eski jandarma komutanı), ağustos ayında Kuruçay'a gönderilen cephaneyi ele geçirip, ilgili müfrezeyi esir aldı. Koçgiri Kürt Halkı Hareketi'ni bastırmakla görevli Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa, bölgede seferberlik ilan eder. Civar illerden getirtilen ordu birlikleri ve Laz Topal Osman çeteleri (Ali Kemali'nin Gireson Milli Alayı diye adlandırdığı -F.B.) birlikte harekete geçerler. Durum böyleyken Zara ileri gelenleri, "olaylardan üzüntü duyduklarını ve eşkıyanın hükümete teslim edileceğini" bildirirler. 19 Mart 1921 tarihinde, Koçgiri önderlerinden Haydar Bey, Ümraniye Nahiye Müdürlüğü'ne (eski görevi) getirilir. Haydar Bey, aşireti için kayıtsız şartsız af isteyerek göreve başlar. Yunanlı birliklerin Eskişehir'e dayandıkları bir sırada durumdan ürken Kuvayı Milliciler, Koçgiri aşireti reisi Haydar Bey'i Ümraniye'ye yetkili olarak görevlendirip, başkaldırının ilk kıvılcımlarını söndürmeye çabaladılar. Buna rağmen hareket, kısa zamanda Ümraniye, Suşehri, Kangal, Divriği, Kemah, Kuruçay, Refahiye, Ovacık ve Dersim bölgelerine yayıldı.

Koçgiri-Dersim İlişkisi

Yukarıda Alişer ile Baytar Nuri lakaplı M. Nuri Dersimi'den söz ederken; ikisinin "dava arkadaşlığı", Kürdistan Teali Cemiyeti üyesi olmaları (ki Koçgiri aşiretinin iki beyi Alişan ile Haydar da cemiyet mensubuydular), Dersimli aşiret kökeninden gelmeleri ve Kürt Kızılbaş gibi birçok ortak noktaları dikkat çekmiştir. Hem Alişer hem de Baytar Nuri, "özerk bir Kürdistan veya Kürt halkının demokratik hakları" uğrunda Koçgiri ve Dersim mıntıkalarında zaten faaliyet halindeydiler. Ama ayrıca Koçgiri, Dersim kavramı içinde sayılıyor; yöre aşiretlerinin organik ilişkileri, beklenti ve çıkarları Dersimlilerinkiyle özdeşleşiyordu. Bu yüzden Koçgiri aşireti reisi Alişan Bey, Ovacık'a geçti. Bazı aşiret beylerini yanına alarak Hozat'a gitti. Geleneksel kutsal yeminden sonra, 15 Kasım 1920'de Hozat, beş gün sonra Batı Dersim'de toplantılar yaptı. Ortakça alınan karar "mücadelenin sonuna kadar desteklenmesi ve Ankara Hükümeti'nden özerklik talep edilmesi" yönündeydi. Hozat aşiretlerine güvenmeyen Seyit Rıza, bu toplantıya katılmamıştı. Abbasan aşireti reisi Meço (Mustafa) Ağa tarafından Elazığ mutasarrıfı Rıza aracılığıyla resmi kanallara iletilen bu talebe karşılık, Yunan birliklerince sıkıştırılan ve diğer Kürtlerin de benzeri ayaklanmalara katılabileceğinden endişelenen Ankara'nın taktiği ise zaman kazanmaktır. Bu amaçla bölgeye "Nasihat Heyeti" gönderir. Yazılı olarak cevaplanmayan talep için, Ankara Nasihat Heyeti kanalıyla Dersimli aşiretlere "sağduyu ve itidal (ılımlılık, serinkanlılık) tavsiye ederek; Kürtlerin isteminin görüşüldüğü"ne ilişkin oyalıyıcı bir tutum takınır.

Koçgiri kalkışması, artık geri dönülmez bir mecraya girmiştir. Drejan ve Atma (Malatya-Arapkir) ile Parçikan (Sivas-Divriği) aşiretleri de harekete katılacaklarını bildirirler. Hareket giderek gelişir. Derken olayın perde arkasındaki önderlerinden Baytar Nuri Divriği'de tutuklanır. Dersim ileri gelenleri bu duruma müdahale ederler; M. Kemal'den, Baytar Nuri'nin salıverilmesini isterler. Tutuklu serbest bırakılır. "Rahat durması" karşılığında, kendisine Koçhisar'da büyük bir çiftlik armağan edilmesi teklif edilir. Ordudan ayrılarak Koçgiri isyanına katılan Yüzbaşı Sadık, isyancı Kürt müfrezelerinin eğitimini üstlenir. Baytar, bu yüzbaşı ile Dersim arasında irtibat kurar. Ocak 1921'den itibaren Şadan aşireti reisi Zalim Çavuş (Hüseyin Ağa), Zara'ya sevk edilen jandarma taburuna baskın yapıp

cephaneye el koyar. Kürt kökenli Bitlisli Aziz Bey, isyancılara karşı bir hareket başlatırsa da başarılı olamaz. Malatyalı Miralay (binbaşı) Halis, ele geçirilen cephanenin geri verilmesi için Ümraniye yetkilisi Koçgiri aşireti reisi Haydar Bey ile görüşür. Miralay Halis, halka hitaben yayınladığı bildirisinde “silahlarıyla teslim olmayan aşiret ve köylerin imha edileceğini” açıklar. Ümraniye’de karargâh kurmayı planlayan Halis Bey, ortamı iyice gerginleştirmiştir. Bu arada tutuklanan bazı Kürtlerin Zara’ya sevk edilip yargılanması olayı, yeni bir baskına neden olur. Ayaklanmacılar tutuklu Kürtleri kurtarmakla kalmazlar; aynı zamanda Miralay’ın birliklerini kuşatıp teslim alırlar. Divan-ı Harp’te yargılanan Halis Bey mahkûm edilip kurşuna dizilir. Hareket Ümraniye’den Koçhisar’a sıçrar. Kurmeşan aşiretini yöneten Seyit Aziz ile Zalim Çavuş ve kardeşi Hasan’ın kuvvetleri birleşir. Mart 1921’de Zara, Kangal, Ümraniye ve Kemah bölgelerinde askeri birlikler yenilgiler alır; birçoğu esir düşer. Olayı ilk kez “Koçgiri Kürt Hadisesi” biçiminde niteleyen Ankara’nın heyecan ve kızgınlığı artmıştır. Ankara, 10 Mart 1921’de sıkıyönetim ilan eder. 11 Mart günü Koçgiri önderleri, TBMM’ye yeniden telgraf çeker; “bölgenin özerk olması ve başına da bir Kürt vali getirilmesini” isterler. Ankara talebi reddeder. Bu durum karşısında bazı aşiret reisleri, Urfa ve Antep’teki İngiliz ve Fransız kuvvetlerinden yardım istemeyi önerirler. Ancak öneri, ayaklanmaya katılan önderlerin çoğu tarafından reddedilir.

Halk hareketinin kitlesellik kazanıp ciddi bir boyut alması üzerine, Ankara Alişan Bey’in meclise Sivas mebusu sıfatıyla girmesini ve şehirde yüksek bir makamda çalışmak üzere Dersim’i terk etmesini ister. Ayrıca Dersim’de bir Kürt mutasarrıf atanacağı yolunda söz verir. Sağlık durumunu bahane eden Alişan Bey teklifi reddeder. Oysa Dersimlilerden Meço Ağa, Diyap Ağa, Mustafa Bey, Ahmet Ramiz ve binbaşı Hasan Hayri Bey, bölgenin ilk milletvekilleri Ankara’ya giderler. Milletvekilleri, Dersim önderi Seyit Rıza’ya, meclise girmeleri ve Ankara yönetimini desteklemelerinin asıl amacının “Kürdistan’ın haklarını hükümete kabul ettirmek” olduğunu ısrarla vurgularlar. Gelişmeler, Seyit Rıza ile bazı aşiret reislerini kızdırmıştır. Karargâhı Ağdat’tan Dersim’e inen Seyit Rıza, TBMM başkanlığına çektiği telgrafta, “Meclis’teki Dersimli mebusların temsil yetkisine sahip olmadıklarını; Dersim’in müstakil (özerk) bir yönetim istediğini ve bu talebin karşılanıp resmen ilan edilmesinden sonra,

Kürdistan bölgesinin Hükümet'le bir konfederasyon çerçevesinde işbirliği yapabileceğini" vurgular.

Koçgiri önderi Alişan ile sekreteri Alişer, Pülümür aşiretlerine yazdıkları mektuptan bir sonuç alamazlar; Pülümür aşiretleri yardıma yanaşmazlar. Aynı zamanda Dersim'deki diğer aşiretler, özellikle Seyit Rıza ile müttefikleri, ağır kış koşullarında Koçgirililerin yardımına koşmak isterlerse de hem hazırlıklı değildirler hem de doğa şartları onlara aman vermez. Ovacık aşiretleri, kışa meydan okuyarak 2500 kişilik bir kuvvetle yardıma koşarlar. Kemah'ı işgal edip, kaymakam ile jandarma komutanını tutuklarlar. Oradan Kuruçay'a geçerek kaymakam ile birlikte mütegallibe'den Şehsuvaroğlu Mahmut'u yargılamak üzere Ümraniye'ye getirirler. Bu arada hükümetin Koçgiri Halk Hareketi'ni bölme ve zayıflatmaya yönelik çabaları sonuç vermeye başlar. Bu çabalardan en önemlisi, Ginyan aşireti reisi Murat Paşa'dır. İttihat Terakki Partisi üyesi Murat Paşa, başından beri devletin ajanı olarak Kürdistan Teali Cemiyeti ve Koçgiri Hareketi içinde yer almıştır. Kendisine emanet edilen cepheyi savunmadığı gibi, kritik anlarda Ankara'ya bilgi verir. Hareketin kırılma anlarında devlete bağlılığını ilan eder. Ankara'yla uzlaşma yanlısı Hacı Ağa ile Yılınlı Dağları'nda yaptığı gizli görüşmenin ardından saf değiştirir. Murat Paşa çok sayıda ayaklanmacıyı tutukladığı gibi, tutukluların serbest bırakılması için giden ricacı heyeti (Baytar Nuri dahil) kendi konağında imha planı yapar. Ama yeğeni Efendi'nin uyarısı üzerine, heyet gizlice kaçıp kurtulur. Murat Paşa'nın devlete teslim ettiği isyan önderlerinden Seyit Aziz ile kardeşi Hasan ve Zalim Çavuş, yargısız idama mahkûm edilirler. Bunu fırsat bilen Nurettin Paşa Kurmeşan aşiretine saldırıp, reisi Güzel Ağa'yı öldürür. Kurmeşan cephesi böyle düşer. Bitlisli Kürt Şefik Bey başkanlığındaki Nasihat Heyeti'nin oyalamalarıyla beklenti içine giren Koçgiri Hareketi kan kaybeder.

Kendini toparlayan ordu birlikleri, 1921 Nisanında Koçgiri Halk hareketine yüklenir. Laz Osman çeteleri de büyük acımasızlıkları ve gaddarlıklarıyla kendilerine verilen katliam görevini yapmak üzere sahneye çıkarlar. Kuruçay, Zara ve Divriği çevresinde yoğunlaşan çarpışmalarda, taraflar üstünlük sağlayamazlar. 8 Nisan 1921'de, yedi Kürt aşireti TBMM'ye başvurarak, "iki Müslüman millet arasında daha fazla kan dökülmesini istemediklerini, bölgenin özerk olması ve Kürt vali atanmasını, meselenin

bununla kapanmasını” istedirler. Ancak hükümet, bu yumuşak isteği reddeder. Nurettin Paşa ve Topal Osman birliklerinin bastırma hareketi, katliama dönüşür: İsyan bölgesindeki köylerde taş üstünde taş kalmaz. Koyun, sığır, zahire ve erzaka el konulur; evler yakılır, insanlara yönelik bir imha hareketi başlar. Koçgiri Halk Hareketi, esas olarak yenilmiştir. Ortada Laz Topal Osman çeteleri vardır. Laz Osman çeteleriyle jandarma birlikleri, Ümraniye’de Haydar Bey’in konağını imha ederler. 2000 kişilik bir kuvvetle Dersim üzerinden Erzincan’a ulaşıp biraz nefes ve takviye almak isteyen Haydar Bey, Balaban ve Kureyşan aşiretlerinden yardım göremez. Tersine; Kureyşan reisi Kör Paşa, Haydar Bey’in geçitten geçmesine izin vermez. Dersimlilerle silahlı çatışmadan yana olmayan Haydar Bey, “Kendi halkıma silah çekecek kadar alçak değilim” diyerek geri döner. Kör Paşo’yu kınayan diğer Dersim aşiret reisleri, yeni bir geçit (Hoyun) tutup Haydar Bey’in güvenli biçimde Erzincan tarafına ulaşmasını sağlayacaklarını bildirirlerse de, iş işten geçmiştir. Haydar Bey, Dersim’e gitmekten vazgeçmiştir. Haydar Bey, 1000 kişilik kuvvetle hükümete teslim olur; ailesiyle birlikte Sivas’a gönderilip hapsedilir. 600 kişi de batıya sürülür.

Haydar Bey’den sonra büyük darbe yiyen Koçgiri Hareketi’nin başına Mahmut Bey geçer. Onun planı, bir şekilde Dersim’e ulaşmaktır. Hareketin öncü kadrosundan Alişer, M. Nuri, Sobsi, Cığız Mehmet Ali, Tarbazlı Meme, Kımıl Aziz, Dılo, Paşo ve Abbas çatışa çatışa Dersim’e varırlar. Burada Ovacık aşiretlerinden takviye alıp; Kemah’ı kuşatırlar. Bu kuşatmada Topal Osman yaralanıp, Giresun’a döner. Hareket esas olarak yenilmiştir. Gerek Nasihat Heyeti’nin raporları gerekse Dersim aşiretlerinin Ankara’ya uyarıları neticesinde, Mustafa Kemal, Alişer ve Baytar Nuri dışındakileri affeder. Tutuklular, bazı kısıtlamalara rağmen salıverilir. Serbest bırakılan Haydar Bey’in Koçgiri’ye dönmesi yasaklanır; Sıvas’ta mecburi ikamete tabi tutulur.

Nurettin Paşa, General Alpdoğan ve Topal Osman

Koçgiri ve Dersim olaylarının bastırılması sürecinde yaşanan kıyımla adı özdeşleşen üç kişi var. Nurettin Paşa, Laz Topal Osman ve General Alpdoğan. Üç ismin portresini çizmek, kişisel mizaçlardan öte, bize dönemin yönetiminin Kürt meselesine yaklaşımına ilişkin bir ipucu verir.

1864 Niğde doğumlu Ebubekir Hazım Tepeyran, Cumhuriyet gazetesi yazarı Oktay Akbal'ın dedesidir. Koçgiri kalkışmasının bitişine yakın Atatürk tarafından Sivas'a atanır. Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları başlığıyla 1982 yılında bir kitabı basılan Tepeyran, Koçgiri isyanını vahşi yöntemlerle bastırmakla kötü nam salan "Kör ve Sakallı" lakaplı Nurettin Paşa'ya ilişkin bazı şeyler anlatır: "Mustafa Kemal, Sivas'a tayin edilmeden önce benimle görüşmesinde şöyle demişti: 'Merkez Ordusu Kumandanlığıyla o yörede bir Nurettin Paşa vardır. Azametli mazametli bir şeydir. Mamafih sizin için, kendisine ve azametine ehemmiyet verilecek bir şey değildir." (Naci Kutlay, Kürtler, s. 300)

Naci Kutlay'ın kaynağına başvurduğu Dr. Mustafa Balcıoğlu, Sakallı Nurettin Paşa'nın serüvenine ilişkin ayrıntılar sunuyor: Nurettin Paşa sertlik yanlısı, sol karşıtı, halife taraftarı ve dindar biriydi. I. Dünya Savaşı'nda Irak'ta kumandanlık yaptığında, birçok İngiliz'i esir alarak nam saldı. Milli Mücadele yanlısı olmakla birlikte M. Kemal ve yakın arkadaşlarıyla aynı görüşte değildi. 1920 yılında Ankara'ya gidip resmi görev istemiş ve "muktedir komutan" olduğundan bu isteği kabul edilmişti. Merkez Ordusu'nun başına 30 Ocak 1921 tarihli bir kararnameyle "seferde ordu komutanı" yetkisiyle getirildi. Memurlara doğrudan emri vermek de bu yetki içindeydi. Nurettin Paşa, yasada olmayan "emniyet teşkilatı" kurma işine girişti. İsyanın bastırmak için sayıları ve önemine göre değişen kişiler toplandı. Buna itiraz eden dönemin Sivas valisi Ebubekir Hazım Tepeyran görevden alındı. Olağanüstü komutan yetkisiyle danatılmış Sakallı Nurettin'in içinde "Dersimli kompleksi" de vardır. Çünkü babası Müşir (mareşal) İbrahim Paşa, II. Meşrutiyet sonrasında Dersim'deki Kürt ayaklanmalarını bastıran ordunun komutanıydı. Koçgiri isyanındaki Kürt unsurun Anadolu'yu bölüp Milli Mücadele'ye darbe vurmasından korkan ve İbrahim Paşa'nın Dersim'deki zaferlerinin oğluna tevarus ettiğini

(deneyim yoluyla miras geçtiğini) hesaplayan TBMM, “muktedir komutan” Nurettin Paşa’yı tenkil (sindirip uslandırma) için atadı. Sakallı Nurettin sadece sertlik yanlısı ve yasadışı işler yapmakla değil, aynı zamanda Kürtlerle Ankara’nın her türlü uzlaşma girişimlerini engelleyip baltalamak; çok daha önemlisi, Koçgiri kalkışmasını bahane ederek Dersim üzerine orduyla yürümeyi tasarlamakla da nam salmıştır.

Balcıoğlu olayın içyüzünü aydınlatıyor: “Birinci Dünya Savaşı’nda, ordu komutanlarına verilen yetkilerin benzerinin Koçgiri isyanının başlamasıyla birlikte Nurettin Paşa’ya da verilmesi, Ankara Hükümeti’nin olaya nasıl bir yaklaşımda bulunduğunu göstermektedir. Nasihat Heyetleri’nin faaliyeti, bu bağlamda düşünülürse, anlamsız görünmektedir.” (aktaran Kutlay, age, s. 304)

Nurettin Paşa’yla görüş ayrılığı yüzünden görevinden ayrılan Sivas valisi Tepeyran, adı geçen kitabında İçişleri Bakanlığı’na çektiği telgrafın örneğini göstermek suretiyle, kalkışma sürecinde yaşanan vahşete ilişkin önemli ipuçları veriyor: “Kanuna aykırı emirleri, kanuni bir makamdan verilse bile kanunen yerine getirilemeyeceğini takdir edemeyecek derecede usul ve kanundan habersiz olan bu kişinin kanuna aykırı tecavüzleriyle uğraşmaya işlerim müsait olmadığından, buna acele bir nihayet verilmesini rica ederim... Ankara, cereyan eden muamelelerden haberdar edilse, 130 köyün hiçbir lüzum ve zaruret olmaksızın sırf, ‘Bir kere bu kadar asker toplandı, bir şey yapmazsak olmaz’ gibi vahşi bir mantıkla tamamen yakılıp yıkılmasına, suçlu suçsuz binlerce nüfusun katl (öldürme) veya açlıktan, sefaletten ölüme mahkûm edilmesine muvafakat etmeyeceği pek aşikârdı… İçlerinde en hunhar eşkıya reislerinin de bulunduğu beyan olunan asilerin, 200 muhtelif cins ve bir hayli cephaneyle velev bir tanecik olsun asker yaralayamamış olması çok gariptir. Yani bu da gösteriyor ki, Nurettin Paşa bu kadar nüfusu müsademe (çatışma) suretiyle değil, katliam şeklinde öldürtmüştür… Son günlerde Zara kazası dahilinde 6 köyün bütün eşyasını ve hayvanlarını yağma ve 6 kişiyi katlettirdiği, mahalli kaymakamın resmi tahkikata dayanan telgrafnamesinden anlaşılan taburun kumandanı (General Abdullah Alpdoğan -F.B.) Ordu Kumandanının akrabası olduğu hakkındaki söylentiler de ayrıca üzücüdür…” (aktaran N. Kutlay, age, s. 300-301)

Koçgiri halk hareketini bastırmak için Karadeniz'den getirilen misil kuvvetinden bazısının ipten kazıktan kurtulmuş eski mahkûmlardan oluştuğu; bir kısmının da eskiden beri çetecilik ve eşkıyalık yaptığı artık sır olmaktan çıkmıştır. Laz Topal Osman, gönüllü Milli Giresun Alayı'nın başıdır. 1884 Giresun doğumlu olup; gençliğinde Karadeniz limanları arasında taşımacılık yapardı. Sonra, Rumların kurduğu bir kereste fabrikasına ortak oldu. 1912 Balkan Savaşı'na katıldı ve şarapnel parçası diz kapağını yaraladı. "Topal Osman Ağa" lakabı buradan gelir. Birinci Dünya Savaşı'nda Karadeniz yöresinde Ruslara karşı çete kurar, savaşır. Trabzon Cezaevi'nden 150 adli mahkûmu serbest bırakarak çetesini takviye eder. Artık 800 kişilik bir milis/çete kuvvetine sahiptir Topal Osman. Yarbay rütbesiyle 94. Alay adlı çete kuvvetini yönetmektedir. 1917-18 yılları arasında bölgede Ermeni ve Rumlara karşı acımasız mücadelesiyle ün salmış; kimi rivayetlere bakılırsa, Pontus Rumlarını gemi kazanlarında diri diri yaktıracak kadar acımasız davranmıştır. Sadece Rum çetelerine değil; aynı zamanda Rum ve Ermeni kökenli sivil halka; kimi zaman Müslüman halka keyfi biçimde cezalar (maddi veya bedeni) yağdıran; belediye binasına basarak başkanı azledip yerine geçebilen çeteci Topal Osman aleyhinde şikayetler çoğalır. Mustafa Kemal'in yolu, Topal Osman ile bu noktadan itibaren çakışır.

Hasan İzettin Dinamo, Kutsal İsyan adlı belgesel romanının ikinci cildinde "Mangal Yürekli Adamın Hikâyesi" başlığıyla olayı kurguluyor. Buna göre, Topal Osman aleyhindeki şikayetleri soruşturup yapanı cezalandırmak amacıyla İstanbul'dan Samsun'a gönderilen 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal, tam tersi bir tutum alır. Namını duyduğu Topal Osman'la bizzat görüşüp, ona, "Bundan sonra el ele çalışacağız," diyerek şöyle devam eder: "Mademki Türk halkı tamamen seni destekliyor; hiç durma teşkilatını yap. Git, belediye reisliği makamına otur. Sen kaçıp dağa çekileceğine, Pontusçular ve Rumlar kaçsın. Kanunsuz yola adım atar göründüler mi, onları temizleriz." Bunun üzerine Topal Osman, şu cevabı verir: "Sen hiç merak etme Paşam! Bu Pontus Rumlarına öyle bir tütsü vereceğim ki, hepsi mağaralarda eşek arısı gibi boğulup gidecek!"

Kendisini öldürtmeye kalkan Giresun Kaymakamı'nı dağa kaldırması üzerine, dönemin Trabzon Valisi Kara Galip merkeze şikayetname

göndermiştir: “Giresun’da adam öldüren, yol kesen, haraç alan bir eşkıya türedi. Bu eşkıyadan bizi kurtarın.”

Topal Osman, görüşmeden itibaren Mustafa Kemal’in hizmetine kendini adamıştır. Erzurum Kongresi’nden başlayarak bedenen tasfiye edildiği güne kadar Atatürk muhaliflerini sindirmek; Ankara Hükümeti’nin gönderdiği yerlerde (Koçgiri ayaklanmasını bastırmak gibi) yasaların dışına çıkarak görevini vahşi biçimde yerine getirmek; TBMM’de Muhafız Alayı komutanı olduğu günlerde Cumhuriyet’in başkentinde “Ali kesen baş kıran” rolünü hakkıyla oynamak gibi faaliyetlerde bulundu. Bu kanlı icraatlardan biri, Topal Osman’ın bizzat efendisi tarafından tasfiye edilmesine yol açtı: Atatürk’e muhalif Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, 26 Mart 1923 akşamı aniden kayboldu. Yapılan araştırmada, Topal Osman’ın, kendisini bir entrika sonucu boğdurttuğu ortaya çıktı. Bütün yasadışı icraatları (özellikle muhalifleri temizleme görevi) Topal Osman aracılığıyla örtülü biçimde (ya da faili meçhul) yerine getirten kimi yetkililer, artık Topal Osman’ın hükümetin başına bela olmaya başladığını fark ederler. Atatürk’le görüşen dönemin Başbakanı Rauf Orbay, Topal Osman’ın ölüm fermanını imzalamış olur. General İsmail Hakkı Tekçe, 2 Nisan sabahı Muhafız Taburu ile Topal Osman’ın evini sarar. Çatışmada 21 kişi öldürülür, bazıları da yaralanır. Topal Osman önce yaralanır, sonra öldürülür.

Topal Osman Olayı isimli incelemesinde bu bilgileri sunan Cemal Şener, elverdiğince tarafsız görünmeye gayret eder. Ama serde Kürtsevmezlik olduğundan mıdır nedir, yoksa “niye öz be öz Türk olması gerekirken Alevilerin hepsi Türk değil; hâlâ Alevi inançlı Kürt var” sorusuyla kafasını meşgul ettiğinden midir nedir, bilinmez ama olayın kurgusu ve akışını öyle bir üslupla veriyor ki; kişinin neredeyse Topal Osman’ın katliamları ve cinayetleri (Giresun, Koçgiri ve Ankara’da yaptığı gibi) yerine, onun vatan uğruna kahramanlıklarına hayran olası geliyor! Ha, bu arada belirtmek gerek: M. Nuri Dersimi, “Koçgiri halkının ahını alan Topal Osman’ın Ankara’da başının taşla ezilerek öldürüldüğünü” söylüyorsa da, bu doğru değildir. O, bizzat efendileri tarafından “bundan sonra bize fayda yerine zarar getirir” mantığıyla katledilmiştir.

Dersim’de direnişleri olağanüstü vahşetle bastıran dönemin Tunceli (Bingöl ve Elazığ) Valisi General Abdullah Alpdoğan’a gelince; o, Koçgiri faciasında kötü namıyla dillere düşen ve TMMB’de tartışmalara konu olan Sakallı Nurettin Paşa’nın torunudur. Alpdoğan, “Sakallı Nurettin” lakabıyla anılan dedesiyle birlikte Koçgiri cephesinde bir tabura komutanlık yapmıştır. Dedesinin tecrübesinden çok şey öğrenmiştir: Direniş nasıl bastırılır, zaafı olan Kürt nasıl satın alınıp işbirlikçi ve ajan yapılır, evler nasıl yakılıp yıkılır ve masumlar hangi yöntem faili meçhule kurban edilir gibi.

Koçgiri Katliamı Meclis'te Tartışılıyor

Koçgiri isyanının nasıl bastırıldığını ve bölgedeki insanlara neler yapıldığını TBMM Gizli Celse Zabıtları'nın 2. cildindeki konuşmalara gönderme yaparak görelim. TBMM Zabıtları'nın konuya ilişkin bölümü ayrıca elimizdekilerle karşılaştırıldıktan sonra aşağıdaki biçimde sunuldu:

Ebubekir Hazım Tepeyran (Dönemin Sivas valilerinden): Ümraniye hadisesi 132 köyün enkazı altında hayli zaman evvel bastırılmıştır. Öldürülen 300'e yakın nüfustan başka, binlerce masum ahali açlıktan, sefaletten ölüme mahkûm edilmiştir.

Emin Bey (Erzincan milletvekili): Bunları eline alan insanlar, parmaklarına dolayan, kendi din kardeşlerine bunu yapanlar, Hıristiyanlara neler yapmaz diyeceklerdir. (Nurettin Paşa), 'Çember altına aldım' diyor ve tuttuğunu öldürmeye, ırzlara geçmeye, namuslara taarruz etmeye kalkıyor. Rica ederim, hanginiz böyle bir fecayi karşısında sabredebilirsiniz? Buna üç yaşındaki çocuklar bile tahammül edemezler ve böyle bir şeye maruz kaldığınızda, rica ederim, nasıl karşınıza çıkanlara kurşun atmazsınız?.. Efendiler, dünyanın hangi yerinde böyle bir hareket görülmüştür ki, babasını bir evladın elinde bir ip, diğer evladın elinde bir ip olarak çektirilerek tam altı saat zarfında bu suretle feciane öldürülmüştür. Rica ederim efendi, sen bu vaziyet karşısında asi olamaz mısın?..

… Ve Ümraniye'de vuku bulan ve tedibat denilen bu şeyin Afrika barbarlarının bile kabul edemeyecek derecede olduğunu görünce Dersimliler korkmuşlardır. İşte numunesi budur, demişlerdir. Bu fecayi Ermenilere bile yapılmamıştır… Sonra dağda gezenlerin evleri yanmıştır. Kadınların ırzlarına tasallut edilmiştir…

Fevzi Efendi (Erzincan milletvekili): … Bu muamelat Cengizlerde (Cengiz Han -F.B.), Ermenilerde, Yunanilerde olmuş idi… İşte Ümraniye'den Dersim dahi müteessir olmuştur… Üçüncüsü, Alevi Kürtlerin, Ermeniler gibi tehcir edilecekleri hakkında yine müfsitler tarafından ortaya atılan ifşaat, bu meselenin alevlenmesini intaç etmiştir.

Mustafa Durak Bey (Erzurum milletvekili): … Memleketin her tarafında zaman zaman isyanlar, asayişsizlikler bilmem neler zuhura geldi… Koçgiri hadisesini, Konya hadisesini vesair hadisesini bütün bunları doğuran esbap saik nedir? Hepsine İngiliz parası mı verildi? Biz kabahati, her vakit halkta mı ararız?..

Şükrü Bey (Karahisarısahip milletvekili): … Bu facia o kadar ileri gitmiştir ki, adeta Yunanlıların vilayatı garbiyamızda yaptığına bir nazire (örnek) teşkil etmiştir. Yunanlılar vilayatı garbiyede ahalinin ırz ve namusuna tecavüz, emvalini yağma, hanelerini ihrak ettiği gibi, diğer taraflarda da aynı şeyleri vaki olmuştur...

Mustafa (Meço Ağa) Bey (Dersim milletvekili): … Yalnız bize İslamiyet namına İngiliz para meselesi sürüyorlar… Dersim ihvanı (kardeşleri) diyor ki: Biz İngilizlerden para almışsak, mebuslarımız da almıştır… Eğer bir İngiliz parası aldıysak, biz kendimizi asalım…

Konuşmalar Koçgiri'de yapılan vahşetin boyutlarına yeterince açıklık getiriyor. Konuşmalarda dikkati çeken bir nokta şudur: Erzincan ve Dersim milletvekilleri Koçgiri olaylarından korkmuş; bastırma ve kanlı vahşet sırasının Dersim'e geleceğini sezmişlerdir. Bu yüzden, sürekli olarak Dersimlilerin tedirginlik ve huzursuzluklarını dile getirmektedirler. Dönemin Başbakanı ise, aynı konuşmalar sırasında, "Dersim diye bir meselemiz yoktur; Dersim bize sorun çıkarmamıştır; sıra Dersim'e geliyor laflarını da nereden çıkartıyorsunuz" diyerek bu milletvekillerini eleştirip azarlamaktadır. Fakat Kürt milletvekillerinin tedirginliğinin önemli bir dayanağı var: Tortum Kaymakamı Şakir Bey, Ümraniye Kaymakamı'na yanındaki subaylarla konuk olurken, yapılan içkili meclis sohbeti sırasında cebinden bir kâğıt çıkararak, eşraftan Kürtleri şu sözlerle korkutuyor: "Sizin kaderiniz benim elimde. Elimde emir var. Sizi de Ermeniler gibi ya keseceğiz ya da tehcir edeceğiz." Bu sözler değişik biçimiyle basında da yer alıyor. TBMM Gizli Celse Zabıtları'nda geçiyor. Hükümet olayı inkâr ediyor, ama boşuna. Gerçekten de çok geçmeden Dersim harekâtları başlıyor…

Koçgiri'de yapılan zulüm üzerine TBMM'deki konuşmalardan sonra milletvekilleri, bu işin baş sorumlusu Nurettin Paşa'nın görevden alınarak yargılanmasını isterler. Başlangıçta istek gerçekleşir. Ancak Nurettin Paşa,

yaptığı savunmasında, isyanı bu biçimde bastırma talimatının, hükümet ve bizzat M. Kemal'den geldiğini ima eder. Bunun üzerine devreye giren M. Kemal, önce varılan hükmün ağırlığına dikkat çeker; Nurettin Paşa'nın yargılanmasının geciktirilmesini talep eder. İstek gerçekleşir, bir müddet sonra da yargılamadan vazgeçilir. (A. Arslan, age, s. 103-105)

Kürt Milliyetçiliğin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı kitabının yazarı Robert Olson, Hamidiye Alayları ve devamı niteliğindeki Aşiret Alayları'nın (Hafif Süvari Alayları) Koçgiri halk hareketine katılmamasını büyük bir eksiklik sayıyor. Ona göre, bu yüzden Koçgiri ayaklanması, askeri deneyimden yoksun kaldı. Aynı yazar, isyan nedeniyle (Türk) milliyetçisi Ankara hükümetinin ilk kez ciddi biçimde "Kürt meselesi ile meşgul olduğunu; deyim yerindeyse, Hükümete, Dersim sorununu ileride askeri yöntemle çözme fikri verdiğini" yazıyor.

Dersim Politikasında Karalama ve Çelişki

Kemalist yönetim, Cumhuriyet Projesi çerçevesinde "kaynaşmış bir Tür milleti" ve devlet-ulus yaratmayı hedefledi. Bu, siyaset sosyolojisine ve iktidar erkinin tabiatına aykırı bir şey değildir. Zaten bütün ihtilal ve yeni rejimler, "ötekinin ezilmesi veya imhası" zemininde sistemlerini sağlamlaştırır. Özelde Dersim, genelde Kürt ayaklanmaları gibi belalı bir "öteki" ile mücadele esnasında devletin klasik söylemlerinin, psikolojik savaş ve böl yönet politikası çerçevesinde nasıl aldatmacaya yönelik çelişkili bir hal aldığına değinmek istiyoruz. Dönemin iktidar endeksli devletçi bütün gazetelerine bakıldığında; yaklaşık yüzyıllık bir süreçte, basının adeta değişmeyen bir koro halinde, ağız birliği etmişçesine ayaklanan Kürt halkıyla liderlerini hedef alan karalama kampanyalarını sürdürmelerine tanık oluyoruz. Buna, Türk Basınında Kürtler isimli kitabımızda ayrıntılı örnekler sunduk.

Dersim olayları düzleminde belirtirsek; basın, Seyit Rıza'yı adeta Alamut Kalesi kahramanı efsanevi Hasan Sabbah'a benzeterek; "esrarengiz kartal yuvasında afyon içip alem yapmak"la suçluyordu. Seyit Rıza'nın genç ve gariban eşi Bese Xanım'ı "işveli, cilveli kadın" diye tanımlıyor; onu, "kocasını baştan çıkarıp isyana teşvik eden fettan kadın" biçiminde tasvir ediyordu. Dahası, "Dersimlileri azdıran Ermeni dönmesi aşiret ağalarından Kamber'in, Bese Xanım'la gizli aşk yaşadığı" ileri sürülüyordu. Başka karalama ve iftira örnekleri de var. En acayip ve gülünç olanına buyrun: "Sergerde Seyit Rıza'nın çadırında neler bulabileceğinizi tahmin edersiniz? Bir Kur'an, hadis, ayet, enamışerif, Muhammediye, Siyer-i Nebi (Hz. Peygamberin yaşamöyküsü -F.B.), üfürükçü keşkülü, mavi boncuklar, içinde hayat iksiri bulunan renkli bir desti, bütün günahların yok olduğu Ekber'in Meşlahı, vs… Fakat hayali en geniş olanlar bile, şu din hokkabazı Seyid Rıza'nın çadırında Ermenice kitap, Almanca lügat (sözlük), çeşit çeşit, boy boy, renk renk istavroz; üzerinde Ermenice yazılar olan taçlar içinde (Hz.) İsa'nın başparmağının kemiği olan Eizzei Nasara'dan (Hıristiyan Azizlerinden -F.B.) birine ait bir kutu, diş tedavisi için bir kerpeten serisinin bulunacağını nasıl tahmin edebilir?

Rivayete göre, her eline geçeni istismarı pek iyi bilen Seyit Rıza; elindeki istavrozları saadet (mutluluk) getiren bir vasıta; sıhhat, para, kuvvet ve hayat dağıtan birer kaynak halinde kullanmıştır… Masallarda bir dudağı yerde bir dudağı gökte bir Arap vardır. Efsanenin kahramanı başı sıkıya gelince, elindeki tavus tüyünü yakar; karşısına çıkan Araba (cin) bir saniyede saraylar yaptırır; Hint'ten, Çin'den haberler alır. Seyit Rıza da bu Arap yerine, kendisine bir taç bulmuş ki, başına giydiği zaman fena giden bütün işleri düzelirmiş!..” (Ulus gazetesi, 7 Ekim 1937) Gazete bu minval üzere, aslı astarı olmayan şeyler üzerinden karalama kampanyasını, masal havası içinde uzattıkça uzatıyor.

Resmi söylem ve devletçi basının Dersim Harekâtı sırasında beyin yıkamak için, en yaygın iddialarını mealen şöyle sıralamışlardı: “Dersim ilkeldir, vahşidir. Oranın insanı da hayvan derecesinde bir mahlûktur; gulyabanidir, zavallı cahil ve vahşidir. Ağa, bey, seyit ve şeyhlerin etkisi altında; onlara kul köle yaşamakta olan halk, medeniyete kavuşmak için bir kurtarıcı beklemektedir.” Oysa olgular, bunu doğrulamıyor. O tarihteki Dersim'in bir Çankırı, Kastamonu, Burdur, Yozgat, Gümüşhane veya Tokat'tan bir farkı bulunmuyordu. Anılan yerler sosyo-ekonomik bakımdan ne durumdaysa; Dersim'inki de üç aşağı beş yukarı aynıydı. Çok daha önemlisi: “Halkı köleleştirip cahil bırakmak”la suçlanan Dersimli önderlerin büyük bir kısmı; Ankara'ya gönderdikleri talepnamelerinde “Kürdistan'a özerklik” isteminin içini şöyle dolduruyorlardı: “1924 Şeyh Sait isyanı patlak verdiğinde; dönemin Diyarbakır Valisi Ali Cemal (Bardakçı), Dersimlileri Kürt ayaklanmasından uzak tutmak için Seyit Rıza ile görüşüyordu. Seyit Rıza, ayaklanmaya katılmama karşılığında Dersim'de parasız yatılı bir okulun açılmasını; Kürt öğretmenlerin yetiştirilmesini; bazı gençlerin hükümet hesabına İstanbul, Ankara ve Avrupa'ya yüksek öğrenime gönderilmesini; yollar, köprüler yaptırılarak tarımsal ve ekonomik gelişmenin sağlanmasını istemişti. Vali, Dersim'de okullar açılarak Alevi geleneklerine uygun bir öğrenim yapılacağını vaat etmişti.” (M. Nuri Dersimi, age, s. 128-29) Mantıklı düşünelim: “Okullar açılıp gençlerin ta Avrupa'ya gitmesini ve ekonomik altyapının gelişmesini” talep eden Dersimli liderler, nasıl olur da “halkı cahil bırakmak”la suçlanırlar. Ya da halkı cahil bırakmak istiyen aşiret reisleri, böyle taleplerde bulunabilirler mi?

Vali Ali Cemali'nin, devletin sıkışık (Şeyh Sait Ayaklanması) zamanında "Alevi geleneklerine uygun okullar açma" vaadi ciddi bir yanıltmaca ve taktiktir. Zira, Şeyh Sait Ayaklanması'nda Sünni ve Alevi inançlı Kürtler birlik olmasınlar diye, aynı vali ile Dersim'i kırıp geçiren, taş üstünde taş bırakmayan General Alpdoğan, Dersimli liderleri Elazığ'a çağırıp onlarla birlikte garnizonda "semah" dönüyor; "Hü Ya Ali" çekerek "Kemalist yönetimin Alevi yanlısı olduğu" söylentisini yayıyorlardı. Oysa kitabın akışı içinde o tarihte Dersim'de askerlik yapmış olan Karslı A. Demirtaş'ın anlattıkları, bu Alevicilik gösterisi veya müsameresinin tümüyle takiyye olduğunu ortaya çıkarıyor. Demirtaş'a göre, Dersim direnişi esnasında, askerler öyle bir Kızılbaşlık düşmanlığıyla bilenmişlerdi ki; "Alevi olan herkesi öldür" buyruğu beyinlerde zonkluyordu.

I. BÖLÜM

BİR VALİNİN KALEMİNDEN

DERSİM

I

KÜRTLERİN TARİH NOKTAİ

NAZARINDAN MUTALEASI[2]

1- Menşeleri

Kürtlerin menşei hakkında muhtelif rivayetler vardır: Kürtleri, Nuh'un oğulları addedenler (sayanlar) bulunduğu gibi; ekseriyeti Türk ve Türkmenlerden[3] ve bir kısmı diğer kavimlerden meydana gelmiş bir halite (karışım) addedenler de mevcuttur. Bir rivayet de Kürtlerin Acemistan'dan hicret etmiş olduklarından ibarettir.

Kürtler hakkında tahkikatta bulunmuş olan Alman müelliflerinden (yazar) doktor Friç (gerçekte Alman olmayıp, Arnavut kökenli Habil Adem isimli bir İttihat Terakkici -F.B.), "bu kavmin menşei hakkında muhtelif nazariyeler mevcut olduğunu, bu nazariyelere muvafık (görüşlere uygun) olan ve (daha ziyade) Kürtlerin canlı müesseselerinden muktebes (alıntılanan) bulunan nazariyelerden ibaret bulunduğunu, bu müesseselerin millî hurafeler, lisan, edebiyat ve din olduğunu" beyan etmektedir.

Ansiklopediya Britanica ile Lârus'ta (Larousse) ve Tarihi Umumî'de şu izahata tesadüf olunuyor: "Kürtlerin asılları henüz doğru bir surette tayin edilmemiştir. Maahaza (bununla birlikte) milâttan dört yüz sene evvel, onbinler Yunanistan'a gelmek için şimala doğru hareket ve kışın şiddetli soğukları, karları altında Ermenistan'a doğru rüc'at (gerileme) ederken, Van havalisinde Cunaxa civarında Kardüqus/Carduques (Kardukhi/Karduku -F.B.) denilen muharip (savaşçı) bir kavme tesadüf etmişler, Pontos sahillerine varıncaya kadar bu kavim ile muharebe eylemişlerdir. Van havalisinde, daha evvel aslen Turanî olan ve (Gono=yani muharip) namını alan bir kavm mevcut idi. Asuriler bunlara Kardo veya Gordo derler idi ki, Asur kitabelerine nazaran garbî Asya'nın sair milletleriyle bir dereceye konulacak kuvvette idiler. Bugünkü Kürtler bunlardır. Bunlar Ninova'nın sukutunda (düşmesinden) Midyalılarla ihtilat (Medlerle karışarak) ederek kısmen ayrılmışlardır. Rus ve Alman müellifleri de aynı fikirdedirler.

Tarihte, Hindu-Avrupaî neslinden olan bir kavimden daha bahsediliyor ki, bunun ismi Kassiler-Kasssites idi. Mezopotamya'ya atı ve harp arabasını

getiren ve daima vahşet halinde de yaşamış olan bu kavm şimdiki Kürtlerden ibaret idi.” (Ahmet Refik, Tarihi Umumî c. 1, s. 162.)

Lord Kürzon (Lord Curzon), pek maruf olan (bilinen) tarihinde diyor ki: “Nasturî ve Ermenilerden sonra İranlıların irsî (soyaçekimsel) düşmanı olan Kürtlerden bahsetmek tabiî ve münasip olur. Seciye (soy-köken), ırk ve din itibarile tamamen yabancı olan bu üç kavmin, yekdiğerine bu kadar yakın olarak yerleşmiş olmaları garip bir tecellidir. Seyyahların kitap unvanı olarak kullandıkları Kürdistan ismi, Kürtlerin sakin bulundukları yerler için coğrafi bir tabir olmaktan fazla bir şey değildir. Bu isimde tabiî ve siyasî bir hudut yoktur. Kürtlerin büyük bir kısmı İran (oysa sayıca, çoğu Türkiye’de yaşar -F.B.) dahilindedir.

Kürtlerin aslı geniş ve müphem (açıklık kazanmamış) bir mes’eledir. Kürtlerin İran veya Turan neslinden olup olmadıkları Midyalıların (Medler) yahut Parsiyanların ahfadından (torunları) bulunup bulunmadıkları, Hititler ile Akadlar o mıntakalarda da hakim oldukları zaman, Asuriye şimalindeki (kuzeyindeki) dağlarda bulunan (Ninva)ların sukutundan (düşüşünden) sonra, Arilerin muhacereti dolayısile bunlarla birleşip Arileşerek Gordo veya Gotoları vücude getirip getirmedikleri şimdiye kadar halledilmemiş bir mes’eledir.”

Kürtleri, Hülâgü Han’a mensup ve Moğol Tatarlarından addedenler (sayanlar) de vardır. Van Tarihi namiyle bir eser yazan zat, Kürtlere müteallik (ilişkin) tetkikat (inceleme) esnasında (s. 6) İrandaki Kürtlerin kısmen Oğuz neslinden olduklarını beyan etmektedir.

Hulâsa edilirse denilebilir ki Kürtlerin mazbut (doğru), muayyen, kat’i tarihî bir menşeleri, hakikî bir mebdeleri (başlangıçları) yoktur.

2- Millî Hurafeler

Millî hurafeler (destan/efsane) tamamiyle toplamak mümkün olmamıştır. Esasen umumî, milletşumul (tüm ulusu kapsayan) millî hurafeler var mıdır? Bu ciheti bilene bile tesadüf olunamıyor. Cari hurafelerin (mevcut

inançların) bir kısmı binaenaleyh nisbetle (görece) yenidir; bir kısmı da âm ve şamil (genel ve kapsayıcı) değil; mevziîdir (yöreseldir).

Menşelerine (kökenlerine) ait bir hurafe Çarikli aşireti[4] tarafından irat olunmaktadır. Bu aşiret, Türkmen bir asla malikiyetlerini (sahip olduklarını) iddia ile diyorlar ki: Aşiretin reisi müteveffa Şah Hüseyin Bey'in ecdadı, bir Türkmen aşiretine mensuptular. Eşyalarını beyaz bir öküze yükleterek şarktan ailece gelmişler; gördükleri rüyadan öküz nerede yatarsa, orada yurt tutmak, oturmak lâzım geldiği ilhamını almışlar. Öküz, şimdi Plümer kazası dahilinde Ağa şenliği denilen mahalde yatmış, Şah Hüseyin Bey'in ecdadı da burayı yurt edinmiş, ev yapmış, yerleşmiştir.[5]

"Kalmamsır" namında bir Kürt velisine ait hurafeyi de zikredebiliriz: Bu "Kalmamsır" namındaki seyyit, vaktiyle Horasan'dan hicret edenler meyanında Malatya'ya gitmiş fakat muhacirlerin Malatya civarında şakavet (eşkıyalık) yapmalarından ve suihâl ile iştihar (kötü namlı olmaları) etmelerinden müteessir olmuş; ailesi efradını ve hayvanlarını alarak Nazimiye civarında, halen mevcut "Kalmam" köyünün bulunduğu mahalle gelmiş ve orada yer tutmuş. Bunun, Şeyh Hasan isminde bir hizmetçisi varmış. Hizmetinde çok sadakat gösterdiğinden "Kalmamsır" kızını buna tezvicetmiş (evlendirmiş). Kızın adı, elbisesi kırmızı manasına olmak üzere Kıncısür imiş. "Kalmamsır" ile damadı, gitgide servet ve saman sahibi olmuşlar, hayvanları pek çoğalmış, muhite sığmamışlar. Şeyh Hasan hayvanlarını ve çoluk çocuklarını alarak Ovacık kazasının Lertik mıntıkasına gitmiş.

Şeyh Hasan'ın zürriyetine, evladü ahfadından taşa'ü (çocuk ve torunlarından bölünerek çoğalan) eden aşiretlere Şeyh Hasanlı ve Kalmamsır'dan türeyenlere de Dersimli denilmiştir. Bu hurafe, yahut bu hikâye bütün aşiretler arasında hem de hakikat telâkki (gerçek sayılarak) olunarak rivayet edilmektedir. Ancak yine bir ihtilâf noktası mevcuttur: Şeyh Hasanlılar, asıl Kalmamsır'ın Şeyh Hasan'ın maiyetinde bulunmuş olduğunu; Dersimli'ler de aksini yani Şeyh Hasan'ın Kalmamsır'a hizmetkârlık eylemiş bulunduğunu iddia etmektedirler.

Bir millî hurafe de şudur:

İmam Hasan ve Hüseyin'in, şehadetinden sonra Yezitler (Emeviler -F.B.) bütün evlâdı resulü (peygamber soyunu) imha etmek üzere evleri arıyorlarmış. Bulamadıkları bir zat kalmış, o da İmam (Muhammed) Bakır'mış. Yezitlerin, İmam Bakır'ı aramakta olduklarını validesi (annesi) haber almış; o sırada çamaşır yıkamakta imiş. Kazandaki suyu hemen boşaltarak İmam Bakır'ı içine sokmuş ve üzerine çamaşırları basmış. İmam Bakır Cafer o vakit daha sabi (çocuk) imiş.

Yezitler araya araya gelmişler, İmam Bakır'ın nerede olduğunu anlamak için remil atmışlar: "Ne yerdedir, ne göktedir; bakır deryasındadır" demişler. Fakat "bakır deryası"nın ne olduğunu bilemediklerinden savuşup gitmişler. İmam Bakır bu suretle sağ ve salim kalmış, bütün seyyitler de kendisinden türemişler!..

Millî hurafeler muhtevi (içeren) Buyruk adlı kitabı yazan (İmam) Cafer hakkında da şu rivayet caridir (söylenedurur):

Cafer'in bir kız kardeşi varmış; kendisinden ta küçüklükleri zamanında ayrılmış. İkisi de ana babadan mahrum, Cafer gurbet diyarına düşmüş. Gezip dolaşmış, hayli zaman sonra köyüne dönmüş ve bir kızla evlenmiş. Meğer bu kız hemşiresi imiş. Teehhüllerinden (evlilikten ve birleşmeden) çok zaman sonra, tebeyyün eden hakikat (ortaya çıkan gerçek) üzerine Cafer köyü terk etmeyi münasip görmüş; zevcesi olan hemşiresine:

– Köylüler beni ararlarsa (helâyı göstererek) şu yerden gitti, bir daha dönmedi cevabını ver, demiş ve gideceği yeri, bir müddet sonra onun gelmesi tavsiyesiyle, haber vermiş. Cafer; köyden ayrıldıktan sonra Buyruk denilen kitabı yazmış, ormanda bir ağaç kovuğuna saklamış. Tekrar köye gelerek halka, toplu oldukları bir sırada:

– Ben, Hazreti Ali'yi gördüm: Dinimizin ahkâmını havi (hükümlerini kapsayan) bir kitap yazdığını ve ormanda bir ağaç kovuğuna koyduğunu söyledi, gidip alalım demiş.

Ahali ormana gitmişler, Cafer'in delâletiyle (yol göstermesiyle) kitabı bulmuşlar, mukteda (ona uymuşlar) edinmişler, Cafer'e de keramet sahibi nazariyle bakmışlar, hemşiresiyle evlenmesi meselesini bir daha kaale almamışlardır. Bu Cafer, İmam Cafer Sadık'mış.[6] Kürtlerin aptesane

yapmamaları, helâya girmemeleri, Cafer'in o araya girmesi sebebiyle o mahallin almış olduğu ehemmiyetten ileri gelmektedir, diye devraneden rivayet hakikate az çok mutabık olsa gerektir.

İşte mevzii bir hurafe daha:

Şeyh Delil Berhican namında bir zat varmış. Bu zat gûya bir gün müritleriyle birlikte bir kuzu yemişler; sonra kuzunun kemiklerini bir araya getirip dua etmiş, kuzu dirilmiş bundan dolayı da, "kuzuyu dirilten şeyh" manasına kendisine o nam verilmiş.

3- Lisan

Kürtlerin asıl ve menşeini arayan müdekkikler (araştırmacılar) çok meşgul olmuşlardır. Fakat bu tetkikat vazıh (açık) ve kanaatbahş (ikna edici) bir netice vermemiştir.

Kürtler, Kürtçe denilen bir dil ile mütekellimdirler (konuşurlar) ve bu lisana göre Ari ırkına mensup oldukları anlaşılıyor. Mamafih Kürtçe, tam bir millet lisanı değildir. Hatta Kürt kelimesinin hakiki menşei bile malûm değildir. Petersburg Akademisi'nin neşrettiği Kürtçe-Rusça-Almanca lûgat kitabında, Kürtçenin mahiyeti gösterilmiş, bir istatistiği yapılmıştır. Buna ve müdekkiklerin tetebbüatına göre, Kürt lisanı daha ziyade muhtelif tesirler altında kalmış bir kelime halitasıdır (karışımıdır) ve sekiz bin küsur kelimeden ibarettir. Bunun beş bini Türkçe yahut Türkmence veya Türk dilinde kullanılan yeni Arapçadır.

Kürtçe konuşanların maksatlarını ifade ederken en çok Türkçeden istiane (yardım) ve hemen daima aynı kelimeleri tekrar ettikleri dikkat olunmasa bile, derhal fark olunur. Türkçe konuşurken bazı hususiyetler gösteriliyor: Ezcümle (ş) harfini (s) gibi, (j) yi (z) gibi söylüyor, beyaz yerine bayad diyor ve mutabakat kaidelerine riayet etmiyorlar. Hiç Türkçe bilmiyenlerin, evlerinde ve aşiretlerinde münhasıran Kürtçe konuşanların bile, farkına varmıyarak birçok Türkçe kelimeleri bir derece tağlit ile istimâl (karıştırarak kullanmakta) eylemekte olduklarını gördüm ve işittim.

Yukarıda bahsedilen istatistiğe göre Kürtçe aşağıda görülen kısımlara ayrılır:[7]

Kelime adedi / Lisan

3080 Türkçe ve eski Türkmence

2000 Yeni Arapça (Türçede müstamel)

1240 Zend

1030 Yeni Farisi

37 Eski Pehlevi

300 Asıl Kürtçe

220 Ermenice

108 Geldani

20 Gürcü

60 Çerkes

8428 Yekûn

İşte bu dilleri bu kadar karışık ve dar olduğu için Kürtler ortaya kendi lisanları üzere yazılmış bir eser koyamadılar. Şerefname sahibi, yegâne Kürt müellifi Şeref Şemsüddin de, (Şeref Xan) bütün arzusuna rağmen, kitabını kendi diliyle yazamamış, Farisiye (Farsça) müracaata mecbur kalmıştır.

Bununla beraber Kürtlerin hepsi ayni lehçeyi kullanmıyorlar. Lehçeler arasında az çok farklar nümayandır (vardır). Bilhassa Zaza namı verilen ve ihtisas erbabı tarafından henüz lâyikiyle tetkik edilememiş olan, bir miktarı Erzincan’ın Esesi nahiyesine merbut (bağlı) Zazalar, Lerdisu ve Gögre köylerinde oturan, seciye (soy), ahlak, bedenî teşekkülât itibariyle diğer Kürtlerden farkı olan bir kısım Kürtlerin, lehçesi bariz tefavütler (göreli geçişler/farklılıklar) göstermektedir.

Bu noktaya ait tetkikatımı tevsi (genişletme) maksadıyle Zazalar köyünden bir ihtiyarla haylice konuştum. Lâkin, cahil olduğu nisbette ketum (ağzı sıkı) ve muzmerrini ifşadan müçtenip (içindekini açıklamaktan sakınan) mümessili bana, sadre şifa (gönül rahatlatıcı) olacak hiçbir şey söylemedi, hiçbir malûmat vermedi: Yalnız diğer Kürtlerden lisan itibariyle çok ayrıldıklarını, bazı misaller iradiyle (örnekler vererek) sözünü bitirdi.

Doktor (İttihatçı Arnavut Adem Habil -F.B.) Friç: “Malatya, Genç, Ergani dahilinde de Zaza şubesine mensup köyler vardır. Bunlar temdin ve istimsale (uygarlık ve asimilasyona) Kürtlerden ziyade müsaittirler” diyor.

Zaza, Kürtçede, bir aşirete mensup olmayan efrada derler. Bunların aşiretler nezdinde kıymetleri, itibarları hiç yoktur, hizmetkâr güruhu addolunurlar. Görülüyor ki lisan unsuriyle de Kürtler hakkında bir netice istihsalı (sonuca varmak) mümkün değildir.

4- Edebiyat

Bu derece iptidaî (ilkel), bu mertebe noksan bir lisanda, efradı kâmilen cahil bir halkın lisanında, en dar manasiyle dahi, bir edebiyat aramak beyhudedir. Maderzat bir şairin bile yetişerek milletin iptidaî ve vustaî (ilk ve ortaçağ) hayatını, yine noksan ve iptidaî bir şekilde olsun, terennüm ettiğini bilen yoktur.

Millî şarkılarının neden ibaret olduğunu sorduğum bir ihtiyar, sualimi bile anlıyamadı: “Ne şarkısı? Kürtler yalnız halay çekerler” dedi. Filvaki (doğrusu) bütün Kürtler arasında, belki hiçbir tefavüt (farklılık) göstermeksizin, davul ve zurna ile çalınan birtakım musiki havaları vardır ve Kürtler davul ve zurnanın, kulak zarını patlatan sesleri karşısında, el ele tutuşarak, muttarit (sürekli) ve aheste, hora teperler. Millî hisleri ifade eden bir şarkıları bile yoktur. Halay yalnız davul ve zurnanın gümbürtüsü içinde çekilir, halaya iştirak edenlerin zaman zaman derin şehik (iç geçirme) ile inledikleri işitilir.

Aşka ve muhabbete, şekavet vakalarına, bir serkerdenin medhü senasına (çete başının övgüsü) dair şarkılar mevcut ise de, bunlar gayet mevziîdir

(yöreldir); millî Kürt hayatına ait değildir. Hasat, av… gibi, hayat safhalarına; çocuk oyunları, kız kaçırmaları, aile toplanışları… gibi aile hayatına; mersiyeler, ağıtlar... gibi mevzulara dair bir türkü, bir destan aramak hususunda aylarca devam eden musırrane saylerim (ısrarlı çabalarım), mahrumiyetle neticelenmiştir diyebilirim.

Vakıa (doğrusu) son zamanlarda Hoybun (1927-30 Ağrı Ayaklanması'na öncülük eden Xwebun örgütü -F.B.) namını taşıyan ve Kürt ittihat ve istiklâlini (birlik ve bağımsızlığını) temin etmek hulyasiyle (düşüyle) ifsadatta (fitne çıkaran) bulunan bir cemiyet, Kürt lisanı ve Kürt edebiyatı hakkında da, inî birtakım müddea ve mutalealar (iddia ve araştırmalar) serdetmemiş değildir. Lâkin bu mutalea ve müddealar ilmî ve mantıkî bir kıymet ve ehemmiyeti haiz olmaktan uzaktır. Kürtlerin bir devri tarihîleri (tarihsel çağları) olmadığı gibi, milletin dili demek olan bir edebiyatları ve millî hars (kültür) culture'leri de yoktur.

5- Din, Ayin, Hurafat

Bugünkü Kürtler, ekseriyetle islâmiyeti kabul etmişlerdir. Tarihin beyanına göre Hamorabi'nin haleflerinden sonra hükûmet süren sülâle hükümdarlarından İlomaylo'nun –kablel milat (M.Ö. 1814) nüfuzunu mahveden ve Dicle'nin şark taraflarında ikamet eyleyen Kasi'ler Babilileri mağlup eder etmez, bilhassa dinlerini kabul eylemişlerdir. (Ahmet Refik, Tarihi Umumî, c. I, s. 169) Babil ve Asur ahalisinin birçok adat ve ananatı (gelenek ve töresi) Kasilere intikal etmiştir. Onun içindir ki, İslâmiyet Kürtler arasında şekli aslisini (asal biçimini) muhafaza edememiştir; asıl saffet ve sadegisine (saflık ve sadeliğine) birçok hurafeler, manasızlıklar karışmıştır.

İslâm Kürtlerden bugün iki mühim şube vardır:

1- Sünnî

2- Şiî Kürtleridir.

Kürt aşiretleri kısmen de ikinci şubeye mensupturlar. Bununla beraber aşiretler arasında eski Mazdeizm nazariyelerine müstenit birtakım tarikatlar, Yezidilik ve bilhassa Kızılbaşlık'ta vardır. (Doktor Friç, Kürtler, c. I, s. 14)

Erzincan ve havalisindeki Kürtler, umumiyetle, bu son tarikate mensupturlar.

Kızılbaşlar, Hazreti Ali'ye, ulûhiyet (ilahlık) isnad edecek derecede merbut[8] (bağlı) ve 12 İmam'a pek ziyade hürmetkârdırlar. İslâm akaidile (din öğretileriyle) bir münasebetleri yok gibidir. Sabahleyin erkenden, daha ilk ışıklar ufku aydınlatmadan kalkınca, elbiselerini giymezden evvel, şarka teveccüh (yönelme) ile güneşin ilk şuası (ışını) hangi taşın veya toprağın üzerine düşerse oraya karşı hürmet gösterirler. Ellerini semaya kaldırarak (ne okudukları meçhuldür) dualar ederler. Bu itikat şu efsaneden kalmıştır: Hazreti Ali şehit edilince, güneşe kalboldu ve göklere çıktı; o mübarek şahsiyeti incitmemek için, güneşe karşı bazı merasim yapılmalıdır. Bilhassa Zazalar bu merasimi icra ederken "ya Hızır" diye çağırırlar. Hızır'a fevkalâde muhabbetleri (olağanüstü sevgileri) vardır. Şubat içinde üç gün onun namına oruç tutarlar ki, Caferî olanların hemen kâfesi (tümü) bu vecibeye riayetkârdırlar (uyarlar).

Bütün iptidaî insanlar gibi, eşbah (hayalet) ve cemadata (cansızlara) tapınırlar. Cesim ağaç diplerindeki fosfor iltimalarını (parıltılarını) bir harika sanır, orayı ziyaret yeri tanırlar. Ezcümle Keştim köyünde büyük bir söğüt ağacı vardır, ki beş altı asırlıktır. Dalları budakları etrafa kol salmış; birkaç yerinden filizlenerek başka birer ağaç meydana getirmiştir. Buna Keştim Ocağı namı verilmektedir. Bu ocağa mukaddes nazariyle bakarlar ve dibinde kurban kesip and içerler; burada verdikleri sözden (güya) dönmezler, toprağını, "şifa verir" diyerek hastalara içirirler. Kezalik (yine) Esesi nahiyesinde Ali Cerrah namıyla anılan yer, bazı aşiretlerin ziyaretgâhıdır; nazarlarında mukaddestir. Ermeniler, bunun bir kilise harabesi olduğu iddiasında idiler. Nitekim buna benzeyen diğer yerlerle bütün eski harabelere, hep kendi tarihleri namına tasarruf ve Ermeniliğe ait isimlerle tevsim (adlandırılıyorlar) ediyorlar. Bu isimleri de, maalesef, Türklere dahi kabul ettiriyorlardı. Vank-Manastır namını izafetle (adına atfen) yadettikleri mebaninin (yapının) hemen cümlesi bu kabildendir. Ali

Cerrah denmekle beraber Hıristiyanlar dahi, tehcirden mukaddem (göçten önce), bunu mukaddes adiyle ziyaret ederlermiş.[9]

Kudret ve kerametlerine kail oldukları (inandıkları) birtakım adamlar da vardır, ki bunlara dede ve seyyit (seyit) namı verilmektedir. Seyyitlik ve dedelik evlâttan evlâda intikal ederek; bunlara tabi olanlara mürit ve talip denilir. Seyyit ve dedeler, ecdatlarının Horasan'dan gelmiş ve sülâlei tahireye (tertemiz Hz Ali soyu) mensup bulunmuş olduklarına kaildirler (inanırlar). Seyyit ve dedeler halktan Uma dedikleri hediyeyi alarak geçinirler. Bu hediye ayın veya nakit olabilir; dinî bir hediyedir, miktarı muayyen olmayup herkesin servetine, iktidarına ve arzusuna göre az veya çok olur. Yemezler, içmezler, dedeye yahut seyyide uma tedarikine çalışırlar. Çalar, çırpar, her şeyi yaparlar… herkesin bir seyyidi veya dedesi vardır ve günahlarını affedebilir. Kezalik her şahsın bir rehberi, bir de piri vardır. Rehber, şahsı manen hazırlar, pire teslim eder; pirsiz (olan) yalnız şeytandır.

Seyyit ve dedeler, zeki olmakla beraber, umumiyetle cahil ve mudıldırlar (miskin, sefil ve perişan). Saç ve sakalları birbirine karışmış, hemen bilâ istisna kir içindedirler: İtikatları hasebiyle asla yıkanmadıkları, vücutlarını temizlemedikleri için o kadar müz'iç bir rayiha neşrederler ki, (rahatsız edici koku yayarlar ki) yanlarına yaklaşmak çok defa bir azap olur.

Seyyit ve dedeler bir aşirete mensup değildirler; lâkin bir ve daha ziyade aşirete seyyitlik ederler. Bunların delâletiyle (yol göstermesiyle) cemiyetlerinde ve büyük bir işe teşebbüslerinde Aleviler, daha ziyade taammüm etmiş (genelleşmiş) bir tabirle, Kızılbaşlar gülbank (gülbang) çekerler. Her sene rumî kânunusaninin (Rumi takvimiyle Ocak ayının) yirmisinden sonra, aralarında bekâr kız ve erkek bulunmamak şartıyle, âyin yaparlar. Buna, âyini cem namını verirler. Muharrem ayında, Hz. Hüseyin şahadeti namına oruç tutarlar, kurban keserler, aşure pişirirler. Bu oruç müddetince yıkanmak, çamaşır değiştirmek, aile ile temasta bulunmak katiyen memnudur (yasaktır); su içmek de haramdır. Onun için bu müddet zarfında mümkün olduğu kadar su içmemeğe gayret ederler.

Gülbank birkaç türlüdür:

1. İkrar esnasında çırağ uyandırma gülbanki;

2. Lokma gülbanki;

3. Çırağ gülbanki;

4. Sofra gülbanki;

5. Üçler, yediler, kırklar gülbanki.

İkrar esnasında çırağ uyandırma gülbanki: On beş yaşına gelen erkek ve dişileri mezhebe ithal (sokma) maksadiyle ikrar telkini için yapılır.

Sofra gülbanki: Misafir kabul etme merasimidir. Bu merasim esnasında evin dedesi tarafından saz çalınır, nefesler okunur.

Çırağ gülbanki ile lokma ve üçler, yediler, kırklar gülbanki de ayrı ayrı maksatlar için yapılır.

Çırağ gülbanki: Hamsîn’in ilk gecesi çırağ söndürme merasimi[10]

Lokma gülbanki: Dedelerin çıralık topladıkları zamanda yapılır. Üçler yalnız dua maksadiyle icra edilir.

Garip hatta dikkate şayandır ki, bu gülbankler arasında okunan şeyler hep Türkçedir. Alevilik milliyete, hiç olmazsa bu noktada, galebe edememiştir. Kızılbaşların Kürtçe gülbank okuyanı işitilmemiştir. Hatta erkek ve kadın Kürtçe bir isim bile yoktur, bilâkis Pembe, Durmuş, Güllü, Gülbuçuk, Sümbül gibi isimlere çok tesadüf olunur.

Seyyitler bahsını ikmal (konusunu tamamlamak) için, bunların hâkim oldukları aşiretlere göre tasnifini ve bulundukları sahaları icmalen (genellikle) aşağıya dercediyoruz:

1. Kureyşanlılar: Topluca Nazimiye ve Mazkirt hazalisinde bulunurlar. Seyitlerin en büyükleridir ve müteaddit şubelere ayrılmışlardır: Hüseynan, Gülnan, Kalyan, Valyan, Aliyan Heman, Süleymaniyan, Çitan, Güdan, Şeyhan, Gaziyan.

2. Baba Mansurlar: Erzincan Kismikör, Erdene; Plümerin Gersinot, Seyitler Kapiri ve Tahsini köylerinde bulunurlar. Mazkirt kazasında da vardır.

3. Pir Sultanlar: Plümerin Hacılı köyünde sakindirler.

4. Ağu İçenler: Perakende bir haldedirler. En çoğu Kemah ve Elâzizde'dir. Erzincan'ın Kismikör köyünde bir ocakları vardır.[11]

5. Sarı Saltıklar: Bunlara Sarı Sultan da derler. Hozat taraflarında bulunurlar. (Tuna ağzında da vardır. Bkz; Baha Sait).

6. Üryan Hızırlar: Harput cihetlerinde otururlar.

7. Seyit Sabunlar: Nazimiye kazasında mukimdirler.

8. Sinemenliler: Erzincan'ın Vaver, Kemah'ın Dere köyünde Elbüstan ve Akçadağ kazalarında bulunmaktadırlar.

9. Derviş Cemalliler: Ovacık kazasında, Erzincan'ın Zorun; Plümerin Aşkirik, Danzig, Pançıras köylerinde yaşıyorlar. Şeyh Hasanlı zümresinin piri bu Seyyitlerdir.

10. Şeyh Ahmet Dedeler: Makarları (yerleşim yerleri) Tercan ve Mazkirt kazalarıdır. Malatya'da varlar.

Tasnifini aşağıda göreceğimiz aşiretlerden Şeyh Hasanlı şubesine tabi olanlar ekseriye Derviş Cemalli'lerin ve Dersimli şubesine mensup olanlar Kureyşanlı ve Baba Mansur'ların mürididirler.

Bayburt ve Kelkit köylerinde perakende (dağınık) suretiyle sakin birtakım Seyyitler daha varmış ki; bunlar Şeyh Delil Berhican namında bir zattan türemişlerdir (millî hurefeler bahsine bakıla) Zey dedikleri de bunlardan olsa gerektir. Zey (muhtemelen seyit sözcüğünün bozulmuş telaffuzu -F.B.) başka bir köyde bulunan seyyit, dede ve şeyh demektir. Bu bir kuzu keser ve pişirir, heybesine koyarak müritlerinin köyüne gider. Götürdüğü eti azar azar köy ahalisine dağıtır. Et alan evler bu Zey'i, komşularıyle beraber sıra ile davet ederler. Davet evlerinde ayinler yapılır, sazlar çalınır. Dağılırken Zey'e hediye verirler. Bu hediyeye Halyat (Kürtçe xelat: ödül, armağan -F.B.) denilir. Bu ayinler esnasında da mezhebe yabancı bir fert bulunamaz. Ayin zamanında köyde bir Türk misafir bulunacak olursa, ona sırlarını bildirmemek için çareler ararlar: Meselâ içlerinde iki üç kişi tefirk (ayrılır)

ve misafire ta uyku zamanına kadar terfik (eşlik) ederler, uyuturlar, sonra ayrılırlar.

Elhasıl (özetle) din, ayin ve hurafeler dahi Kürtlerin menşei bahsını (köken konusunu) tayin ve tenvire (saptayıp aydınlatmaya) medar olabilecek bir unsur değildir. Doktor Friç, Kürtler nam eserinde, nihayet şöyle diyor: Kürtlerden ilk bahseden Ksenefon diyor ki: (Bu millet müstakil olup on binler istilâsında da sarp ve geçilmez bir halde bulunan dağlara çekildiler. Buralardan büyük taşlar yuvarlıyarak muhacimlere (saldıranlara) karşı müdafaada bulunuyorlardı). Şerefname, bu noktalardan bahsetmez.

Ksenofon, bu ahalinin işgal ettiği sahayı pek vasî (geniş) göstermez. Fakat Şerefname bunları Basra Körfezi'nden Maraş ve Malatya'nın şarkına ve Acemistan dağları hizasına kadar imtidadeden (uzanan) vasî bi sahai arazide (geniş topraklarda) gösteriyor. Halbuki bu sahada eskiden Asur, Midya (Med), Sümmer/Akad, Hitit ve Lordho hükûmetleri var idi. Hiç şüphesiz, Kürtleri bu beş hükûmetin ahfadı (torunu) addedemeyiz. Zira hemen hemen bütün teşkilâtları malûm olan bu hükûmetler ile Kürtler arasında hiçbir münasebet yoktur. Bu mes'elenin atideki (gelecek) iki nazariye ile halli mümkün olabilir:

1. Dahhak, Midya, Sümmer, Akad, Asur, Hitit, Lordho hükûmetlerini istilâ etmiş ve buralara İrani garbiden birtakım halk getirtmişti. Bunlar hükûmetin her tarafında geştügüzar ederek etrafa dağıldılar.

2. Asur hükûmetinin inkırazından (yok olmasından) sonra bunun vasî arazisi dahilinde bir inhilâli umumî (genel çözülme) başlamıştı ve müteferrik aşiretler buralara geliyorlardı. Türklerin ve Türkmenlerin de kısmen bu zamanda geldikleri tarihen mazbuttur (doğrudur/belgelidir). Bazı melez İran aşiretlerinin de bu halde gelmeleri mümkündü.

Bu iki nazariyenin (teorinin/görüşün) haricinde bir şey söylenemez. Zira eğer Kürtler, bulundukları sahalarda bir hükûmet teşkil eden bir millet olsalardı, nüfuslarının kesif (yoğun) olması icabederdi. Halbuki pek vasî (geniş) olan bu sahalardaki diğer milletlerin himayeleri altında yaşadıklarına dair malûmatı tarihiye de vardır. Ksenofon, bunların daima yekdiğeriyle hali harpte (savaş halinde) olduklarını zikrediyor.

Edvarı iptidaiye (antik dönemler) tarihi bu halde kalıyor. Sonra, kurunu vustanın nısfı ahirine (ortaçağın son yarısına) ait vakayıi tarihiye başlıyor, ki Şerefname de bu kısımdan bahseyliyor. Şerefname'de pek çok doğru zikredildiği gibi; "bütün Kürtleri cami (kapsayan) bir beylik teşekkül etmemiştir. Kürtler müteferrik parçalar halinde ve muhtelif zamanlarda birer müstakil beylik tesis etmişlerdir…" deniliyor.

Kürtlerin mazide (geçmişte) mühim bir rol oynamadıklarını izharen (gösteren) diğer bir cihet daha vardır. Biliyoruz ki Asya tarihinin büyük bir kısmı masal şeklinde tedvin (yazılmış) edilmiştir. Bu netice, büyük hükûmetlerin bütün Asya'yı bir müddeti muayenede (belli bir sürede) tahtı idarelerine (yönetimleri altına) almalarından neş'et etmişti (doğmuştu). Bu müttehit (birleşik) idare müşterek birtakım efsaneler tevlid ediyordu (doğuruyordu). Bu efsanelerde bütün Asya milletlerine mensup şahsiyetlerden bahsedilir. Halbuki bunlarda Kürt şahsiyetini ve Kürtlerin ahlâk ve tabiatlarını tasvireden bir timsal (heykel) yoktur. (s.19-20)

II

AŞİRETLER, VAZİYETLERİ,

ÖRFÜ ADETLERİ

Kürt aşiretlerinin miktarı muayyen değildir. Bu hususta kati ve mevsuk (kesin ve güvenilir) bir kaydı resmiye (resmi kayıt) tesadüf edilemediği gibi, ihticace Salih (gereksinimi giderici) bir eser de bulunamamıştır.

Bir rivayete göre Erzincan ve havalisinde oturanlar hemen umumiyetle Şadıllı aşiretine mensupturlar ve dört kardeşten insiabetmişlerdir (türeyip bölünmüşler). Bu kardeşlerden biri Celal (Celâlî denilen aşiretler Van ve Bayazıt taraflarında oturanlar); diğer Haydar (Haydaranlılar Kiğı cihetlerinde sakindirler); üçüncüsü Mil (Millî aşireti, Mardin ve Diyarıbekir havalisinde mukimdir); ve dördüncüsü Şadi'dir ki (Şadıllılar) da işte bundan türemişlerdir.[12]

Aşiretler, millî hurafeler bahsinde söylediğimiz gibi, iki büyük şubede toplanırlar: Dersimli ve Şeyh Hasanlı.[13]

Şeyh Hasanlı şubesine (koluna) mensup olanlar şunlardır:

Keçel Uşağı, Bal Uşağı, Abbas Uşağı, Abbasan Uşağı (Abbas Uşağı'nın diğer bir tarzda söylenişidir); Gâv Uşağı (Beyit Uşağı, Aslan Uşağı, Maksut Uşağı'nı muhtevidir.) Koç Uşağı, Birmanlı Uşağı, Aşuranlı Uşağı, Demanlı Uşağı, Bezgevr Uşağı, Karaballı Uşağı, Gülâbi Uşağı, Seyit Kemal Uşağı, Lâçin Uşağı, Ferhat Uşağı.

Dersimli şubesine tabi olanlar şunlardır:

Haydaranlı, Arili, Demenanlı, Lolanlı, Şavalanlı, Alanlı, Hayranlı, Kureyşanlı, Yusufanlı, Rotanlı (Bahtiyar Uşağı), Balaban, Sisanlı, Şadıllı, Çarikli, Karsanlı, Şeyh Mehmedanlı, Kemanlı, Kırganlı (Şeyh Hasanlı kısmına dahil olduğunu iddia edenler de var), Hormekli, Komsonlu, Maskanlı, Caferli.

Aşiretlerin bu isimleri hakkında bazı rivayetler ve tefsirler işitilmiştir. Onları buraya yazıyoruz:

Bal Uşağı: Balo'nun oğulları manasına imiş, Seyit Kemal bu aşiretin füruundandır (kolundandır).

Arili: Arısı çok demekmiş.

Rotanlı: Çıplak manasına gelen rot (rut -F.B.) kelimesinden müştaktır.

Kemanlı: Kem (malûm olduğu üzere Farisi'de) noksan manasınadır.

Dersimli şubesine tabi olup Nazımiye ve Kiğı cihetlerinde oturmakta olan Hormekli'lerden ayrılmış bir aşiret vardır ki Hamoçik namile anılır. Bu aşiretten iki ev, Plümerin Karagöl köyünde, yirmi beş ev Tercan'ın Yukarı Ağuşin köyünde, yirmi ev Erzincan'ın Cimin nahiyesinin Göller köyünde yerleşmişlerdir. Hamoçik "Cesur Hamo" demektir.

Kezalik (yine) Dersimli şubesinden Nazımiye'de oturan Karsanlı aşiretinden ayrılmış Kalavaşlı namında bir aşiret vardır ki, yüz elli hane kadardır. Plümerin Kırdım, Karagöl ve Tercan'ın Korsan köylerinde sakindirler. Kalavaş eski fes demekmiş. Rivayete göre Karsanlı aşiretinden eski fesli yetim bir çocuk varmış. Bu çocukla daha birkaç kişi bir düğüne gitmişler. Davetlilere –adet veçhile– hıl'at verdikleri halde, bu çocuğa vermemişler. Çocuk ta köyden bir hayvan çalup götürmüş. Sonra hayvanları kim götürdü? diye aramışlar.

– Kalavaş götürdü.

Demişler. Bu suretle Kalavaş aşirete alem olmuş. Lâkin fesin icat ve istimali (kullanılış) tarihine ve aşiretin kıdemine (eskiliğine) bakılırsa bu rivayet ve tevcih kabule şayan olmamak lâzımgelir.[14]

Lolanlı aşireti için deniliyor ki: Seyit Battal Gazi kitabına göre Kiteon Hatun namında bir kadın varmış. Çobanın adı Lolan imiş. Bu çoban, domuz sürüsünü beklermiş. Kiteon Hatun, Seyit Gazi'yi kuyuya atmış. Lolan da sürü ile gidip gelirken bu kuyuya taş atar, eğlenirmiş. İşte bu aşiret, o çobanın nesli imiş.

Keçel Uşağı hakkında da şu malûmat elde edilmiştir: Bu aşiretin Danzig köyündeki ağalarına Bozukanlı derler. Bunun aslı Bozo'dur. Danzig'de

vaktiyle Ermeniler varmış. Bunlar, mücavir (komşu) Kürtlerden pek çok zulüm gördüklerinden; Lertik'de Bozodibiz namile anılan cesur bir adamı Danzig'e getirmişler. Ona ev bark vermişler, himayesinden istifade etmişler. Danzig ağaları bu adamdan türemiş; (di) iki, (biz) keçi demektir.

Aşiretlerin sakin bulundukları yerler itibariyle, tasnifleri veçhi atîdir (aşağıdaki gibidir):

ŞEYH HASANLILAR

Bulunduğu yerler Aşiretlerin ismi

Ovacık, Plümer Keçel Uşağı

Ovacık, Plümer Bal Uşağı

Ovacık, Plümer, Hozat Abbas Uşağı

Ovacık, Plümer, Erzincan Abbasan (aşağı Abbas u.)

Ovacık Gâv Uşağı

Ovacık, Hozat Kırganlı

Ovacık, Hozat, Çemişkek Koç Uşağı

Ovacık Birim (Birmanlı)

Ovacık, Erzincan Aşuranlı Uşağı

Ovacık, Erzincan Demanlı Uşağı

Ovacık, Erzincan Topuz (Bezgâr)

Ovacık, Hozat Karaballı Uşağı

Kemah Gülabi Uşağı

Ovacık, Plümer Seyyit Kemal Uşağı

Ovacık, Hozat Lâçin Uşağı

Ovacık, Hozat Ferhat Uşağı

Erzincan Kormeşli Uşağı

Erzincan, Tercan, Kiğı Bütükânlı Uşağı

Erzincan, Tercan, Kiğı Karikâlı Uşağı

Ovacık, Kemah Aslan Uşağı

Ovacık, Kemah Maksut Uşağı

Hozat Bahtiyar Uşağı

Ovacık Beyit Uşağı

Ovacık Şam Uşağı

DERSİMLİLER

Bulunduğu Yerler Aşiretlerin ismi

Nazımiye, Plümer, Erzincan Haydaranlı

Nazımiye, Plümer Arili

Mazkirt Demananlı

Nazimiye, Plümer Lolanlı

Nazimiye, Plümer Şavalanlı

Mazkirt, Nazimiye Alanlı

Mazkirt Hayranlı

Erzincan, Nazimiye, Mazkirt Kureyşanlı

Mazkirt Yusufanlı (Şeyhan kabilesidir)

Hozat, Erzincan, Plümer Rotanlı

Erzincan, Plümer, Tercan Balabanlı

Erzincan Caferli

Plümer Sisanlı

Mazkirt, Kiğı, Refahiye Şadıllı

Mazkirt İzoli

Plümer, Tercan Çarikli

Nazimiye Karsanlı

Erzincan (Gelengeç) Mazkirt Şeyh Mahmedanlı

Plümer Kemanlı

Mazkirt Sur

Kiğı, Nazımiye Hormekli, (Erzincan'ın (Selüpür) nahiyesinde birkaç köyde de var.)

Kiğı, Nazımiye Kimsorlu

Nazımiye Maskânlı

Hınıs, Erzincan Hadikânlı

Kiğı Hesenanlı

Kiğı Okçıyan

Kiğı Gazili

Kiğı Dersimli

Kiğı Lertikli

Kiğı Zimtik

Kiğı Kobanlı

Mazkirt, Pertek Pilvank

Seyyit ve dedeler ile aşiretlerin diğer bir tasnifi de, aşağıya kayt ve dercedilmiştir:

A- Seyyitler

1. Şeyh Ahmet Dede: Şeyh Ahmet Yasevi evlâdındandır, bütün seyyit ve ocakların serçeşmesidir. Biri Şeyh Hasani diğeri Seyit namında iki oğlu varmış. Aşağıda izah edeceğimiz bazı aşiretler, bu iki babadan türemişlerdir. Fakat o aşiretler beyninde (arasında) Seyit namı zikredilmez; her ikisinin zürriyetine birden (Şeyh Hasanlı) namı verilir.

2. Ağı içenler: Pirlerin ismi Gül Baba'dır. Şubeleri şunlardır. Mir Seyit, Köse Seyit, Seyit Mencek, Koca Seyit.

3. Kızıl Veli evlâdı: Hacı Bektaşi Veli Hülefasından (halifesinden).

4. Sarı Saltık: Bunlar da Hacı Bektaşi Veli Hülefasından (halifesinden) olup Sarı Saltık ve Sarı İsmail dahi denilir.

5. Nuri Dede evlâdı: Hacı Bektaşi Veli hülefasından.

6. Gözcü Kara Ahmet Dede evlâdı: Veli hülefasından.

7. Kara Pirvat evlâdı: Veli hülefasından.

8. Şeyh Aziz Mahmut evlâdı: Şeyh Abdülkadir Ceylâniye (Geylanî) mensuptur.

9. Şeyh Hasan evlâdı: Hacı Bektaşi Veli hülefasındandır. (Şeyh Hasan aşiretine mensup değildir; ayrıca bir ocaktır)

10. Şeyh Samut evlâdı: Hacı Bektaşi Veli hülefasından.

11. Şeyh Çoban evlâdı: Hacı Bektaşi Veli hülefasından.

12. Şeyh Delil Berhcan: Hacı Bektaşi Veli hülefasından.

13. Nusayri; Musai Tusî evlâdı: Hacı Bektaşi Veli hülefasından.

14. Kureyşan: İmami Musa Kâzım evlâdından, Şeyh Seyit İbrahimi Sani, Şeyh Mahmudi Hayranîye müntehi olup (son bularak), halihazırda 14 kabiledir. Başlıca şubeleri: Adıyaman'da Şeyh Müşür oğlu evlâdı, Derviş Cemal, Derviş Cevr'dir.

15. Baba Mansurlar: Sadattandırlar (seyit soyundan); şubeleri yoktur, üç büyük kabiledir. Bir kabilesi Mazkirt kazasının Mohondi nahiyesinde, ikincisi Plümer'in Tahti köyünde, üçüncüsü yine Plümer'in Gersinot köyünde otururlar. Gersinot'ta oturanlara Şahverdi evlâdı derler ki, Sivas vilâyeti dahilinde bulunan Kızılbaşların ve ezcümle Koçgiri aşiretinin seyitleridir.

16. Üryan Hızır ocağı;

17. Hızır Abdal ocağı;

18. Cemal Abdal ocağı;

19. Munzur Abdal ocağı;

20. Yalıncık Abdal ocağı;

21. Sultan Abdal ocağı;

22. Seyit Sabun evlâdı: Sadattandır. Şeyh Salih evlâdındandır. Pertek kazasının Sidan köyünde mukimdirler. Büyükleri Seyit Cafer'dir.

23. Şeyh Safi evlâdı: Sadattan (seyit soyundan).

24. Pir Sultan evlâdı: Plümer'in Hacılık, Erzincan'ın Kiştim köyünde oturular.

25. Sultan Munzur evlâdı: Ovacık kazasının Ziyaret, Erzincan'ın Kiştim köyünde ve Başköy nahiyesinde bulunurlar.

26. Abdal Musa evlâdı;

27. Ali Abbas: Hazreti Abbas neslindendir. Kemah'ın Terkiloç, Ardusi, Sürek, Brastik, Erzincan'ın Kiştim, Brastiğ, Süleymanlı köylerinde otururlar.

28. Keçeci baba ocağı;

29. Sinemilli ocağı: Elâziz'de, Kemah'ın Nekkâr oğlu, Erzincan'ın (Vaver-Vağaver) köylerinde otururlar.

B- Aşiretler ve Tasnifleri

Aşiretler iki büyük şubeye ayrılırlar:

1. Şeyh Hasanlı,

2. Dersimli,

Şeyh Hasanlılar da iki şubeye ayrılır:

1. Şeyh Hasanlı,

2. Seydanlı.

a- Şeyh Hasanlılar

Aşağı Abbas Uşağı

Ferhat Uşağı

Karabal Uşağı

Kırganlı Uşağı

Gülâbi Uşağı: Kemah'ın Herdif köyünde sakindirler.

Laçin Uşağı

İksorlu Uşağı

b- Seydanlılar

Bozukânlı (Keçel Uşağı)

Yukarı Abbas Uşağı: Üçüne birden Kalanlı derler

Bal Uşağı

Beyt Uşağı

Maksut Uşağı: Bunlara Gevanlı derler.

Arslan Uşağı

Bezgevr Uşağı

Koç Uşağı

Resik Uşağı: Üçüne birden Koç Uşağı derler.

Şam Uşağı

Aşuranlı Uşağı

Demanlı Uşağı

Birmanlı Uşağı

Tekrar edelim ki bu iki şubeye birden Şeyh Hasanlı namı verilmekte ve Seydanlı ismi anlaşılmamaktadır.

DERSİMLİLER

Şeyh Memedan:

Karsanlı : Kalmamsır oğullarıdır.

Alanlı : Horasan’dan gelmişlerdir.

Haydaranlı :

Arıllı : Kal Ferhat oğullarıdır.

Demenanlı : Horasan’dan gelmişlerdir.

Lolanlı : Seyyit Kakum gelmişlerdir.

Çarikli : Siso, yani beyaz oğullarıdır; Harput cihetinden gelmişlerdir.

Haranlı :

Hızüllü : Emeviye sülâlesinden Zor Zalim nam şahsın oğullarıdır. Diyarbekir, Sıvas, Elâziz taraflarında otururlar.

Şadilli : Aslen Türktürler, fakat Kürtleşmişlerdir.

Suranlı :

Pilvanklı :

Maskanlı :

Polikânlı :

Hormekli :

Kobaltı :

Lertik :

Caferli : Aslen Çarikli aşiretindendirler.

Silânlı :

Şavalanlı :

Kemanlı :

Optalanlı :

Hamakânlı :

Bihanlı :

Balabanlı : Ali, Ferhat, Süleyman, Hasan, Hüseyin Uşağı kabileleridir. Dimutoka'dan gelmişlerdir.

Hıdanlı :

Menüklü : Menük oğulları da derler.

Beleç :

Yahut : "Bilez" Aslen Hezüllü ve Hormekli aşiretlerinden ayrılmışlardır. Valideleri Şeyh

Koçgiri : Hasanlıdır, o sebeple kendilerini "Şeyh Hasanlı" addederler. Seyitleri Baba Mansurludur. Dersimli olmaları icabeder.

Yusufanlı :

Rotanlı : Bahtiyar, namı diğerleridir.

Kismorlu :

Elhanlı :

Sisanlı :

Zazalar :

Her aşiret, bir reise tabidir. Ansiklopediya Biritanika, “aşiret reisinin en mümtaz hassası, ecdadına ait şereftir: Fakat ekseriya mübalegalıdır (abartmalıdır). Çünkü bu teşkilat pek eski değildir” diyorsa da aşiret halkının reise itaati mutlakası (mutlak itaati) vardır. Reis aşiret efradı indinde bir hükümdar, fevkalâde bir mevcudiyettir. Sözü herhalde muta, etvar ve ef’ali vacibülittibadır (sözüne, yaptıklarına ve davranışlarına uyulması gerekir).

Reisin, efrat (birey) üzerindeki nüfuzu müteaddit sebeplerin mahsulüdür: Dağlarda, yaylalarda çadır hayatı yaşayan aşiretler, pek tabiî olarak bir otoriteye tebaiyet (uyruk) mecburiyetinde kalmışlar, bir nüfuz altına girmişlerdir, hükûmetin kanun ve adalet mefhumlarıyle telif (kavramlarıyla belirlenmeyen) edilemeyen indi hareketleri, cehalet içinde kalan ve kuvvete karşı bir müttekâ (sığınak-korunak) aramak ihtiyacını duyan efradı, namü unvanı şayi (sanı yaygın) ve meşhur bir şahsın etrafında toplanmış, bir mümtazın zuhuruna (ortaya çıkışına), bir mütegalibenin tesisi nüfuzuna sebebiyet vermiştir. Dinin de müessir olduğu inkâr edilemez. Filhakika teferrüd (gerçekte, birey olarak öne çıkan) eden reislerin hepsi, aşireti tahakkümleri altına almak için, yahut aldıktan sonra kendilerinin sülâlei tahire’ye (Ehlibeyt’e dayanan tertemiz ve üstün sülale -F.B.) yahut aşerei mübaşireden (cennet müjdelenen 10 kişi) bir zatın nesline mensup olduklarını iddia etmişler ve bu iddialarına bütün aşiret efradını inandırmışlardır.

Yaşayış tarzı da reislerin kuvvet bulmasına amil ve müessir (etkili) olmuştur. İptida (ilkin) kuvvet ile etrafındakilere tahakküm eden reis,

yaşanılan muhitteki araziyi hemen kâmilen kendi uhdesine (zimmetine) geçirmiştir, akraba ve taallükatına işletiyor. Aşiret efradından araziye muhtaç olanlar, ziraatle geçinmek isteyenler, ya aşiret muhitinden uzaklaşmağa, yahut arazisinden bir miktarını isticar (kiralamak) için reise müracaat etmeğe mecbur olmuşlardır. Ortakçı, müstecir (kiracı) veya maraba denilen bu zavallılar, sanki bir borç imiş gibi, ağanın yani aşiret reisinin bütün angariyelerini de görürler. Bunu yapmazlarsa ağa kendilerini kovar, hakikî veya muhayyel (hayali) bir suç ile –çünkü aşiret efradından her birinin, cezaî takibatı müstelzim birkaç suçu vardır– hükûmete teslim eder, süründürür, evlâdü ayallerini mahv ve perişan eder.

Bazı aşiretler efradı reise bir nevi cizye vermekle de mükelleftir. Seyitlere verilen hediye ve aidat gibi buna da Uma denilir.[15] Uma İstanbul, Zonguldak, İzmir, Balye… gibi yerlerde çalışan aşiret efradı tarafından, her sene veya iki senede bir kere verilir, kazanç ile mütenasip (uygun) olur. Maamafih ağanın nüfuz ve şerefinin derecesi de bunun miktarını tayinde tesiri haizdir. Vermiyenlerden ağa (Reis) bir hak imiş gibi –icabederse tazyik eyliyerek (baskı yaparak) ister, verenlerden de daha fazla mutalebede (istekte) bulunur. Bu cihet, artık reisin insafına bağlıdır. Soygunculuk edenler ise mağsubattan (çalınan maldan) ağaya değerli bir pay ayırırlar.

Reis, az çok okumuş olmak, az çok görgülü bir aile içinde yaşamış bulunmak sebebiyle, aşiret efradına zekâ ve dirayet itibariyle de tefevvuk (üstünlük) eder. Aşiretin adı veya mühim bütün işleri, işte bu sebeple, reisin tasvip ve kabulüne arzolunur. O derecede ki, reis aşiret efradından her birinin fikir ve maksadını tamamiyle anlayabilecek mertebede onların ruhlarını okumuş, ihtisas sahibi olmuştur. Her birerlerinin meşrep ve tabiatlarına göre muamele yapar; okşar; seyisliğine kabul eder, kovar veya jandarmaya teslim eder.

Atalardan tevarüs (miras kalan) edilen adetlerin devamı da, nüfuz ve tagallübün muvaffak olmasının sebeplerinden biridir. Mükellef ve müzeyyen (donanmış ve bezeli) takımlı bir atın üstünde yola çıkan ağanın önünde arkasında birkaç silâhlının bulunması öteden beri mutat (alışılmış) idi. Bu itiyat (alışkanlık), meselâ Plümer kazasında hâlâ zail (yok) olmamıştır. Ağayı hükûmet kapısına kadar, bu azamet ve ihtişam ile sevk eden gururu cahilâne, aşiret efradını meşhur kılar.

Vaktiyle bu nüfuz ve tagallüp daha şamil (geniş) daha kavi (güçlü) daha birahim (insafsız) idi. O zamanlar, hükûmetin her iş için ağaya müracaat etmek politikası, etraf (çevresi) için hak tanımaması, ağalara karşı daha müşfikane, daha nüvazişkârane (kayırıcı) davranması, hatta halk nazarında nüfuz ve kuvvet mefhumile tev'em (ikiz) olan rütbe, nişan ve ünvanları ağalara bezlü tahsis (sunulması) etmesi… bütün bunlar o şümul ve kuvvetin avamili (etkeni) idi. Fakat yavaş yavaş zeval bulan (yok olan) veya tebeddül (değişim) eden ahval ile meşrutiyet ve cumhuriyet devirlerinde –gitgide daha hayırkâr olmak üzere– teessüs eden kanunî muamelât, aşiretlerde de şeraiti hayatiyeyi (yaşam koşulları), vaziyeti içtimaiyeyi (toplumsal durumu) derece derece tadil ve ıslâh eylemiştir (değiştirip düzeltmiştir). Şimdi kuvvetlerini hemen büsbütün kaybetmiş, nüfuzları kuru bir namdan ibaret kalmış olan aşiret reisleri bile vardır.

Eski kuvvet ve iktidarlarını almağa çalışıyorlar, fakat muvaffak olamıyorlar.

Aşiret reislerinin, tegallüplerini idame için buldukları en müessir (etkin) vasıta, ya ötedenberi devam edegelen, yahut herhangi bir sebepten dolayı ahiren hadis olan (sonradan ortaya çıkan) husumettir. Reis (Ağa) bu husumeti her ferde zerkeder ve teşdit (sıkılaştırmak) için her vasıtaya müracaat, her fırsattan istifade eyler.

Husumetin muhtelif neticeleri vardır: Muhasımlar (rakip-düşman) birbirinin hayvanlarını ahz ve gasbederler (el koyarlar); yalnız buldukları aşiret efradını öldürürler, nihayet müsellehan cidale (silahlı kavgaya) başlarlar. Bu takdirde muhasame (düşmanlık) edenlerin dostu olan aşiretler, ya silâh veya cephane vermek suretiyle yardım ederler, yahut onlar da fiilen cidale (mücadele) iştirak ederler. Bu harpler esnasında köy basmak, adam öldürmek, bilhassa mevaşiyi (koyun) sürüp götürmek.. günah addolunamaz. Herhangi bir suretle muhasemeye devam imkânı kalmadığı zaman, bitarafların (tarafsızların) delaletiyle, muhasımlar mütareke akdederler (ateşkes, bırakışım sözleşmesi yaparlar) ki, buna süre namı verilmektedir.

Husumetin senelerce devam ettiği vakidir.[16]

***

Aşiret hayatında, el'an (hâlâ) yaşamakta olan birtakım örf ve adetler vardır. Bunlar, hemen bütün Kürt aşiretlerinin müşterek malıdır. Daha evveller, aşiretin bütün hayatını tanzim ve idare eden örf ve adetler mevcut idi. Lâkin iptidailik (ilkellik) yavaş yavaş kaldırılıp kanunlar tatbik olundukça, mülkî ve adlî teşkilât tevsi (genişletilip) ve ıslah edilerek, örf (töre) yerine kanunun hakimiyeti daha nafı (yararlı) olduğu anlatıldıkça, o eski kaytlar (bağlılıklar) az çok çözülmüş, adetler daha az müessir bir şekilde azalmıştır.

Şimdi tesbit edebildiğimiz adetleri şu suretle telhis edebiliriz:

1. Ağaya hürmet ve hizmet: Bu umumîdir.

2. Kız çocuklara miras vermemek: Müteveffanın (ölenin) erkek evlâdı olmadığı surette, miras asabedeb olanlara kalır. Ne eski mecellenin ahkâmı (Tanzimatla birlikte Osmanlı'da uygulanan yarı dini yarı modern kanuni hükümler -F.B.), ne kanunu medeni (uygar ve sivil yasa) aşiret efradını bu sakim (kolay bozulamayan) adetten ayıramamıştır.

3. Cemaat yapmak: Bu bir nevi sulh hakimliğidir. Aşiret efradı, biribirleriyle zuhur eden hukukî veya cezaî davalarını, ekseriyetle aralarında sulhan (barış) hallederler. Bu da nüfuzlu ağa veya seyitlerin tesiriyle olur. Dede veya seyitler muhasımları bir araya getirerek dâva ve müdafaalarını dinledikten sonra, kendileri hakem olarak bir karar verirler. Arazi alup haklıya vermek, kirvalık[17] yaptırmak suretiyle buldukları hal çaresi tarafeyn (iki taraf) için muteberdir. Cemaat neticesinde hakemliği yapan seyit veya dedeye hıl'at yani hediye verirler. Bunun nevi ve miktarı muayyen değildir. Me'selenin keyfiyet ve kemiyetine (nicelik ve niteliğine) göre değişir. Bir mes'ele için iki defa cemaat yapılamaz.

4. Mültecileri (sığıntıyı) teslim etmemek: Hükûmetçe herhangi bir suçtan dolayı takibolunan şerirler, ekseriya bir aşiret ağasına iltica ederler ve orada bulundukları müddetçe kendilerini tahtı emniyette (güvenlik altında) görürler. Ağa hükûmetin sıkı sıkı aramakta olduğu katili, soyguncuyu evinde saklar ve daha birçok bahaneler bularak teslim etmez. Bu tarzda hareket onun menfaatına muvafıktır (çıkarına uygundur). Zira kendisine iltica etmiş olan şerir hırsızlığa devam edecek, çaldığını kamilen ağaya getirecek, kendinde ağanın lûtfen vereceği kuru ekmekle iktifa eyliyecektir. Mülteciyi hükûmete teslim etmeği mahzı şeref (şerefsizlik) addedenler de

vardır. Bir kuş bir çalıya sığınır derler. Hükûmetin tazyikine mukavemet imkânı olmadığı anlaşılınca, mülteci başka bir tarafa kaçırılır.

5. Diyet usulüne riayet: Bittabi kıtalde (doğaldır ki çatışmada) carîdir (geçerlidir). Katilin vakıt ve haline ve cemaat reisinin takdirine göre tehavvül (değişir) eder. Katil fakir olduğu takdirde tensip olunan diyeti tediyeye, onun mensup olduğu aşiret mecbur tutulur.

6. Zinadan içtinap (kaçınma): Bu, umumîdir. Zina yapan kadının harekâtı ekseriya görülmek veya işitilmek istenilmez, ziyane müteallik (zarara ilgili) haber ve şayiaları da tamik (derinleştirmemek) etmemek ciheti müreccahtır (yeğlenir). Zira tahkikat neticesinde zinaye kanaat hasıl olursa, namusunu feda eden kadın, bahusus bir Türk ile zina etmiş olduğu takdirde, öldürülür. Mamafih, zina yapan kadın bazan yalnız kocası tarafından terk olunmak, başıboş bırakılmak suretiyle cezalandırılır. Böyle bir kadını alan olursa, artık aşireti içinde durmayıp onunla birlikte başka tarafa göçer.

Gayri meşru münasebette bulunan bir kadının bazan affolunduğu da vakidir. Bu takdirde bir cemaat akt ve “cemaat”ın toplandığı hanenin damına (yabancı geldiği surette “eyam bozuktur” parolasiyle cemaatin dağılmasını ihbar için) bir gözcü ikame olunur. Zaniye (zina yapan kadın) cemaatin ortasında getirilir. Odanın orta yerinde hazırlanmış olan içi su dolu kazanın kulpu kadının boynuna geçirilir; bir de ateş yakılarak üstüne bir sac konulur.

Sonra seyit veya dede sazı eline alarak:

Pervaz oldun, dolandın.

Yezide nasıl inandın?

Tarikat yolunu batıl mı sandın?..

Behey yezit candan mı usandın?

diye bir destan okumağa başlar. Hazır olanlar huşu ile dinlerken: “Dede mürüvvet, dede mürüvvet!” sözleriyle kadını azap ve cezadan kurtarmağa çalışırlar… Bu destan uzundur fakat elimize geçen nüshası, vezin ve kafiye

cihetiyle sakat görüldüğü için tamamını yazmıyoruz. Nihayet dede "Yezid'e lânet ettim" diyerek kadının günahını affeder, cemaat dağılır. Seyit'e, bu hizmetine mukabil bir miktar para vermek adettir.[18]

7. Mihir (başlık-süt hakkı) tesmiye etmemek: Kadın boşamak caiz olmadığı için, mihir tesmiyesine de lüzum görülmemiştir. Mihir yerine başlık usulü carîdir (geçerlidir). Başlık erkek tarafından verilir, servet ve iktidar ile mütenasip bir miktar paradır. Başlık usulü, velisinin veya vasisinin rızasıyle alınan kız içindir. Kız, kaçırılmak suretiyle alınırsa, başlık verilmez.

Talak (boşanma) mezhepçe tecviz edilmediği (uygun görülüp izin verilmediği) için, herhangi bir sebeple karısından ayrılmak isteyen erkek, ona, "Senin çiperini attım" (ipini bıraktım manasınadır) diyerek kadını terk eder. Bir daha ona sahip çıkmaz; böyle terk edilmiş kadın başkasıyle evlenebilir, nikâhlı addolunmaz.

8. Kaçan kıza cihâz vermemek: Kız kaçırmak her yerde carî (geçerli) bir adettir. Efkâr, henüz iptidailiğin tahripkâr (ilkelliğin yıkıcı) tesirlerinden kurtulamamış olduğu için, delikanlılar kız kaçırmağı adeta mertlik levazımından (yiğitlik gereği) sayarlar, hatta nişanlılarını kaçıranlar bile vardır.

Başlık vermek erkek için yıkımdır. Zira kız tarafı, ekseriye müfrit (çoğunlukla aşırı) ve mantıksız mutalebelerle (isteklerle) erkeği çok ağır borçlar altına sokar. Bundan kurtulmak fikir ve emeli, kız kaçırmak adeti mekruhesinin (istenilmeyen törenin) intikamını almak içindir. İtikadımca (kanımca) bunlar, hep masraftan kurtulmak için icadedilmiş vesilelerdir. Kaçırılan kız, delikanlının aşiretinden gayri bir aşirete mensup olabilir. Bu, rıza ile vaki olmuş olduğu takdirde, oğlan tarafı kızın velisine para veya eşya vererek rızasını tahsil ve nızaı fasleder (anlaşmazlığı giderir). Cebir vakı (zor kullanılmışsa) olmuş ise kızın velisi her kim ise var kuvvetiyle kızı kurtarmağa çalışır, muvaffak olamazsa, oğlan tarafına mensup bir kızı kaçırmak yoluna sapar…

9. Cenaze merasimi: Muayyen olmamakla beraber İslâm usul ve menasikine tevafuk (yol ve yordamına uygun olur) eder: Ölü techiz ve tekfin (hazırlanıp kefenlenir) olunur, medfeninde (gömülüşünde) bir aşır Kur'an tilavet (okunur) olunur. Ölü henüz kaldırılmamış olduğu esnada,

aşağıda bir kısmı yazılı manzumeyi okumak, Erzincan'a civar yerlerde sakin (yerleşik) bazı aşiretlerin cümlesindendir:

1

Halepten gelir dalı

Yenmeden gelir teli

Öter bülbül gibi dili

Şeytan bunun neresinde?

2

Aşkın narına dalmışım

Dersimi pirden almışım

Mürşüdü Kâmil görmüşüm

Şeytan bunun neresinde?

3

Tarikat yolu bende oldu

Serde sırrımı yürek doldu

Söyleyen beyhude oldu

Şeytan bunun neresinde?

4

Tarikat yoluna bendim

Hakikat yolunda kaldım

Taliplere bir bir sordum

Şeytan bunun neresinde?

III

DEVLET VE HÜKÛMETE

KARŞI VAZİYETLERİ

Yavuz'un, İran şahı İsmail'e karşı kazandığı galebe neticesinde, ilk defa olarak Türk hakimiyeti altına giren Kürtler, coğrafî bir isim olmak üzere, Kürdistan denilen yerlerde sakindirler. Rus erkânıharbiye (Genelkurmay) yüzbaşılarından P. I. Avriyonof'un tasvirine göre, Türkiye hududu dahilindeki Kürdistan üç kısma ayrılıyor:

1. Şimalî Kürdistan ki; Ağrı dağı, Çölemerik ve Nemrut silsileleriyle Van ve Rumiye gölleri arasındadır. Bayazıt, Van paşalıklarıyle Çölemerik sancağı şimalî Kürdistan'dadır.

2. Garbî Kürdistan ki; Muş paşalığıyla Erzurum paşalığından müteşekkildir. Türkiye hakimiyetini katiyen tanımıyan Dersim vilâyeti bu kısımdadır.

3. Cenubî Kürdistan ki; Diyarbakır ve Musul paşalıklarından müteşekkildir.

Erzincan, ihtiva ettiği Kürt manatıkı (mıntıkaları) itibariyle ikinci kısımda bulunuyor. Bu kısım kâmilen sarp dağlar, gözü karartan uçurumlar, dereler ve ormanlar –hiç değilse– kesif (sık) çalılıklarla doludur. Günün ancak birkaç saatında güneş yüzü gören yerler, manzarası bile yüreği hoplatan parlak ve yalçın kayalar, siyah birer ağız gibi açılmış mağaralar, yalnız yırtıcı hayvanlara mesken olduklarını fısıldayan geniş meşelikler… Bu korkunç ve vahşi muhit, daima başıboş, daima âvare, her zaman itaatgeriz (boyun eğmeyen) avının arkasından koşan yırtıcı bir hayvanın cesaretini taşıyan, mutaarrız (saldırgan) yağmager (talancı), hülasa tehlikeli bir halk yetiştirmiştir. Bu halk, tabiatın haşin ve sert müessiratiyle çarpışa çarpışa o kadar çevik, o mertebe vahşi ve (gıda ihtiyacına karşı şiddetli idman ettikleri için) o nisbette mütehammildir ki (dayanıklı) en fazla bir cılğadan (uçurumdan) adeta keçi hafifliğiyle, hiç korkmaksızın geçerler ve bir miktar dürümle günlerce geçinirler.

Derebeylik usulünün neticesi olarak, arazinin ekilebilecek kısımları hemen umumiyetle beylerin, ağaların yani aşiret reislerinin eline geçmiş olduğu için, bu halk ekseriyetle ne bir eve, ne bir parça toprağa malik (sahip) değildir.

Ağanın, beyin, aşiret reisinin mezrea denilen arazisinde birer in tarzında yaptırmış olduğu kulübeye maraba (ki murabi kelimesinden muharrefdir; bozularak türemiştir) namile sığınır. Her gün oradan koğulmak tehlikesi, her an ağanın bir zarbesine (darbesine) maruz olmak endişesi içinde, pek mahdut (sınırlı) olan tarlasını eker ve bir iki keçi besler. Bütün mameleki (mülkü) altına serdiği bir çul, kırık bir desti ve birkaç odun parçasıdır. Kursağına yufkadan ve katıktan başka bir şey girmez. Üstü başı lime limedir: Çıplak, aç ve haristir.

Dimağında vurup kırmaktan, çalup çırpmaktan başka belki hiç, hiçbir şey iz bırakmamış; tabiatın yarattığı iptidaî mahlûktan (ilkel yaratık) pek az farklı; yalnız yaşamak için yemek ihtiyacını duyan bu zavallıların, nihayet bulabildikleri halâs yolu (kurtuluş) şekavettir. Şekavet (eşkıyalık), bunu meşru gören ve örtebilecek olan aşiret reisine karşı mutlak teslimiyeti ve hukûmete karşı da itaatsizliği intacetmiştir (doğurmuştur). Bu itaatsizlikte, cahillerin rehberi yine aşiret reisleridir. İtaatsizliğin mebdeini (kaynağını) bulmak pek kolay değildir. Fakat bunun her yerde vatanın her tarafında, her zaman, tarihin her devrinde asarı (etkisi) görülmüştür.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında Kürt ümerasından (beylerinden) Şerif Bey bizim taraftan Bitlis'e ikame edilmişlerdir. Sayemizde ecdadının mirasına konmuş olan bu zat, lûtfun kadirini bilemedi; bize ihanetle Acem şahına arzı ubudiyet (kölelik) eyledi. 1826 tarihinde Rusya'ya ilânı harp edilmişti. Kürtler, vaki olan davete sureti umumiyede icabet etmediler.

Sulh ve sükûn içinde yaşayan ahaliye karşı taarruzları her tarafta şikâyeti mucip olan Kürtler üzerine 1834 senesinde meşhur Reşit Paşa izam olunarak, asayişin lüzumu veçhile teminine memur edilmişti. Reşit Mehmet Paşa, Sıvas'tan başlıyarak önüne rastgelen şakiyi kılıçtan geçirmiş, her tarafta sulh ve sükûneti bir dereceye kadar tesis etmişti. Fakat bu âdilâne tadibat (uslandırıp sindirme harekâtı), Türklere karşı büyük bir infial (tepki) uyandırmıştı. Çar'ın düşündüğü taksim felâketinden kurtulmak için, 1853 tarihinde Türkiye tarafından Rusya'ya ilânı harp olunduğu zaman, infıalin asarı (etkisi) görülmüş, Kürtler davete icabet etmemişti.

O sene Teşrinisaninin (kasım ayının) on dokuzunda vaki olan Başgedikler muharebesinde, Kürt milisleri Türk kıtaatını (birliklerini) takip ve talân ettikleri gibi, Çengel muharebesini müteakip Bayazıt müfrezesi kumandanı

Selim Paşa’nın bütün emvalini ve hudut mıntıkasına yakın Kürtler kıtaatına ait olan ağırlıkların ve mevaşinin (hayvan sürülerinin) bir kısmını talân etmişlerdir.

Kürtler zaptu rapt altında asker olmamakla iktifa etmiyorlar; başıbozuk kıtalarına bile gitmiyorlardı. 1877-1878 senelerindeki muharebeye doğru, Dersim Kürtleri Türkiye hukûmetinin mutabelat ve evamirini isga (istek ve emirlerini dinlemediler) etmemişler ve Müşir (mareşal) Samih Paşa tarafından vaki olan davetlere gitmemişlerdir. Harekâtı harbiyenin başlangıcında Kürtlerin vaziyeti şu merkezde idi:

Merkezi Dersim, on iki bin mevcutlu bir müfrezeye malik olup, Türklere düşman olan Süleyman oğlu Şeyh’in hakimiyetinde bulunuyordu. Bu müfrezeden tamamıyle müsellâh beş bin Kürt piyadesi daima, hazır bir vaziyette Şeyh’in yanında bulunuyordu. Merkezi Dersim’de ve yine mezkûr reisin (adı geçen başkanın) hakimiyetinde, tahkim edilmiş beş kale bulunuyordu. Erzurum’a davet edilen Kuzuçan kaymakamı Hüseyin Bey, Kuzuçan ve Dersim’den on bin Kürdün toplanması hakkında Samih Paşa’nın ricası üzerine, merkezî Dersim hakkında hiçbir söz vermeyeceğini ve Kuzuçan hakkında da ancak kaymakamlığa avdet ettikten sonra kat’î bir cevap verebileceğini bildirmiştir. Neticede iki sene evvel redif (ihtiyat/yedek) taburlarına Samih Paşa tarafından talebedilen efradı vermedikleri gibi, Dersim Kürtleri başıbozuk kıtaların teşkili için milis efradı vermemişlerdir. Bundan başka redif (ihtiyat) sınıfına nakleden efradı dahi vermekten imtina (sakınmışlardı) eylemişlerdir. Birkaç bey, Erzurum’da Rus konsolosuna, muharebe vuku bulduğu takdirde muavenetlerini (yardımlarını) teklif etmişlerdir… Dersim Kürtleri, Hozat ve Mazkirt’te Türkler tarafından terk edilen kışlaları (Türklerin bulunduklarına dair hiçbir emare bırakmamak üzere) yakmışlardır. (Kürtlere ait bu tafsilâtı P. Avriyanof’un mütercem kitabından iltikatettim.)

Van Tarihi’nde halkın fikri seviyesini göstermek üzere nakledilen şu hikâyeleri de ibretle okumak lazımdır; 73’üncü sahifeden aynen: “93 (1878) muharebesinde Erzurum valisi bir aşireti muharebeye davet etmiş, şu cevap gelmiş:

– Bizim bu sıralarda işimiz çok, bizzat gelemiyeceğiz. Bizim hissemize düşen gâvurları göndersinler, biz burada keselim.

Diğeri:

– Sadrazam haber göndermiş: Düşman paytahta girecek, padişah tehlikededir. Kuvvetlerinizi hemen toplayın, hareket edin.

Şu cevabı almış:

– Mademki oralar tehlikededir, padişah hazretleri buraya buyursunlar, sadri pirincimiz de var. Allah ne vermişse yer, şükür ederiz.”

Bunların uydurma hikâyeler olduğunu zannederim. Fakat 1338’de (1922-24) Artuşi (aşireti) rüesasının (reislerinin) yemin ederek söyledikleri şu hikâyeyi dinledikten sonra, öteki hikâyelerin de hakikate vaki olduğuna hükmetmek mecburiyeti var:

İstiklâl harbi esnasında tekâlifi milliye cemine memur (ulusal masrafı toplamakla görevli) heyet, şafak cenubunda Artuşi kabileleri nezdine giderler. Ahali bunlara der ki:

– Biz fukara adamlarız, bizden ne istiyorsunuz? Devletin tüfeği mi yok, dört tanesini satsın askerine ne lâzımsa alsın!

Bir arkadaşımdan da şu hikâyeyi dinlemiştim:

Dersimde Kutu deresinde bir köye giden tahsil memuruna bir adam der ki:

– Padişah ne bilir ki Dersim’de bir Kutu deresi vardır. O derede filan köy var, köyde de bir Haso var; Haso’nun da dört keçisi var. Bu kötülükleri hep siz yapıyorsunuz. Devleti, çok zengin ve çok kuvvetli bir aşiret ağası zanneder. Valiler, kumandanlar da daha küçük bir aşiret reisi gibidir. Oldukça, aklı başında, dünyayı anlamış zannettiğim birçok kimseler gelir, benden tüfek isterlerdi ve:

– Bir tüfekten ne çıkar ki? Senin o kadar tüfeğin var, bir tane de noksan olsun, derlerdi.

Bir siyaseti mahsusa (özel politika) takibedilmiş olmamakla beraber, şekavet 315, 316 ve 317 senelerinde pek ziyade şiddet kesbetmişti. Evvelâ Bako denilen bir şerir türemişti. Sonra Keçel Uşağı aşiretinden Püsküllü

oğlu çıkmış ve senelerce ortalığı kasup kavurmuştu. Bunların jandarma kuvvetiyle tenkilleri mümkün olamadı. Üzerilerine asker göndermek mecburiyeti hasıl oldu. (Püsküllü oğulları, 326 senesinde Keştim karyesinden İsmail ağanın yardımiyle, Çarikli aşiretinden Pohu Mehmet tarafından katledilmişlerdir.)

Bu şekavet az kalsın, haricî (dış) bir gaile doğuruyordu: Bir Rus konsolosu Dersim cihetinden Erzincan'a gelmekte idi. Aşgirik köyü civarında eşkıyanın tecavüzüne maruz kalarak, eşyası gasp ve garet olundu. Hukûmet bu eşyanın istirdadiyle (geri alınarak) sahibine iadesi için pek çok gayretler sarfetti ise de, müsbet bir netice almak mümkün olamamıştı. Nihayet miralay (binbaşı) Salih Bey, kumandasıyle Erzincan'dan mühim bir müfrezei askeriye çıkarılarak Plümer kazasının Danzig nahiyesine gönderildi. Salih Bey eşkıyayı tenkile (sindirmeye) muvaffak olduysa da şakavetin tamamıyle izale edilmiş olamaması ileride yine gaileler zuhuruna meydan bırakmıştır.

Nitekim 324 senesinde Neşet Paşa, 326 senesinde İbrahim Paşa kumandasında bir kuvvei tedibiye (bastırıp uslandırma gücüyle) izamiyle Dersimlilerin dairei itaata (itaat çemberine) alınmaları icap etmiştir. 332 senesinde Rus ordusuyla Kiğı cephesinde birleşerek Türk ordusunu vurmak istedilerse de muvaffak olamadılar; yalnız Keşiş dağı mıntıkasında Türk kıtaatına taarruz ettiler ve Ceferli'ler ihtiyat zabit mektebi talebesinden mürekkep kıtayı ateşe tutarak, istikbalin birçok güzidelerini şehit ve vatanı bu kahramanların hizmetinden mahrum eylediler.

Türkün büyük halâskârına (kurtarıcısına) bile suikast etmek isteyenler bulunmuştu. Keyfiyeti ulu Gazi'nin ağzından dinleyiniz:

"Erzincan'dan garba hareket ettiğimiz günün sabahı, Erzincan boğazı methaline (girişine) gelir gelmez, bazı jandarma neferlerinin ve zabitlerinin, heyecanlı ve mütelaşi (telaşlı) bir tarzda, otomobillerimizi tevfik (durdurduklarını) ettiklerini gördük.

Vaziyeti izah ettiler. (Dersim Kürtleri, boğazı tutmuşlardır. Tehlike var. Geçilemez.) Bir zabit, merkeze kuvvet gönderilmesini yazmış, o kuvvet gelince, tertibat alacak. Hücum edecek, bu eşkıyayı tardedecek (kovacak) ve yolu açacak imiş… Pek iyi amma, bu eşkıyanın kuvveti nedir? Neresini,

nasıl tutmuş? Ne kadar kuvvet ve ne vakit gelecek? Bu muammalar (bilmeceler) halledilinceye kadar, Erzincan’a geri dönmek ve kim bilir ne kadar günler beklemek lâzım!. Bizim ise işimiz pek acele idi. Ben, Erzurum ile Sıvas arasındaki mesafeyi mutat (aşılmış) zamanda kat’edip muayyen günde Sıvas’ta bulunamazsam, şurada veya burada şu veya bu sebeple tevakkuf ettiğim (durduğum) Sıvas’ta ve her tarafta şayi olursa (duyulursa), panik başlayabilir, işler altüst olabilirdi. O halde karar? Tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka çaremiz de yok idi. Yalnız ufak bir tertip almağı muvafık buldum… Hulâsa, yürüdük, boğazı geçtik.” (Atatürk, Nutuk, s. 62-63)

Gazi hazretleri o zaman boğazın tutulduğuna de esasen kani olmamış idi amma, eşkıyanın boğazda beklemiş oldukları şimdi bile musırran (ısrarla) söylenmektedir.

341’de (1924) melânetleriyle meşhur Şeyh Sait isyan etmişti. İstiklâl davasıyle memleketin huzur ve sukûnetini kaçıran bu mel’un serpintileri Kiğı’ya kadar gelmiş; fakat Erzincan vilâyetine bulaşamamıştı. 337 (1919-20) senesinde zuhura gelen Zara-Ümraniye irticasının tafsilâtı evvelce görülmüştü. 1926’da Tatvan hadisesi vukua geldi, hükûmet bu isyanı da silâh kuvvetiyle bastırdı. Dersim’de Koç Uşağı aşireti yine bu esnada isyan etmişti. Yedinci ve sekizinci kolordulardan aldığı kuvvetlerle, Mirliva Mustafa Paşa bu aşiret üzerine giderek hükümetin teklifatını kabul etmek istemeyen bağîleri (melunları) cezalandırdı. 1930’da günden güne vehamet kesbeden, gitgide tahammül olunmaz bir şekle giren Ağrı hadisatı vukua (olayı meydana) geldi. Hıyanet oyunlarının en mel’unanesi (lanetlisi) burada oynanıyordu.

Cumhuriyet Hükûmeti Türk’ün kuvvetine iman etmek istemiyen, Türk’ün rahat ve tefeyyüzüne (aydınlanmasına) mani olmak için, ecnebî parasile, her şenaatı irtikâp eden ussatı (her kötülüğü yapan asileri) bir daha bellerini doğrultamıyacak bir şiddetle tepeledi, güzel yurdun o parçasını mülevves ve murdar (kirli-pis) vücutlardan temizledi.

Hükûmetin her gaileli zamanını, her sıkıntılı devresini habasetlerini (kurnazlık ve sinsilik) icraya vesile addeden Kürtler, Ağrı hadisatını da o kabilden sanarak, Kol tabir ettikleri on beşer, yirmişer kişilik çetelerle Erzincan ve havalisinde mütevali bir şekavet (sürekli bir eşkıyalık) icrasına

başlamışlar; hükûmeti de tanımaz olmuşlardı. Bu kudurmuş eşkıyalığın, daha doğrusu bu müthiş musibetin izalesi (yok edilmesi), hükûmet otoritesinin temini zaruret halini almıştı. Yukarda tafsil olunduğu vecih üzere bu kere de eşkıya tedibolundu.

Hulâsa: Türk hakimiyeti altına girdikleri gündenberi aşiretler, kâh birbirleriyle çarpışarak, kâh şekavet ederek; muhataralı (tehlikeli) ve sıkıntılı zamanlarda envaı vesile (çeşitli yol) ve bahanelerle isyan bayrağını kaldırarak; fakat hiçbir vakıt müttehit (birleşik) bir kütle halinde hareket etmiyerek; millî birliği ihlâletmek, daima mefharet (övünç) destanlarıyle süslenen Türk vatanını düşmanlara çiğnettirmek ve parçalatmak teşebbüsünde bulunmuşlar. Fakat bu namerdena hareketlerinin daima akim bırakıldığını, ihanetle vatana karşı sadakat ve merbutiyetin (bağlılık) musademesinde, aslan Türkün şehametle muzaffer olduğunu görmüşlerdir.

A- Meşrutiyetten Evvelki ve Sonraki Harekât

Derebeyliğin en fena şeklini yaşatan Dersim Kürtleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir devrinde tamamiyle ve kelimenin bütün manasiyle, tedip edilmemişlerdi. Yaptıkları daima yanlarına kâr kalmış olduğu için, şımarıklıkları mütezayiden (giderek) artıyor, şekavetleri (eşkıyalık) isyan şekline giriyor ve bundan daima diğer unsurlar zarar görüyordu.

Bir aralık hukûmet rüesanın (elebaşı) en azılılarını, Yemen ve Basra gibi uzak mahallere nefyü tağrip (sürgün) suretile, muvakkat (geçici) bir sükûn tesis edebilmişti. 93 (1878 Osmanlı-Rus Savaşı -F.B.) senesine kadar devam eden bu devre esnasında, hiç olmazsa, mukannen (yasal) vergilerin bir miktarı tahsil edilebilmiş, fakat asker almağa muvaffak olunamamıştı. 1393'de Rusya ile yapılan muharebe, malûm olduğu üzere, idareyi zaafa düşürmüştü. Dersimliler yine ayaklanmışlardı. Reisleri af ve itlâk olunursa (serbest bırakılırsa) silâhlarını Rus ordusu aleyhine istimal edeceklerini (kullanacaklarını); aksi takdirde hükûmete asi olacaklarını söylüyorlardı. Bu dırıltılar nazarı itibare alındı, ve menfi (sürgün) reislerin sağ kalanları af ile memleketlerine iade olundu.

“Kurt tüyünü değiştirir, huyunu değiştirmez” derler. Bunlar Dersim’e avdet edince, iclâları (sürgünleri) bir zulüm imiş gibi, intikam almağa kalkıştılar; şekavet eskisinden fazla bir vücut ve şiddet aldı. Rütbei balâ ricalinden (yüksek rütbeli görevli) Ali Şefik Bey namında bir zatın riyaseti (başkanlığı) altında bir ıslâhat heyeti Dersim’e gönderildi. Bu heyet, muntazam olan ıslâhata bedel, suistimaller yaparak ümitleri kırdığı için dördüncü ordu müşirinin iş’arı (bildirimi) üzerine, vazifesine hitam (son) verildi.

Islâhatın icrasına müşarileyh (adı geçen) Müşür Paşa memur kılınmıştı. Marazı (hastalığı) teşhis ettiği zannolunan Müşür Paşa, bunun tedavisiyle uğraşacak yerde, selefinin mesavisine iştirak ve imtisal yolunu tuttu (kendisinden öncekinin yaptıklarına katıldı). Tuğyan (zulüm), şekavet devam etmekte ve Erzurum, Mamuretülaziz, Elazığ, Malatya, Erzincan havalisi yine mağdur, yine perişan olmakta idi. Şikâyetler tevali ediyor (peşisıra sürüyor), lâkin hiçbir semere görülmüyordu. Kış mevsiminin yaklaşmasiyle, şekavet yapmak imkânı münselip olunca, halkın feryat ve şikâyeti tabiatiyle kesiliyor ve hükûmet bunu fırsat bilerek Dersim’in ciddi ve esaslı ıslâhı çaresini, ya gaflet yahut tegafülü hasebiyle (görmezlikten gelmek) hep atiye (gelecek) bırakıyor. Sonra eşkıyalık tekrar baş gösterince hey’etler, müfrezeler göndererek yine muvakkat bir sükûn istihsaline (teminine) çalışıyordu. 322 nihayetine kadar ahval bu minval üzere devam etti. 323 senesi Mayısında havalar açılıp dağlar ve dereler geçit verince, muti (uysal) ahaliye karşı taarruz ve tecavüz tekrar başladı. Kızılkilise Nazımiye’nin Kureyşanlı aşiretinden Ali Çavuş namındaki şerir, 200 kadar avenesile (yardımcısıyla) Kiğı köylerine, Hozat’ın Koç Uşağı, Şam Uşağı ve Reşik namlarındaki üç aşireti de Kemah, Çemişkezek köylerine musallat olmuşlar; eşya ve hayvanlarını talân, köylerini ihrak (yakma) müdafaada bulunanları da katleylemişlerdi.

Ahali, bu zulüm taeddiden (saldırganlıktan) şiddetle şikâyete başladı. Nihayet hükûmet, diğer aşiretlere de ibret için, bu üç aşiretin tedibine (tepelenmesine) karar verdi ve tedibata Harput redif livası (ihtiyat alayı) kumandanı Neşet Paşa’yı memur eyledi. Neşet Paşa topladığı kuvvetle, Hozat’tan hareket ederek bu üç aşireti ve aşair (aşiretler) adedine tebean (uyarak) bunlara yardım eden Karaballı ve Ferhat Uşağı aşiretlerini Ali Boğazı ve Dağarderesi etrafındaki sarp kayalıklara ve mağaralara

sığınmağa mecbur etti. Bu sıralarda, mevsim icabı olarak, fasılasız kar yağmış ve yollar, geçitler kapanmağa başlamıştı. Harekât ise az kuvvetle ve hazırlıksız yapılmıştı. Mesken ve erzak tedariki mümkün olmadığı gibi, üç aşiret de tedip yani maksat istihsâl edilmişti. Onun için asker Hozat'a avdet etti ve Neşet Paşa, Dersim kumandanı olarak, Hozat'ta kaldı.

323 (1907) senesi sonlarında şayanı dikkat haberler tereşşüha (yayılmaya) başladı: Dersim aşiretlerinin, tedip edilmiş olan üç aşiretin intikamını almak üzere, ittifaka çalıştıkları ve Ermeniler vasıtasiyle hariçten silah tedarik etmekte oldukları istihbar edildi. Hükûmet gözünü açtı. İttifak husule gelmeden (gerçekleşmeden) umumi bir kıyam (başkaldırı) vuku bulmadan evvel tedip kararını verdi. Lâzım gelen tedbirler alınmağa başlandı. Tedibata yine Neşet Paşa memur edildi. 324 senesi Nisan ortalarında Koç Uşağı aşireti etrafa tecavüzlere başladı. Mayıs iptidalarında (başlarında) Karaballı aşiret reisi Mehmet'in evinde toplanarak hükûmete isyan etmeğe karar verdiler.

Hükûmet istihzarat (hazırlık) ile meşgul iken, vukuat tevali ediyordu (olay sürüyordu). Askeri müteahhidin Hozat ile Soğuksu arasında katırlarının gasbı, postaya taarruz, Şavlak köy jandarma karakoluna yapılan baskın, Çemizkezek kasabasının üç mahallesine ait mevaşinin (küçükbaş hayvan) talân edilmesi, takip müfrezesiyle müsademe (çatışma) bütün bunlar birer isyan emaresiydi. Bir taraftan da adamlar dolaşıyor, henüz muvafakatları (onayları) alınmamış aşiretleri isyan için ittifaka çalışıyor ve toplanma yerlerine erzak iddihar (yığınak yapma, depolama) ediliyordu.

Bir aralık iddihar edilen (toplanan) erzak müsadere (el koyma) ve tebdili kıyafetle dolaşanlardan biri tevkif ve Dersim'e erzak idhali (sokulması) büsbütün menolundu. Bu tedbirler birer darbe idi. Kürtler korktular; fakat korkularını göstermemek için, bir ültimatomla hükûmeti bu tedbirlere müracaattan sarfınazar ettirmek (başvurmaktan alıkoymak), yani korkutmak istediler.

Kuvvet celbi (getirtilmesi), rediflere muktazı (birliklere gerekli) paranın tedariki zaman mes'elesiydi. Dersim'deki kuvvetler küçük müfrezelere ayrılmış oldukları için, aşiretlere karşı serî (hızlı) hareketler yapılamıyordu. 20 Mayıs'ta iki bin kadar asi Lâçin Uşağı'nın merkezi olan (Kakper) müfrezesine taarruz ederek, askerin bulunduğu binayı işgal ettiler, efradı

çırılçıplak soydular. Hozat-Ovacık telgraf hattını tamir etmekte olan telgraf müfettişini ve maiyetini ayni suretle soyarak telgraf malzemesini de aldılar. Ayni günde Çemişkezeği tazyik (sıkıştırma), ve Dersim'in mühim geçitlerinden olan (Pertek Sefinesi) mevkiini işgal ve telgraf hatlarını tahrip etmişlerdi.

Bu tahribat sebebile, etraftan vaktında haber alınamıyordu. Ancak, sureti mahsusada adamlar gönderilerek, ceryan eden ahval hakkında cüzî malûmat alınabiliyordu. Bu habere göre asiler Ovacık kışlasını abluka etmişler, kışlaya gelen suyu kesmişlerdi. Bunun üzerine Ovacık'a 25'inci alayın ikinci taburu da Tercan üzerinden Plümer'e gönderildi.

Keltik ve Gümüşhane'de hazır bulunan redif taburlariyle (ihtiyat askerleri) Erzurum'da silâh taburları ve silâh altına alınmaları emredilmiş olan diğer redif taburları erzak ve nakliye paraları verilmediğinden hareket edemiyorlardı. Yalnız Dıyarıbekir'den iki tabur yola çıkarıldı ve Erzincan'dan da, iki topla kuvvetlendirilen diğer iki tabur 31 Mayıs'ta Ovacık'a yetişerek asilerin ablukasını yardı ve burada bulunan askerle birleşti. Dıyarıbekir'den hareket etmiş olan iki tabur 2 Haziran sabahı Hozat istikametinde yürüyüşe geçti. Yedi yüz kadar asi Hozat'a altı saat mesafedeki Cevizlik mevkiinden itibaren, birbiri ardınca üç hat olmak üzere, birçok tepeleri tutmuşlardı. Bugün alessabah (sabahtan) başlıyan müsademe (çatışma) akşama kadar devam etti, asiler püskürtüldü, tuttukları hat işgal edildi. Ertesi gün de asilerle müsademeye devam olundu, mevzileri işgal edildi ve asker (Hozat)a girdi.

Hozat'ta toplanan kuvvetle Elaziz yolu açıldığı, telgraf hattı tamir olunduğu gibi, Ovacık yolunun açılmasına da teşebbüs edildi. Fakat asilerin miktarı on bini bulmuştu, adeta bir ordu ile harbediliyordu. Bütün bu haşeratı tenkil etmek mümkün olamadı ve Ovacık yolu açılamadı. Âsîler kudurmuştular. Çeteler halinde civar kazalara Dersim'deki mutî (uslu) köylere tasallut eyliyorlar (zorbalık yapıyorlar), mallarını yağma ediyorlar, masumları öldürüyorlardı. Bu vaziyet karşısında silâh altına alınan ve alınmakta olan taburların erzak, yem ve hayvan noksanlarına ve hatta çıplaklıklarına bakılmayarak hareketlerine emir verildi. 15 Haziran'dan itibaren taburlar, mahallerinden Dersim istikametine harekete başladılar ve 7 Temmuz'da Dersim içinde redif ve nizamiyeden mürekkep (ihtiyat ve düzenli

birliklerden oluşan) 26 tabur askerle Cıbranlı aşiretine mensup süvari alayı ile iki dağ topundan ve bir buçuk dağ bataryasından ibaret bir kuvvet toplandı. Bu kuvvetlerin başında Neşet ve Atıf Paşa bulunmakta idi.

Kürtler, bu mehabet karşısında mutavaattan (gönüllü boyun eğme) başka çare görememişlerdi. Abbas, Bahtiyar, Karaballı, Ferhat Uşağı reisleri dehalet ettiler, diğer aşiretleri de dehalet ettireceklerini, Necami köyünde kendilerile görüşen hey’eti mahsusaya söylediler.

Hükûmetçe bir beyanname neşrolundu. Elebaşlardan Kankozade Mehmet, Diyapzade Süleyman ve Veli ve Zeynuzade Miçi dehalet ettiler. Fakat Koç Uşağı, Şam Uşağı, Resik aşiretleri isyanda mütemerrit kaldılar (direndiler). Bunlar üzerine hareketler yapıldı.

Plümer kolu ilk günü Danzig ve civarındaki asileri tart (kovma) ve Danzig ile civar tepeleri işgal ve çetin muharebeler yapa yapa asileri tenkil (tepeledi) etti. Artık tutunamıyacaklarını ve fazla miktarda telefat (kayıp) verdiklerini gören eşkıya, nihayet dehalet etmişlerdi. Bu kol 28 Temmuz’da Danzig ve Harsı’dan iki istikamette ayrılarak, şiddetle mukavette bulunan asileri Kuzuçan’ın müntehayi (yakın) hududu sayılan Aşgirik sırtlarına atmıştı. Bir gün sonradan bir çevirme hareketile ve şiddetli muharebeler neticesinde kaçmağa mecbur oldular. Lolanlı, Bal Uşağı, Keçel Uşağı aşiretleri dehalet ettiler; yalnız Haydaran’lılar dehalet etmiyerek hâlâ isyanda mütemerrit kaldılar (direndiler). Ovacık ve Hozat’taki kuvvetler de, muharebeler yapa yapa asileri, dağınık bir surette, firare mecbur ettiler. Takibatın şiddet ve ciddiyeti karşısında Ferhat ve Lâçin Uşağı aşiretleri de dehalet edip silâhları ve askerden aldıkları silâhlarla telgraf malzemesini getirmek üzere serbest bırakıldılar.

Bu sırada harbiye nezaretinin (Savunma Bakanlığı) iş’arı (izni) üzerine bir beyanname neşrolundu. Meşrutiyetin ilân edildiği ve kan dökmenin muvafık olamıyacağı ilân edildi. Bahtiyar, Kırgan, Karaballı, Aşağı Abbas, Ferhat, Lâçin Uşağı aşiretleri de bunun üzerine dehalet ettiler. Yalnız bir kısım aşiretler isyan halinde kalmışlardı. Tedip kuvvetleri önünden etrafa kaçmağa muvaffak olan bu aşiretlerle, Ovacık taraflarında henüz tedip edilemeyen Arslan, Beyit ve Maksut Uşağı aşiretleri tecavüzlerine devam ediyorlardı. Neşet Paşa nihayet bunları da, yalnız köylerini müdafaa edebilecek bir hale koydu, yani bu mıntıkada da kısmen tedip yapıldı.

Fakat asker yorgun, tedariksiz ve hemen çıplak denilecek şekilde giyimsizdi. Hastalık da baş göstermişti. Bu bitap (yorgun) efrada birkaç gün istirahat vermek, intizamı iade etmek, iaşeyi (yiyecek) temin eylemek lâzımdı. Neşet Paşa bu maksatla kuvvetlerini Şençak dağına ve Plümer civarına topladı.

Kıtaların çekildiğini gören, eşkıyanın senelerden beri devam eden tecavüzlerinden gözü yılan ahali; "Tedip yapılmamıştır" tarzında türlü türlü şekillerde şikâyetler yapmağa ve nihayet Neşet Paşa'ya irtikâp (zimmetine para geçirme) lekesini sürecek kadar ileri vararak Babıâliye, Dahiliye ve Harbiye nezaretlerine telgraflar yağdırmaya başladılar.

Dersim'e bu kadar kuvvet sevk ve masraf ihtiyar edildiği halde, tedip yapılmamasındaki sebebi araştırmak ve mesulünü (sorumlusunu) meydana çıkarmak için, Meşrutiyetin ilâniyle rütbesi iade olunan, ferik (tümgeneral) Ali Paşa ile Şûrayı Devlet (Danıştay) azasından Mustafa Bey'in gönderileceği ve vürudunda (varışında) kumandayı Ali Paşa'nın alacağı İstanbul'dan bildirildi.

Meşrutiyetin ilâniyle, her tarafta vukua gelen taşkınlık, tedip kuvvetlerinde de asarını (etkisini) gösterdi. Birçok taburlar ve bilhassa Plümer cihetindekiler terhis ve istibdallerini (yerlerinin değişimi) istemek suretiyle ayaklandılar. Vahim ve çirkin haller zuhuru muhtemeldi; hareket mevsimi de zaten geçmek üzere idi. Dördüncü ordu kumandanı, bunlara mahal kalmaması için, rediflerin ve müddetlerini ikmal eden nizamiye efradının (düzenli birlikler) terhislerini harbiye nezaretine arz ve mütebaki (geri kalan) kuvvetler, hükûmetçe Dersim hakkında verilecek karara intizaren (beklerken) garnizonlarına iade edildiler. Kıtalar avdet etmekte iken, Ali Paşa Heyeti Dersim'e geldi. Heyetçe yapılan tahkikat neticesinde Neşet Paşa'nın hareketlerinin doğruluğu ve bundan daha fazlasına imkân bulunmadığı kanaatı husule gelerek, Harbiye nezaretine ona göre malûmat verildi.

Hey'et Teşrinievvelde (Ekim) İstanbul'a dönmüştü. Raporunda Dersim'in tedibile birlikte ıslâhatın da icrası icabeylediğini uzun uzadıya beyan ve bu ezeli hakikatı, bütün bedahetiyle (açıklığıyla) bir kere daha tasrih eylemiştir (belirtmiştir).

324 senesi haricî gailelerin (dış olaylar) de tevali ettiği senedir: Bulgaristan (22 Eylül 1908) ilânı istiklâl etmiş, Avusturya, Bosna ve Herseği (6 Teşrinievvel 1908) ilhak eylemişti. Dahilde de yer yer taşkınlıklar devam ediyordu. Sükûnete ihtiyaç vardı. Bu sebeplerle Dersim harekâtına nihayet verilmişti.

Erzincan tarihinde ehemmiyetle kayde şayan bir hadiseyi de, kronoloji itibarıyle, burada zikr ve beyan etmeden geçemiyeceğim:

İkinci Abdülhamid'in istibdadını iadeye çalışan ve 31 Mart Vakası denilen ihtilâl ile, milleti temelinden sarsacak mahiyette olan hainane fesadı ika eden bazı kimseler, Erzincan'daki garnizona da giderek efradı zehirlemişlerdi. Bir "Şeriat isteriz" avazesi burada da yükselmişti. Politikacılık, gizliden gizliye işlemekte olan fesat komitasının tesiratını görmeğe mani olmuş, efrat, şimdi tayyare meydanı olan çayırda toplanmıştı. Feci bir hadisenin vukuuna anbean intizar ediliyordu (her an bekleniyordu). Fakat Müşir İbrahim Paşa ile erkânıharp (Genelkurmay) yüzbaşılarından Kemal Bey'in (şimdi Berlin sefiri Kemaleddin Sami Paşa) her türlü tehlikeyi göze alarak, kıtaat arasına girmeleri; nihayet din ve şeriatın müemmen (güvencede) olduğuna, düşman iğfalatına (çekici sözler) kapılmanın devlet ve milletçe felâketi intaç edeceğine (doğuracağına) askeri ikna etmeleri isyan ateşinin nefretini kazanmış olan redif fırkası erkânıharbi Filibeli kaymakam İsmail Hakkı Bey'e tecdidi iman (iman tazeletme) ve nikâh ettirilmişti.

Müşir (mareşal) İbrahim Paşa, bu esnada Erzurum kıtaatı kumandanı olup, hey'eti umumîyesi irtica taraftarlarına iltihak etmiş ve yalnız kendisine münkat (bağlı) kalmış olan askeri, mektepli zabitleri içlerinden tart (kovma) ve Bayburt'a teb'it (uzaklaştırma) etmekten menneylemediği için, Arapkirli Yusuf Paşa'yı Erzincan'a celp ve mahfuzan İstanbul'a sevk eylemiştir.

Ferik Ali Paşa ile Mustafa Bey İstanbul'a dönüp raporlarını verdikten sonra, hükûmetçe Dersim hakkında tatbiki lâzımgelen tedbirler düşünülmekte ve bu hususta dördüncü ordu kumandanı ile valiler ve payitaht arasında muhabereler ceryan etmekte iken, ahali feryat ve şikâyetlerine devam ediyorlardı. Mes'ele Meclisi Meb'usan'da müzakere edilerek, Dersim'de evvelâ tedip sonra ıslâhat icrasına karar verildi.

Müşir İbrahim Paşa, 325 senesi Martı'nda dördüncü ordu kumandanlığına tayin edilmiş, vazifesine başlamıştı. Müşarileyhin fikri ve umum erkânı harbiyenin tasvibiyle, muallem (eğitimli) ve her şeyi mükemmel, dolgun mevcutlu dokuz piyade taburiyle iki batarya top, bir süvari bölüğü ve bir muhabere takımından mürekkep bir kuvvetin tedip işine kâfi geleceği kararlaştırıldı. Erzincan'daki yedinci ve sekizinci nişancı taburlarıyle diğer iki tabur ve Erzurum, Muş, Hozat ve Kızılkilise, Nazımiye'de bulunan kıtalardan beş tabur intihap edildi (seçildi). Mevcutlarının dolgun olması için de, ihtiyat efradının celbine emir verildi. Fakat ayni zamanda, terhis emri verilmek suretiyle taburların mevcudu azaltıldığı gibi, erzak, yem ve hayvan satın almak için sarfına lüzum hasıl olan para meselesi heyhat!.. Her zaman olduğu gibi uzun muhabereleri mucip oldu (mücadelelerin verilmesini gerekli kıldı).

30 Haziran'da Kiğı'daki taburun Plümer'e, Diyarbekir ve Harput'taki taburların Dersim'e hareketleri emredildi. İbrahim Paşa da 20 Temmuz 325 Pazartesi günü, Erzincan'dan mürettep kuvvetleri (düzenli oluşturulmuş birlikte) bizzat kendi kumandasına alarak –Erzincan mutasarrıfı Şefik Bey de beraber olduğu halde, Sultan Seydi istikametiyle Dersim'e hareket ettiler. 22 Temmuz'da Ovacık kazasının Hopik köyüne gelerek ordugâh kurdu; diğer taburlar da kendilerine verilen istikametlerde Dersim içerisine girdiler.

İbrahim Paşa işi siyasetle halletmek istiyordu. Aşiret reislerine ordugâha gelmeleri için haberler gönderdi. O civarda bulunan otuz beş kadar aşiret reisi geldi. Paşa 26 Temmuz'da umumî bir ziyafet tertip etti. "Ağalar, bu gece Dersim'in taliinin (talihinin) açıldığı bir gece olacak, yurdumuz fesat ve şekavetten artık kurtulacak…" Mealinde bir nutuk söyledi. Aşiret reisleri arasında sözüne çok itibar edilen Seyit Kasım namında kurnaz bir ihtiyar vardı. Paşa'nın nutkuna mukabeleten dedi ki: "Bizim için yeni bir gün doğdu; bu, bir ihsanı hüdadır (Tanrı lütfudur); bunun kadrini bilmeliyiz. Ağalar, beni dinleyiniz! Ne zamana kadar şekavetle yaşıyacağız? Bugünden itibaren o lekeyi kabul etmemeliyiz. İnşallâh, bundan böyle aramızdan adavet (düşmanlık) kalkar adalet girer…"

Rüesa (aşiret reisleri) mütehassis oldular (yahut öyle göründüler!). Hükûmetin her emrine ve her bir teklifine itaata hazır olduklarını söylediler

ve dehalet ettiler. Sözlerinde duracaklarına, hukûmete muhalefette bulunacaklara karşı, hükûmetle birlikte hareket edeceklerine dair –aşiret adetince?– yeminler ettiler. Ağustos'un on beşine kadar Haydaranlı ile civarındaki bazı aşiretlerden maada (başka) bütün Dersim aşiretleri hükûmetin tekliflerine mutavaat (boyun eğme) ve silahlarını muayyen mühlet zarfında hükûmete teslime muvafakat ettiler. Salıverildiler. Haydaranlı ve Demenanlı aşiretleri itaatsizliklerinde inat ediyorlardı. Bunları tedip ile yola getirmek için, İbrahim Paşa karargâhı ve maiyetindeki kıtalar, Plümer'in dört saat cenubunda kâin Pancıras köyü civarına geldiler. Paşa ordugâhını burada tesis etti. Dağınık kuvvetler de buraya celbolunduktan sonra, Demenanlı ve Haydaranlı aşiretlerine adamlar gönderilerek, itaat etmezlerse tedip olunacakları son defa olarak ihtar edildi.

Bunlar mevkilerinin sarp ve geçilmez derecede arızalı olmasına ve cesaretlerine güveniyorlardı. İtaatsizlikte ısrar ve inat ettiler. 25 Ağustos'ta mühimce bir kuvvet harekete geçmeğe mecbur olarak, Haydaranlı aşireti arazisine girdi. İtaat eylemeleri tekrar teklif olundu. Onlar bu teklifi ret ve silah ile mukabele eylediler. Asker taarruza geçti. Beş saat içinde bu dağî ve bağî (dağdaki ve ovadaki) aşiret tarümar edildi. İki gün sonra idi ki çoluk çocuk, erkek kadın perişan bir kafile ordugâha geliyordu. Bu sefalet ve süfliyet (aşağılık) sürüsü, Haydaranlı aşiretinin bakiyesi idi. Bu aç ve çıplak sürüye, ordugâhta bulunan eşya ve hayvanat tamamiyle tevzi olundu (dağıtıldı) ve lâzımgelen nasihatlar tekrar edilerek cümlesi geri gönderildi.

İşte bugün, rahmeti hakka kavuşan Müşir İbrahim Paşa'nın idare ettiği ve şimdi yüksek rütbeler ihrazetmiş (kazanmış) olan erkânı harbiye yüzbaşılarından Fahri (Birinci ferik Fahrettin Paşa) ve Basri (Mirliva Basri Paşa) ve Erkânıharp binbaşısı Ali Rıza (elyevm mütekait) beylerin filen iştirak eyledikleri bu tedibat da, 28 Ağustos Cuma günü bu minval üzere hitam (son) bularak, kuvayi tedibiye (sindirip uslandırma kuvveti) Plümer'e ve 2 Eylül Çarşamba günü Erzincan'a döndüler. İhtiyat efradı terhis ve nizamiye kıtaları yerlerine iade edilerek bu suretle 325 senesi (1909) tedibine nihayet verilmiştir.

B- Büyük Harp'te Dersim

Garbî Dersim, büyük Harp’te ehemmiyetli bir isyan yapmadı. Şarkî Dersim’de, Nazımiye ve Kızılkilise mıntıkalarında 27 Mart 332’de, 2-3 bin kişilik müsellâh (silahlı) bir isyan grubu Nazımiye, Mazkirt hükûmet konaklarını yakarak, Çarşancak ve Pertek’in birçok köylerini yakarak, memurlarını hapis ve darbederek bütün o havaliye hâkim olmağa başladılar; Elâziz’e doğru uzanmağa koyuldular.

Üçüncü ordu kumandanlığı bu isyanı bastırmağa; orduyu takviyeye gelen on üçüncü fırka ile on birinci kolordu kumandan vekili miralay Galatalı Şevket Bey’i memur etti. 23 Nisan 332 de Nazımiye Kızılkilise şimal ve cenuptan sarkan fırka kuvvetleri tarafından işgal edildi; ve bütün şarkî Dersim taranarak (Kureyşan, Şeyhan, Karsan, Haydaran, Yusufan, Alan) aşair ve kabaili (aşiret ve kabileler) itaat dairesine irca edilerek (yeniden itaat altına alınarak), tekmil kuvvet Nazımiye’de toplanmış ve oradan itibaren Fem’e doğru ilerlenerek hareket bitirilmiş oldu.

Nazımiye’de bırakılmış olan Erzurum seyyar jandarma taburu da, asayişin takerrürü hasebiyle 27 Mayıs 332’de Çapakçur’a sevk edilmiş ve Dersim’de Rusların işgaline ve hatta harbin sonuna kadar ehemmiyetli bir hadise olmamıştır. (Harp Tarihi Encümeni Notları’ndan aynen aktarma)

C- İstiklâl Harbi Esnasında

Millî Mücadele esnasında Erzincan vilâyetinde hükûmete karşı bir isyan zuhur etmemiştir. Ancak vilâyete mücavir (komşu) olan Sıvas vilâyetinin Zara kazasının Ümraniye nahiyesinde Koçgiri aşireti tarafından yapılan isyan, Erzincan kazalarına kadar sirayetini tevsi (genişletip) edip: Kemah, Kuruçay, Refahiye kazaları halkı bundan çok müteessir olmuşlardır; bu cihetle Ümraniye hadisesinden biraz mufassalca (ayrıntılı) bahsetmek zarurîdir. (Bu fasıldaki malumatı Harp Tarih Encümeni reisi mirliva Vehbi Paşa Hz. lerine medyunum/borçluyum. Şükran ve itminanlarımı kendilerine alenen arz eylerim.)

1- Hadiseden Evvelki Vaziyet

1334 (1918) senesi Teşrinisanisinde (Kasım'da) Osmanlı Devleti ile mütareke yaparak büyük Harp'e nihayet veren İtilaf Devletleri, mütareke ahkâmını (hükümlerini) suistimal etmişlerdi. Memleketimizin en mühim sevkulceyş (seferberlik) noktalarını peyderpey ve hilâfet ve saltanat makamı olan İstanbul'u da 16 Mart 1336 (1920) tarihinde işgal etmek suretiyle büyük bir darbe vurmuşlardı. Mütareke hududu dahilinde kalan vatan kısımlarında, tam manasiyle müstakim ve milletin hakimiyeti esnasında müstenit, yeni bir Türk devleti kurmak icabediyordu. Bir milleti yaşamak hakkından hiçbir kuvvetin mahrum edemiyeceğine kail olan (inanan) Mustafa Kemal, yeni Müessisler (kurucular) Meclisi teşkili için bütün milletin reyine müracaat ve İstanbul'da cebren kapatılan "Meclisi Meb'usan" azalarını da Ankara'ya davet eyledi.

Ecnebî işgalini kabul etmeyen millet, meb'uslarını Ankara'ya gönderdi. Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi, Türk milletinin beka ve istiklâlini müdafaa için lazımgelen kararları verdi; 23 Nisan 336'da (1920) ve milletin hâkimiyeti esasına müstenit yeni ve millî bir hükûmet kurdu. Türk milletinin bu azim ve iradesi karşısında İngilizler şaşırmışlardı. Emel ve arzularına hadim olan Damat Ferid'i, İstanbul'da iş başına getirdiler (5 Nisan 1336). Siyasette desiseyi (entrikayı) düstur ittihaz eden (prensip kabul eden), propagandada çok mahir olan, tahrik usullerini bilen hain Albiyon'a bir alet edercesine inen halife Vahidüddin ile, Damat Ferit hükûmeti vasıtasiyle ve nihayet Alemdar, Peyam, Serbesti gibi satın aldığı gazetelerle Türk milletini dağıtmak, Türk vatanını parçalamak istiyordu.

Bu caniyane plânı tatbik maksadiyle re'sikâre gelen (Başbakan olan) Damat Ferit, Ankara'da teşekkül eden milli hükûmete, düşmandan ziyade düşman kesilerek, İngilizlerin emir ve arzularını ifaya başladı. İlk işi, millî hükûmetin ve reisinin asi ve bâği (intikamcı) olduğu hakkındaki irade fetvaları neşretmek oldu. Bu suretle fikirleri teşvişe (yalan yoluyla karalama) çalıştı. "Anadolu fevkalâde müfettişliği" namile bir memuriyet ihdas ve bu makama sabık dördüncü ordu müşiri Zeki Paşa'yı tayin etti. Zeki Paşa selâhiyeti fevkalâdeyi haizdi (olağanüstü yetkililere sahipti). Vazifesi, Anadolu'daki millî kuvvetleri imha ve buna ait tedbirleri istikmal etmekten ibaret olacaktı.

Ferit “Kuvayi İnzibatiye” namiyle (bir fırka kuvvetinde) bir askeri kıta teşkil ve buna 1.200.000 lira para tahsis etti. Türkün vatana hizmet için verdiği paralar, kendisinin imhasına sarf ediliyordu. Ahmet Anzavur namında Çerkez “Umum Kuvayi Muhammediye” namını alan fırkanın başında “Umum Takip Kumandanı” oldu. Damat Ferit ile arasında geçen müzakereye göre, Anzavur, millî kuvvetlerin tedibi için Adapazarı ve havalisinde, 500 süvari ve 1500 piyadeden mürekkep (oluşan) bir kuvvet vücude getirecek; Ferit de bu kuvvetin iaşesini, maaşını, silâh ve cephane ve mühimmatını verecekti.

Damat Ferit hükûmeti bir taraftan İstanbul’da bu gibi menfi (olumsuz) teşekküller vücude getiriyor, millî hükûmeti imha için Kuvayi İnzibatiye Alayları’nı İzmit’e; Anzavur’u Adapazarı’na sevk ediyorken; diğer taraftan millî hükûmetin asi ve bâği olduğu hakkındaki irade ve fetvaları Alemdar ve Serbestî (gazeteleri) ile neşrettiriyor, külliyetli parayı hâmim birtakım vatansızları, hain ve müfsitleri de Düzce, Bolu, Hendek taraflarına ve Orta Anadolu’ya gönderiyordu. Müfsitlerin (fesat ve fitne çıkaranlar) propaganda teşkilâtı cenubî, şimalî ve orta Anadoluda faaliyete başladı.

O zaman “dini ve ananevî padişah ve halife taraftarlığı” halkın iliğine kadar işlemişti. Memleketin irfan (eğitim) seviyesi ise zaten malûm idi. İngilizler, her şeyden daha müessir ve daha mühim olan bu silâh ile büyük bir rol oynanacağına Ferid’i ikna etmişlerdi. Nitekim vakayi (olgular) bu fikri teyit etmiştir. Bu propağandalar yüzünden, şimalî Anadolu’da Düzce, Bolu, Hendek, Beypazarı taraflarında; Orta Anadolu’da Yenihan, Zile, Akdağ Madeni, Yozgat cihetlerinde ve hemen ayni tarihlerde Konya şehri ile cenup vilâyetlerinde, Urfa mülhakatından Viranşehir’inde millî hükûmet aleyhine müteaddit isyanlar vukua geldi.[19]

Ferit hükûmeti bu siyaseti sayesinde, bütün Müslümanların isyan ve halife tarafına iltihak edeceklerini zannediyor, isyanın, gitgide büyüyen bir çığ veya sel gibi, tevessü (genişleyerek) ederek Ankara’yı millî hükûmetin bu tarihî merkezini sukut ettireceği (düşüreceği), İngilizlerin emel ve arzuları tahakkuk eyliyeceği zehabında bulunuyordu. Plan hakikaten çok iyi tertip edilmiş idi. Çünkü millî kuvvetlerin merkezi olan Ankara şehri (Mayıs 1336’dan itibaren) şimalen Düzce, Bolu, Beypazarı asileri garben Adapazarı ve Geyve havalisinden Aznavur ve Kuvayi İnzibati Kıtaları;

cenuben Konya ve şarken Yenihan Zile, Maden, Yozgat asileri tarafından muhasara (kuşatılarak) olunacak ve muvaffakıyet halinde mel'unane maksatları husul bulacaktı.

Bereket versin ki hükûmet reisi Mustafa Kemal ve büyük erkânı harbiye (Genel Kurmay) heyetî vaziyeti tam vuzuhiyle (açıklığıyla) gördü; hal ve istikbali, İstanbul hükümetiyle müstevli (işgalci) itilafçıların âmalini (emellerini), vaktinden evvel anladı, keşfetti. İsyanlara çok büyük ehemmiyetle baktı ve cepheleri o an için ihmal ederek ayırabildiği kuvvetleri isyan mıntıkalarına gönderdi. İğtişaşlar (karışıklıklar) vaktü zamanında teskin ve itfa olundu (söndürülüp bastırıldı).

Fakat, cephenin bu suretle boş kalmasından bilistifade (yararlanan) Yunanlılar, 22 Haziran 1336'da ordularına taarruz emrini verdiler. Muhtelif koldan ve muhtelif istikametten ilerliyerek Bursa, Balıkesir, Salihli, Alaşehir, Nazilli vesaire gibi zengin ve mamur (gelişmiş) birçok şehir ve kasabalarımızı zaptettiler.

Anzavur belâsının definden, dahili isyanların teskininden ve Yunan taarruzunun tevkisinden sonra, millî hükûmetin idare makinesi muntazaman işlemeğe başladı.

İstanbulda Taalii İslâm Cemiyetinin (Kürdistan Teali Cemiyeti -F.B.) tahrik ve Zeynülâbidin'in teşvikiyle Teşrinievvel 336'da (Ekim) zuhur eden büyük Konya isyanı[20] tenkil olundu. Lâkin bu ayın sonuna doğru Çerkez Ethem namında sergerdenin (başıbozuk) vukuuna sebebiyet verdiği Gedis muharebesi muvaffakıyetsizliğimizle neticelendi, Kuvayi Seyyare kasten hiçbir iş görmedi. Bunun üzerine hükûmet muntazam kuvvetler vücude getirmeğe, millî kuvvetleri zaptu rapt altına almağa karar verdi. Gedis taraflarında bir kısım millî kuvvetlere kumanda etmekte olan Çerkez Ethem ile kardeşleri de, Ankara hükûmetine karşı isyan ettiler (Kânunuevvel - Aralık 336). Bittabi bunların da tenkillerine başlandı ve harekâtı elyevm (bugün) başvekil olan İsmet Paşa idare etti.

Yunanlılar, Ethem'in tenkili için, garp ve cenup ordularının büyük kısmının uzaklaştığını fark ettiler, bu fırsatı ganimet bilerek taarruza geçtiler. Tertip ve tasavvur ettikleri plânda muvaffak olsalardı, Eskişehir ve Afyon'u işgal ederek Anadolu demiryollarına hâkim olacaklardı; ve Türk ordusu

kendilerine teveccüh etse bile, bunu esir veya imha edecekleri zehabına (sanısına) düşmüşerdi. Çünkü Ethem’in kuvvetini binlerce süvariden mürekkep ve memleketin topoğrafyasına tamamiyle vakıf zannediyorlardı. Bu zehap (sanı) boşa çıktı. Türk ordusu hem Yunanlıları mağlup, hem de Ethem’in kuvvetlerini on gün gibi kısa müddet içinde tenkil eyledi.

İşte ne suretle vukua geldiğini aşağıda yazdığımız Ümraniye hadisesi böyle zaif, buhranlı bir zamanda yani Birinci İnönü Muharebesi ceryan etmekte iken zuhura geldi.

2- Hadisenin Mucip Olduğu Zararlar

Ümraniye hadisesi 1337 senesi iptidasında, Birinci İnönü Muharebesi esnasında başladı ve İkinci İnönü Muharebesi esnasında en şiddetli ve hâd devresine girdi. İsyan yüzünden, merkez ordusu birinci ve İkinci İnönü muharebelerine mühim askerî kıtalarımızı yetiştiremedi. Bu isyan ondördüncü süvari fırkasiyle on üçüncü süvari livasını (alayını), Gireson Millî Alayını, beşinci fıkradan bazı taburları, Erzincan müfrezesini, birçok kaza ve nahiye jandarmalariyle yerli milisleri kapsadı. Büyük kısmı süvari olan bu kıtalar, İkinci İnönü Muharebesine yetişmiş olsalardı, Yunanlıların rücati (gerilemesi) tam bir hezimete (bozguna) çevrilecekti. Buna mani olan Koçgiri isyanı faillerinin, İngilizlerin nüfuzu altında çalışan Kürt Teali Cemiyeti ve Yunan ordusu gibi vatan düşmanı olduklarına şüphe edilemez.

Bu aşireti isyana sevk ve imale (yönetip, yardım) eden reislerinde, eğer zerre kadar devlet ve vatan muhabbeti (sevgisi) olsaydı, bu kadar mühim kıtalatımızı, vaziyetin en buhranlı bir zamanında işgal etmek şöyle dursun, hükümete karşı kullandıkları silâhları ordumuzun saflarında düşmana çevirirler; vatana hiyanet değil, hizmet ederlerdi.

3- Koçgiri Aşireti Hakkında Malûmat

Koçgiri aşireti, Kürttür ve mezhepçe Alevidir. Yüz otuzbeş köy bu aşirete mensuptur. Zara’nın Ümraniye, Karacaviran, Bolucan, Beypınar vesair

köyleriyle Kangal kazasının Kavak nahiyesinde, Suşehri, Alucera, Kuruçay kazalarının Ümraniye ile hemhudut olan köylerinde otururlar. Dersimlilerle sıkı alâka ve münasebetleri vardır. Nüfusları onbin raddesinde (kadar) tahmin olunmaktadır; ellerindeki harp tüfeklerinin miktarı 2 bin kadardır. Ziraatle iştigal ederlerse de, cümlesi cahil olup vahşi bir surette yaşarlar. Ana dilleri Kürtçedir. Bulundukları arazi ziraate çok müsaittir; havası suyu iyi, ormanları çok, sığır ve keçi yetiştirmeğe ziyadesiyle elverişli, bu cihetle hâl ve vakıtları yarindedir.

Aşiret efradı işlerini kendi reisleriyle görmeğe alışmış ve imparatorluk devrinde hükûmet bu hale karşı seyirci kalmış olduğundan, hükûmet nüfuzu aşiret arasına girmemiştir. Aşiret başlıca: İbolar, Sarular, Zazalar, Palular, Kerteliler namında beş kabileye ayrılır ki; en kuvvetlisi İbolardır. Bu kabilenin reisi Koçgiri aşiretinin en nüfuzlusudur.

İsyanın zuhuru esnasında Koçgiri aşiretinin en ileri gelen reisleri şunlardı: Mustafa Paşazade Haydar Bey, kardeşi Alişan Bey, kayın babası Hacı Rasim, amcası İzzet ve Mahmut, Gül Ağa oğulları Naki, İzzet, Hasan Askeri; evvelce Mustafa Paşa’nın ve şimdi o ailenin kâtibi Alişer. Haydar Bey isyanının başlangıcında Ümraniye nahiyesi müdürü, kardeşi Alişan Bey de Refahiye kaymakam vekili idi. Aşiret efradının elinde, şuradan buradan satın almak suretiyle tedarik ettikleri tüfekler ve külliyetli miktarda cephane vardı.

4- İsyanın Hakiki Sebepleri

Sevr ahitnamesine, (Anlaşmasına) Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Kürt unsurunun ekseriyet teşkil ettiği yerlerde muhtariyet (özerklik) teşkil olunacağına dair bir madde de konmuştu.

Mütareke sıralarında İstanbul’a gidip Kürt Teali Cemiyeti’ne intisabeden (giren) Haydar Bey, avdetinde (dönüşünde) Ümraniye’de bu cemiyetin kendi riyasetinde bir şubesini açarak, aşiret reislerini ve bazı Dersim ağalarını bu cemiyete aza (üye) yazdı. Cemiyetin mürevvici efkârı (fikirlerini yayan) olan Kürtçe Jin (Jepin?) gazetesiyle, Kürt istiklâli hakkında yazılmış diğer risaleleri (yayınları) celbedip, Alişer’e okutturarak

propağandaya devam eyledi. Kâtip Alişer, Haydar Bey'in babası Mustafa Paşa zamanında, Koçgiri ve Dersim aşiretleri içinde geniş bir surette sözü geçer, mevki sahibi, fesatçı bir adamdı.

Bu adam 1335 senesi kışı içinde Armudon köyünden Mığırdıç isminde bir Ermeni'yi İstanbul'a göndererek, Kürt Teali Cemiyeti reisi Seyit Abdülkadir'den talimat getirtti. 336 senesi iptidasında da Refahiye'nin Şadıllı aşireti reisi Paşa Bey ve bunun on kadar yardakçısiyle Dersim'in Ovacık kazasına ve Hozat'a giderek ve "hilafet ordusu müfettişi" unvanını takınarak ileri gelenlerden başına topladığı kimselere hulâseten (özetle) şu nutku söyledi:

"Kürdistan'a muhtariyet (özerklik) verildiğinden aşiretlerin barışmaları lâzımdır; derhal teşkilâta başlanmalıdır. Bütün aşiret reisleri elebaşılar namına Ankara'ya bir heyet göndererek, Avrupa'nın Kürtlere hediye ettiği muhtariyeti, Ankara Hükûmetine tasdik ettirmek icabeder. Şayet Ankara Hükûmeti bu teklifi kabul etmezse, o hükûmet aleyhine kıyam (isyan) olunacağını bildirmeliyiz" dedi, bu mevzu üzerinde Kürtçe konferanslar verdi. Bir gün Kürtler arasında saz çalarak:

Ayağında kundura

Gittim, düştüm tandıra…

Padişahın haberi yok

Bunu eden kongura (kongre)

diyerek millî hükûmeti, zımnice muhaza (üstü kapalı eleştiri) ediyordu.

Kürtler, daha evvel telgraf çekerek Türk hükûmetinden ayrılmayacaklarını İtilaf Devletleri'ne bildirmişlerdi. Alişer, nihayet "aşiret reislerinin bu telgrafı Türk hükûmetinin tazyiki üzerine yazmış olduklarına ve asıl maksatlarının müstakil bir Kürdistan teşkilinden ibaret bulunduğuna" dair bir muhtıra kaleme alarak, Kürt Teali Cemiyeti vasıtasıyle İtilaf Devletleri mümessiline gönderdi.

Diğer taraftan birtakım Kürtler, Kangal ile Divriği arasında Hasan Baba tekkesine toplanmışlar, Sevr ahitnamesi mucibince Diyarbekir-Bitlis-Van-Elâziz mıntıkasını ihtiva etmek üzre teşekkülü icabeden müstakil (bağımsız) Kürdistan gayesi uğrunda silâha sarılarak çalışmağı kararlaştırmışlardır.

5- İcraat ve Faaliyet

Zara'nın Panza köyünde Mısto isminde bir adam, birtakım Kürtleri başına topladı, çeteler teşkiline ve hatta bunları silâhlandırmağa teşebbüs etti. Alevi mezhebinde olan Türkleri de bu çete teşkilâtına sokmağa çalıştı ve 336 senesi Temmuzunda Zara'nın Culfa Ali köyündeki jandarma karakolunu basacak kadar cür'et gösterdi. 25 Temmuz 336'da Refahiye kazası sabık jandarma çavuşu ve Alişer'in yardakçısı Paşo, üç yüz kadar hempasiyle şekavete başladı. On iki jandarma muhafazasında Refahiye'den Kuruçay'a gönderilmekte olan cephane kafilesinin önüne çıkarak, 26 sandık cephaneyi gasbetti.

Bu muaffakıyetten (başarıdan) kuvvet alarak, çetesinin mevcudunu arttıran merkum Paşo, Refahiye'nin bir saat cenubundaki Balansor köyüne gelerek, Hükûmet taraflarını tehdit eyledi. Alişer de bu sırada hükûmete, Paşo'nun Cengerli mıntıkasında Taşdibi köyünde zabit (subay) olarak tanınmasını bildirdi.

Koçgiri reislerinden Alişan Bey de, kardeşi Haydar Bey gibi, Kürt istiklâli taraftarı ve Alişer ile hemfikirdi. Fakat hükûmete sahte sadakat gösteriyor ve suiniyetini (kötü niyetini) saklayabiliyordu. Refahiye kaymakamlığı vekâletini bu sayede istihsal ve muhafaza edebilmişti (elde edip koruyabilmişti).

Alişer'in Dersim'de ektiği fesat tohumları bu sırada filiz vermeğe ve tesirini göstermeğe başladı. Ezcümle (sözün özü) Ovacık kazasının Çerpazin nahiyesi eski müdürü Mustafa Ağa, Kemah köylerine gelerek "asker toplanmasına padişahın emri olmadığını, Dersimlilerin asker vermiyeceklerini ve Kemahlıların da vermemelerini" tenbih etti ve bunu temine çalıştı.

Artık isyan fikri umumileşmişti (genelleşmişti). Elâziz vilâyetinden, garbî Dersim aşiretlerine bir Nasihat Heyeti gönderildi. Heyetin izamını za'f nişanesi (gönderilmesini bir zaaf belirtisi) sayan Şeyh Hasanlı ağaları, giden zevata karşı çok barit (soğuk) davrandılar ve şu yolda cevap verdiler:

"Sevr muahedesi mucibince Elâziz, Diyarıbekir, Bitlis, Van vilâyetlerinde müstakil bir Kürdistan teşekkül etmesi lâzım geliyor. Bu teşkil edilmelidir; aksi takdirde bu hakkı silâh kuvvetiyle alacağız" dediler. Birkaç bin Dersimlinin Sıvas vilâyetine hücum ve orayı işgalden sonra Ankara üzerine yürüyeceklerini ifşa eylediler. Ve faaliyete girişerek her tarafta yağmacılığa başladılar. Ezcümle Bolican nahiyesinin Karaibo köyünden Deli Esat oğlu Rifat yirmi kadar avenesiyle ahalisi Türk olan Gönlü çiftliğini bastı, sekenesinin (sakinlerinin) bir çoğunu öldürdükten, emvalini (mallarını) de yağma ettikten sonra çiftlik halkına hitaben: "Siz Ermenilere yaptınız, biz size yapıyoruz. Dersim aşiretleri geliyorlar. Biz Sıvas'ı işgal edeceğiz ve sonra Ankara'ya gidip Millî Hükûmeti (buna Kongura diyorlar) devireceğiz," dedi.

20 Teşrinievvel (Kasım) 336 tarihinde Dersim aşiretlerinden Bezga aşireti şakileri, Gireson'dan Eğin'e gelmekte olan bir yol kafilesini Kuruçay'ın Kemha mevkiinde soydular. Civarda askeri kuvvetler olmadığından, Refahiye kaymakam vekili Alişan Bey yüz kadar atlı ile gûya bu eşkıyanın tedibine gitti. Fakat bunları tedibe bedel, talân edilen eşya ve emvalin mühim bir kısmını, kendisine ayırarak ve maiyetinden on iki atlı alarak Dersim'den savuştu.

Yenihan isyanın elebaşlarından Kürt Zalim Çavuş namındaki şerir, Kangal kazasının Büyük köyünde oturan ailesi nezdine gitti ve orada civar köyler eşirrasından (kötülerinden) bir çete teşkil etti ve şakavete (eşkıyalığa) devam eyledi. Koçgiri aşireti reisinden aldığı talimat üzerine Karacaviran nahiyesine merbut (bağlı) Bahtiyar, Türk yeni gibi Türk köylerini basarak çocuklara ve kadınlara bile işkence yaptı. Sıvas'ta çıkarılan seyyar jandarma taburu bu çete ile Karacaviran nahiyesinin Kapıkaya köyünde müsademeye tutuştu, fakat çete imha olunamadı. Müfrezeden bir nefer şehit ve 14 nefer de karanlıktan yollarını şaşırdıklarından, eşkıyaya esir düştü. Eşkıya bir kısrak ile bu neferlerin silâhlarını alarak kendilerini serbest bıraktılar.

Bu vaka üzerine ve Sıvas valisinin talebine binaen, Sıvas'tan atlı piyade fırkası kumandanı, altıncı atlı piyade alayının geri kalan kısmını iki ağır makineli ve bir topla Zara'ya sevketti (18 Kânunusani 337). Zara kaymakamı ile Sıvas jandarma kumandanı, işi büyütmemek maksadıyle, eşkıyadan hayvanları ve tüfekleri istirdat (geri almak) ile iktifa (yetinmek) ve Zara'ya avdet eylediler. Altıncı piyade atlı alayı kumandanı Binbaşı Halis Bey de, Haydar Bey'in bu işleri tesviye (düzelteceğini) edeceğini, failleri cezalandıracağını beyanla meseleyi kapattı.

İstiklâl Mahkemesi, cepheye asker yetiştirmek maksadiyle asker kaçaklarının tutulması için askerlik şubelerini sıkıştırıyordu. Hem bu maksadı temin etmek, hem Zalim Çavuş çetesini tepelemek üzere, Altıncı Piyade Alayı Zara ve Ümraniye'ye hareket ettirildi. (14 Şubat 337). Alay kumandanı takibata başlıyamadı; çünki yollar karla örtülü idi. O sırada Ümraniye müdürü Haydar azledileceğini haber aldı, foyasının meydana çıkacağından korktu, maskesini attı, esasen Zalim Çavuş'un istimanının (aman dileyip sığınması) kabuliyle affı hakkında, hükûmeti merkeziyeden (merkezi hükümetten) beklenen emir de ümitlerini kırmıştı. Bu kararsız vaziyeti devam edemedi. Bu suretle Zalim Çavuş vakası Ümraniye hadisesini doğurmuş oldu.

6- Hadisenin Sureti Vukuu

Ümraniye'deki altı piyade alayı, civar köylerden birkaç asker kaçağını yakaladı. 4 Mart 337 günü, bir muhafız müfrezesiyle Zara'ya sevketti. Bu müfreze bir bölüktü. Bölük Ümraniye'nin yedi kilometre garbında Yazıhacı köyüne vardığında, Kürt Rifat ile Karamanlı Nuri alay kumandanı Binbaşı Halis Bey'e "muharebe edecekseniz, duyurunuz" mealinde bir haber gönderdiler. Alay kumandanı "Hükûmetin Kürtler hakkında fena bir fikir beslemediğini ve alayın Zara'ya avdeti mukarrer olduğundan yol üzerinden çekilmelerini" cevaben bildirdi. 6 Mart 337, yeniden alessabah (sabahleyin) Zara-Ümraniye telgraf hattını kestikten sonra, yeniden fazla mevcutlu Ümraniye'yi sararak kasabaya ateş açtılar. Öğle vakti alay kumandanı Halis Bey'i şehit edip güneş batıncaya kadar müsademeye devam ve sonra kasabaya girerek ahalinin emvalini (malı-mülkü) yağma ettiler; zabit ve neferlerin de silahlarını aldılar.

Asker kaçaklarını Ümraniye'ye götüren bölük, alaya yardım etmek istemişti. Yüz kadar asi yolunu keserek müsademeye icbar ettiği ve bu müsademede tükenen cephane yerine Zara'dan başka cephane alamadığı için maksadına nail olamamıştı (amacına ulaşamamıştı).

Koçgiri aşireti, hüdusuna (çıkmasına) sebep olduğu şu vak-a (olay) ile, tedibe (sindirilmeye) tamamiyle istihkak kesbetmişti (hak kazanmıştı). Fakat ötede mühimce bir düşman, Yunanlılar vardı. Bu düşmanla çarpışan askerin miktarını azaltmak muvafık (uygun) değildi. Tedibin daha müsait bir zamana bırakılması muvafık görülüyordu, şimdilik meselenin yatıştırılması münasip görülmekte idi. Onun için Sıvas vilâyetince temyiz mahkemesi azasından (Bitlisli Kürt -F.B.) Şefik Bey'in riyaseti (başkanlığı) altında bir Nasihat Heyeti hazırlandı ve Ümraniye'de Koçgiri aşireti reisleri nezdine gönderildi. Merkez ordusu da, bir taraftan, tedip kıtalarını hazırlıyorlardı.

Koçgiri asileri arasında Dersimlilerin de bulunduğu işitilmiş idi. Dersim'in bu isyanla ne derece alakadar olduğunu anlamak için bir telgraf çekilerek fikirleri iskandil edildi. Dersim ağaları namına Seyit Mehmet, Ali Şeref, Mehmet Dursun, Ali Haydar imzalariyle gelen cevapta: "Hükûmetin Ermeniler gibi Kürtleri de tehcir etmek niyetinde olduğunu malûm olduğundan Koçgirilerin müdafaasının meşru olduğu" bildiriliyordu.

Alişan Ovacık'ta propagandasına devam etmekte idi. İsyanın Dersim'e ve daha ötelere sırayeti ihtimali vardı. İğtişaşı mevziîleştirmek ve Sıvas'ın garbına geçirmemek için, büyük erkânı harbiyeden 14'üncü süvari fırkasıyle 13'üncü süvari livasının (alayı) hemen Sıvas'ta toplanmasına, şark ve şimale sirayeti men için de Erzincan mutasarrıflığıyle Elâziz vilâyetine emirler verildi. Aynı zamanda Elaziz vilâyeti emrine mühimce bir kuvvet verilmesi de muvafık (uygun) görüldü.

Alişan Beyzade İzzet Bey elli kadar maiyetiyle Zara cenubuna geçip Koçhisar kazası dahilinde ikamet eden Kormançlı aşiretini ayaklandırmak istemişti. Onun için Sıvas'tan Koçhisar'a bir miktar asker sevkolundu. Henüz tedibe uğramayan Koçgiri asileri Zara'nın şarkındaki Kılavuz köyünü merkez ittihaz ve köy ahalisini diğer mahallere naklederek, burada mukavemete hazırlandıkları gibi Dersim'de bulunan Alişan Bey'e bir

mektup yazarak Dersim’in kabilesinden elli atlının toplanmasına çalışmasını bildirdiler.

Refahiye ve Kuruçay kazaları dahilindeki Koçgiri aşiretine mensup Kürtlerin Ümraniye’ye hareket ettikleri ve Zara’yı basmak emelinde bulundukları haber alındı.

8 Mart 337’de Koçgirili Alişer ile Dersim’in Koç Uşağı aşireti reisi Bra İbrahim, yanlarında iki yüz kadar asi ile Kemah’ın Hoğus köyüne ve Polis Munzur maiyetinde yüz elli kadar eşkıya da Üskübürt köyüne geldiler ve burada Hudi köyüne tahkikat yapmağa giden Kemah kaymakamı ile jandarma kumandanını esir ettiler. Sonra 9 Mart 337’de her iki çete birleşerek Terkiloh ve Babu köylerini merkez ittihaz eylediler. 1 Mart 337’den itibaren merkez ordusu kumandanlığı tarafından Zara kazası dahilinde “idarei urfiye” (sıkıyönetim) ilânı edildi.

14 Mart 337’de beşinci fırka hücum taburu Amasya’dan beşinci fırkanın on üçüncü alayının iki taburu ile, kudretli cebel (dağ) takımları Lâdik-Merzifon’dan Sıvas’a hareket ettiler. Yozgat’taki elli üçüncü süvari alayı da 12 Mart 337’de Sıvas’a müteveccihen hareket etti.

Alişer ile Munzur kumandasındaki Ovacık kuvvetleri, Terkiloh’dan Kuruçay’ın Sime köyüne gelerek, müzakere (görüşme) ve nasihat için buraya gelen Kuruçay kaymakamı Talât Bey’i esir ettikten ve çırılçıplak soyduktan sonra, Kuruçay kasabasına gelerek resmî daireleri yağma ettiler ve hükûmet memurlarını alıp götürdüler. Refahiye ve Ümraniye’ye sevkolunması muhtemel hükûmet kuvvetlerini durdurmak için, iki yüz kişilik bir çete Refahiye ile Ümraniye arasındaki Çermük köyüne geldi.

12 Mart 337’de Koçgiri asilerinden bir kısım eşkıya Divriği kazasının Hamo nahiyesine gelerek, ağnam (koyun vergisi) tahsilâtı yapan tahsildarları esir, gerek Sünnî ve gerek Alevi köylüleri isyana teşvik eylediler. Bugün Dersim’den gelen bazı asilerin Fırat nehri üzerindeki Şeytan Köprüsü’nü tamir ettikleri haber alındı.

(13 Mart 337) Ümraniye havalisinde zuhureden (baş gösteren) harekâtı şekavetkâranenin (eşkıyalığın) söndürülmesi için, İcra Vekilleri heyeti

tarafından merkez ordusu kumandanlığına vasî selâhiyet (Kanun Hükmünde Kararname ile geniş yetkili) verildi.

(14 Mart 337) Merkez ordusu kumandanı Nureddin Paşa bir beyanname (bildiri) neşrederek (yayınlayarak) asileri itaate davet eyledi ve Sıvas askerlik kalemi dahilinde (308-330) tevellütlü (doğumlu) efradın silâh altına alınması ve bu efradın teslih olunması ve mahalli jandarmalarla birlikte askerlik şubeleri reisleri emirlerine verilerek, asilerin muhtemel tecavüzlerine karşı lüzumlu tedbirler alınması emrolundu. Bugün:

54'üncü süvari alayı Sıvas'tan Koçhisar'a 32'nci süvari alayı Tokat'tan Sıvas'a, mülâzım İhsan Efendi kumandasında bir miktar jandarma ile yüz kişilik Erzincan milis kuvveti Erzincan'dan Refahiye'ye sevkolundu. Yapılan Tahkikata göre ahalisi isyan eden mıntıka şu idi:

(Ümraniye-Kösedağı-Kürt keşliği-Kürt kılavuzdere-Fare Pınar-Aktıran-Osmaniye-Bozel Tepesi-Kaledibi-Tuzla deresi-Çengel Dağı-Hüseyin Kızıldağı-Dersim'in Ovacık kazası).

14 Mart 337'de Dersim asilerinin vaziyeti: 500 mevcudunda Ovacık'lılar Alişer, Polis Munzur, İbrahim kumandasında Ümraniye'ye yürümekte. 300 mevcutlu ikinci bir çete de Kemah'ın Terkiloh mıntıkası istikametinde yürümekte idi. Koçgiri asilerinden 300 kişilik bir çete Alişan Beyzade Mahmut Bey kumandasında Tuzla köyü-Pağnik-Çamözü sırtlarında; 150 kişilik bir çete Kardibo köyü civarında; 85 kişilik bir çete Filik Ali kumandasında bağlama köyünde; 1500 kişilik bir çete (bin kadarı silâhsız) Haydar, Azamet, Taki beylerle Kör Rifat, Zalim Çavuş idaresinde Boğazvirân-Karataş-Maden-Kemucek garbında; Gireson jandarma bölüğü kumandanlığından matrut (kovulmuş) yüzbaşı Sadık harekâtı isyaniyeyi (isyan hareketini) idare etmekte idi.

15 Mart 337 Zimara nahiyesinin Dostan-Lordun'u geçerek Zimara'nın şarkındaki Zinekâr ve garbındaki Huz köylerini işgal eden bir çete ile Divriği jandarmaları arasında vaki olan müsademede (çatışmada), jandarmalar eşkıyayı söktüremediğinden Divriği şubesinden bir ihtiyat zabiti kumandasında yetmiş beş neferlik bir müfreze gönderildi. Şeytan-İliç köprüsünden geçen asiler, hattı rücatlerini (geri çekiliş) temin maksadiyle, bu köprüleri kuvvetli surette tuttular. Bu köprüleri zaptetmek için Eğin

asayiş bölüğünden iki takım Çatlı çayına kadar gitmiş ise de ileri geçememişlerdir.

Kemah ahalisi eşkıyaya karşı mukavemete hazırlandı, postalarını ileriye sürdü. Kemah'ın gösterdiği bu vatanperverane hareketi takviye için Erzincan'dan Kemah'a doksan neferlik bir jandarma kuvveti gönderildi. Âsîlerin Erzincan'a taarruz etmeleri ihtimali vardı. Bunun için el altında bulunan ihtiyat zabit ve askerleri de, Erzincan'da silâh altına alınmağa başlandı.

Ümraniye mıntıkasındaki asiler Türk köylerini yağma ederek Yazıhacı köyüne nakil ve Türk köylerindeki silâhları toplayarak köy ve çiftlikleri yağma ve hatta kadınlara bile tecavüz ettiler.

Gireson'da müteşekkil Gireson Milli Alayı (Topal Osman komutasında - F.B.) Şebinkarahisar'ın on beş kilometre şimali garbisindeki Asarcık köyüne geldi. Kormaş-Kormançlı aşiretine nasihatta bulunmak üzere giden Aziz Bey Heyeti tekrar Hafik'e avdet eyledi (döndü).

Koçgiri asilerinin şuraya buraya tecavüzü ve Ümraniye hadisesinin kesbettiği ehemmiyet üzerine, merkez ordusu karargâhı Sıvas'a harekete başladı. Erzincan'ın muhtemel bir taarruza maruz kalmaması için de, Bayburt'tan sevk edilen on birinci alayın ikinci taburu ve kudretli dağ bataryası Erzincan'a geldi.

17 Mart 337 Refahiye'nin Taşdibi köyünden Beko oğlu Hüseyin, Tahir ve Mahmut iki yüz kadar aveneleriyle yine Refahiye'nin Türklerle meskûn Balansur köyüne gelerek, bir kısım köylülerin silâhını topladı; ve gelecek eşkıya için erzak ve yemek hazırlamalarını tenbih ile geri gitti. Bu hadise üzerine Refahiye jandarma kumandanı Balansur'a gönderildi. Bu asiler, adı geçenin yaptığı tahkikata göre, Taşdibi, Beküler mezrası Mezra halkından idiler. Ümraniye hadisesine iştirak etmişlerdir. Şadıllı aşireti de isyan edenler meyanında idi.

18 Mart 337'de Gireson Milli Alayı Şebin Karahisar'a vasıl oldu. Minadaval nahiyesi müdürüyle Şeyran jandarma kumandanı da birer miktar kuvvetle Refahiye'ye geldiler.

Bugün Karamanlı Nuri, kırk kadar eşkıya ile Zara'ya iki buçuk saat mesafede Nasriye köyüne taarruzla birtakım hayvanları ve eşyayı talân ettiği gibi, Zara'ya yakın diğer bazı köylerde eşkıya tarafından sıkıştırıldı. Bunun için Koçhisar'daki elli dördüncü süvari alayının bir bölüğü ile Zara takviye olundu.

Hükûmet, Kürtlerin bu azgınlıkları geçecek, bu zulümler sönecek zannında idi. Muslihane (yumuşak) tedbirler almayı, silâh kullanımına tercih ediyor, müsademeye mümkün olduğu kadar meydan bırakmamak istiyordu. Martın on dokuzunda bir teşebbüs daha yapıldı, temyiz mahkemesi azasından Şefik Bey'in riyaseti altında bir Nasihat Heyeti teşkil olundu, Boğazveren'de Haydar Bey nezdine gönderildi. Ayni günde Zara'ya avdet etmiş olan bu heyetin nasihatı ve tesiriyle, asilerin reisleri Haydar ve Alişer gûya Kürtleri kıtal (çarpışma) ve yağmadan men için, bir beyanname neşrettiler; fakat el altından fesatlarına, melanetlerine devam edip durdular.

Nihayet Zamarik nahiyesi Kürtleri de isyana iltihak (katılma) ettiler ve Ovacık'tan gelen Kasım oğlu Munzur kumandasındaki Beyit Uşağı aşireti ile birleşerek Erzincan ile Kemah arasını kestiler. Ovacıklı Seyit Rıza da Aşuranlı aşiretleriyle birleşerek, Erzincan'ı basmak teşebbüsünde bulunduysa da, emeline nail olamadı. Bir gün sonra Kelkit jandarma kumandanı 34 jandarma ile Erzincan'a geldi. Bu kadarcık bir kuvvet bile, kalbe su serpmeğe kâfi geliyordu. Merkez ordusu karargâhı artık Sıvas'a gelmişti.

Şefik Bey heyetinin müzakeresi üzere, gûya itilâf (anlaşma) olunmuştu. Ümraniye nahiyesi Haydar, o sebeple vazifesi sabıkasını (eski görevini) deruhte (sürdürdü) etti. Fakat bunlar hep zavahirden (görünüşten) ibaretti. Uhdesinde hükûmet memuriyeti, idare reisliği olan Haydar yine asi, yine çete başı idi. Şu kadar ki bu vaziyetin de ilânihaye (sonsuza kadar) devam edemiyeceğini anlıyor, hükûmetten bilâ kaydü şart (kayıtsız şartsız) bir af istiyordu. Fakat Millî Hükûmet baziçe (örnek) olmamağa karar vermişti. Çıbanı koparacaktı, yalnız tedip hazırlıkları için vakıt kazanmağı düşünüyor, vâitlerle eşkıyayı savsaklıyordu.

Bu esnada meşhur şakilerden Ateş'in kumandasından üç yüz kişilik bir çete Kemah'ın şimali şarkisindeki Erkeğan köyüne geldi ve burayı işgal ettiği için, Erzincan-Kemah yolu kapandı.

337 senesi Mart'ının yirmi birinci günü Erzincan için çok heyecanlı olmuştu: Kasım oğlu Munzur dört yüz avenesiyle kasabayı tehdide başlamıştı. Kürtlerin Erzincan'ı basmaları bir afet olacaktı. Onun için Erzincan'daki on birinci alayın ikinci taburu ile bir dağ bataryasinden mürekkep müfrezeye eşkıyayı tardetmesi (kovması) emri verildi. Bir felâketin vukuu ihtimaliyle helecan ve ıstırap içinde bulunan ahali, üç yüz kişilik bir milis hazırladı. Müfreze bunları da alarak Selüke ve Erkek köylerini eşkıyadan temizledi ve Kürtleri takibe başladı. Âsîler Fırat'ın cenubuna çekilmeğe mecbur oldular.

Refahiye'nin Kemeçük cihetinde Mahmut Bey çetesi de faaliyete başlamıştı. Bunu da tedibe Şebin Karahisar'ında bulunan Gireson Millî Alayı memur edildi.

22 Mart 337'de seksen bir kişilik bir çete Zara-Koyulhisar caddesi üzerinde Şarkiye ile Karabayır arasında postaya taarruz ve Şarkiye köyünü de kısmen tahribetti; aynı günde Seyit Abbas idaresinde tahminen 300 kadar Dersimli Kemah'a tabi Hoğus köyüne geldiler. 23 Mart 337 de Zeynel namında bir serkerdenin (çetebaşı) kumandasında yüz elli kişilik bir çete, Kemah cephesindeki müfrezeye taarruz etti. İkinci İnönü Muharebesi ve Yunan taarruzu da bugün başlamıştı.

27/28 Mart gecesi, başlarında İzzet Bey ve Zalim Çavuş olduğu halde, Kangal havalisinden üç yüzü mütecaviz asi, Divriği kazasının Sincan nahiyesini bastı, ortada yirmi beş kişilik müfrezeyi muannidane müdafasına (inatla savunma) rağmen esir etti. Divriği ahalisi bu hadiseden çok büyük telâşa düştüler. Orduca lâzım gelen tedabir alındı. Bu meyanda Çemişgezek'te bulunan alaydan bir bölük ve makineli takım ve Arapkir, Eğin asayiş bölüklerinden mürekkep bir kuvvet Arapkir şube reisinin emrine verilerek Divriği'ye gönderildi.

Hükûmetin bu tedbirleri bu durendişane tahşidatı (hummalı asker yığma), af muamelisinin teahhuru (ertelenmesi) asileri derin derin düşündürmeye başladı. Afları hakkındaki emir, üç güne kadar tebliğ olunmadığı surette, Zara'yı basacaklarını merkez ordusu kumandanlığına bildirdiler. Kurmaşlı aşiretinin de asilere iltihak ettiği o zaman anlaşıldı.

Hülasa (Özet)

Erzincan-Refahiye-Suşehri-Koçhisar-Zara-Kangal-Divriği mıntıkalarında birçok çeteler zuhur (görünme) ve askeri müfrezelerle Türk köylerine taarruz etmişlerdi. Bu sebeple 180 kilometre tulunda (uzunluğunda) 80 kilometre vüsatinde (genişliğinde) bir saha bütün manasiyle anarşi içinde kalmıştı.

Âsîler Büyük Millet Meclisi'ne de bir telgraf çekmişlerdi. Bu telgraf suiniyetlerini (artniyet) ve hiyanetlerini gösteren vasaikin (belge) en mühimidir.

Bu telgraf aynen şudur:

"Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Nefsi Zara hariç (Zara'nın dışında) olmak üzere, ekseriyeti azimesi (büyük çoğunluğu) Kürtlerle meskûn olan Koçgiri kazasile Divriği, Refahiye, Kuruçay, Kemah kazalarının mümtaz (seçkin) bir vilâyet haline ifrağ (getirilmesi) teşkiliyle yerli Kürtlerden bir valinin tayinini, memurini adliye ve mülkiyenin yine vazifeleri başında bulunması..."

Koçgiri aşireti Reisi

Mehmet Taki

Dersim (aşiret reisi) aşair rüesasından Sadattan Munzur, Mahmut, Seyit Han, Mustafa Alişer

***

İşte bu suretle doğup büyüyen Ümraniye hadisesi, ittihaz olunan tedbirler sayesinde mevzii bir hale irca olunduktan sonra, asilerin tedibine girişildi. Maamafih hükûmet son bir şefkât ve merhamet eseri gösterdi. 48 saat zarfında itaat etmeleri, itaat etmeyenlerin asi addolunarak tedip edileceklerini bilmeleri lüzumuna dair bir beyanname neşretti (bildiri yayınladı).

Bu beyanname üzerine asiler dehalet edecek (sığınıp teslim olacakları) yerde, şekavetlerini arttırdılar. Leimane (lanetli) hareketlerinin silâh kuvvetiyle izalesi (ortadan kaldırma) vücubunu (gereğini) teyit edecek mel'unluklar yapmağa başladılar. Tabiatiyle tedip (sindirip bastırma) harekâtına girişildi. Âsîler, her tarafta bilmüsadame (çatışma ile) perişan edildiler. Bir kısmı Kemah istikametinde firar ediyorlardı. 14 Nisan 337 günüydü, 27'nci süvari livasının 53'üncü alayı Kemah'ın şimalinden geçerek Acemoğlu köprüsünü mürur eyledikleri (geçtikleri) esnada, Erzincan müfrezesi –ki Maksut Uşağı civarında idi– yetişti ve aralarında müsademe başladı. Bu sırada elli üçüncü alay Kemah'a gelmişti. Müsademeden haberdar oldu ve derakap (derhal) Acem oğlu Köprüsü'ne hareket etti. Erzincan müfrezesi alayın muvasalatıyla (varmasıyla) kuvvetlenince, müsademe de kızıştı. Neticede asilerden altmış kadarı öldürülüp birçok hayvan ve yağma etmiş oldukları eşya geri alındı. Bu asilerin Ovacık kazasının Arslan Uşağı'na mensup Hasan ve Hüseyin ağalarla Keko Ağa kumandasındaki 200 kadar asi oldukları anlaşıldı.

Hainliklerini her yerde böyle ağır ve belki daha kanlı zayiat ile ödeyen asiler, 24 Nisan 337 tarihine kadar hemen tamamiyle temizlendiler: "Koçgiri isyanı" bu veçhile tarihte Kürtler namına bir siyah leke daha

bırakarak sönüp gitmiş ve millî hükûmet herkesin nazarında bir kat daha yükselmiştir.

Koçgiri isyanının hükûmet kuvvetleriyle asilerin miktarını gösterir cetvel:

Kumandanlar	İkinci derecede	KUVVETLER	
		Tüf. A. Mt.	H. Mt Top

	Kumandanlar	
H. Mt Top	14. Sv. F. K. V. kay.	2750 18 3 13
	Ziya Bey	

Kumandanı	13. Sv. L. K. kay. Fahri Bey

Nurettin Paşa	27. Sv. L. K. Ethem Bey

Erzincan Müf. K.
Bnb. Mahmut

Erzincan Müf. K.
Bn. Abdullah

	Gireson A. K. Osman Ağa				
Koçgiri reislerin den Haydar;	Alişan Beyzade Mahmut Bey;	200	0	0	0

Mahmut, Alişan, Naki, Azamat beyler, Kör Rifat, Zalim Çavuş	Baytar Nuri, Eilik Ali,

Azamet Bey, Polis
Munzur,

Eczacı Halil,
Ovacık kazası

Yine Plümer Hadisesi

Tabiat ve meşrepleri (nitelik ve kökenleri) faslı mahsusunda (özel bölümünde) yazılan ve Erzincan vilâyetinin muhtelif mıntıkalarında, mütefavik kesafetlerle (dereceli yoğunluk) sakin olan Kürt aşiretleri, sistematik bir şekilde şekavetlerine devam ediyorlar, Türk köylerini ve türk köylüsünü soyuyorlardı. Şakilerin bir kısmı Ovacık kazası ahalisinden Seyit Rıza'nın etbaındandı (uyruğundandı); ekserisi de Plümer kazasının Danzig nahiyesine tabi köyler halkındandı. Zaten bu köylerin bir kısmı hükûmete itaat etmiyorlardı. Âsî idiler: Köylerine tahsildar göndermek, adlî tebligatta bulunmak, nüfûslarını yazmak, askerî yoklamaları icra etmek… mümkün değildi.

Vilâyet jandarma kumandanı dört sene evvel Aşgirik köyüne mühimce bir kuvvetle gitmiş ve fakat köye cebren, satvet ibraziyle (şiddet göstererek) değil, ancak muslihane (iyi yollarla) girebilmiş idi. O zaman bir miktar vergi tahsil olunabilmişti. Bu köy ahalisi jandarma kumandanına vermiş oldukları parayı, hem mazideki (geçmiş) borçlarına mahsup ediyorlar, hem müstakbel (gelecek) vergiler için karşılık tutuyorlardı. Dağbey, Harsı, Gurk köyleri de bu tarzda hareket ediyorlardı.

Şekavetin membaı ve melcei (kaynağı ve sığınağı) idiler. Plümer'e gittiğim sırada Şeteri nahiyesinde ihtiyar ve alil (hasta) bir adam, oğlunu katleden Kürdün (Dağbey) köyünde muhtefi (gizlenme) olduğunu söyledi ve derdestini (safdışı bırakılma) rica etti. Danzig nahiyesi müdürünü sureti mahsusada köye gönderdim ve katilin teslimini, hamisinden sureti münasibede istedim. Heyhat!.. Yok cevabını vermekle iktifa eylemişlerdir (yetinmişlerdir). Bu halin devamı hiç caiz değildi ve ileride vahim neticeler husule getirmesi kavviyen melhuz idi (güçlüce gözleniyordu). Tehlikeyi izale etmek, bu aşiretlerin mütamadi tecavüzatından kurtulmak için, P. Avriyanot'un dediği gibi, "bu köylerin tedibi, bütün emvaliyle yakılıp dağıtılması lâzımdır." Kürtleri iyi tanıyan Rus Generali Lihonen bir raporunda "Kürtleri okşamamak icabeder; çünki bu surette yapılan muamele, kendilerine gurur vererek, hükûmetin zaif olduğu kanaatı tevlit

(doğurur) eder. Bunlara kuvvei müsellâha (silahlı kuvvetlerle) ile tesir yapmalıdır" demişti. Vilayetçe de kanaat bu merkezde idi. Erzincan'ı teşriflerinde Müşir Fevzi Paşa hazretlerine bu dairede de izahat verildi, yapılmış olan tetkikat, mutaleatı mahsusa (özel inceleme) ile, nazarı dikkatlerine arzolundu.

Fevzi Paşa hazretleri mes'eleyi bütün ciddiyeti ve bütün ehemmiyetiyle mutalea etmişlerdi. Asayişi ihlâl eden, ammenin (halkın, kamuoyunun) huzurunu kaldıran; refah ve mesudiyet istihsaline (mutluluğa) meydan bırakmayan; Türk Birliğini bozan; inkilap gayelerinin tahakkuna engel olan bu kaşarlanmış asilerin müessir surette tediplerini tensip ve müsaadesini istihsal için hükûmet merkezine müracaat eylemişti.

İcra Vekilleri heyetince müzakere olunan vaziyet üzerine tedip takarrür etti. Müdafai Milliye (Milli Savunma) vekâletinden kolorduya Dahiliye vekâletinden (İçişleri Bakanlığı) de vilâyete tebliğ olundu: "Vergi ve asker vermemek gibi kanunî mükellefiyetlere itaat etmekten cebren istinkâf (geri duran) eden Plümer kazasının Danzig nahiyesinin Aşgirik, Gürk, Dağbey ve Harsı köylerinin tediplerinin zarurî görülmüş" olduğu bildirildi.

Emrin vürüdü (ulaşması) ciheti askeriyece istihzarata (hazırlık) başlandı. Üçüncü ordu müfettişliği erkânı harbiye reisi Miralay Rüştü Bey, harekâtı idareye memur edildi. Mumaileyhin (adı geçenin) kumandasında üç piyade taburiyle atlı dağ topu ve Berge tayyare bölüğünden dört tayyare harekâta iştirak etmiştir. Bu tarihte jandarma efradı terhis edilmiş olduğundan, jandarma kıtası harekât için kuvvet tefrik edememiş, yalnız altmış kadar milis tedarik ve sevk edebilmiştir. Bunlar arasında kısmen Kürtlerin de bulunduğunu kaydetmek lâzımdır. Araziyi bilmesi cihetiyle, vilâyet jandarma kumandanı ile milisleri idare için jandarma bölük kumandanı Şevket ve Celal beyler müfreze maiyetine verilmiş idi. Tayyareler, harekâta başlamadan evvel, araziyi tanımak, aşiretlerden vaziyetlerini öğrenmek maksadiyle muhtelif istikametlerde uçuşlar yapıyorlardı. Aşgirik, Dağbey ve Gürk üzerinde uçtukları sırada ateşle karşılaşmış oldukları Abbas ve Keçel Uşağı aşiretleriyle Birmanlılar tarafından vilâyete bildirildi: (19 ve 20/10/930 tarihli telgrafnameler).

Tedarükât, (hazırlıklar) az çok mübhem (gizli), az çok sarih (açık) şuyu bulmasına (genişlemesine) rağmen, Kol'lar (baskın birimleri -F.B.)

faaliyetlerine devam ve bilhassa Türk köylerini izrar (zarar veriyor) ediyorlardı. Erzincan merkez nahiyesine merbut Bahik köyünün altıyüz re'ş (baş) hayvanının, işte bu günlerde sürüp götürmüşler ve şakiler iki tayyare ile takip olundukları halde, yine fezahattan (ayıp iş/suç) vazgeçmemişlerdir.

Mamafih korku ve şüphe istilâi tesirlerini icradan hali değildi. Abbas Uşağı, Bal Uşağı, Lolanlılar etraftan muavenet (yardım) dileniyorlar, Haydaranlılara yalvarıyorlardı. Karacakale dağını tutmak ve Danzig ile Pancıras köyleri arasında bulunan Merh gediğine gözcü koymak gibi teşebbüslerde bulundukları haber alındı. Bir taraftan da müheyyiç (kışkırtıcı) ve tehditkâr haberler işaasından (yayılmasında) geri kalmıyorlardı: Haydaranlıların yüzlerce kişi olarak imdada hazırlanmakta oldukları; Mazkirt'deki Demenanlılarla, Yusufanlıların, harekâtı askeriyeye karşı birleştikleri; Hozat civarına kadar bütün aşiretlerin silâha sarılacakları şayiaları (söylentileri) hep bu kabildendi.

Fakat bütün bu hainane ve mühinane (aşağılayıcı) şayialar tedip müfrezesinin teyakkuz (uyanık) ve intibahını (dikkat) arttırmak başka bir netice vermiyordu.

24 Teşrinievvel (Ekim) 1930, Salı akşam. Bütün zabıta memurlarının dirayet ve gayretle memzuç (karışık) mesaileriyle, yirmi dört saat zarfında tedarik edilmiş olan mekkâri (binek/katır) hayvanlarının ve resmi nakil vasıtalarının teşkil ettikleri uzun bir kafile ve hepsi de güzide efrattan mürekkep (oluşmuş) cem'an (toplam) 622 kişilik bir müfreze Fıra köprüsünden geçiyordu. Miralay Rüştü Bey arkadaşlarına veda etti, o karanlığa dalarken yaveri Refik attan düştü, fakat bir tarafı zedelenmedi. Müfrezeye muvaffakiyet (başarı) duaları terdif edilirken (eşlik ederken) bu hadisenin bir şeamet alâmeti (uğursuzluk işareti) olmaması da temenni olunuyordu.

Molla Köy-Cenciğe tarikiyle (yoluyla) Azvat'a vasıl olan kuvvet, Çarşamba gününü orada istirahatle geçirdi ve 26 Teşrinievvel 1930'da Azat-Karaca kale tarikiyle Danzig nahiyesi merkezine gitti. 27 Teşrinievvel 1930'da tedip harekâtına başlayan Rüştü Bey evvelâ Dağbey, Harsı köylerini tahribe başlamış; Ağa Ateş ve Hasan Ali mezralarının ve Abbas Uşağı'nın emakinini (yerlerini) kâmilen yakmış; Aşgirik köyüne merbut (bağlı) bazı mezreaları da kısmen ihrak eylemiştir (yakmışlardır).

Harsı ahalisi ve Dağbeylilerin bir kısmı Hinzori mezrasına çekiliş Gurk istikametindeki taarruz, eşkıyanın mukavemetiyle karşılanmış; Aşgirikliler, Bozbaba dağının ve Mahmunut gediğinin yüksek kayalıklarına çekilerek mukabele etmiştir.

Maamafih Aşgirik köyünün ileri gelenleri, ayni günde, müfreze kumandanına –öteden beri ahvalî mümasilede mutatları olduğu veçhile (benzer durumlarda alışageldikleri gibi)– tahriren müracaat (yazılı başvurarak) ederek köylerinin bombalanmamasını rica ve ne isteniyorsa vereceklerini iş’ar etmişlerdir. Müfreze kumandanı bombalanmamak ricasını is’af (kurtulma) ve fakat Ağaların, sureti mahsusada görüşülmek üzere, Pancıras karyesine (köyüne), kaza kaymakamı Ahmet Bey nezdinde gelmelerini cevaben bildirmiştir. Ne gezer!.. Hilekâr Aşgirikliler, kumandan ve memurları da kendileri gibi zannederek, vaki davete icabet etmediler ve kumandanı bir müddetçik icraattan alıkoyarak, civar köyleri ve diğer aşiretleri vaziyetten haberdar etmek ve onların muavenetlerini (yardımını) temin eylemek istediler.

Rüştü Bey aldanmadı. Yukarıda söylediğimiz gibi, tedip kararı bütün gayretlere rağmen şayi olarak bağî Kürtlerce haber alınmış olduğu için, kâfesi müsellâh (tümü silâhlı) ve mükemmel silâhlarla mücehhez olan ussatın (asiler) firarına meydan vermemek gayesiyle, ertesi günü alessabah (sabah erkenden) Aşgirik köyünü bombardımana başladı ve mezrealariyle birlikte yaktı… Lâkin kana susamış canavarlar gibi savlet (kaçıp kurtulan) eden bu eşkıya güruhundan ne bir esir alınmış, ne bir mecruh (yaralı) ve maktul (ölü) bulunabilmiştir.

İşte eşkıyanın mukavemeti ve on birinci bölük K. Sırrı Efendinin emre muhalif olarak, gerilerde oyalanup müsademeye istirak etmemesi yüzünden, matlup (istenen) neticeye iktiran edemeyen (ulaşamayan) harekâtın ilk kısmı burada hitam (son) bulmuştur. Rüştü Bey müfrezesi bir müddet istirahat ve noksanlarını ikmal için Plümer kazası merkezine avdet etmiştir.

Bu esnada üçüncü fırka kumandanı Mirliva (miralay: binbaşı -F.B.) Ömer Halis Paşa muvaffakiyetle tetevvüç (başarıyla taçlanan) eden Ağrı tedibatından Erzincan’a avdet etmiş bulunuyordu, Plümer harekâtının idare ve kumandası da kendisine verilmekle, 7 Teşrinisani (Kasım) 930 tarihinde Plümer’e hareket etmiştir.

Adeta kış başlamıştı. Dağlara kar yağıyordu. Evvelki kuvvete bir alay daha ilâve edilmiş olduğu için, Halis Paşa eşkıyayı daha iyi sıkıştırdı. En çetin tahassüngâhları (kaleleri) Gürk köyü idi. Paşa asileri burada imhaya karar vermiş, tedbirlerini ona göre almıştı. Soğuğun şiddetle hükmünü sürmesine, mevkiin fevkalâde sarp ve geçilmesi müşkül olmasına, asilerin hâkim ve tabiaten müstahkem (doğaçtan iyi korunaklı) yerlerde bulunmalarına rağmen, bütün etraf harikaengiz (şaşırtıcı) bir gayret ve şecaatle (cesaretle) ilerleyerek Gürk köyüne girmiş ve eşkıyayı Gürk deresinde sıkıştırarak imha eylemiştir. Halis Paşa'nın harekâtı hulâsa (özetleyen) eden raporunda: "Yamaçlara ve karlar içine atılıp kurtulabilen eşkıyanın miktarı azamî kırk kişidir; kaçmamış ve gizlenmiş olanların miktarı pek azdır. Teşrinisaninin (Kasım) 11 ve 12'nci günlerinde vukubulan müsademelerde eşkıyanın yüze yakın zaiyatı vardır. Bu da dağılmalarını intacetmiştir (yol açmıştır)" denilmekte idi.

Filhakika (Doğrusu) Gürk köyü yandıktan sonra eşkıya dağılmış ve müfreze iki gün daha karlar içinde kalarak, avdet etmiştir. Ocakları söndürülen, yuvaları yıkılan, yurtları dağıtılan ve etrafa kaçan Kürtler, müfrezenin avdetiyle beraber yerlerine dönerek zaten dört duvar ve bir örtüden ibaret olan basit kulübelerini tekrar yapmışlar ve hemen eskisinden farksız bir surette yaşamakta bulunmuşlardır.

Bir aralık vergi vermek, nüfusa kaydolunmak gibi itaat emarelerini göstermişlerse de bu halleri arızîdir (geçicidir), şekaveti terk etmiş olduklarına hükmedilmez. Hakikatı tamamiyle ifade için şunu da ilave edelim: vaki tedibat cüz'i (gerçekleşen sindirme harekâtı kısmi) bir yıldırıştan ibaret kalmış ve tedipten sonra idari, iktisadi hiçbir tedbir alınmamıştır. Halbuki tedibin gözdağı hükmünde kalmaması için, saik ve sebeplerinin az çok izalesi (ortadan kaldırılması) ve yol, mektep gibi noksanların ikmali lazım ederdi.

II. BÖLÜM

DEVLET ARŞİVLERİNDE

DERSİM

DERSİM RAPORLARI

RUS RAPORLARI

(Çarlık Rusyası istihbarat subayı P. I. Aviryanov tarafından kaleme alınan Osmanlı-Rus ve İran savaşlarında Kürtler: 1801-1900 başlıklı kitaptan alınmıştır -F.B.)

Erzurum konsolosumuzun İstanbul'a yazdığı 17 Haziran 1875 tarihli mektup: (118 nolu belge)

Ahmet Muhtar Paşa dikkatini, tamamıyla Dersim Kürtleri üzerinde yoğunlaştırmıştır. Hepten müstakil (bağımsız, başına buyruk) olan Dersim Kürtleri henüz hiçbir vergi ödememişler. Erzurum'dan gittiğim zaman, mareşal çok iyi bir hızla çalışarak Dersim Kürtlerini, iki partiye ayırmayı başarmıştır. Bu partilerden biri, hükümetten koruma ve hediyeler istemiştir. Halen talep ediyor. Haklarında şikayet bulunan Kürt başkanları (ileri gelenleri) Erzurum mahkemesine çıkarılmışlar. Bunların yanında Dersim Kaymakamı Külabi Bey ve Kuzucan Kaymakamı Hüseyin Beyler de vardır. Bu şahıslarla bizzat temas kurdum. Erzincan Mutasarrıfı (valisi) Kurnaz Şefik dahi Erzurum'a gelerek burada müthiş entrikalar yapmaktadır. Bu defa, Türklerin Dersim ile ilişkilerine son vererek kendi halinde bırakmaları büyük bir ihtimaldir.

Erzurum'daki Rus konsolosunun 30 Temmuz 1875 tarihli mektubu: (145 nolu belge)

17 Haziran 1875 tarih ve 118 nolu raporumun eki olmak üzere; kanlı bir olay ortaya çıkmıştır. Bu olayı zatınıza arz etmek isterim. Baştaki raporumda belirttiğim Dersim Kaymakamı Külabi Bey bütün ailesi ve kendisine bağlı kişilerle (30 kişiden fazla) birlikte, hükümete muhalif olanlar tarafından öldürülmüştür.

Konsolosun 27 Kasım 1875 tarihli mektubu: (173 nolu belge:

Kürt İsmail Paşa, Diyarbekir valiliği zamanında birkaç kez Kürtlere karşı dağlarda seferler düzenlemiştir. Bu seferler sonunda Eğil, Ahcamkend ve Bohtan ile diğer bazı yerlerde sükunet hasıl olmuştur. Bundan olmayı Dersim de, bir dereceye kadar tehdit altında bulundurulmuştur. (Dersimliler) hoşlarına gitmeyen vergileri kaldırmayı ve bazı vergileri de vermeyi taahhüt etmişler. Fakat Dersim'de daima vergi verilmesinin çareleri hükümetçe aranıyordu. Hükümet, son zamanlarda nüfuzlu beylerden birini (Külabi Bey gibi) kendi tarafına çekmeyi başardı. Hediyeler sunarak ve rütbe vaat ederek, İsmail Paşa söz konusu kişiden imza almasını bilmiştir ki, (bunun gereği olarak) o şahıs Dersim'in Türk hükümetine itaatini sağlayacaktı. Anılan Kürt başkan (yetkili) Dersim'e gidip İsmail Paşa'nın isteklerini ilan eder etmez; Kürtler başkaldırmak suretiyle kendisiyle birlikte çoluk çocuğunu parçalayıp Hozat'a atmışlar. Hozat'ta Türk kaymakamı bulunuyorsa da, orada herhangi (fiili) bir hakimiyeti yoktu. Sadece Kürtleri izleyip hareketleri ve davranışları hakkında hükümete bilgi vermekten başka bir iş yapmıyordu. Kürtler, bunu iç hareket nedeniyle öldürmüşler ve silaha sarılarak dağlara çekilmişler. Olay, ağustos ayında meydana gelmiştir. Bundan sonra İsmail Paşa da görevden azledilmiştir.

Aldığım özel bir mektuba bakılırsa, İsmail Paşa adının Kürtler üzerindeki korkulu tesiri kalmamıştır. Hükümetin dikkatini çekebilecek yeni bir olay olmuştur. İşittiğime göre; Zaho, Cezire ve İmadiye'de Kürtler, dağlardan aşağıya inerken birkaç köyü dağıtmışlar. Musul'dan gelmesini beklediğim mektup, bu bilgileri doğrular niteliktedir. Bilgilerin temelden yanlış olmadığı kesindir. Belgeye doğru gözüyle baktığım için, zatıalinize arz ediyorum. Dersim Kürtleri, büyük gruplar halinde kendilerine hemhudut (sınırdaş) olan Eğin, Arguvan ve Divriği şehirlerine giderek halktan 10-15 yıla ait vergiyi talep etmişler: Türk Hükümeti memurları, böyle bir zulme karşı hiçbir önlem almamışlar.

Erzurum'da gizli askeri istihbarat görevlisi Veinov'un General Duhofiski'ye 24 Mart 1876 tarihli mektubu:

Erzurum ve Halep konsoloslarının büyükelçimize verdikleri bilgilere göre, zatıalilerinin geçen yıl ağustos ayında Dersim Kürtlerinin Külabi Bey'e

baskın yaparak kendisiyle birlikte ailesinden 30 kişiyi öldürdükleri olayından haberi olmuştur. Adı geçen Bey'in öldürülmesi, aşağıda belirtilen durumlara yol açmıştır:

Türkler, daima Müslüman halktan düzenli asker istiyor ve almaya çalışıyorlar. Bu nedenle Türkler, Dersim Kürtlerini de askeri hizmete almayı arzuluyorlar. Semih Paşa Erzurum valisi ve mareşali olduğu zaman, Erzincan mutasarrıfı Şefik Paşa aracılığıyla birçok Kürdü kendisine taraftar yapmış ve Şefik Paşa da bunları beraberinde Erzurum'a getirmiştir. Bu Kürtler, Erzurum'da özel merasimle karşılanmışlardır. Şefik Paşa tarafından padişah adına hediye ve nişanlar verilmiş, eşyalar dağıtılmıştır.

Verilen bu hediyeler karşılığında, Kürtler Pülümür, Hozat, Mazgirt ve Palo'dan geçerek Erzincan'dan Diyarbekir'e kadar uzanan şose yolunu kendi adamlarıyla yapacaklarına söz vermişler. Bu yolun harcamaları 15 yıldan beri vermedikleri vergilerden karşılanacaktır. Semih Paşa, yol yapımı sırasında sadece amele iaşesinin hazinece karşılanmasını kabul etmiştir. Yol, Erzurum-Trabzon şoseleriyle birleştirildiği gibi, Dersim dağlarından geçmesine büyük önem veriliyor. Bu şose yardımıyla Semih Paşa, yavaş yavaş Dersim'i askeri kuvvetlerle işgal edebileceğini sanıyordu. Dersim'deki askeri birliklerini ancak yeni açılacak bu yol vasıtasıyla takviye edebilirdi. Zira Dersim'in geçit veren her yerinde askeri birlik sahaları yapmaktaydılar. Bunları telgraf hatlarıyla birleştirerek istihbaratı pekiştiriyorlardı. Semih Paşa ayrıldıktan sonra, bu askeri sahalara ve Dersim'in askeri kuvvetle işgal edilmesi çalışmalarına son verildi veya daha iyi bir zamana ertelendi.

1875 yılında eski Erzurum mareşali Ahmet Muhtar Paşa tarafından hediye ve rütbe vaadinde bulunulan bazı Kürt önde gelenleri hakkında şikayetler olmuştu. Adı geçen Mareşal, bu Kürtleri Erzurum Mahkemesi'ne çağırmıştı. Çağırılanlar arasında Mazgirt kaymakamı Külabi Bey ile Kuzucan kaymakamı Hüseyin Bey ve Hozat kaymakamı Mansur Ağa da vardı. Ancak bu sonuncu zat, hastalığını bahane ederek çağrıya cevap vermemiştir. Kürtler, Erzincan mutassarıfı Şefik Paşa ile beraber Erzurum'a gitmişlerdi. Muhtar Paşa, Erzurum'a gelen heyeti çok iyi karşılamıştır. Kürtler, Diyarbekir yolunun inşası için söz vermişler. Buna karşılık hükümet, yiyecek ve yapım harcamaları için hazineden yetecek miktarda

para yardımı yapacağını vaat etmiştir. Ayrıca daha önce kendilerinden talep edilen 15 yıllık vergiye mahsuben bir yıllık vergi vermelerine rıza gösterilmiştir. Daha sonra Kürtler, Mareşal Paşa'ya kur'a yoluyla asker verebileceklerine ve asker toplamaya çalışacaklarına dair söz vermişlerdir.

Erzurum'a gelen Hüseyin Bey ile Külabi Bey'e, her ne kadar Dersim Kürtleri hürmet gösteriyorlarsa da, bu saygı verdikleri sözü ifa etmek için yeterli değildi. Külabi Bey Dersim'de daima ikinci derecede rol oynayan bir beyin soyundan gelmiştir. Daha sonraları mareşal olmuş olan Semih Paşa tarafından pek hürmet gösterildiği ve büyük bir öneme de sahip olduğu için, kendisinden istenen her şeye evet demiştir. Mareşal Semih Paşa'nın övgüleriyle yola çıkan Külabi Bey'in sonu hepimizce malûmdur.

Hüseyin Bey ise Ali Bey'in oğludur. Bu Ali Bey'in familyası yakın zamanlara kadar büyük rol oynayan Şeyh Hüseyinoğlu ailesine mensuptur. Bunun dedesi Hüseyin Bey, o zaman orada bulunan ve şimdi Erzurum valisi olan Reşit Paşa'ya büyük maiyetiyle gelmiştir. Bunun nedeni Türklerin Şeyh Hüseyinoğlu familyasını zayıf düşürmek için yaptığı entrikalar ve bu ailenin bize taraftar olması için yaptığımız faaliyetlerdir. Reşit Paşa tarafından büyük merasimlerle ve hürmetle karşılanan Hüseyin Bey, geldiğinin ertesi günü gizlice gözaltına alınmış ve ayağına zincir vurulmuştur. Daha sonra İstanbul'a gönderilmiş, oradan da Vidin'e sürgün edilmiştir.

Uzun bir zaman geçmeden, Hüseyin Bey Vidin'den kaçarak Dersim'e gelmiştir. Fakat eski nüfuzunu kaybetmiştir. Ne kadar çalışmışsa da bir taraftan Türk entrikaları, bir taraftan da kendi tutukluluğunu bahane eden yakınlarının çalışmaları nüfuzunun ve öneminin artmasına engel olmuştur. Hüseyin'in oğlu Ali Bey, pederinin tutukluluğu zamanında kendi aşireti üzerindeki hakimiyetini zar zor koruyabilmiştir. Pederi geldikten sonra bu hakimiyet baki kalmıştır. Fakat Hüseyin Bey dönünce, ölümüne kadar çalışarak ailesinin eski nüfuzunu elde etmesi yolunda bir dereceye kadar başarı kazanmıştır. Yine de eski nüfuzuna ulaşamamıştır.

1863 yılında Hüseyin Bey'in ölümü üzerine Kürtler, büyük oğlu Ali Bey'i başkan olarak seçmişler. Yeni başkan Ali Bey çok yumuşak huylu safdil biri olduğu için, Türkler bunun tabiatından faydalanmışlar. Bazı hediyeler ve rütbeler vererek kendilerine taraftar etmişler. Bundan dolayı Ali Bey'i

Erzincan’da oturtmuşlar. Ali Bey, bütün Dersimlilerin müdürü olarak atanmıştır.

Ali Bey’in Türk tarafına geçmesiyle Şeyh Hüseyin ailesinin önemi azalmıştır. Bu ailenin rakibi durumunda bulunan şeyh Derviş Mahmut oğlu şeyh Süleyman’ın önemi yavaş yavaş artmaya başlamıştır. Şimdiki durumda merkezi Dersim’e hakim olan şeyh Süleyman, kendisini hür telakki ederek (bağımsız sayarak) yalnız Türklerin hakimiyetini değil, hatta Türklerin nüfuzlarını bile tanımıyordu. Bu hakimin yanında daima 5000 silahlı Kürt bulunurdu. Kürt Ali Bey’e itimatları kalmayan Kürtler, Ali Bey’in yeğeni Hüseyin Bey’in nüfuzunu tanımışlarsa da, bu adamın Türklere olan düşmanlığı uzun müddet devam edememiştir. Hüseyin Bey, Türklere yanaşmaya başlamıştır. Bununla beraber Kürtler üzerindeki nüfuzunu devama gayret etmiştir. Böyle müşkül (zor) bir durumda bulunan Hüseyin Bey, Semih Paşa’ya gelerek görüşmek istemiştir. Söz verdiği şeyleri yapamayacağını anlayan Hüseyin Bey, Türklere karşı ince ve alttan (kurnaz) hareket etme yolunu seçmiştir. Bu adam Erzurum’a çağrıldığında, hiçbir söz vermeden sadece gönlünde “Türklerle birlikte hareket etmenin yattığını” söylemiştir. Erzurum’a çağrılan diğer Kürtler genellikle memleketlerine döndükten sonra eski önemlerini tamamıyla yitirmişler. Külabi Bey söz verdiği konular için iyi niyetle akrabalarıyla çalışmalara koyulmuştur. Birçok çekişmeden sonra, onlar kendisiyle hemfikir olmuşlar. Fakat diğer Kürtleri de yanlarına çekmeleri gerekiyordu. İşte bu noktadan itibaren Kürtler, galeyana gelerek Külabi Bey ve akrabalarını öldürmüşler.

Külabi Bey’in nüfuzuna kimin sahip olduğu henüz belli değildir. Kanaatime göre Mazgirt Kaymakamlığından kaçarak kendisini kurtarabilen Hüseyin Bey, aynı kazaya kaymakam olarak atanmıştır. Türk Hükümetine hiçbir söz vermeyen Hüseyin Bey, memleketinden gelirken Kürtler de hiçbir düşmanlık belirtisi göstermemiş ve böylece hayatını kurtarmıştır. Fakat Kürtler bunun iki defa Erzurum’a gitmesini affetmeyip, kendisine hain gözüyle bakmaya başlamışlar. Kendisine pek itimat da etmemişler. Külabi Bey’in olayına kadar Hüseyin Bey, Türklerin Dersim’i işgal edecekleri kanaatindeydi. Hüseyin Bey Türklerin kendisine olan güvenini koruyabilmek için, “Erzincan’a mutasarrıf olarak tayin edilirse çok iyi hizmet verebileceğini” daha önce Erzurum’da iken belirtmiş ve teklifte bulunup söz vermiştir.

Hüseyin Bey, Mansur Ağa ile beraber isbat-ı vücut ettikleri bir toplantıda bu fikrini ona izah etmiştir. Bu da onun aleyhine gelişen bir olgudur. Bundan dolayı Mansur Ağa'nın nüfuzu gittikçe artmaya başlamıştır. Zira Erzurum'a çağrıldığı zaman, mareşalin önerilerini kabul etmemişti. Mansur Ağa, şimdilerde Hüseyin Bey'den çok daha fazla nüfuza sahiptir.

Dersim'in İdari Bölümleri

Erzurum vilayetine bağlı, bir bölümü Erzincan Sancağını teşkil eder. Sancak, şu kazalara bölünmüştür: Erzincan, Kemah. Kuzucan, Ovacık. Mazgirt, Kuruçay ve Sivas vilayetine bağlı Hozat. Bu kaza her ne kadar Sivas'a bağlı ise de siyasi bakımdan Erzincan'a daha yakındır. Erzincan'da mutasarrıf olarak şimdi Şefik Paşa bulunur. Kaymakamlar; Kemah'ta Mehmet Bey, Kuzucan'da Hüseyin Bey, Ovacık'ta Kürt Kahraman Ağa, Mazgirt'te Kürt Hüseyin Ağa, Kuruçay'da Kürt Yusuf Ağa, Hozat'ta Mansur Ağa. Bunların tamamı Dersim Kürtlerinden iseler de kaymakamlar Türkiye tarafından tayin edilmiştir. Bundan ötürü, az da olsa Türklere bağlı hareket etmeye başlamışlardır.

Dersim halkı, Türklere askeri hizmetler dışında, Türk yönetimine her türlü vergi vs. vermektedirler. Fakat bu vergileri doğrudan doğruya hükümete değil, kendi idarelerine bakan kaymakamlara sunarlar. Onlar da topladıkları verginin yarısına yakınını Türk Hükümeti'ne verirler. Geri kalanını kendi mal varlıklarına katarlar. Bu çeşit vergi toplama sistemi, eskiden beri Türkiye'de uygulanan bir usuldür. Bunlar çok az miktarda arazi vergileri de verirler; bazen hiç vermezler. Dersim Kürtleri, şikayetlerini kaymakamları vasıtasıyla Erzincan mutasarrıfına aktarırlar. Şikayetler bu şekilde karara bağlanır. Bu, büyük davalarda izlenen yoldur. Küçük davaları ise kendi adetlerine göre sonuçlandırırlar. Dersim merkezine gelince, bunlar hiçbir zaman Türkiye Hükümeti'ne bağlı değillerdir. Şeyh Süleyman komutasında 12 bin silahlı adam vardır. İzah edildiği gibi bunlar kesinlikle Türk yönetiminin hakimiyetini tanımazlar. Bu 12 bin Kürt en iyi şekilde silahlanmıştır. Bu konu, şeyh Süleyman tarafından bizzat izlenir. Bu zatın yanında bulunan 5 bin kişilik Kürt kuvveti, piyadeden ibarettir. Kışın bunlar kendi köylerine dağılırken yazın yine şeyh Süleyman'ın yanında toplanırlar.

Kendileri için kurulan çadırlarda yaşarlar. Dersim için bu küçücük ordunun, şüphesiz büyük önemi vardır. Bu önemden dolayı, şeyh Süleyman nüfuzunu genişleterek bütün Dersim'e yaymıştır.

Türkler tarafından tayin edilen bütün kaymakamlar Erzincan mutasarrıfından ziyade şeyh Süleyman'ın tesiri altında bulunmakta idiler. Kürt gruplarının psikolojik hareketleri şeyh Süleyman tarafından idare edilir. Bunun yarattığı tesir, Dersim halkı üzerinde Türklerin hakimiyet kurmasına mani olur. Bundan dolayı kaymakamlar Türklerin istediklerini yerine getiremiyorlar. Zaten kuvvetleri de yoktur. Örneğin; Külabi Bey'in öldürülmesi, kaymakamların kendi Kürtleri üzerindeki tesirlerinin göstergesidir. Bu kaymakamlar Türklerin istediklerini yapmak için küçük bir teşebbüste bulundukları takdirde, kendi hayatlarından emin olamazlar. Hep kendilerini düşünürler. Bunların katilleri ise, Külabi Bey'in katilleri gibi cezasız kalacaklarını düşünürler. Bu Beyin katilleri konusunda Ahmet Muhtar Paşa, şöyle bir sonuca varmıştır: "Bir aile meselesidir, karışmak iyi olmaz." Böylelikle işin içinden sıyrılıp çıkmıştır.

Belli zamanlarda nüfuzları nedeniyle etrafa nam salan Kürt beylerini Türkler kendi saflarına çekmeye çalışmışlardır. Fakat bu çalışmalar hiçbir neticeye ulaşmamıştır. Bu beyler Türklerin siyasi tesiri altında kalır kalmaz, kendi gruplarındaki önemlerini kaybetmişlerdir. Aile fertleri yanında bu beyin yeri (itibarı, önemi) kalmadığı gibi, söz konusu bey "ya hain" ya da "satılık mal" olarak adlandırılırdı. Zira Türklerin entrika için onlara dağıttığı mallar ve rütbeler, belli ailelere verilen hediye ve rütbe vaatleri, ilgili ailelerin kadir kıymetten düşmelerine yol açmıştır. Bu tür oyunlar, Türkleri belli bir zamana kadar başarılı kılmıştır. Fakat sonuç hezimettir, bozgundur.

Şeyh Hüseyinoğlu ailesinin önemi azaldığı için, onun yerine şeyh Süleyman ailesi ortaya çıkarak aynı öneme sahip olmuştur. Şeyh Süleyman'ın nüfuzu 12 bin mevcutlu küçük bir ordu tarafından korunur. Bu kuvvet şeyh Hüseyin'in kuvvetinden sayıca azsa da araç gereç bakımından onların kuvvetinden daha güvenilir bir ordu idi.

Dersim Kürtlerinin Türklere baş eğmemelerinin nedeni çeşitli aşiretlerden meydana gelişinden değildir. Daha çok Türklerle olan din ve inanç farklılıkları vardır. Memleketlerinin eski sahipleri olan Dersimliler, Türklere

“işgalci” diye bakıyorlar. Eskiden beri korunan ve geçit vermez dağlarla çevrilmiş Dersim Sancağı Kürtlerinin haysiyetleri, istiklal istemleri ve istiklallerini korumaları, onların Türklere baş eğmelerine manidir. Bütün dağlı halklar gibi, bunlar da hürriyetperver (özgürlük sever), cesur ve cömerttirler. Bunların cesaretleri kendi aralarında daima çıkabilen eşkıyalık, talan, kavga ve etraftan zorla topladıkları vergiden (salma, haraç) kaynaklanır. Dersim’in Türkler tarafından esaslı bir şekilde işgal edilebilmesi ancak eski Erzurum Mareşali Semih Paşa’nın önlemleri ile mümkündür. Yani Dersim içinden bir şose yolu geçirilerek yeteri kadar askeri birliğin burayı ablukaya alması; askeri kışlalar ve asker sahaları inşa edilerek önemli noktaların mezkur kuvvetler tarafından işgal edilmesi gerekir. Yoksa buranın işgal edilmesi birkaç bin askerin harcı değildir. Fakat şimdi bunları yürütebilecek bir plan veya kuvvet Türklerde yoktur. Çünkü bu planı uygulamak için 4. Ordu birliklerini getirmek gerekir. Onları buralara getirmek için, şose yolunun inşa edilmesi ve dağların aşılması gerekir. Mevcut mali güç ve işçi sayısı ile yapılabilecek bir iş değildir.

Şimdi Dersim’de aşağıdaki birlikler vardır;

a- Mazgirt’te; 1. Piyade Alayının 1. Taburu ile 2. Piyade Alayının 1. Taburu.

b- Hozat’ta; 1. Nişancı Taburu ile 3. Dağ Topçu Bataryasının yarısı.

c- Erzincan’da; 2. Piyade Alayının 2. Taburu ile 5. Nişan Taburu ve 2. Topçu Taburu. Toplam üç piyade taburu, iki nişancı taburu, üç buçuk batarya yahut aşağı yukarı 21 pare top ile 2300 piyade. (Taburlar, savaş zamanındaki mevcutları 450 kişi kabul edilerek hesap yapılmıştır.)

Dersim Kürtleri birçok aşiretlere bölünmüştür: Hozat Kaymakamı Mansur Ağa’ya bağlı Kürt aşiretleri şunlardır; Ovacıklılar, Lertin, Şah Hasen, Kureyşan ve Alanlı. Kuzucan Kaymakamı Hasan Bey’e bağlı aşiretler; Lolanlı, Hasenanli ve Kureyşanlı ile bence bilinmeyen iki aşiret daha.

Kürt beyleri hakkında 5 Eylül 1876 tarihli rapor:

Kürt beylerinin önemlerini belirten ve daha önce verdiğim raporların ekidir:

Aşağıdaki bilgileri vermekten gurur duyuyorum. Türk hakimiyetini tanımayan Aşağı Dersim'in sahibi şeyh Süleyman'ın oğlu, yalnız kendisine bağlı ve her zaman emri altında bulunan çok iyi silahlanmış ve milli silahları dahi imal eden 5000 savaşçıya sahiptir. Bu Kürtler, şeyh Süleyman'nın oğlunun ikametgâhı olan Kirşanlı veyahut Büyük Köy civarındaki köylerinde otururlar. Mezkur Şeyh'in silahlı askerleri dışında çok iyi korunmuş ve daima tamir edilip/ettirilebilen beş küçük kalesi vardır. Geçen raporlarımda belirttiğim nüfuzlu Kürt başkanlarına ek olarak, Esad Bey, Kecani Mehmet Ağa ve Gülfak adındaki şahısları da belirtmekte fayda görüyorum. Bu beyler Türk Hükümeti tarafından tayin edilen kaymakamlık makamlarını işgal etmiyorlarsa da Dersim Kürtleri üzerinde nüfuzları ve hakimiyetleri vardır. Raporda adı geçen Mansur Ağa, şimdi Mazgirt kaymakamı değildir.

Birliklerimiz Gümrü'de toplandığı zaman buralarda bir savaş çıkacağı söylentisi yayıldı. Halk arasında yayılan bu haberden sonra adı geçen Mansur Ağa, uyruklarımızdan bir tüccarla konsolosumuza bir adam göndermiştir. Bu adam, "Dersimlilerin bize taraftar ve halkın gönlünün bizden yana olduğunu; birliklerimiz Dersim'e yaklaştığı zaman bizlere yardım edeceklerini" söylemiştir. Konsolosumuz bu adamın kabul edilmesinin mümkün olmadığını bildiği için kendisine gerçekçi bir cevap vermemiştir.

Şimdi Erzurum, Van ve Muş Kürtlerinin Hayderanlı aşireti reisi olan ve müdür rütbesine sahip Ali de Erzurum'a gelmiştir. Bu Ağa, 200 adamıyla birlikte Semih Paşa'nın çağrısı üzerine Erzurum'a gelmiştir. Bu çağrı Semih Paşa tarafından yapılmıştır. Ali Ağa ile kendisine bağlı olan Kürtlerden süvari askeri birliklerin teşkilatı ve vergilerin toplanması ile Türkiye'nin başka hizmetleri hakkında konuşmuşlardır. Semih Paşa, Ali Ağa ve onunla gelen iki şahsa, iki Türk nişanı (madalyası) ve birçok hediye vermiştir. Bu armağanların değeri 60 Türk Lirası kadardı. Bu miktar, bizim 240 rublemize denk düşer. Onca armağan karşılığında Semih Paşa, istediği zaman her aşiretten ikişer bin süvari çıkarılması yolunda söz almıştır. Bayezit'te bulunduğum sırada işittiğime göre, Ali Ağa, Van-Bayezit hattındaki Hayderanlı Kürtleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir.

Dolayısıyla Semih Paşa’ya verilen sözün, Ahmet Muhtar Paşa’ya verilen söze benzememe ihtimali yüksektir.

Mareşalin Kürtlerden 10 Mart 1877 tarihli talebi:

Mareşal, Kars’tan geri geldikten sonra Kuzucan Kaymakamı Hüseyin Bey’i çağırarak, Kuzucan ve Dersim’den 12 bin mevcutlu bir Kürt kuvveti toplamasını rica etmiştir. Fakat Hüseyin Bey, merkezi Dersim’de bulunan Kürtlere ilişkin “hiçbir söz vermeyeceğini” söylemiştir. Kuzucan milis kuvvetleri konusunda ise, “geri döndükten sonra söz verebileceğini” belirtmiştir.

Geçenlerde zatıalilerine, zamanla birinci derecede rol oynayan ve daha sonra Dersim beyleri arasında Türk Hükümeti’nin entrikalarından dolayı önemini büyük ölçüde kaybeden Hüseyin Bey’den ve şeyh Hüseyin oğulları ailesinden söz etmiştim. Son zamanlarda bunun nüfuzunu ve başarısını şeyh Süleyman oğlu ailesinden olan ve hemen hemen merkezi Dersim’i başına buyruk yöneten Süleyman Ağa, yöreyi tamamen zaptetmiştir. Geçenlerde Dersim hakkında verdiğim raporda açıklamalarda bulunduğum şekliyle, Türkler, Dersim merkezine başvurarak askeri birliklerin teşekkül edilmesi ve orduya birlikler verilmesi yolunda isteklerini açıklamışlar. Fakat Kürtler bu isteği reddetmişler.

Kuzucan’a gelince, geçen yıl ağustos ayında Kuzucan ve civarında bulunan kazalarda ortaya çıkan olaylar, Külabi Bey’in ölümü ile sonuçlanan ve Koçanlı Hüseyin Bey’e yapılan baskınlar sonunda ortaya çıkan kaynaş/kargaşalar nedeniyle bu yıl sonbaharda da yedek sınıf yanında bulunan askeri taburların teşkiline karşı vaki olan itirazlar dikkate alınırsa, Hüseyin Bey’in Kuzucan’da kendi Kürtlerinden milis birlikler teşekkül edilmesi için fazla ısrarlı hareket etmediği görülür. Gerekli de değildir. Zira mevcut durum öyle icap ettiriyor.

OSMANLI VE CUMHURİYET DEVRİ RAPORLARI[21]

Dersim hakkında son mütaalalarımızı (incelemelerimizi) ve noktai nazarlarımızı (görüşlerimizi) tesbit etmeden evvel, bir defa daha yarım asırdan beri Dersim hakkında neler düşünüldüğünü ve ne gibi ıslah tedbirleri ileri sürüldüğünü gözden geçirmek faydalı görüldü.

Tarihi bütün tetkikat bize gösteriyor ki, Osmanlı Devleti ancak Tanzimattan sonra, şark vilayetinin diğer aksamı ile birlikte Dersim ile de alâkadar olmaya başlamış ve bu mıntıkaya muntazam devlet teşkilatını sokmaya çalışmıştır. Dersim idari teşkilatının yeni esaslar üzerine bina edilmesi hakkındaki teşebbüsler, ancak 1866'ya doğru inkişafa (gelişmeye) başlamış ise de, bu inkişaflar 1908 Meşrutiyet ilanına kadar birçok arızalara uğramış ve hükümet nüfuzunu hakim kılacak bir hale gelememiştir. Osmanlı saltanat hükümeti, 1896'dan itibaren Dersim'in vaziyetini ve ıslah esaslarını tesbite çalışmış ve bu esaslar ancak 1896'da Müşir Şakir ve Zeki paşalar ve serasker Rıza Paşa ve heyeti nüzzar (gözlem heyeti) tarafından karar halinde tebellür ettirilmiştir (belirlenmiştir).

1896'da başlayan benzeri raporların devamı olmak üzere, o zaman Dersim mutasarrıfı olan Arif Bey isminde bir zatın 28 Ekim 1903 tarihli ve Elazığ vilayeti vasıtası ile İçişleri Bakanlığı'na sunduğu bir rapor görüyoruz. Bu raporun içeriğinin esasları şunlardır:

1- Osmanlı Devri

A- Mutasarrıf Mardini Arif Bey'in Raporu

1- Dersimlilerin saldırganlık alışkanlıkları hayat kaygusundan doğmuştur.

2- Çemişkezek ve Çarsancak kazalarında oturanların %2'sinden maadası (başkası) Sünni ve merkez kazasının Hozat kasabası ile 60 hanelik İnceağa kariyesinde (köyünde) oturan ahali Sünni olup, Ovacık ve Kızılkilise (Nazımiye) kazalarında oturanların tümü Şii'dir. Mazgirt kazasında da

yalnız Mazgirt kasabası ile Danaburan köyü Sünni'dir. Sünniler devlet hizmetlerini görürler ve hükümete bağlıdırlar.

3- Dersim nüfusunun çoğunluğunu oluşturan fenalıkların başlıca sebebi olan Şiiler; nikah kıyma, ölü yıkama ve defnetme gibi işleri yapan ve sazla-sözle dini konularda halkın manevi duygularına hakim olan Dede ve Seyitlerle; halkın dünya işlerine egemen olan, ruhu eşkıyalıkla dolu, iki yüzlü ve fesat ağaların elinde esirdir.

Dersim'de ıslahat yapmak içinse:

A- Dersim dahilinde merkezleri Ovacık, Nazımiye, Mazgirt, Çemişkezek olmak üzere bulundurulan 5'er yüz mevcutlu 4 tabura ilaveten iki tabur iki top ilave olunur ve işe Mazgirt ve Hozat cihetlerinden başlanarak tedibata (uslandırmaya) devam oluna oluna bir koldan Kızılkilise ve Kalan, diğer koldan Ovacık cihetlerine gidilirse asıl amaca ulaşılır.

B- Ancak bu hareketler yapılırken, Dersimlilerin elinden her türlü silahı tamamen toplamak;

C- Kura bakayasını (askere gitmeyenleri) toplayıp uzaklara göndermek;

D- Seyit, Dede ve Ağa unvanı altındaki eşkıyalık fesat kışkırtıcılarını yakalayarak, bir daha Dersim'e ayak basmamak üzere İşkodra, Trablusgarp ve Fizan gibi uzak yerlere sürmek;

E- Kalan vergileri toplamak;

F- Katilleri ve suçluları yakalayarak adliyeye teslim etmek.

4- Bu tür bir uygulama Dersim'de asayişi temin edecek ve Dersim'i düzeltilebilir bir hale getirecektir. Zira zaman içinde ortaya çıkmıştır ki, sözü davranışlarına uymayan Dersimlilere öğüt vererek, bağışta bulunarak ve bunlara karşılık onların ettikleri yeminlere aldanarak Dersim'in düzeleceğine inanmak, durumu yakından bilenlere göre mümkün değildir. Buna bağlı olarak halen Dersim'e karşı uygulanmakta olan yöntemler, Dersim'i ancak biraz daha müzmin bir hale getirecektir.

5- Harekâttan sonra takip edilecek islahat esaslarına gelince;

a- Ovacık’ta mükemmel bir hükümet konağı, bir askeri kışla ve telgrafhane yapılması;

b- Erzincan-Ovacık-Hozat-Harput yolunun yapılması;

c- Fırat üzerinde asma bir ahşap köprü yapılması...

6- Eğer, köklü uygulama ve düzeltme için henüz zaman müsait değil ise;

a- Dersim’de 80 neferlik bir süvari bölüğünün kurulması ve bölüğün eşkıyalık mevsimi olan Haziran ve Eylül aylarında iki müfreze halinde Hozat, Ovacık ve Çemişkezek kazasının kuzeyinde görevlendirmek;

b- Cinayet işleyenlerin cezasız kalmamaları ve Dersim için özel bir önemi olan bu illetin tedavisi için jandarmanın yeterli olmadığı hallerde, karşılıklı çatışma ile zaman kaybetmemek ve fırsatı kaçırmamak için, mevcut askerlerden bir tabur kadar daha destek kuvvetin alınması için yetki vermek;

c- Eğin, Çemişkezek ve Arapkir mıntıkasındaki nizamiye (düzenli) askeri ve jandarmanın takibatını şiddetlendirmek;

d- Erzurum vilayetince Kiğı cihetine seyyar bir müfreze gönderilerek, takibatın güçlendirilmesi.

Bu suretle alınacak tedbirlerle ciddi bir takip başlatır ve eşkıyalardan birkaç kişi öldürülür ve yakalanırsa, aklı gözünde olan Dersimliler yıldırılır. Yılgınlık asayiş işinde ilk adımdır.

7- Dersimlilerin saldırı sahaları, dışarıda Kiğı, Kemah, Kuzuçan, Kuruçay, Eğin, Arapkir ve Divriği kazalarının; ve içerde de Hozat’ın ve kısmen Çarsancak’ın devlete karşı görevlerini yerine getiren halkıdır.

8- Olayları yaratan daha çok Hozat’ın Koç Uşağı, Şam Uşağı, Ferhat Uşağı, Abbas Uşağı, Kırgan, Bahtiyarlı aşiretleri ile Ovacık’ın Kav Uşağı, Tapuz Uşağı, Beyt Uşağı, Kalan aşiretleri ve Mazgirt’in Yusufanlı, Demenanlı, Alanlı ve kısmen Kureyşanlı aşiretleri; Nazımiye’nin de yine Kureyşan ve

Haydaranlı aşiretleri fertleridir. Cezalandırılması en gerekli aşiretler de bunlardır.

9- Anadolu vilayetleri müfettişi Şakir Paşa'nın tekkeler ve okullar açılması düşüncesine katılmıyorum. Ayrıca asayiş mükemmel bir biçimde sağlanmadıkça; Dersim valiliği ve askeri komutanlığı kurulmadıkça; bazı kazaların vilayete bağlanması sağlanmadıkça, 4. ordunun takip ettiği gibi, buralarda Hamidiye teşkilatının kurulmasına da katılmıyorum. Bununla beraber, Dersim'de çalışacak kaymakamlara iyi bakılması ve terfi ettirilmeleri mutlak bir ihtiyaçtır.

10- Dersim, öteden beri sanıldığı gibi tümü ile Kürt değildir. Çemişkezek ve Çarsancak kazaları halkı tümü ile Türktür. Hozat kasabası ile İnceağa kariyası (köyü) ve Torot aşireti halkı Türktür ve fakat Kürtleşiyorlar. Mazgirt kazası ile bir kariye halkı ve Ovacık kazasının ova köyleri halkı da neslen Türktür ve halen türk dili ile konuşuyorlar. Yalnız çok acıdır ki, Ovacık Türkleri hem Kürtleşmiş ve hem de Şiileşmiştir. Kızılkilise tümü ile Şii ve Kürttür. Dersim sancağı Türklerin pek eski barınağıdır. Türklerden başka hiçbir neslin eserlerine ve anılarına rastlanamaz.

1903 sonlarından itibaren Dersim'de Celal Bey isminde bir zatı mutasarrıf görüyoruz. Bu zat iki buçuk sene müddetle hemen 1906 senesine kadar Dersim mutasarrıflığı vazifesini yapıyor. Bu zatın bir raporunda da Dersim'in 1903 il'a 1906 vaziyeti ve ıslah hakkında görülen esaslar özet olarak aşağıya kayıt olunmuştur.

B- Mutasarrıf Celâl Bey'in Raporu

A) Dersim'in etrafı Çemişkezek ve Çarsancak kazaları muti (itaatkâr) ve mütemeddin (uygar) ve ziraatla müteveggil (tarımla uğraşan) Türklerle meskûndur.

Kuzuçan, (Plümer) Dersim Kürtlerindendir. Dersimlilerin Bitlis, Van vilayetleri dahilinde meskûn şafiîyülmezhep (Alevi) ekrat (Kürt) ile mevkian ve mezheben bir münasebetleri yoktur.

B) Dersim Sancağı'nın Dersim namile muayyen bir mevkii yoktur. Aşairi mevcude (varolan aşiretler) Dersimanlı, Seyidanlı ve Şeyh Hesenanlı

namları ile üç şubeyi esasiyede (ana kolda) toplanır. En mühimi Dersimanlı aşireti olup bu da aşiretin namını verdiği mıntıkada meskûndur.

C) Dersimlilerin muti halka tecavüzleri maişet (geçim) darlığından başlamıştır. Aşair arasındaki münazaralar (kavgalar/çatışmalar) ise arazi ihtilâfları yüzündendir.

Dersim şekavetinin inkişaf (eşkıyalığının gelişmesi) ve devamı bu şekavetin başlangıcından önlenmesi için ciddi tedbir alınmamasından ve mücrimlerin (suçluların) tedip edilmemesindendir.

Aşiretler, biri harice yaptıkları ve diğeri de aralarındaki tecavüzat dolayısıyla yekdiğerine karşı uyanan emniyetsizlik ve maişetlerini temine esas olan hayvanlarını muhafaza kaygusu ile silahlanmışlardır. Mal ve can kaygusu devam ettiği müddetçe de bu silahlanma devam edecektir.

Mazkirt halkı yüzde yetmiş çiftçilikle geçinmeye alıştıklarından reislerine karşı irtibatları azalmış ve oldukça rahat bir vaziyete geçmişlerdir.

D) Dersimlilerin eski bedeviyet (ilkellikleri) ve vahşetleri bu gün şımarıklık suretinde meşhuttür (görülmektedir).

Rusya muharebesi zailesinin metakip (Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından) Ali Şefik Bey merhum marifetile başlanılan ve nasılsa sonu akim (kısır) bırakılan ıslahat sırasında ağavatı aşairin (aşiret ağalığının) Dersim'den ihracından sonra azalarak bugün hükûmeti mehalliyece aşar ve ağnamların taşir ve tadadı (yerel yönetimce tahıl ile hayvan vergisinin tasnifi ve sayımı) mümkün olamayan bazı aşire ait bedelâtı öşriye ve rüsumu tadadiyeyi (kimi aşiretlere ait ödenmesi gereken öşür ve harç bedellerinin ödenmesi) şunun bunun bililtizam cibavet edeceği dereceye gelmiş iken bilahare af ve iade ettirilen ağavatın avdeti üzerine (Dersim'den çıkartılmış bazı aşiretlere ait hayvan ve tahıl vergisinin ödenmesi ve bu verginin bir yükümlülük olarak elde edilmesi mümkün hale getirilmişken sürgündeki ağaların dönmesi üzerine) yavaş yavaş yine fenalık başlamış ve mütecasirlerinin emrü tedibinde müsamaha edile edile sene besene artmıştır binaenaleyh (Bu işe cesaret edenlerin bastırılmasında hoşgörülü davranılınca durum yıldan yıla kötüleşmiştir.):

Dersim ıslahatı için ilk iş, ağavat ve rüesayı (reisleri) Dersim'den çıkararak efradı aşair üzerinden ağavatın izalei nüfuzudur (ağa etkisinin yok edilmesidir).

Dersimlilerin kuvvei idrakiyeleri (algılama güçleri) gözlerindedir. Kendilerinden kuvvetliye karşı mutidirler. İstimanlarını (boyun eğmelerini) temin için bu esas tatbik olunmalıdır. En ziyade muhtacı tedip kısmı, Ovacık ve Hozat aşiretleridir. Mazkirt, Nazımiye aşairi ekseriya bitaraf (tarafsız) dururlar. Muntazam 8-10 taburluk bir kuvvet sevk ve maznun eşhas (şüpheli şahıslar) tevkif olunur ve muhtelif vilâyet mahkemelerinde süratla tecziye olunurlarsa (cezalandırılırsa) ıslahat için müsait bir zemin doğar.

E) Bundan sonra Dersim'de nüfuzu kalmayan jandarma efrat ve zabitanını (er/subay) değiştirmek. Memurlardan ülfet edenleri (rüşvet alanları) değiştirmek. Nisan bidayetinde Teşrinisaniye (Kasım) kadar harekete müheyya (hazırlıklı) bir kuvveti Hozat'ta bulundurmak. Tapu ve tahrir muamelesini yeniden yapmak. Halka arazi vermek. Erzincan-Harput şosasını yapmak. Askeri firarları yakalayıp hizmete sevk etmek.

C- Kazım Karabekir Raporu

DERSİM İSYANI İLE İLGİLİ İSTATİSTİKİ BİLGİLER[22]

Batı Dersim Aşiret Reisi (İdare İbrahim Ağa)

1324 (1908) senesinde icra edilen te'dib (isyancıları yola getirme) hareketinden Osmanlı hükümeti aleyhine silah kullanmış subay ve birçok efradın maktul düşmesine (ölmesine) sebep olmuş ve daha sonra vaatle getirilerek Diyarbekir mahpushanesine konulmuştur. İki seneyi aşkın bir süre mahpusta kaldıktan sonra firar ederek Dersim'e gelmişler. O andan şimdiye kadar daima edepsizlikle, daima hiyanetle vakit geçirmiştir. Erzincan'ın sukutu (düşmesi) üzerine yüze yakın Ermeni kafilesini önüne katarak Erzincan'daki Ruslara sığınmış ve Kürtlerin muhtariyeti hakkında Rus Çarı'na telgraf çekenler arasında bulunmuştur. Moskof'dan Osmanlılar aleyhine kullanılmak üzere otuzu aşkın mavzer tüfek ve elli sandığa yakın

cephane alıp getirmiştir. Anılan şahsın Ruslara yaptığı bu vaad üzerine gayretle beraber Eğin köylerine ve Çemişkezek kasabasına taarruz etmişler ise de Çemişkezek'teki askerin mukavemeti üzerine kasabaya girememişlerdir.

333 senesi başlarında Batı Dersim'de yapılan teşkilâtta Koç Uşağı'nın suçu affedildiği halde kendisine para verilmediği ve riâyet edilmediği bahanesiyle kendi aşireti, Şam, Maksûd, Bizgâr uşakları ile Eğin ve Çemişkezek köylerine taarruz ve yağma etmişlerdir. Ardından İdare (İbrahim Ağa) ile yandaşlarına mecburen yetmiş lira verilerek teşkilata sokulduğu ve kendisine Alay Kumandanı rütbesi verildiği halde bile bir taraftan hükümeti, diğer taraftan Ermenileri soymaktan ve hıyanetten vazgeçmemiş, Doktor David'i, Maksûd Uşağı reislerinden Kuru Yusuf'un torunu Mustafa Ağa'nın yanında ve emri altında bir ay bulundurmuş ve çok para alarak Erzincan'a firar ettirmiştir. Kendisi 18 Ağustos 1333 (1917-18) tarihinde yapılan keşif taarruzunu düşmana bildirdiğinden şüphe edildiği gibi; Ermenileri ve her vakit şakileri muhafaza etmiş, bugün Nalbant Nasûhi namındaki casus olduğu sanılan bir Ermeni'yi dahi himaye etmiştir. Anılan kişinin, Hükümete bağlılığı ve sadakati dâima sözde kalmıştır. Acımaksızın katli farz olan Batı Dersim'in en hâin ve en şerîr ve en şahsiyetsiz bir şakîsidir.

Koç Uşağı Aşireti Reisi Seyithan

Bu adam İdare'nin (İbrahim Ağa) mahpushaneden firarından bu zamana kadar en güvenilir adamı ve her eylemde ortağıdır. Dolayısıyla yukarıda açıklamalar, kendisi için de aynıdır.

Maksûd Uşağı Aşireti Reisi Kuru Yusuf'un Torunu Mustafa

Merkum Erzincan'ın sukutu (düşmesi) üzerine İdare (İbrahim Ağa) ile Erzincan'a (Ruslara) sığınmaya gitmiş, birtakım hediye para alarak dönmüştür. Doktor David'i, İdare İbrahim'in onayıyla Kasım oğlu Munzur'un yanından köyüne kaçırarak himaye eden ve hemen ardından Erzincan'a firar ettiren; dahası Ermeni kaçakçılığında büyük bir rol

oynayan; birçok münasebetle ismi geçmiş ve Rus Çarı'na çekilen telgrafı imzalayan imza melun bir heriftir.

Maksûd Uşağı Aşireti Reisi Polis

Vaktiyle polis memuru ve bilahare telgraf hat muhafızı iken Rusların Erzincan'a girmesi üzerine sığınmaya giden; Ermenileri Erzincan'a firar ettiren; Eğin ve Kemah baskınlarına iştirak eyleyen; Rus Hükümeti tarafından tayin edilen ve Çar'a Kürdistan'ın muhtariyeti (özerkliği) esası üzerine telgraf çeken fesatçı ve meşhur Ermeni kaçakçısıdır.

Şam Uşağı Aşireti Reisi Lolo

1324 (1908) senesindeki tedip (isyanı bastırma) hareketi sırasında bir alay kadar askere baskın yaparak bozulmasına ve subaylarla beraber 100'e yakın can kaybı vermesine sebep olanlardan birisidir. Ekin (Eğin) ve Çemişkezek köylerine baskın yapan kollara bizzat kumanda eden kötü ve fesatçı bir heriftir. Aynı zamanda Ruslara sığınmıştır.

Bizgâr Uşağı Aşiret Reisi Bera

Rusların Erzincan'a girmesi üzerine aşireti içerisinde bulunan jandarma neferlerinin ellerinden silahlarını almak suretiyle öncelikle Ovacık kasabasında sükûnetin bozulmasına sebebiyet vermiş ve Pulur'daki Hükümetin kalkmasını ısrarla talep etmiştir. Erzincan'da Rus Çarı'na telgraf çekip ve Ekin ve Kemah köylerini aşiretle beraber viraneye çeviren herifin birisidir.

Belit Uşağı Reisi Zeynel

Hemen mütâreke (savaş bırakışımı) zamanına kadar Ermeniler ile dostluğunu muhafaza etmiştir. Haydut gibi en şerîr (kötü, belalı) Ermeni casusu bundan himaye görmüş Ermenilerden aşiretlere gelecek muhâberâtın dağıtımı ve gidecek cevapların gönderme merkezi hep bu adam olmuştur. Kendi mevkisini düşkün, hükümeti güçlü gördüğü zamanlarda şahsî düşmanlarının muhaberelerini (haberleşmelerini) hükümete teslim etmeyi unutmamıştır. Ermeni dostu ve kaçakçısı ve Kürdistan'ın özerkliği için Rus Çarı'na çekilen telgrafa imza koymuş kurnaz ve sinsi bir şahıstır.

Kardeşi Hasan

Erzincan'ın (Rusların eline) düşmesi üzerine Ovacık'a keşfe gelen Kazak müfrezesine kılavuzluk eden Doktor David Erzincan'a firar ettirilirken; anılan şahsı sağ salim kaçırmaya görevli olanlardan ve hainlerdendir. Son zamanlara kadar Erzincan'dan elini çekmeyenlerden birisidir.

Yeni Uşağı Aşireti Reisi Cebr Oğlu Eyüb

Seferberliğin başında Dersim tarafından Erzincan'a giden 11. Kolordu Mercan Boğazı'ndan geçerken altı askeri öldürerek tüfeklerini almış ve Erzincan'ın düşüşü üzerine Ruslara katılmış ve Rus müfrezesinin önüne geçerek Pulur'a girmiş belalı ve Ermenilerin sevdiği bir adamdır.

Yukarı Abbas Uşağı Aşireti Reisi Seyit Rıza

Bu adam Ruslara dehalet etmiş (sığınmış); Rusların büyüklüğüne kanaat getirmiş ve Osmanlı Hükümeti karşıtı bir hınzırdır. Ermeniler ile muhaberesi, eşkıyalığı, edepsizliği ve nihayet sahtekârlığı olmakla beraber; Hozat'ı müdafaa ve Hükümet lehine hareket etmek gibi hizmetleri de vardır.

Biraderi Seyit Ağa

1324 (1908) senesinde İdare İbrahim Ağa ile beraber Diyarbekir'de mahpus olmuş ve tahliye nedeniyle çıkmış, Hozan kuşatmasında hükümet aleyhine çalışmak ve ruhen Hükümetin aleyhtarı müfsid (fesat, karıştırıcı) bir adamdır.

Mahsud (Maksud) Uşağı Reisi Kasımoğlu Munzur

1324 (1908-1909) senesinde tutuklanmış bilahare tahliye edilmiştir. Erzincan'ın düşmesi üzerine Ruslara sığınarak Rus Çarı'na çekilen telgrafı imza etmiş; Doktor David'i köyünde ve himayesinde tutmuş bir adam ise de sonradan fikir değiştirerek ve kötülük yapmaktan çok hükümetin lehine hizmet etmiştir.

Kazgan

Bu aşiretin reisi Süleyman denilen şahsı ilk olarak Batı Dersim'de aşireti içerisindeki müdürü kovmak suretiyle açıkça isyan eden ve 1332 (1916-17) yılı başında Hozan kuşatmasına başlıca sebebiyet verenlerden hınzır ve lanetli bir şahıstır.

Bahtiyarı Aşireti Reisi Sökeli Yusuf

Mensub olduğu Bahtiyar Aşireti'nden hiç kimse Ruslara gitmediği halde Moskof'lara katılmak ve 1332 (1917) yılı başında Hozan'ı kuşatan; kelepir getirmek için Ekin (Eğin) köylerine kol gönderen hâin, yalancı bir heriftir.

Karaballı Aşireti Reisi Mehmed Ağa

Bu adam menfaatinin temini için oğlu ve akrabaları ile birçok Ermeni'nin Erzincan'a firar ettirilmesine ve hatta 18. 1. 1334 (1917-18) tarihinde derdest edilen Hamtur Boyacıyan namındaki Ermeni'yi dahi 16.1.334

tarihine kadar himaye eden; Ruslar ile gizliden gizliye haberleşmesine rağmen Hozat savunmasında Osmanlı hükümetine fiilen hizmet eden ve duruma göre hareket eden etkili bir ağadır.

Ferhad Uşağı Reisi Havşarlı Küçük Ağa

Erzincan'ın düşmesiyle beraber İdare İbrahim Ağa refakatinde Ruslara katılan ve Ermenileri Rusya'ya firar ettiren bir hınzırdır.

Cahşi Ağa

Adı geçen Hozat'ı müdafaa edenler arasında bulunmuş ise de önemli sayıda Ermeni'nin kaçırılmasına sebep olmuş ve 18.1.334 tarihinde derdest edilen Doğramacı Avadis'i 16.1.334 (1917-18) tarihine kadar yanında korumuş ve nihayet elinden alınmıştır.

Pillo'nun Aşiret Reisi Köyoğlu Hacı Ağa

Bu zat, 1332 (1915-16) yılı başında Hozat ve Birtek'e taarruz eden ve birçok zararı dokunan bir kimse ise de 13. Fırka (tümen) tarafından Dersim'in askeri harekâtla yola getirilmesiyle birlikte dayak yemiş; o zamandan itibaren iyi hizmet etmiş ve etmektedir.

Koç Uşağı Ruesâsından Bako Ağa

İdare İbrahim Ağa ile arası olmamakla beraber Rusların Erzincan'a girmesiyle, Çemişkezek baskınlarında ve Ermeni kaçakçılığında mühim rol oynayan ve ahlaken güvenilmeyen menfaatperest (çıkarcı) bir adamdır.

Kankıros'lu Seyit Ağa

Rusların Erzincan'a girmesiyle beraber İdare İbrahim Ağa ile birlikte Erzincan'a giden para, silah, cephane alan ve Çar'a telgraf çeken; Hozat'ın keşfine gelen Kazak müfrezesine Koç Uşağı ağaları ile beraber yol göstermiştir.

Ferhad Uşağı Reisi Zübab (Debab) Ağa

Çıkar karşılığında Arapkir ve Ekin Ermenilerini Dersim içlerine firar ettiren; bununla birlikte Hozat'ın savunmasında bulunan düşkün ahlaklı bir heriftir.

Karaballı (Karayalı) Aşireti Reisi

Kankozade Sevak Müdürü Mehmed Ali Ağa

Harput Ermenilerinin Koç Uşağı vasıtasıyla firarlarına başlıca sebep ve bu yüzden birçok para kazanmış bir kimsedir.

Doğu Dersim Aşiretleri:

Aşiret Adı Reisi

Karişan : Ali Kah

Aşağı Erilli : Yusuf Ağa, Ali Çavuş, Zeynel Çvş

Hozmekli Aşireti : Civerek'de (Civarik) oturan Süleyman Ağa

Dimnan (?)[23] : Cebrail Süleyman Ağalar

Sinanlı : Süleyman Ağa

Sur oğulları : Timur Ağa, Oğlu Keko Ağa, İbrahim Ağa, Şeyh Hasan Efendi

Anılan aşiret reislerinden gerekenlerin geçmişleri hakkındaki mevcut bilgiler topluca sunulmuştur.

15 Kânunuevvel 1335 (Aralık 1918-19)

tarih ve numarasız şifreye (cevap)

Dersim aşiretleri hakkında 11. Kolordu askere alma heyetince toplanıp tarihlendirilmiş olan bilgileri aşağıdaki gibi topluca ve özetle arz olunur:

Dersim Kürtlerinin dili genelde "Zaza" olup Kürtçeye yakındır. Aşiretlerden bazıları ilkbahardan sonbahar başına kadar geceleri dahil yaylada ikamet eder. Kışın köylerine çekilirler. Dersimlilerin ecdadı Mâverâyı Türkistan'dır. Buradan göçmüş Şeyh Hasan ve Seydanlı namında iki kardeşten etkilenerek aynı isimle iki büyük kabile oluşturmuşlar. Bugünkü mevcut aşiretler, her durumda bu iki kabileden birine mensupturlar. Aslen Türk olan Dersimliler zamanla kendi âdet ve milliyetlerini terk etmiş; dillerini kaybetmişlerdir. Hatta Ovacık aşiretleri pek yakın zamana kadar anadilleri olan Türk lisanını muhafaza etmiş ve halen içlerinde belagatlı Türkçe konuşan tek tük bireyler bile varolmuştur. Bal Uşağı, Koç Uşağı, Maksud Uşağı, Ferhad Uşağı, Karaballı ve diğerleri gibi aslına uyarak aşiretlerin Türk adını taşımaları da bunların köken bakımından Türk olduklarına tamamen delâlet eder.

Dersimliler, Şii mezhebine girmiş ve Hazret-i Ali'nin ilahlığına inanırlar. Yalnız Çarsancak kazasıyla Mazgirt'in küçük bir kısmı Sünni'dir. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Emevilere küfrederler. Bunları hilâfetin gasp edenleri ve Hazreti Ali ile evlatlarının katili diye tanırlar. Bunları seven Türkleri de "Yezid" olarak görürler. Her aşiretin bir iki seyit'i olup, bunların Hazreti Ali soyundan olduğunu iddia ve iman ederler. Gerek seyitleri gerek kendileri son derece câhil ve bilgisizdirler. Dersim'de her yüksek dağ, her büyük ağaç birer ziyaretgâhtır. Ehli Beyt'in (Hz. Ali ailesi - F.B.) mersiyelerini ve Buyruk diye isimlendirdikleri kitapları okurlar. Seyitlerin içi boş dini telkinlerine tastamam imân ve inançları vardır. Yemin etme ve ahdetme, Hazreti Ali'nin değneği ve ziyâretgâhları üzerine yapılır. Cenâbı Hakk'ın bir kere Hazreti Ali ve bir kere de Hazreti Ali suretinde

yeryüzüne indiğine dâir Ermenilerin on beş yirmi seneden beri giriştikleri akılları çelme faaliyetleri, Dersimlilerin boş inançları üzerinde bir hayli etkili olmuş gibidir.

Meselâ hiçbir Türk saldırıya uğramaksızın aşiretler arasında gezip dolaşamadığı halde en sıradan bir Hıristiyan, aylarca en sıradan aşiretler arasında dolaşır; ticaret ve icrâyı sanat eder de adı geçen ırk seçtiği din dolayısıyla hiçbir saldırıya uğramaz. Tersine; bunlardan himaye ve muhafaza görür. Hatta (Ermenilerin) tehciri sırasında Harput, Arapkir, Ekin vesâireden birçok Ermeni Dersim'e firar etmiş; aşiretler tarafından uzun süre korunduktan sonra Rusya'ya aşırılmış ve harbin devamı müddetince bu aşiretler Türkler aleyhine Ermeni komitelerine yataklık, kılavuzluk etmişlerdir.

Dersim son derece kayalık, sarp ve geçilmesi zor vahşi yerler olup tarıma elverişli alanları azdır. Arazinin bu vahşeti Dersim ahalisinin mizacını etkileyerek hepsini vahşi ve hunhar (kan dökücü), insaniyet ve erdemden mahrum bir hale koymuştur. Ekilebilir alanların yetersizliğinden ötürü ahali, diğer yerlerde olduğu gibi, kendi ekip biçtikleriyle geçinemediğinden; zanaat ve ticaretleri de olmadığından; tabiatın bu noksanını hırsızlıkla, haydutlukla telâfi yoluna gitmişler. Ürün devşirme eksikliği yüzünden ilk önce Hükümete olan vergilerini, borçlarını verememişler ve buna karşı birkaç defalar jandarma vesaire ile yapılan takibata (izleyip kovalama) karşı doğaya sığınmaya ve direnmeye mecbur kalmışlardır. Arazi yapısı bu direnişleri kolaylaştırmıştır: Farklı dönemlerde üzerlerine gönderilen tedip kuvvetleri (operasyon yoluyla hizaya getirip itaati sağlama) her zaman geri çekilmeye mecbur olduğundan, bu hal Dersimlilerin cüretlerini arttırarak daha fazla eşkıyalık (asilik) yapmaya iterek bu eğilimlerini pekiştirmiştir. Çevrelerindeki Erzincan, Harput ovalarının verimliliğiyle bayındır olma halini, Kemah, Ekin, Çemişkezek'in zengin ve bereketli günleri dâima Dersimlilerin kıskançlık duygularını arttırmış; yoksulluk ve cahilliğin yanı sıra yaşanan ortam ile miras alınan geleneğin etkisiyle, onların artık civar kazaların köylerine baskın yapmayı ve yumuşak huylu itaatkâr ahalinin malını gasp etmeyi meslek olarak seçmelerine yol açmıştır.

Dersimlilerin kötü ahlakı o derecede bozulmuş, o mertebe düşmüştür ki, nüfuz ve toplumsal mevkisi en yüksek olan zengin ve yüzlerce davarı

vesâiresi bulunan bir aşîret reisi, iki keçi karşılığında bunun şeref ve namusunu düşünmez; bizzat hırsızlığa tenezzül eder. Reislerin emir veya onayıyla en cesurlarının yönetimi ve kumandasında kollar teşkil edilerek Kemah, Ekin, Çemişkezek köylerine, yollar üzerine sevk edilir. Artık götürülecek eşya ve koyunları kalmayan civar köylere bağlanır. Dersimliler için kendi tabirleriyle "kelepir getirmek" kadar iyi ve zevkli hiçbir şey tasavvur olunamaz. Dolayısıyla Dersim'de para ve kuvvetin pek büyük bir mevkii ve tesiri vardır. Bunların dostluğu da düşmanlığı da behemehal bir menfaat karşılığındadır. Son savaşta Erzincan'ı işgal eden Rusların parası, bu doymak bilmeyen ve din-vatan namına hiçbir duygusu olmayan Dersimlileri şaşırtmış; bütün aşiretler bölük bölük Erzincan'a koşarak Rusları memleketlerine davetle bunlara kılavuzluk etmek ve kıtalarımıza baskın yapmak suretiyle düşmana iltihak etmişlerdir. Son derece yalancı ve karakter olarak hilekâr ve fırsatçı olduklarından sözlerine güvenmek tamamen ve kesinlikle sâfdilliktir. Muhtelif aşiretler arasında çekememezlik fazla olduğu gibi, avam takımının ağalarına itaatleri muhakkak değildir. Aşiretlerden bazıları nisbeten cesur ise de, kuvvete karşı genellikle boyun eğerler. Buna karşılık, çaresizlere karşı pek cesur ve hunhardırlar. Keza aralarındaki gasp, hırsızlık ve öldürme davaları "cemaat" dedikleri seyit ve üyelerden oluşan bir mecliste hallolunur. Şayet uyuşamazlarsa, hâsım aşiretlerin yekdiğerine karşı olan saldırıları uzun müddet devam eder. Lakin ihtiyaç anında herhangi bir aşiretin tedibine (hizaya sokulmasına) teşebbüs olunursa, (diğer) hâsım aşiretleriyle derhal aralarındaki düşmanlığı bırakarak yekdiğerinin yardımına koşarlar.

Doğu Dersim, Batı Dersim'e oranla hükümete daha boyun eğici ise de aslında bunlar fırsatçı ve ihanetçidirler. Meselâ Dersim aşiretleri (Ruslarla yapılan) savaş sonlarına doğru Pülümür cihetindeki Rus kıtalarına karşı hakkıyla savunmada bulunmuş; bunlara hayli zarar ziyan vermişlerse de Erzurum'un (Rusların eline) düşmesinin ardından, Batı Dersim aşiretlerinden önce lanetli işler yapmaya başlamışlar: Nazimiye, Mazgirt, Çarsancak'taki memurlarla Türkleri mıntıkalarından uzaklaştırarak, malları ve eşyâlarını tastamam gasp etmişlerdir. Gerek Doğu gerek Batı Dersim'de aşiretlerden mevkileri hükümet merkezlerine yakın olanlar fenalığa daha fazla eğilimli ve iğfalkâr olup, çoğunlukla diğer aşiretleri de eşkıyalık ve çapulculuğa tahrik ve teşvik edenler (yine) bunlardır.

Tüm aşiretlerin elindeki silahların büyük bir kısmı anahtarlı, kasalı ve mudili mavzer olup; geri kalanı büyük çaplı mavzerle Rus tüfeği ve pek azı da Bulgar tüfeğidir. En kuvvetli aşiret 400 ilâ 700; en zayıf aşiret de 40-50, nihayet 60 silahlı çıkarabilir. Kuzeyde Pulur, Erzincan ve Kemah'ın bir kısmı; batıda Kemah, Ekin, Çemişkezek; güneyde Çarsancak'a bağlı Şıvak ve Perenk nahiyeleriyle bizzat Çarsancak'ın kendisi; doğuda Palu, Kiğı kazalarıyla çevrilmiş olan Dersim'in aşiretlerle meskûn olan kısmı Munzur Suyu vasıtasıyla Doğu-Batı diye ikiye ayrılır. Kayıtlara göre, Batı Dersim'in toplam nüfusu 8.000 ve Doğu Dersim'in 32.000 olup; bu sayının yarısından fazla da gizli (kayıt dışı) nüfusları vardır. Batı ve Doğu Dersim'in belli başlı aşiretleri ve reisleri da aşağıda belirtildiği üzere arz edilmiş ve bunlardan Batı Dersim aşiretlerinin iskân ettikleri mevkileri gösteren yerde kroki iliştirilmiştir. Doğu Dersim aşiretlerinin bulundukları nahiye ve kura (köyler) askere alım heyetince de malum olmadığından bu konudaki bilginin toplanıp derlenmesi yoluna gidilmiştir.

Batı Dersim aşiret ve reislerinin isimleri:

Ferhad Uşağı: Debbap Ağa, Harışarlı Küçük Ağa, Çemşid Seyithan

Yukarı Abbas Uşağı: Seyit Rıza, Büyük biraderi Seyit Ağa

Aşağı Abbas Uşağı: Mustafa Ağa, İbrahim Ağa, Goço, Yako, Süleyman Ağa

Pillo: Köyoğlu Hacı Ağa, Seyit İbrahim, Süleyman Ağa

Kırgan: Süleyman Ağa, Zeynel, Alişan, Mi(e)mli

Koç Uşağı: İdare İbrahim Ağa, Seyithan, Ali Ağa, Yako Ağa, Memli Ağa, Kankıroşlu Seyit Ağa

Şam Uşağı: Lillo Halil, Şeyh Hüseyin

Resik Uşağı: Koç ve Şam Uşağı reislerinin idaresi altındadır. En fakir fakat en cesur aşirettir.

Laçin Uşağı: Yusuf Ağa, Beko Ağa

Karaballı: Kankozâde Mehmed Ağa, oğlu Mehmed Ali Ağa, Koç Ağa, Timur Ağa, Yusuf Cemil Efendi

Bahtiyarlı: Süleyman Ağa, Sökeli Yusuf Ağa, Mehmed Ağa

At Uşağı: Hüseyin Ağa, Ali Ağa

Birgiz Uşağı: İbrahim, Yusuf, Veysel, Ali, Süleyman

…… Uşağı: Mehmed, İsmail, Şeyh Canan, Manzur, Ali Mehmed Cemal

Arslan Uşağı: Karaman, Manzur, Zeynel, Mustafa Ağalar

Kar Uşağı: Karaman Ağa

Maksûd Uşağı: Kasımoğlu Mansur, Kuru Yusufzâde Mustafa Ağa, Polis Manzur, Kahraman Süleyman

Kolan Abbas: Süleyman Seyid Ağalar

Bal Uşağı: Hayroğlu Eyüp, biraderi Mahmud, İsmail Saycan Ağalar

Beyt Uşağı: Dursun Efendi, Zeynel, biraderi Hasan Ağalar

Doğu Dersim aşiret ve reislerinin isimleri:

Izoli : Güloğlu Süleyman

Şadili : Badi, Seyit Mahmud, Molla Yusuf

Hıran : Caferoğlu Mehmed Ali Ağa, Mustafa Ağa

Alatlı : Hasan Ağa

Yusfan

Çarikli : Mustafa Bey, Bakır Ağa

Keçil : Pir Ahmed Ağa

Şeyh Hasanlı : Külabi Ağazâde, Yusuf Ağa, Yako Ağa

Bolatlı : Çirikli Veli Ağa, Dağikli Veli Ağa, Süleyman Murteza Hasan Ağa, biraderi Mehmet, Seyithan Ağalar

Abbas Uşağı : Seyit Ali, Pir Hasan Ağa

Bal : Seyithan

Erilli Aşireti : Bağikzade Hüseyin Ağa

Batı Dersim'in Durumu

El-Aziz 19/3/35 (1918-19)

I. Aşiretleri

1. Taksimatı: Haritada gösterildiği biçimiyle ikidir

a- Şeyh Hesenanlı: 3800 silahlı nefer "en zeki ve kurnazlarıdır"

b- Seydanlı: 3000 silahlı nefer.

(Doğu Dersimlilerin hepsine Şeyh -Hesenanlı diyorlar)

2. Nüfuzlu aşiret reisler:

(1) Karaballılardan reis Kankozade Mehmed Ağa (emekli jandarma yüzbaşısı) gayet kurnaz.

Tarafı: Karaballılardan kendi takımı, Ferhad Uşağı’ndan Cemşid Ağa takımı, Aşağı Abbas Mustafa Ağa Kırgan Aşireti.

Hatırını Sayanlar: Her taraftadır. Fırıldağını çevirir.

(2) Yukarı Abbas Uşağı Reisi Seyit Rıza.

Tarafı: Karaballılardan Ali Goco takımı, Aşağı Abbas Uşağı’ndan Zeynozâde İbrahim ve küçük ağalar, Ferhad Uşağı’ndan Debbab takımı, Seyithan.

Hatırını Sayanlar: Pillonlu Aşireti, Bahtiyar Aşireti

(3) Maksud Uşağı Reisi

Kasımoğlu Manzur: 1337’de (1920-21) Kemah civarında çatışmada öldü.

Tarafı: Maksud Uşağı (Ovacık Aşiretinden).

Hatırını Sayanlar: Ovacık aşiretleri; Bizgâr Uşağı, Arslan Uşağı, Beyt Uşağı, Kalan Uşağı.

(4) Koç Uşağı reislerinden İdare (İbrahim) 1323 (1907-8) tedibinde derdest edilerek 7.5 sene hapis yattı. Türemedir, etkisi geçicidir.

Tarafı: Koç Uşağı, Şam Uşağı.

Hatırını Sayanlar: Ovacık aşiretleri.

3. Güvene Layık Aşiret Reisi: Yok gibidir.

(1) Ferhad Uşağı’ndan Seyithan gayet namusludur.

(2) Yukarı Abbas Uşağı reisi Seyit Rıza nispeten iyicedir.

(3) Pilonk Aşireti reisi Hacı Ağa iyidir. Kankozâdenin teşvikiyle geçen sene fenalık yapmışsa da pişmandır. Bu sebeple Seyid Rıza taraftarıdır.

(4) Arslan Uşağı reisi Pulurlu Mehmed Ağa, Hükümet Pulur'da olduğu için korkuyor.

4. En Zararlı Aşiret Reisleri:

(1) Koç Uşağı reisleri: İdare İbrahim, Yako ve diğerleri.

(2) Maksud Uşağı'ndan Manzur, Ruslara gidip gelen hep odur. 1920-21 Kemah çatışmasına Ovacık aşiret reisleri: Ruslarla temaslarından dolayı hepsi bozulmuşlardır.

(3) Karaballı reisi Kankozâde Mehmed Ağa; herkesi talan ve baskına teşvik etti.

5. Aşiretlerin en kurnazları:

Şeyh Hesenanlılardır. Onlar daima Hükümetle fazlaca temasa geçerler. Diğerlerine akıl öğretirler. En mühim reislerin Hesenanlılarda olması ve esasen diğerlerine nüfuz geçirmeleri de bunu kanıtlar.

6. Namlı Aşiret reislerinin genel durum ve özellikleri:

(1) Kankozade Mehmet Ağa (Karaballı): Pek kurnazdır. Esasen her tarafa nüfuzu vardır. Fakat karşılıklı kin gütmeler az çok nüfuzunun eksilmesine yol açmıştır.

(2) Seyit Rıza, bu da kurnazdır. Fakat Kankozâde'den daha iyidir. Bunun sözü nispeten güvenilirdir. Hozat'ı asıl kurtarmağa koşan Seyit Rıza'dır. Gerçi Kankozade'ye kalmamak için daha bir fikir varsa da her durumda görece iyidir.

(3) Kasım oğlu Manzur (Maksud Uşağı) (1907-8): 1323 yılında hizaya getirildi. 7.5 sene Diyarbekir hapishanesinde yattı. 1331 (1915) sonunda

çıktı. İlk fırsatta teşvik de görünce ihanet etti.

(4) İdare İbrahim (Koç Uşağı reislerinden): Bu aşiret reisi değil, esasen eşkıya reisidir. 1323 senesi tedibinde Diyarbekir'e gönderildi. Hapishaneden kaçtı. Rus müfrezelerini Hozat'a getiren kendisidir. Erzincan'a gidip gelince hem Koç Uşağı ile Şam Uşağı'na, hem diğer Ovacık aşiretleri içinde nüfuz kazandı. Hepsi yemin edip İdare İbrahim'in sözünden dışarı çıkmayacaklarına ahdettiler.

(5) Köse Oğlu Hacı Ağa (Pilonlu): Söz konusu zat ile aşireti itaatkâr idi. Geçen sene Kankozade'yi baskın basmaya ve çapulculuğa teşvik etti. Fakat askeri operasyon yapılarak yola getirildi. O da hükümete boyun eğicidir. Seyit Rıza ile arası iyidir.

(6) Seyithan (Ferhad Uşağı'ndan): Yegâne namuslu ve itaatkar bir adamdır.

(7) Rusları Ovacık ve Hozarat'a (Hazat) getirenler: Esasen Pülümür Jandarma efradından olup bugün Malatya'da oturan süvari jandarma neferi Mehmed Ali.

Tarihi	Aşiret	Persi	Rus müfrezesinin kuvveti	Geldiği mahal	Maksat
Temmuz	Kalan Aşireti	Hayr oğlu Ahmet Ağa	Su altı zabit	Pulur	İhanet ederek, Hükümete isyan ve talana hazırlanmak; fakat müfreze çabuk kaçmıştır.
Ağustos	Koç Uşağı'ndan	İdare	40 atlı bir zabit	Murat tepesi (Hozat şimalinde)	Müfreze himayesinde ve İdare İbrahim'in itibar kazanması. Hükümeti Pulur'dan kaçırdılar. Fakat kuvvetimiz Hozat'ta olduğundan yalnız olarak Rus müfrezesi dönmüştür.

Kuvvetimiz iki gün evvel gelmiş idi. Ordugah kurmuşlar. İdare henüz bilmiyordu.

Erzurum'un (Rusların eline) düşmesinden önce Dersim'den yardım Meclisi efradının toplanıp getirilmesi ve savaş alanına sevk edilmesi gereğinin vilâyetten emredilmesi üzerine; ilçedeki bilumûm aşiret reislerine gerekli tebligat yapılarak (Kırişanlı Ali Çavuş ve Zeynel Çavuş, Sürzade Timur Ağa, Aşağı Erilli reisi Yusuf Ağa ve Hormekli Aşireti reisi Civerek'li Süleyman Ağa ve geçen sene vefat eden Bertal ağalar Hağmo köyüne toplanarak kışı bahane etmişler "Hiçbir ferdi sevk edemeyeceklerini ve hava açılırsa gideceklerini" açıklamışlar. Savaş alanına bir nefer sevk etmedikleri gibi, işbu görüşme esnasında ilçelerin tahrip ve yağmasına ittifak halinde karar vermişlerdir. Daha sonra Erzurum'un düşmesi üzerine yekdiğeriyle çatışarak 20 Şubat 321'de Pah ve 20 Şubat 321 de Nizamiye; 20 Şubat 321'de Mazgird ve 20 Şubat 321'de Çarsancak'la Palu köylerinin aşiretler tarafından tahrip ve yağmasına başlıca sebep Kırişan Aşireti reisi ve Terişah Nahiye müdürü Ali Kah'tır. Ayrıca o, ahâlîden koyun vergisi (öşür) olarak kırkar para alınacağını da halka tebliğ etmiştir. Orduya ait olup depolanan erzak ambarına el koyarak; söz edilen ambarın aşiretler tarafından yağma edilmesini çok arzu etmişse de Mazgird'in Şadilli Aşireti reisi Molla Yusuf'un kendisine karşı direnmesi üzerine zahireyi almaya muvaffak olamamıştır.

Düşmanın Erzincan'a girişi sırasında ahâlîyi silahlandırmak ve düşmana iltihak ederek Nazimiye'ye kadar götürmek maksadıyla düşmandan birçok tüfek ve cephane almış; düşmanı Fahri Baba mıntıkasına kadar getirmiş ise de, bilinmeyen bir sebeple düşman tarafından tekrar oradan aldırılmıştır. Tedip için Dersim'e gelen Fırka'nın (tümen) lüzum üzerine Fem istikâmetine gitmesinden istifade ederek Pülümür kaymakamı Mustafa Bey, adı geçeni o sırada para karşılığında Mazgird'in Terişcik nahiyesi müdürlüğüne tayin ettirmiştir.

Kırişan Aşireti reislerinden Zeynel Çavuş

Adı geçen aşiretine hâkim ve etkin olup fesat erbabıdır. Asker firarisi olup kazaların yağma ve tahribine diğer aşiretler ile ortaklaşa sebebiyet vermiş; Nazimiye'nin tahribinden bir gün evvel vilâyetin talebi ile Harput'a giden dört süvari jandarmasına, Zeynel Çavuş maiyeti efradıyla beraber ellerinden tüfekleri almak ve yapacakları hareketin geriye haberdar edilmemesini temin etmek maksadıyla önlerine çıkıp üzerlerine ateş etmişlerse de jandarma neferleri firar ederek Nazimiye'ye dönmüşlerdir.

Hormikli Aşireti reisi olup Civarek'de mukîm Süleyman Ağa

Anılan şahıs, kazaların tahrip ve yağmasından Ali Kah, Ali Çavuş, Zeynel Çavuş, Bertal Timur Ağa, Yusuf ve Seyit Ali ağalarla Hağmo köyünde ittifaka dahil olmuştur. Erzurum'un düşmesiyle düşman Erzincan'a geldiğinde, Mustafa Bey'le beraber Erzincan'a kadar giderek orada Rus orduları kumandanı Nikola Nikolayeviç'in huzuruna çıkarak, "otuz üç seneden beri özlemini çektikleri adil Rus Hükümeti'nin gelmesini beklediklerini" ifade ederek, (Ruslara) sığınmak/katılmak istemişlerdir. Kendisi Fem'e giderek ahaliden ve ayrı ayrı gelip geçen bireylerden silah toplayarak Dersim aşiretlerinin silahsız efradını parayla satın almıştır. Fesat erbabından olup, aşiretine hâkim ve etkili bir kimsedir.

Aşağı Erilli Aşireti reisi ve Hani Nahiye Müdürü Yusuf Ağa

Adı geçen aşiretine akim ve etkin fesat erbabındandır. İlçelerin tahribinde biraderi İsmail ve amcasıoğlu Ali ile ortaklaşa; Ali Kah ve Ali Çavuş, Zeynel Çavuş, Bertal ve Civarekli Süleyman Ağa ve Sürzâde Timur ağalarla ittifak halinde her üç kıtanın tahribine sebep olmuştur. Tedip için Dersim'e gelen tümenin lüzum üzerine Fem'e gitmesinden yararlanarak Pülümür kaymakamı Mustafa Bey tarafından para karşılığında Hani nahiye müdürlüğüne tayin ettirilmiştir.

Kırişan Aşireti reisi ve Erisik Nahiyesi Müdürü Ali Çavuş Ağa

İsmi anılan şahıs kendilerince seyit bulunması dolayısıyla bilumum aşiretlerin ve fesatçıların etkililerinden olup kazaların tahrip ve yağmasında Ali Kah, Bertal, Kırişanlı Zeynel Çavuş, Çiverek'li Süleyman Ağa, Sürzâde Timur ağalar ve Mazgirt'in Küpk köyünde oturan Seyit Ali Ağalarla ittifak kurmak suretiyle, ilçelerin tahribine sebebiyet vermiştir. Siyaseten tedibe gelen tümenin Fem'e gitmesini fırsat bilerek Erisik nahiyesi müdürlüğüne tayin edilmiştir.

Şeyh Hüseyinlilerden Bal Uşağı reisi Seyithan

Anılan aşiretle birlikte 36. tümene taarruz etmiştir. Etkili bir fesat erbabıdır.

Abbas Uşağı reislerinden Pir Hasan Ağa

Adı geçen, 10 Temmuz 1332'de (1916) Azdan'dan geçen 36. tümene taarruz etti. Aşiretlerin başlıca müsebbiplerinden biri de bu adam olup; aşiretiyle yer yer kendisi söz konusu tümene saldırmıştır. Fesatçı ve etkili bir isimdir.

Bolatlı Aşireti reislerinden Dağnikli Veli Ağa

Adı geçen, 10 Temmuz 1332'de 36. tümene taarruz eden aşiretlerin başlıca müsebbiplerinden olup; kendisiyle beraber aşireti de anılan tümene saldırmıştır. Bu şahıs, Hükümet aleyhtarlığından hiçbir zaman geri kalmamıştır.

Şeyh Hasan Aşireti'nden

Taşra Kumandanı Külâbî Ağazade Yusuf Ağa

Adı geçen, Yako Ağa ve Pir Ahmet ağaların her bir harekâtıyla müttefik ve müşterek olup; esasen kendisi fesatçılardan olduğu gibi mütemadiyen Hükümet aleyhinde bulunmuş ve düşmanın ta Pülümür'e kadar gelmesine başlıca sebebiyet vermiştir.

Bolatlı Aşiret reisi Murteza Ağa

İsmi anılan, aşiretiyle beraber 10 Temmuz 1332'de 36. tümene taarruz etmiştir. Kendisi nüfuz sahibi biri olup, şimdiye kadar Hükümet aleyhinde bulunmaktan kesinlikle geri kalmadığı gibi Erzincan'ın düşmesiyle birlikte Kırişanlı Mehmed Çavuş'un dört yüzü mütecaviz kuvvetini gasp etmiştir.

Bolatlı Aşiret reisi Süleyman Ağa

Adı geçen, 10 Temmuz 1332'de aşiretiyle beraber 36. tümene taarruz etmiş, düşmanla münasebet peyda ederek uzun süre Hükümet aleyhinde bulunmuştur.

Abbas Uşağı reisi olup Delirtik'de ikamet eden

Kırnavuklu Seyit Ali Ağa

Düşmanın Erzincan'a varışında, adı geçen aşiretiyle düşmana iltica ve dehalet ederek kendisi 25 lira maaşla o civarda bir nahiye müdürlüğüne tayin ve istihdama muvaffak olmuştur. Mütemadiyen Şeyh Hasan aşiretleriyle çatışarak iki taraf kuvvetleri hakkında düşmana malûmat vermekten bir an geri kalmadığı gibi, Nisan 1333 (1917) sonlarında kendisinin düşman tarafından cephe gerisine uzaklaştırılacağını hissetmesi ve Şeyh Hesanlıların teşkilâta dahil olmasını işitmesi üzerine, mıntıkamıza iltica etmiştir. Adı geçen etkili, itibarlı ve fesat çıkaran biri olup, Hükümetin çıkarını kesinlikle gözetmezdi.

Bolatlı Aşireti reislerinden Çirikli Veli Ağa

Adı geçen, Yako Ağa ile birlikte giderek oradaki düşman kuvvetine yol göstermekle beraber düşmanı Pülümür'e getirdiği gibi 10 Temmuz 332 tarihinde 36. tümene saldırıda bulunduğu anlaşılmıştır.

Erilli Aşireti reislerinden Danzinik Nahiyesi Müdürü Yörikzade Hasan Ağa

Adı geçen, aşiretle 10 Temmuz 1332'de 36. tümene taarruz ettiği gibi, Pülümür'deki memurlar ile ailelerinden ileriye ve geriye gidenleri çevirmiştir. Düşman Pülümür'e geldiğinde sırf kişisel menfaatini gözeterek düşmana iltihak etmiş; düşmana karşı silah çekmeyeceğinin güvencesini vermiş ve bu sözü üzerine Danzinik nahiyesi müdürlüğüne tayin edilerek bir savaş madalyasıyla da taltif edilmiştir. Bu zat, Pülümür'de düşman nezdinde bulunuyorken Erilli Aşireti'nden Seyit Hüseyin'in Pülümür güneyindeki derede ilerlemekte olan düşmanın Kazak efradını katletmesi üzerine Pülümür'de durmayarak katilin kim olduğunu takip etmek bahanesiyle yakasını düşmandan kurtarmış ve aşireti yanına dönerek bir daha Pülümür'e gitmemiştir. Anılan şahıs, esasında fesat erbabından olmasına rağmen Hükümet aleyhinde bulunmaktan da hiçbir zaman geri durmamıştır. Hükümetin zaafından istifade etmiştir. Nisan 1333'de (1917) tarafımızdan düşmana yaptırılan bir baskın esnasında birçok kişiyle yüzleşmesinde "Biz Türk kanunu bilmeyiz; bir Kürt kanunu biliriz, onunla hareket ederiz" diyerek aşiretleri heyecana getirmiştir. Mensup olduğu aşiret gayet hırsız ve şaki olup, civar aşiretlerin kâmilen nefretini kazanmıştır.

Bolatlı Aşireti reislerinden Hasan Ağa Biraderi Mehmed Ağa

Adı geçen, aşiretiyle beraber 10 Temmuz 1332'de 36. tümene taarruz etmiş olup etkili ve fesatçı biridir.

Bolatlı Aşireti reislerinden Seyithan Ağa

10 Temmuz 1332'de aşiretiyle beraber 36. tümene taarruz etmiş ve kendisi etkin biri olup, şimdiye kadar Hükümet aleyhinde bulunmaktan bir an geri durmamıştır. Belirtilen cinayet meselesinden Erzurum'da mahpus olduğu sırada, şehrin düşmesi üzerine asker eşliğinde Erzincan'a sevk edilirken, firara muvaffak olarak köyüne gitmiştir. Erzurum'un düşmesiyle düşmanın Mamahatun istikametinde ilerlemesinde Milis Alayı ile Vehib Paşa

Hazretlerinin maiyetinde hizmetli eniştesi Mehmed Ağa’yı Erilli Aşireti’ne vaad ettiği 300 lira ile biraderi Haydar Bey’in kerimesini (kızını) vermek üzere anılan aşiret aracılığıyla katlettirmek suretiyle Tercan’daki milis kıtalarının dağılmasına sebebiyet vermiştir. Rusların Erzincan’a varmasıyla beraber kuvvetinden ayırdığı müfrezenin Şetr’e ulaşması sırasında yanlarına giderek kendisinin Ruslara teslim olunduğunu ifâde etmekle beraber, Şeyh Hesenanlı Yako, Çerikli Veli ve Göneli Karyeli Ali, İbrahim Ağalar marifetiyle anılan müfrezeyi Pülümür kasabasına çekmiş ve aradan birkaç gün geçtikten sonra o maiyetinde bulunan, şimdiye kadar kendisine rehberlik etmekten hiçbir an geri durmayan Bölük Emiri Ziya ile birlikte Erzincan’a gitmiştir. Rus orduları Başkumandanı Nikolay Nikolayeviç’in huzuruna çıkarak 33 yıldan beri hasretini çektikleri adaletli Rus Hükümeti’ne kavuşmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirip, konağına dönmüştür.

Çarmikli Aşireti reisi olup halen Pülümür Kazası Kaymakamı ve Pülümür Milis Alayı Kumandanı Mustafa Bey

Dönüşünde mensup olduğu aşiretten hiçbir ferdin Osmanlı Hükümeti tarafına geçmemesini tenbih ettiği gibi, Fahri Baba ve daha doğusundaki hatta bulunan düşman efradına yevmiye, külliyetli erzak vermiştir. Bu sırada düşmanın (Ruslar), kendisini, aşiret reisi bulunması hasebiyle derdest ederek geri plana itme (cephe gerisine gönderilme) girişiminde bulunacağına ilişkin söylentileri duyması; Maskan Aşireti reisi Mustafa Ağa’nın ısrar ve zorlaması; ve o esnada Erillilerden Seyit Hüseyin’in Pülümür güneyindeki derede birkaç Kazak neferini öldürmesi; Kırişan Aşireti reislerinden Mehmet Çavuş Altunsay’ın Cephesinde keza düşmanın birkaç mekkâresini (katırını) vurmakta etkin olması; büyük hanımının ısrarı üzerine mıntıkamıza taşınmaya mecbur olması ve İzzet Paşa Hazretlerinin emirleriyle o sırada teşekkül eden Pülümür Milis Alay Kumandanlığına ilaveten Pülümür Kazası Kaymakamlığına tayin edilmiştir.

Sözü edilenin hainliği Dersimce malûm olduğundan, ahali kendisini tanımayarak bir türlü milis teşkilatı yapmağa muvaffak olamayıp büyük Haremi (eşi) köy köy gezerek ahaliye para ve eşya dağıtmak suretiyle aşiretleri kandırmıştır. Bu vesileyle refakatinde bulunan Genelkurmay

Yüzbaşısı Ahmed Bey ile Milis teşkiline muvaffak olmuştur. 1 Eylül 1332'de Pülümür ve Altun-say'ın Cephesinde milislerle baskın yapmakla düşmanı taciz etmiş ise de Hükümete, vatana yararlı başkaca bir hizmeti görülmemiştir. Adı geçen 300'ü aşkın köye sahip olduğundan, nazaran ilgili köyler halkıyla düşmanın Erzurum'dan ilerlemesini engelleyebilecek güçteyken, Hükümetin mahvında gözü olması, hainlik göstermesi ve Hükümetin değil lehinde, aleyhinde bulunarak Osmanlıların dâima gerilemesini (düşmesini/alçalmasını) arzu etmesi dolayısıyla kutsal vatanımızın selâmeti yolunda hükümete mevcudiyeti zararlı olan böyle bir mahlukun varlığının izâlesi (ortadan kaldırılması) elzemdir.

Şarkî Dersim reislerinden Keçil Aşireti reislerinden Takım Kumandanı Pir Ahmet Ağa

Adı geçen, Yako Ağa'nın her bir faaliyetiyle (eylemiyle) müttefik ve müşterek olduktan başka, Nisan 1333'te tarafımızdan düşmana yaptırılan bir baskının ertesi günü yeniden düşmana iltihak etmek fikri hıyanetinde bulunmuş ise de, o tarafından meydana gelen ölüm olayı, adı geçeni düşmana iltihak etmekten men etmiştir. Baskın dolayısıyla ve aşiretiyle beraber düşman aleyhinde yaptığı hareketten memnun olmayarak pişman olmuş ve Hükümetin mahvına her an göz dikmiş ve hatta Ağustos 33 tarihinde dağın batısındaki sırtta mensup olduğu aşiretleri heyecanlandırıp morallerini bozmuştur. O sırada Karacakale'ye yürüttürülen Milis kıtalarının sırf kendi teşvik ve isteğiyle bir netice almadan geri çekilmelerine sebebiyet vermiştir.

10 Temmuz 1332 tarihinde 36. tümenin Mamahatun'dan Pülümür istikametine çekildiği esnada Pülümür'ün kuzeybatısı ve Balaban deresinin güneyinden geçerken Ezvan mevkiinde adı geçen aşireti ile birlikte fırkanın geri dönüş yolunu kesmek maksadıyla üzerlerine saldırarak hatırı sayılır zayiat verdirip yüklü miktarda silah ve cephane almıştır. O sırada Pülümür'den Erzincan'a göçen memurlarla ailelerini soymuş ve nihayet Pülümür'ün kuzeyindeki Şetri'ye gelen düşman müfrezesine rehberlik ederek, onları Pülümür'e getirmiş ve sürekli olarak Erzincan'a gidip gelerek düşmanla haberleşmeden geri durmamıştır. Nisan 1333 tarihine kadar düşmanın Sülyüs Karacakale'de bulunan kuvvetlerine katılarak düşmanın

her bir arzusunu ve ihtiyacını temin etmesi karşılığında mükafat olarak, kendisi Pülümür'de mahkeme memurluğuna ve Danzig Nahiyesi Müdürlüğüne tayin edilmiş idi.

Şeyh Hasanatlı Keçil Aşiretleri reislerinden ve Şeyh Hasan Alay Kumandanı Yako Ağa

Adı geçen şimdiye kadar hükümetin zaafından istifâde ederek vatanın aleyhinde bulunmuş ve aşireti ile beraber kendisi her an Osmanlı yönetiminin mahvını beklemiştir. Kutsal vatanımıza büyük bir darbe indirmek maksadıyla düşmana geçmesi dolayısıyla varlığının yok edilmesi önemli ve elzemdir.

Sürgüzâde Timur Ağa'nın oğlu Keko Ağa

Anılan zat, kazaların tahribine sebebiyet veren diğer aşiret reislerinin ittifakına dahil ve aşiretiyle beraber yakıp yıkma ve tehdit eyleminde bulunmuştur. Kendisi etkili ve esat erbabı biridir.

Sürzâde İbrahim Ağa

Adı geçen, kazaların tahribine sebebiyet veren diğer reislerin ittifakına dahil ve aşiretiyle beraber tahrip ve tehdit eylemlerinde bulunmuşlardır. Kendisi itibarlı ve fesat erbabı biridir.

Sürzâde Şeyh Hasan Efendi

Adı geçen, kazaların tahribine sebebiyet veren diğer reislerin ittifakına dahil ve aşiretiyle beraber tahrip ve tehdit faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Kendisi itibar gören fesat erbabındandır.

Cundan Aşireti ağası Mehmed Ali Ağa

Adı geçen, kazaların tahribine sebebiyet veren diğer reislerin ittifakına dahil ve aşiretiyle beraber tahribat yapmış ve tehditte bulunmuştur. Kendisi etkili ve fesatçı biridir.

Hizan Aşireti reisi Mustafa Ağa

Adı geçen, kazaların tahribine sebebiyet veren diğer reislerin ittifakına dahil ve aşiretiyle beraber tahrip ve tehdit eylemleri gerçekleştirmiştir. Kendisi fesatçı ve etkili bir zattır.

Sinamlı Süleyman Ağa

Anılan şahıs, kazaların tahribine sebebiyet veren diğer reislerin ittifakına dahil ve aşiretiyle beraber tahripkâr ve tehditkâr davranmıştır. Kendisi erbabı fesattan etkili biridir.

Dımnan Aşireti reisi Cebrail Ağa

İsmi geçen, kazaların tahribinde aşireti ile bulunmuş ve aşiretini tahribata sevk ederek birçok ganimet getirmiştir.

Dimnanlı Süleyman Ağa

Adı anılan, kazaların tahribinde aşireti ile bulunmuş ve aşiretini tahribata sevk ederek birçok ganimet getirmiştir.

Mazgirt’in Köpük köyünde oturan Seyit Ali

Adı geçen, kendilerince seyit bulunması dolayısıyla birçok aşirete hâkim ve etkili bir fesatçıdır. Elinde suvar (tasvirler) olduğu halde “Hazreti Hasan’ı öldürenleri öldürün” diyerek ahaliyi Mazgirt kazası memurları aleyhinde teşvik etmiş; kaza kaymakamıyla jandarma kumandanını ve başka kişileri öldürdükten başka ilçenin tümüyle yağma edilmesine sebebiyet vermiştir. Anılan şahıs, ilçelerin tahribine sebep olan reislerin ittifakına dâhil olmuş ve bilfiil aşiretiyle beraber Mazgirt ve Çarsancak’a hucûm ederek söz konusu tahrip ettirdiği gibi Palu’ya kadar da gittiği anlaşılmıştır.

2- Cumhuriyet Devri

Cumhuriyetin ilanını takip eden seneler içinde bilhassa Şeyh Sait hadisesinden sonra diğer Şark vilayetleri ile beraber Dersim ehemmiyetle nazarı dikkate alınmış ve katı ıslahat esaslarının tespiti için tetkikata başlanılmıştır.

Cumhuriyet hükümetince yaptırılan bu tahkikatı Dersim vakayii (olayları) ile alâkadar vilayetlerle birinci umumi müfettişlik ve Dersim’de 1930 hareketini yapan kumanda makamına ait olmak üzere üç grup halinde mütalaa edeceğiz (inceleyeceğiz). Ancak bu suretledir ki Dersim ve Dersimlilerin muhtelif cephe ve vaziyetlerden ne suretle görüldüğünü tespit mümkün olacaktır. Dersim’de yaptırılan bu tetkikat umumi müfettişliğin teşekkülünden evvel ve sonra olmak üzere iki kısıma ayrılır. Umumî müfettişliğin teşekkülüne tekaddüm eden (oluşumu öncesine rastlayan) 926 senesinde dahiliye vekaleti evvela Elaziz’deki mülkiye müfettişlerine ve müteakiben o sırada Diyarbakır valisi bulunan Cemal Bey’e bizzat Dersim içinde dolaşılarak yakından temaslar neticesinde hasıl olacak intibalarının (izlenim) bildirilmesini vazife olarak vermişti. Bunlardan mülkiye müfettişi Hamdi Bey’in 2.2.926 tarihli bir raporunun telhis edilen (özetlenen) esasları şunlardır.

A- Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey’in Raporu

A) Seyit Rıza'nın bütün aşiretleri ittifakına alması ve harekete şubatta geçmeleri ihtimali hakkındaki keyfiyeti teyit ve tevsik (durumu onaylayıp kanıtlamak) kabil olmamıştır. Yakın bir mülakatın (görüşme) vereceği netayiç (sonuç) ve malumatı arz edeceğim gibi Dersim gittikçe Kürtleşiyor, mefkûreleşiyor (ülküleşiyor), tehlike büyüyor. Seyit Rıza'nın hükümete karşı takındığı vaziyetten kendisine husumetleri hesabile müteesir (düşmanlığından etkilenen) olan bazı aşairin hissiyatından da aşiretlerin tutumlarından istifadeye çalışılacaktır.

Hükümeti senelerden beri işgal etmekte bulunan Dersim meselesi idarei sabıkanın bir mirası seyyiatından (eski yönetimin kötü mirası) başka bir şey değildir.

Hükümetiafilenin bazan adlüihsan, bazan zaaf ve cebanet, bazan da sebepsiz ve neticesiz şiddet suretindeki gayri müstakar ve gayri müsmir politikası Dersim'in daimi bir harcü merç yuvası haline getirmiştir (Hükümet bazan adalet bağışı, bazan korku ve zaafından istikrarsız ve verimsiz politika izleyince Dersim siyasi allak bullak olmuştur). Rüesayı mülkiye ve askeriyenin ıslahat ve tedibat gibi mütenakız efkar ve mütalaatı, mütereddit ve tehdidini ikaa gayrimuktedir idarei sabıkai merkeziyeyi mütemadiyen işgal etmiştir (Askeri ve mülki amirlerin reformla zor kullanma arasındaki çelişkileri, savundukları tehditleri uygulama güçlerinin bulunmaması, eski merkezi hükümeti hep uğraştırıp durmuştur).

B) Dersim, hükümeti, Cumhuriyet için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kat'i bir ameliye yapmak ve ihtimalatı elimeyi önlemek (kesin bir ameliyat yaparak acı sonuç ihtimalini önlemek).

C) Aşiretlerin vaziyetleri ve silahları hakkında verilen malumat tevsik ve teyit (bilgiler doğrulanma) ihtiyacından vareste, en çok sıhhat ve hakikata mütekariptir (gerçeğe yakındır). Son derece zeki, kurnaz ve dessas (entrikacı) olan bu halk, hükümetin zayıf veya kuvvetli bulunduğuna göre mutecaviz veya mutavaatkârdır (saldırgan veya uysaldır).

D) Mektep açmak, yol yapmak, esbabı refahı temin edecek fabrikalar küşat etmek (açmak), kendilerini işgale hadım muhtelif mesai sinaiye ve ameliya (kendilerini meşgul edecek üretim faaliyeti) temin eylemek, hulasa tavtin ve

temdin (yerleştirme ve uygarlaştırma) sureti ile ıslaha çalışmak bir hayali muhalden (boş hayalden) başka bir şey değildir.

E) Cehaletin, maişet darlığının, dahili ve harici tesvilatın, Kürtlük temayülatının (eğilimi) son irtica hareketinin tedipten mütehassil (doğmuş) intikam hissiyatının, dini ve içtimai inkilabat vesilesile kara kuvvetlerin uyandırdığı aksi telkinatın tahtı tesirindeki (ters izlenim etkisi altındaki) avam halk reis, şeyh, bey ve ağanın esir ve bazicesidir (örneğidir). Şekavet bunların teşvikiledir.

F) Teenni (yavaştan alma) ve idarei maslahat politikası bir müddet daha devam ederse atide (gelecekte) daha büyük ihtilatat ve iğtişaşata (karışıklık ve kötülük) intizar (beklemek) lazımdır. Maziden alınan dersler, istikbal için birer meşali hakikattır (aydınlatıcı gerçektir).

G) Geçen sene tekarrür eden ıslahat (kararlaştırılan reformlar) bazı mülahazatı muhtelifei siyasiye (çeşitli siyasi nedenlerle) ile daha müsait ve münasip bir zamanı atiye talik olunmuştur (geleceğe ertelenmiştir). Bu mülahazatı siyasiyenin esası olan Musul meselesi kat’i bir neticeye bağlanmamış olduğuna göre daha fazla tehir ve talika (ertelenmesi ve askıya alınması) tahammülü kalmıyan Dersim meselesinin bir an önce evvel hal ve fasıl muvafıkı basiret olur.

Yakın veya uzak bir günde patlayacağına kuvvetle kani bulunduğum Dersim kıyamının (isyanının) atideki gibi önüne geçmek lazımdır:

1) Silah toplamak, her türlü vesaiti mukavemet ve müdefaadan (direnme ve savunma aracından) tecrit etmek. Bunun için en müsait olan mayıs ve haziran zarfında sevk edilecek kahir (ezici) bir kuvvei askeriye ile yekdiğerleri ile temasları kaybetmeyecek bir surette bir ihata (kuşatma) ve tarama hareketi yapmak; görecekleri tazyik üzerine dağlara çekilecek müsellâh (silahlı) halkı da, kara ve hava kuvvetleri ile tazyik etmek (sıkıştırmak); harekâta dikkat edilecek en mühim esas sadakat ve harekete iştirak ve hizmet tekliflerine katiyen itimat ve emniyet etmemek; tedibatı umuma teşmil etmek (sindirip bastırma harekâtını genele yaymak). Hizmete şitap arzuları hiledir, asılda birdirler.

2) Silah topladıktan sonra halkın bir esareti hayvaniye ile merbut ve emirlerinde tamamen münkat (hayvan gibi esir ve bağlı) bulundukları reis, şeyh, bey, ağa namlı eşhas ve mütegalibeyi ve bunların akarip (yakınları) ve müteallikatını derhal uzak vilayetlere nakil ve iskân etmek.

3) Halka arazi vermek, sermaye ve tohumluk tevzii (dağıtımı) ile müstahsil (üretken) bir hale getirmek; esiri halkı, bu şerirlerin tahrikatından kurtarmak. Sürüleceklerin arazisine Türkleri iskân etmek; olmazsa, bu ahali mutiaya (itaatkâr halka) bir nisbeti mümkine dahilinde bu araziyi bila bedel temlik etmek (bedelsiz toprağa el koymak) lazımdır.

4) Her kazada bugünkü nizamnameden çok müsait şartlarla ve hatta daha mebzul nispetlerle ikrazatta bulunmak (fazla kredi vermek), ziraat bankaları açmak.

5) Madenleri işleterek halka bol iş ve para bulmak.

6) Devlet yolları ile turuku hususiyesini (özel yollar) iki sene zarfında her şeye tercihan yapmak.

7) Bu islahatın icrasından sonra 25 sene devam etmek şartı ile mefkureci unsurları (Türk ülküsü taşıyanları) memur göndermek ve bunlara misyonerlik yaptırarak havali Kürtlerini Türkleştirmek.

8) Bu müddet zarfında mektep açmamak, ancak 25 sene zarfında ahaliye Türklük his ve terbiyesini verdikten sonra mektepler küşat etmek (açmak) ve halkı okutmak. Aksi takdirde, Kürtlük telkinatı muvaffak olur.

Bu raporlardan çıkarılan netice şudur:

Dersim Türkiye için cehalet, maişet darlığı dahilî ve harici tesvilat (kötü şeyleri güzel gösterme) ve Kürtlük temayülatı (eğilimi) ile bulaşmış, tehlikeli bir çıbandır. Bu çıbanın kat’ı bir ameliyeye tabi tutulması lazımdır. Bunun için de evvela silah toplamak, badehu (ondan sonra) ıslahat yapmak icap eder. 1926 senesinde Dersim’de tetkikat yapan Diyarbekir valisi (bilahara Elaziz valisi) Cemal Bey’in raporu hulasası şudur:

B- Vali Cemal Bey'in Raporu:

1- Kürt ve Arap aşiretler ile Türkmen aşiretler arasında bir müşabehet (benzerlik) yoktur. Türkmen aşiretleri teşkilatı, Kanuni Süleyman'dan sonra tefessuha (bozulmaya) başlamıştır. Dersim'de ve Türkmen aşiretleri ile meskun sair bazı havalide ara sıra tahaddüs eden (meydana gelen) isyankâr vaziyetlerin sebep ve saikleri ayni değildir.

2- Dersim ihtilaçları (karışıklıkları) büyük, küçük memur ve mutaassıp (bağnaz) hocaların tahrik ve teşvikile cahil Sünni ahali tarafından haklarında reva görülen muamelattan mümbaistir (doğmaktadır). Bu nalayık (uygunsuz) muamele Alevi Türkmenler arasında tesanüdü kavi ve tekafülü içtimai (güçlü toplumsal dayanışma) vücude getirmiştir. Bu vaziyeti pek çok memurlar Kürt aşiret teşkilatını aynı zannederek yanlış karar ve tetbirler almışlardır.

Tazyikat nihayet bulur (baskı sona erer) ve şuurlu (bilinçli) bir surette hareket olunursa, Dersimliler, Cumhuriyetin çok sadık ve fedakâr hadımları (hizmetçileri) olabilirler.

3- Dersim seyyahatında Türkçe bilmeyene ve Kürt tipine rastlamadım. Sünniler, Alevilere Kürt; Aleviler, Sünnilere Türk derler. Kürtlerle komşu Dersim Alevilerinde Türkten başka bir millet oldukları kanaati olmakla beraber memurlar da hataya düşmüşlerdir. Seydanlı, Şeyh Hasanlı unvanı umumiler altında toplanmış olan köyler ve kabileler arasında da ahengi muaşeret (toplumsal uyum) yoktur.

4- Dersimliler taktil ve tehcirden (öldürülme ve göçürmeden) korkuyorlar; geçmiş memurlar esassız kanatları izale edememişlerdir (giderememişlerdir). Aşiret ve kabileler arasındaki mütekabil gasp ve garatlar (karşılıklı gasp ve baskınlar) devam etmekte ve husumetlerin temadisine (düşmanlıkların uzamasına) sebep olmaktadır. Üç beş şahıs müstesna, ağalar ve reisler de dahil tekmil Dersimliler müthiş bir fakru zaruret içinde çırpınmaktadır. Gaspu garatların sebebi, yaşamak hissi ve endişesidir.

5- Dört yüz seneden beri Dersim'e hükümet nüfusu girmemiş, ilmi mana ve şumulile (bilimsel anlam içeriğiyle) bir otorite teessüs etmemiştir (kurulmamıştır). Her Dersimli hayatını, malını muhafaza kaygusile müsellah (silahlı) bulunmak mecburiyetinde kalmış.

6- Bir iki fırka (tümen) ile Dersim'i silahtan tecrit mümkündür. Fakat Türk kanı ve Türk parası zayi olur. Uzun müddet devam edecek bir (gerilla) harbi de muhtemeldir. Fikirlerime nazaran Dersim'in hareketsiz silahtan tecrit ve ıslahı mümkün; bunun için de hükümete karşı olan itimatsızlık ve emniyetsizliği gidermek, hükümetin niyyat ve makasıdı hayrıhanesine (iyi niyet ve maksatlarına) kendilerini ikna etmek lazımdır.

7- Mezhep ihtilafı, Dersimliyi taan ve teşni (kötüleme ve bastırma) vasıtası olmamalı. Mezhebi münaferetleri izaleye çalışılmalıdır (mezhepsel düşmanlıklar yok edilmeli). Caferi mezhebine salik Alevi Türkler arasında tarihi edyan ve mezahibin katy ettiği (din ve mezheplerin kesinleştirdiği) sebeplerle batıl pek çok itikatlar kök salmıştır. Fakat bu itikatlar yirminci asrın fikri tenkit ve tahlili karşısında muhafazai mevcudiyet edebilecek (varlığını koruyacak) kuvvet ve kudreti çoktan kaybetmişlerdir. Maarifle ve mefkureci (idealist) muallimlerle bu itikatlar (inançlar) yerine muhabbeti milliyeyi (milli sevgiyi) ikame mümkün ve çok kolaydır.

8- Dersimlilere medari maişet (geçimi sağlayıcı) iş bulmak lazımdır. Dersim ve civarlarında inşa edilecek umumi ve hususi yollarda çalıştırmalı.

9- Elaziz ve Malatya'daki arazii metrukede (terk edilmiş topraklarda) iskân edilmeli.

10- Bu tedabir alınırsa, Dersimlilerin silahlarını kendiliklerinden teslim edeceklerine inanıyorum.

Yalnız Çemişkezeğin 22 km. Şimali Şarkisinde (kuzeydoğusunda) Kozluca'da mukim kör Seyit Han (Koç Uşağı rüesasından) şekaveti san'atı mutade ittihaz etmiş (eşkıyalığı meslek edinmiş) ve Koçkiri hadisesi mahkûm ve maznunlarından (sanıklarından) bazılarını başına toplamıştır. Çemişkezek, Arapkir, Kemah, Kemaliye taraflarına tecavüzle kervanları vuranlar bunlardır. Bunların silahlarını teslim ve dairei itaata girecekleri memulum değildir (boyun eğecekleri umudunda değilim). Ferhat (Uşağı) ile

mahasimdir (düşmandır). Kendisine iltihak eden olmasa bile Çemişkezek'teki alay marifetile veya suvari saire ile tenkil ve imhaları mümkün ve çok iyi olacaktır. Böyle bir hareket aksamı saire (diğer kesimler) üzerine de müessir (etkili) olacaktır.

Zatı samilerinin müzahere (yüce şahsınızın desteği) ve 3'üncü ordu müfettişinin muaveneti (yardımcı) kuvvetli bir azmü irade, vakıfane, fütursuz ve azami beş aylık mesai; ihtiyaç halinde müracaat olunmak üzere bir alay asker ve nihayet lûzumunda sarfolunmak üzere 5000 lira Dersimi tarihi salâh ve refaha ithal ve kâfetten (tümüyle) halis Türk olan Dersimlileri Hükûmeti Cumhuriye'nin elinde ucu Şarka merbut (bağlı) Kürtlük harekâtına müteveccih (yönelik) keskin ve sadık bir hancer haline ifrağ (boşaltma) için kâfidir.

(Vekil Beyin Notları: Beş ay değil seneler ister, tecrübe meydana çıkaracaktır, Dersim'i Dersim yapan cehalettir, asırların takviye ettiği bu cehaleti mümeyyiz (belirgin) ve müdrik bir zihniyetle kalbetmeğe beş ay kifayet etmez.)

Bu raporlar ve filhakika (gerçekten de) o sırada azgınca hareketlerinden dolayı ve bilhassa Şeyh Sait isyanı sırasında aldıkları vaziyet dolayısı ile Koç uşakları üzerine 1926 senesinde bir hareket tertip olundu ve Elâziz valiliğine de Dersim'deki seyyahatları ile orayı daha iyi tanıyan Cemal Bey tayin olundu. Koç Uşağı hareketi Dersim üzerinde az çok bir tesir yapmış ve bir müddet için vakayii azaltmıştır. Asıl maksat ise Şark vilayetlerinde ve bu meyanda Dersim'de de esaslı ıslahat olduğundan bu gayeye imkân nispetinde tedricen vasıl olmak (aşamalı varmak) gayesile ilk adım olmak üzere 1927 senesi sonlarında B. U. Müfettişlik teşkilatı vazifeye sevk olundu.

Umumi müfettişliğin Dersim hakkındaki noktai nazarları aşağıdadır. Umumî Müfettiş İbrahim Tali beyefendi 1928 temmuz ayında Ovacığa kadar devam eden bir seyahat esnasında güzergâhlarında aşair halkı ile temas etmişler ve bu temaslar neticesinde (Biz Türküz) diye bağıran bir halkla karşılaştığını, Dersim'de hükûmet makinesinin zaif olduğu ve bunun ıslahı lâzım geldiğini ve Dersim'de şimdilik hükûmet aleyhine siyasi bir harekete intizar etmek lâzım geldiğini ve bu halkın tedabir ile Cumhuriyete tamamen mal edilebileceği ve ilk işin halkı toprağa bağlamak ve geçinme

ihtiyacı ile pek bağlı olduğu reislerile aralarındaki irtibatı gevşetmek olduğunu bildirmişlerdir.

1930 senesinde Birinci Umumî Müfettişlik Dersim hakkındaki mütalâalarında şu esasları bildirmişlerdir:

C- B.U.M.F. Raporu

1- Dersime mevziî veya zaif umumî (belli bir yerle sınırlı veya genelde zayıf) bir harekât zararlı neticeler verir. Kuvvetli olmak şartile hareketin hiç olmazsa Haydaranlı, Yukarı Abbas Uşağı, Keçel, Demenan aşiretinin Çibokez grubuna teşmili (kapsaması) lâzımdır.

2- Dersim'in ıslahı iki suretle kabildir.

A- Bütün Dersim'in hariçle münasebetini kat ederek (dışarıyla ilişkisini keserek), bu yüzden taarruzlarına ve ticaretlerine mani olmak; aç kalacak halkı zamanla kendiliğinden ilticaya icbar ve şu suretle Dersim'i fenalardan tahliye.

B- Her tarafı esaslı surette kapadıktan sonra ihata (kuşatma) çenberini tedricen darlaştırmak ve fenalıklarından dolayı yakalananları derhal Dersim'den çıkararak Garba (Batı'ya) atmak ve serpiştirmek.

Bu hareket mutlaka kâfi (yeterli) kuvvetle yapılmalıdır. Dersim, harekât noktai nazarından Ağrı'dan da mühim ve vasi (geniş) olmakla beraber daha çok müsellâh (silahlı) ve metin bir halka meskûn bulunduğu tahsis edilecek kuvvetin Ağrı'ya edilen kuvvetle kıyas edilmesi (karşılaştırılması) lâzımdır. Her ne şekilde olursa olsun gayri kâfi (yetersiz) kuvvetle yapılacak hareketler hükûmeti zamanla uğraştıracak akibetler doğurabilir.

Be esaslar haricinde (dışında) zamanla hal çareleri de vardır. Fakat bunlar, zamanın uzunluğu ve kısalığı ve bu maksada tahsis edilecek kuvvet ve vesaitin derecesile mütenasiptir. Bu hususta kat'i karar verilip en müsait bir şekilde icraata geçinceye kadar Dersimlilerin hariç ve dahildeki fenalıklarını tahdit edecek (sınırlayacak) tedabirin alınmasında fayda vardır.

Bu tetbirler de şunlardır:

A- Dersim'i muhit ve Dersimlilerin çapul yollarının geçtiği geçitleri bilhassa haziran ilâ kânunuevvel (Aralık) ayları içinde kuvvetli müfrezelerle tutarak kapamak (bu geçitler, bu raporun yollar kısmına yazılmıştır).

B- Elâziz'de bir bomba tayyare filosu bulundurularak mühim vak'alar yapan veya hükûmetin tebliğatına muhalefet eden aşiret köylerini müessir bir surette bombalamak, ziraat ve hayvanlarını imha etmek ve rahatça ikametlerine mani olmak.

C- Bir taraftan da tehdit mahiyetinde olmak üzere muhtelif mevakide (çeşitli yerlerde) kuvetli müfrezeler bulundurmak. Bu müfrezeler, Dersim hakkında mutasevver (tasarlanan) umumî hareketin çekirdeklerini teşkil ederler.

B.U.M.F. İbrahim Tali beyefendinin 1931 senesi sonunda Dersim hakkındaki 21/12/1931 tarihli ve II. Kalem 3316 No'lu raporundaki mütalâası hulâsaten (özetle) budur:

Şeyh Sait kıyamının bastırılmasından sonra halkta büyük bir yılgınlık vardır.

Dahilde umumi kıyamlar (içerde genel kapsamlı ayaklanmalar) beklenemez. Tehlike; hudut haricinden (sınır dışından) gelen müsellâh tecavüzlerle (silahlı saldırılarla) evvelâ hudut ahalisini ayaklandırarak kendilerine iltihak ettirip yakın hükûmet merkezlerini işgal ve umumî bir isyan ihdas etmektedir. Zeylan hadisesi, Haco'nun teşebbüsü, Oramar baskını bunu teyit etmiştir. Binaenaleyh hudut mıntıkasını silâhtan tecrit etmek işi, Dersim ıslahına tekaddüm etmelidir (Dersim'i bastırmadan önceye alınmalıdır).

Birinci Umumî Müfettişlikte (BUMF) beş senelik ıslahat ve silâh toplamak gün, hafta, ay iş değildir. İki sene işidir. Dersim'e gidecek kuvvet arazi, iskân, iaşe müşkülâtile de mücadele edecektir adeta. Tam seferber olmalı ve o suretle teşkilâtını ikmal ederek işe başlamalıdır. Dersim'de 8000'den 10000'e kadar silâh bulunduğu tesbit olunmuştur. Üç sene evvel

Nazımiye'ye başlayan yol henüz bitmemiştir. Sırf bir hareket düşüncesile yapılmakta olan bu yol, pek iyi bir surette meydana gelmektedir. Büyük gayretle 1993 yazında ikmal olunacaktır. Yine ayni maksatla başlanan Ovacık yolu da ayni sene zarfında tamamlanacaktır.

Dersim, hudutlardan çok uzaktır; hariçteki siyasi teşkilâtlar Dersim'i kendi siyasi emellerine kullanmayı her suretle arzu ederler ve programlarına da bunu koymuşlar ve daima propaganda etmek isterlerse de rüesa (önder, elebaşı) geçinenlerden hiçbirinin hariçle temas ve muhaberesi müspet bir surette tespit edilememiştir. Hatta 1929 senesi Eylûlü'nde bir İngiliz kızının Seyit Rıza'ya 500 altın hediye ile geldiği işaa (söylentisi) edilmişse de bir tek altını bile getirdiği ispat edilemedi (sayfa, 201-209).

Dersim'de ve bilhassa Garbî Dersim'de eskiden kalma iyi bir aşiret teşkilâtı verdır. Aşiret başları hemen hepsi birbirlerine hasımdır. Yine de reisler birbirinden birçok mal ve kan alacaklısıdır. Bu kanlar reislerin şahıslarının değil, fakat kabilenindir. Bu sebepten hin hacette (ihtiyaç anında) bu kan gütmeler bir müddet için durdurulur; yani müşterek bir iş veya menfaat ve hatta gayri için mütarekeler yapılır. Meselâ; sonbahara doğru, kışlık iaşe temini için hırsızlığa gidecek olan kollar avdetlerinde (dönüşte) emniyetlerini temin için kan alacağı veya borcu olan aşirete magsubatından (çalınan mallar) bir miktar vermek suretile anlaşılır. Bu misal herhangi birçok iş için de varit olur. Bahusus kendi hayat ve mevcudiyeti meselesinde bir değil, birçok aşiretlerin birleşmeleri beklenir. Yalnız Şarkî ve Garbî Dersim aşiretlerinin birleşmeleri pek güçtür. Umumî bir mevcudiyet meselesi belki aralarındaki her türlü münafereti (kindarlığı/düşmanlığı) unutturur.

Dersim halkı fakirdir. Ziraata elverişli toprak pek azdır, işsizdir. Öyle köyler vardır ki sahip oldukları birkaç keçinin mahsulâtını bütün ihtiyaçlarına karşı kullanırlar. Bereketi tenasül (verimli doğurganlık) vardır. Aile çabuk çabuk büyür, ihtiyaç artar, servet yine odur. Bu sebeple maişetini (geçimini) temine çareler arar; artık canı bahasına da olsa başındaki ağanın emrine girer. Bir defa buna tutuldu mu artık iş elinden geçmiştir. Çünkü mevcudiyetini ağaya teslim etmiştir. Her türlü tehlikeyi göze alarak ağasına nefsini teslim etmiş olan bu zavallı, düştüğü derekeden kendini kurtaramaz.

Ağanın kayıtsız şartsız esiridir. Her aşiret ve kabile reisinin böyle birçok adamı vardır, işte icra vasıtaları bu zavallılardır.

Dersimlilerin hayatlarını kazanmak için birbirleri arasındaki çapulculuğun hesabını kimse bilmez. Birkaç senede herhangi bir menfaat veya mecburiyetle bu hesaplar görülmek istenir. O vakit mıntıka haricinde akınlar başlar. Kol dedikleri çeteler teşkil edilir. Bunlar, mümkün mertebe kuvvetli olur. Civar kazalara tecavüz edilir. Daha evvelden gözlerine kestirdikleri sürüleri ve rastgeldikleri tüccar ve yolcuları soyarak dönerler. Bu çeteler magsubatla (gaspedilen mallarla) Dersim hududuna girince, artık salâmeti bulmuşlardır. Esasen takip edildikleri de yoktur. Bu gibi kolları karşılamaya veya magsubatı istirdada (gaspedilenleri geri almaya) giden zaif zabıta kuvvetlerini ağalar şifahi (sözlü) teminatla savarlar, "bizde yoktur," derler; yahut kuvvetli vaitlerle müfrezeyi avuturlar, eğer o reisin hükûmetle alâkası varsa, meselâ kendisi meclisi umumî azası ise veya oğlu veya kardeşi böyle bir mevkide ise ve iş takip olunursa magsubatın bir kısmı geri verilir. Bu bir muvaffakiyet (başarı) addolunur. Artık hukuku umumiye (kamu hukuku) takip olunmaz, hatta failler tespit bile edilmez (Merhum Fahri Bey'in valiliğine kadar böyle idi).

Şayet giden zayıf müfreze kumandanı cür'etli ise ve işi ileriye götürürse, derhal silâh ile karşılanır. Fakat silâh patlatılmaz. Ve müfreze de döner, mesele hakkında rapor verilir. İş ya uyutulur veyahut ciddi tutulmak istenir. Müfrezeye karşı koyanları tutmak için başka bir müfreze çıkarılır. Bu müfreze ne yapacağını bilmez, kendilerini kimlerin karşılayacağını anlamaz, yürüyüşte esasen hiçbir tertibat almaz, kollarını sallaya sallaya giderken pusuya düşer. Ya kumandan veya birkaç neferimiz şehit düşer. Kalanlar da silâhlarını vererek canlarını kurtarırlar. Artık iş işten geçmiş, bir mesele çıkmıştır. Bunun halli lâzımdır. O aşiret üzerine harekete karar verilir, buna da tedip denir.

Yirmi-otuz senedir Dersim'de tedip edilmemiş aşiret yoktur. Fakat hiçbirisinden müspet (olumlu) netice alınmamıştır. Yukarıda arzolunan sebeplerden doğan tedip hareketlerinde maksadın ne olduğu ve hareket lûzumu ve gaye tayin edilmemiştir. Hareketle işi anlayan elebaşılar dağılır, manialara (engebeli korunaklara) kaçarlar, tesadüfen bu aşiretlerin biri veya birkaçı ele geçerse, cezasını görür ve nihayet fedailerden beş on kişi

öldürülür. Kendisinden şüphesi olmayıp kaçmayan veya kaçamayan bazı zavallılar veya aceze (yaşlı ve çaresiz) başkalarının hesabına can verir. Boşalmış köyler yakılır. Birkaç sürü de ele geçer ve nihayet araya giren ve tediple alakası olmayan diğer aşiret ağaları feda edileceklerden birkaç kişi daha teslim ederler, bir miktar keçi veya koyun alınarak avdet edilir.

Geçen sene Plümer'deki hareketin tesiri mahdut (sınırlı) bir mıntıkaya mahsur kalmıştır. Bazı kumandanların şiddetli hareketleri el'an dillerde devaren eder (hâlâ dillerde dolaşır). Fakat üzerine hareket yapılmış olan aşiret yine eski itiyadında (alışkanlığında) devam eder durur. Çünkü kendileri yine orada, muhit yine o muhittir. Başka türlü yaşamak imkânı yoktur.

1926'da Koç uşaklılar üzerine yapılan tedip neticesinde bu aşiretin tamamen imha edildiğini işitmiştim. Fakat bir sene sonra yine üç kazada bu aşiretten takriben 500 hane halkının mevcudiyetini gördüm. Yalnız tedipten zarar görenlerden 5-6 hane halkı Çemişkezeğin muhtelif köylerine yerleştirilerek toprağa bağlanmışlardı.

Sona Bırakılan Dersim Silah Toplama Programı

Şark vilâyetlerinde siyasi cereyanların başladığı ve az çok yer tutup mefkûre (ülkü/ideal/dava) halini aldığından beri zuhur eden umumî ve mevzii isyanlarda Dersim kımıldamamıştır. Şeyh Sait, Dersim'e asla istinat etmedi. Ferzende, Yado, Alican, Seyit Han çeteleri Dersim'de bir melce (sığınak) bulamadılar, esasen buna teşebbüs de etmediler.

Gerçi umumî harpte (I. Dünya Savaşı) Ruslar Kiğı'ya kadar ilerledikten sonra Varto'nun Üstükran nahiyesindeki Alevilerle Şarkî Dersim aşiretlerinden bazıları Ruslarla münasebet tesis etmekte ve ricattan perakende askerimizin silâhlarını almakta ve bazı tecavüzlerde bulunmakta tereddüt etmedilerse de ayni hal yan yana harp eden diğer aşiretlerde de görülmemiş değildir. Cahil akvamın (cahil kavimlerin) umumundan beklenen ancak bu hareketlerdir. Bir de Dersim, hudutlarımızdan uzaktır büyük tehlikenin hudut haricinden geleceği kanaatından sonra evvel emirde hudut aşiretlerinin silâhtan tecridi pek tabiidir. Bu düşünceler ve mıntıkanın

vaziyeti umumiyesi hasebile Dersimliler hangi istikamette tecavüz ve isyan yapabilirler, mütalâa olunarak hazırlanıp vekâleti Celilelerine (Yüce Bakanlığınıza) de takdim kılınan proğram tasvibi vekâletpenahilerine de iktiran etmişti (sunulmuştu).

Bu seneki seyyahatı alilerinde Arapkir, Kemaliye, Çemişkezek, ve Pertek’te birçok mağdurlara tesadüf buyruldu.

Dersim vukuatları eski senelere nispetle suçlular ve magsubat daha sıkı bir surette takip olunmaktadır. Fakat bu takip asla takip değildir. Jandarma kuvvetimizin son üç ayda artması hasebile yüz yirmiden fazla bir kuvvet Hozat’a toplanmış ve bununla yapılacak işlere teşebbüs edilmiştir. Civar vilâyetlerin besbelli kuvvet noksanından soyguncuları takip edemediği anlaşılıyor. Halbuki bu vilâyetler alelekser (çoğunlukla) malûm olan geçitleri ve takip müfrezeleri vilayet, kaza hududuna bakmayarak işi sıkı tutsa karşılıklı tedbirler iyi neticeler verirdi. Umumî müfettişlikle vilâyetler ve bilhassa Elâziz vilâyeti arasında bu şekil hakkında daima muhabereler yapılmaktadır.

Bir de son senelere kadar Dersim hiçbir vakit bu derece kuvvetsiz kalmamıştır. Yaz mevsiminde ve 1928 senesine kadar Hozat’ta bir nizamiye taburu ve 1928’de bile Çemişkezek’te bir bölük bulunduğuna şahit oldum. Dersim akdemce liva (önceleri il) ve bir aralık da vilayet olmuş; beş senedir kaza yapılmış ve teşkilât ve bilhassa kuvvet her defasında azalmıştır.

Binaenaleyh Dersim ve civar vilâyetlerin kazaları, kuvvetleri artırılarak müşterek tarassut (gözetleme) ve tedbirlerle şekavete karşı gelinir. Buna ilâveten bir müddetten beri tatbikine başlanan bekçi ve korucu teşkilâtı, mağdur Türk köylerinde daha şumullü yapılmak suretile müfrezelerimizin vazifeleri kolaylaştırılmış olur. Bu suretle Dersim içerden ve dışardan sıkıştırılır ise birçok vukuatın zuhuruna (olayın çıkışına) mani olunacağı gibi, zuhur edenlerde muvaffakiyetle takip olunabilir. Takip işleri bir elden idare olunmak, emrinde ayrıca seyyar iki, üç müfreze bulunmak suretile iyi bir takip kumandanı büyük muvaffakiyet temin eder.

Bu maruzatımla (sunuşumla) Dersimin muhitine ve bilhassa Türk köylerine olan zarar ve tecavüzüne karşı gelinir fikrinde olduğumu arz etmek isterim. Bu kanaatle Dersim işi umumi müfettişlikçe tecil olunmuştur. Dersim işi

yalnız silâh işi değildir. Diğer mıntıkalarda umumi ıslahatla silâh toplamak işi ayrılmıştır. Oralarda umumi ıslahat bütçeye muvazi (paralel/uygun) bir şekilde yürütülebilir, ve öyle de olmaktadır. Dersim'in buna tahammülü yoktur. Oraya giren kuvvet, her işi bitirip öyle çıkmalıdır.

Seyit, rüesa ve halifeleri umumiyetle Dersim'den çıkarılarak vatanın aksayı Garbuna (en batı ucuna) gönderilmeli; toprakları köylülere verilmeli; tekmil silâhlar alınmalı; adliyece aranılan suçlular tutulmalı; magsubat (gaspedilenler) kurtarılmalı; eski yeni vergiler aranmalı; topraksız ve şuna buna kul olmuş fukara halk yine Garba nakil ve iskân edilmeli; dağ başlarında veya hakim noktalardaki münferit evler ve köyler yakılmalı; ahalisi her halde Garba nakledilmeli ve dağlık olmayan yerlere iskân olunmalıdır. Çünkü bunlar civarda görecekleri herhangi bir dağa kaçmak ve orada kalmaktan nefsini (kendini) mahrum edemez. Dağlıların ovada iskân ve istinas (yerleşmesi ve insanlarla kaynaşması) etmesi pek güçtür.

Maruzatımın tatbiinde (sunuşumun izlenmesinde) ihtiyar olunacak (seçilecek) fedakârlık az olmayacaktır. Dersim ıslahında bu fedâkarlığın göze alınması zaruridir. Yalnız silâh toplamanın faidesi geçicidir. Hele az bir sahaya veya birkaç aşirete tatbiki ati (gelecek) için olarak da büyük karışıklığı mucip olur.

Bu işe tahsis olunacak kuvvetin takdiri sırf yüksek kumanda makamına aittir. Ancak 1926 Koç Uşağı tedibine tahsis olunan kuvvetle geçirilen zaman ve istihsal olunan (elde edilen) hakiki netice mikyas (ölçüt) olarak bir fikir verebilir.

Kuvvetler harekete geçince tedip olunan kazalarda derhal idare ve adliye teşkilatı kudretli ve afif (temiz) kaymakam, müdür ve hakimlerle becerikli jandarma zabitleri (subay) işi ele almalı ve Dersim'deki askeri kuvvetten ilham alarak ve o kuvvete istinat ederek hükûmet makinesini yürütmeğe başlamalıdır. Aynı zamanda Hozat bir kültür merkezi olarak alim ve muktedir bir maarif amirinin işleteceği maarif programını tatbika başlayarak icap eden yerlerde yine muktedir ve tecrübeli mualimlere mektepler açtırılmalıdır. Dersim, az zamanda Türk camiasına (toplumuna) mal edilebilir.

Kışın kıtaatımız (birliklerimiz) Dersim kazalarında muayyen garnizonlarında istirahat ve talimü terbiyeleri (eğitim-öğretim) ile meşgul olup mevsimin hulûlünde (gelişinde) tekrar bırakılan yerden başlanılarak işe nihayet yapılmak çok faidelidir. Zaten kendilerine kâfi olmayan mahsulât kaldırılmazdan evvel başlanan hareket bunları açlığa mahkûm eder.

Dersim'de bir müddet yüksek bir askeri makam veya bir müddet için vali ve hatta umumi müfettiş Hozat'ta bulunmalı ve Dersim'le yakından alakâdar olmalıdır.

Malatya demiryolunun yakında Fırat'ı geçeceğinden, hükümet merkezi ile muvasalasının (iletişimin) kolaylaşması hasebile Elaziz Umumi Müfettişlik merkezi ittihaz edileceğinden (olacağından) bir kısım arkadaşları ile Hozat'ta uzun müddet kalma mümkün olacağı kanaatındayım. Binaenaleyh hükümetin yüksek görüşü Dersim işini tacil ve tekaddüm (hızlandırıp öne alacaksa) ettirecekse, yalnız silah toplama değil; arzettiğim veçhile islahat yapmak üzere işe başlanmalıdır.

Dersim meşguliyetinin umumi müfettişlik mıntıkasının silah toplama programına tesir yapmasında nazarı itibara (göz önünde bulundurmak) almak lazımdır. Bunun tecili (ertelenmesi) ihraç ve dahilde makûs (dışarıda ve içeride ters) tesirler yapar ve Dersim meşguliyeti büyük bir gaile ve isyan şeklinde propaganda edilerek bir kısım şuursuzların, haricin teşvikile cür'et almalarına sebep olabilir.

Bir hareket ihtimaline karşı bilinmesi ve yapılması icap eden malûmat ve işler:

1- Dersim'de haziran ayında ve daha sonra içilecek su vaziyeti çeşme, menbalarla, suların mevkileri susuz ve kurak mıntıkalar.

2- Hazirandan itibaren bütün Dersim'de bulunabilecek zahire vesair iaşe maddeleri hakkında malûmat.

3- Tahassun edilebilecek (sağlamlaştırılacak) mağaralar, adedi, ehemmiyetleri ve civardaki arazinin vaziyeti.

4- Ufak, büyük ormanlar ve bunların firariler lehine yarayacak aksamı ve arazinin vaziyeti.

5- Munzur üzerinde, Mazkirt ve Nazmiye yolunda cebel dağ topu ve hayvanatın geçebileceği birer ağaç köprü veya imkân olmazsa ikişer büyük kayık inşası (sayfa 209-214).

6- Diğer geçit yerlerindeki kayıkların ve köprülerin mahallerile bunlarında yukarıda yazıldığı üzere ıslahı.

1931 senesinin Temmuz ve Ağustos aylarında Dersim'i muhit kazalar halkının Dersimlilerin tecavüzatından bizar oldukları hakkındaki şikayetleri yekdiğerini takip etti. Bu sırada Bayazit vilayeti dahilinde, seyyahatta bulunan Tali Bey'in bu şikayetlerle Dersim'e karşı bir hareket tertibi ve zamanı hakkında mütalaası soruldu. İ. Tali Beyefendi: Dersim'in vaziyeti umumiyesinde (genel durumunda) herhangi bir hareketi icap ettirecek bir vaziyet olmadığını; vekalete yapılan şikayetlerle alâkadar vak'aların müfettişlikçe malûm olmamakla beraber Erzincan ve Malatya vilayetlerinden yaptıkları istizaha (açıklanma isteğine) aldıkları cevapta da Dersimlilere matuf bir tecavüz olmadığının bu resmi makamların iş'arlerile sabit olduğunu ve mamafih devletçe Dersim hakkında kat'i bir tedbir alınmak lûzumu var ise evvelki iş'arlarında teklif ettikleri esaslar dahilinde Dersim işini kökünden halledecek kuvvet ve kudrette bir harekete taraftar olduklarını ve mamafih müfettiş umumilik mıntıkası dahilinde Dersim işinden evvel temizlenmesi lazım gelen Sasun, Mutki gibi mühim mıntıkalar olduğu mütalâa olarak bildirdiler. Vekâlet'te (Bakanlık'ta) Dersim'e karşı yapılacak herhangi bir hareketin Cumhuriyet hükûmetinin şerefile mütenasip ve kat'i neticeler verecek mahiyette olması noktai nazarında olduğundan ve böyle bir hareket için ise daha esaslı tetkikata ve zamana da lûzum olduğundan 1931 senesinde herhangi bir harekete taraftar olmadı.

D- Büyük Erkânı Harbiye Reisinin (Genelkurmay Başkanı) Mütalâaları

Dersim vaziyeti Büyük Erkânı Harbiyece de yüksek bir alaka le takip olunduğundan bu mıntıka hakkında B.E.Rs. (Gn. Kr. Bşk.)'ne verilen

raporların hulasası da (özeti de) faydalı olur mütelâasile (düşüncesiyle) aşağıya yazılmıştır:

Dersim asırlarca nüfuz edilmemiş hükûmete mühim gaileler çıkarmış, mutadı şekavet olan mütecaviz ve soyguncu unsurları havi (kapsayan) bir kıtadır. Yapılan tedbirlerden hiçbiri neticeli olamamıştır. Yolsuzluk ve mıntıkanın arızalı oluşu sebeplerile aşiretler, ekseriya hareket yapan kıtanın önünden kaçabilmişler ve tesirinden uzaklaşmışlardır. Buna mukabil gündüz ve gece baskınları ile muvasala (bağlantı) yollarını, münakalatı (taşımacılığı) ve bazen de kıtaatı iz’aç (taciz) etmişlerdir.

Dersim halkı cahildir. Şekavet ruhu hâkimdir. Bununla beraber şekavete, tecavüze, soygunculuğa asıl müessir rüeası (gerçek etken aşiret reisleri) olmuştur. Yolsuzluk ve tabii avariz (doğal engeller) bu hali devam ettirmiştir. Nüfus artmaktadır. Toprak ve maişet vasıtası azdır. Ekseriyet yoğurt ve kuru süt ile geçinir.

Şimalden Cenuba, Şarktan Garba (Kuzeyden güneye, doğudan batıya) yollar yapılsa Dersim halkının şehirlerle teması kolaylaşır, bu suretle fikren de inkişafa (gelişmeye) hizmet edilmiş olur. Ancak bu neticeyi anlayan reisler bu yolların yapılmasına uzun zaman mani olmuşlardır.

1270’te inşasına teşebbüs edilen Alâziz-Hozat-Ovacık yoluna Cümhuriyet devrine kadar başlanamamıştır. Bu yolun geçtiği aksamda (kısımda) şekavetin azlığı Şimali Dersim’de ise daha fazla olduğu görülür. 1930’da zorlukla Plümere sevk edilebilen bir Jandarma kamyoneti, Plümerliler üzerinde garip tesirler yapmıştır.

Dersimliler maişet müşkülatı (geçim darlığı) içindedir. Halk, yazın dağlarda mantar ve mümasili (benzeri) yabani sebzelerle süt, yoğurt ve yağ ile taayuş eder (yaşar). Kışın yazdan tulumlara basılan çökelek ve kısmen yağ ile geçinir. Reislerden maada (başka) halk darı ekmeği yer. Arazi en ziyade hayvancılığa müsaittir. Ziraata müsait aksam çok azdır. Ziraata müsait arazi de rüesa hesabına ekilir. Meselâ: Çarıklı aşiretinde arazi kâmilen Şah Hüseyin Bey ailesine aittir.

Halkın oturduğu evler tepeden delikli birer indir. Yatmak, oturmak, ekmek pişirmek, hûlasa bütün ihtiyaç için bir tek oda ile yanında samanlık ve

ahırdan ibaret mağaraya benzeyen yerlerdir. Giydikleri koyun ve keçi kılından şalvar ve çepken, kadınlar şalvar ve üç peşli entaridir. Bu şekilde yaşayan iptidai (ilkel) halk seyitlerinin, reislerin birer esiridir.

Binaenaleyh ıslahın ilk safhasını:

A- Ana yolların inşası;

B- Silahların toplanması;

C- Reislerin, bey ve ağaların, seyitlerin bir daha gelmemek üzere Garbi Anadolu'ya nakli;

D- Reisler alındıktan sonra halkın da en şerir (azgın, kötü) olanlarının Dersim'den çok uzak olan ovalara sevki ve Türk köyleri içerisinde dağıtılması. Dersim'de kalacak olanları da reislerden istirdat olunacak (alınacak) araziye bağlamak teşkil eder.

Dersim'den çıkarılması lâzım reisler r'asında (başında) bilhassa şunlar hatıra gelir:

Seyit Rıza, oğulları ve biraderin çocukları.

Kıganlı Süleyman ve amcazadeleri.

Bahtiyarlı, Rotanlı Veli Bey zade Hüseyin Bey ve amcazadesi küçük oğlu.

Karaballı Mehmet Ali Ağa ve Koç Ağa.

Aşağı Abbas'tan Zeynozadeler kâmilen (hepsi), sabık meb'us (eski milletvekili Meço) Mustafa Ağa ve avenesi (yardımcıları).

Ferhat Uşağı'ndan Cemşit, Diyap Ağalar, Kahraman oğullarının torunları ve Küçük Ağa.

Pilvenkten Kavsi oğullarının oğulları.

Ovacık'ta Güdi köyünde maruf Alişar.

Havran aşireti reisi kısmen.

Kureyşan aşireti reisi kâmilen (tümü).

Koç Uşağı aşireti rüesası kâmilen.

Ovacık'ta Pülürlü Munzur Ağa, Zeynel Ağa ve Kalanlı'da Munzur Ağa'ya mensup rüesadan Nuri Ağa ve biraderleri.

Çarıklıların ve Kutu deresine yakın olan aşairin rüesası kâmilen (bütün aşiret reisleri).

Keçel Uşağı reisi Ağa ve Ali Şevki Bey.

Bu tedbirlerden sonra Dersim'de:

A- Asayiş için bir dağ livası (alayı) bulundurulması,

B- İcap eden yerlerde Blok havuzlar yapılması,

C- İdari teşkilatı yeniden tanzim ve ıslah,

D- Yerli memurların kâmilen çıkarılması, Dersim'e en iyi memurların tayini,

E- Yüksek idare memurlarına adeta koloni idarelerindeki salâhayetin (sömürge yönetimlerindeki yetkilerin) verilmesi,

F- Propagandaya kuvvet verilmesi ve Türklüğün telkini,

G- Kürtçe yerine Türk dilinin ikamesi için ilmi ve idari tedbirlerin alınması (büyük kız çocuklarının okutulması).

Hulâsa: (Özetle)

1- Dersim'de bugünkü vaziyetin idamesi (durumun sürmesi) tehlikelidir. Bu vaziyet, Dersimlinin maneviyatını takviye (güçlendirmekte) etmektedir.

2- Dersimli okşanmakla kazanılmaz. Müsellâh (silahlı) kuvvetin müdahalesi Dersimliye daha çok tesir yapar ve ıslahın esasını teşkil eder.

3- Dersim evvelâ Koloni (sömürge) gibi nazarı itibara (göz önüne) alınmalı; Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedricen (kademeli olarak) öz Türk hukukuna mazhar kılınmalıdır.

1930 Plümer hareketinin ikinci safhasını idare eden 3'üncü fırka kumandanı Halis Paşa'nın burada Dersim ve Dersimliler ve ıslah tedbirleri hakkındaki noktai nazarı şunlardır:

E- Halis Paşa'nın Raporu

Dersim hududu malûmesile (bilinen sınırlarıyla) Şarkan hemen Erzurum-Muş hattına kadar uzamakta Şimal, Garp ve Cenubundan da Fırat ve Murat nehirleriyle tahdit edilmekte (sınırlanmış) olan geniş ve çok arızalı, ormanlık ve yer yer çok fazla meskûn bir sahadır. Bu hududun haricinde her tarafında gene aynı cinsten ve aynı hissi taşıyan ahali ile de meskûn bulunmaktadır. Fakat şurası da malûmdur ki Dersim hududu dahilinde bulunan her fert, devlet kanunlarına itaatsız ve şekavete salik (eşkıyalık yolu izlemiş) değildir. Tabiatın pek müşkül şeraiti (zor şartları) içinde bütün efradı ailesile didinerek çok sefil ve nakâfi (yetersiz) iaşesini temin hükûmete olan vergisini tedarik etmek için zahmetle uğraşmakta olanlar da % 90'ı tecavüz (aşar) eder. Seyit ve ağaların çok zalimane olan tasallût ve tecavüzünden kurtarılabilse en muti (boyun eğen) ve çalışkan bir halk kazanılmış olacaktır.

Bu hususta alınacak tedbir ve yapılacak icraata gelince:

Plümer mektebinde ekserisi (çoğu) yerli halkın çocuklarının Türklüğü telkin eden kitaplarından gürül gürül okumaları, üzerinde yürüyecek muvaffakiyetli ve en emin yolu çok açık göstermektir. Zaten yapılan hareketin üzerlerindeki tesirinden ileri gelmekle beraber hepsi, kendilerinin aslen Horasan taraflarından gelmiş Türk neslinden olduklarını bilmekte ve kendilerinin Cengiz istilâsı önünde çekilen Celâlettin Harzem Şah'ın askeri bakiyesi (geriye kalan askeri) olduğundan ve iftiharla bahsediyorlar. Celâlettin'in Erzincan'ın 45 km Cenubunda Dersimliler tarafından Sultan Baba denilen Dojikbaba 2890 rakamlı tepede şehit olduğunu

söylemektedirler. Aşiret ve köy isimleri dahi hep Türklüklerine delalet edecek gibidir. Lâyık Cumhuriyetimiz, herkesi kendi akaidi vicdaniyesinde (dini inanç kurallarında) serbest ve tecavüzden masun (tecavüz edilemez) bırakmış olduğundan; eskiden olduğu gibi Alevilik vesair iptidai ayinlerine (ilkel törenlerine) de kimse müdahale etmeyeceğinden bu cihetle merbutiyetlerini teyit (bağlılıklarını sağlamak) daha kolaylaşmış bulunmaktadır.

O halde her zaman Dersim'e karşı yapılacak tedip hareketi beyannamesi ve hedefi; ne Türlük-Sünnilik ve ne de Alevilik olmayıp; ancak devlet kanunlarına mutlak itaat ve şekavetin men'i (eşkıyalığın engellenmesi) gibi Dersim'i ve aşiretleri fikren ve zihnen de çelecek ve mukavemet (direnç) imkânlarının çok azaltarak ve namuslu ahaliyi bitaraf (tarfsız) ve belki de devlet tarafında bulunduracak bir esasa istinat ettirilmek icap eder. Ve ancak bu suretledir ki, bir kısmı Türkçe bilmeyen bu eski Türkler kendi asıl milliyetlerine, Türklüklerine tedricen ısınmış ve dönmüş olacaktır. Fakat bu doğru ve muvaffakiyetli (başarılı) yol üzerinde çalışılırken asıl kitlenin derin ve ruhi temayülünü (eğilimini) yakından görerek menfaatlarının elinden gideceğini kestiren seyit ve ağalar, biraz da bilvasıta (dolaylı) ve doğruca hariçten mülhem (dışarıdan ilham alarak) olarak; "Türklerin, Ermeniler gibi kendilerini mahvedeceğini" söylemekte ve her fırsattan bilistifade (yararlanarak) hükûmetin her tedbirini sui tevil (kötü yorum), bu şekaveti teşvik ve teşci (cesaretlendirme) etmektedirler.

Binaenaleyh her nerede memurini hükümet (hükümet görevlisi) vazifesine milli bir heyecanla sarılmış ileriyi görerek ve geleceği teemmül (öngörerek) ederek candan vazife görüyorsa; orada fenalık imkânı en az bir hadde (düzeye) indirilmiş ve böyle liyakatlı memurlar bulunmadığı yerde ise ters bir mukabele daima hazır tutulmakta bulunmuştur.

Meselâ: Yapılan harekât ve yakılan köyler gösterilerek sairleri üzerine intibah ve inzibat (gözdağı verici ve disiplin sağlayıcı) temin edici idari tedbirleri alacak olan memur (Plümer kaymakamı) altı aydır tayin edilmemiş bir Kürt seyidi, hıyaneti zahir (açık) bulunan Danzig nahiye Müdürü oradan kaldırılarak, hemen yanı başında Kemah'ın nahiyesinde verilmiş. Bu zihniyet ve bu icraatla Dersim fenalığının izalesine imkân

bulmak çok zaif görülmektedir. (Bu mukaddemden sonra Yakup Beyin ifadelerinde kısa tetkik, tahkikimle şunları da arzediyorum)

1- “Dersimlilerin eşkıyalığının önüne geçilmiyor” sözü doğrudur. Çünkü vasi (geniş) bir mıntıka, Fırat’ın her tarafından geçilişi, ahval icabı mani tertip ve tetbir alınmaması (telefon, SVJ. bazı noktalarda kuvvetli karakollar olmaması; Dersim’e yakın ve tecavüze maruz köylülere silah verilmemesi) eşkıyanın Dersim dağlarına girdikten sonra artık alınabilmesi müstahil (imkansız) halde olduğu. (Fakat bunlar da memleketin başka taraflarındaki gibi siyasi bir fikrin tahakkuku yolunda şuurlu bir çete muharebesi adını vermek doğru olmasa gerektir.)

2- Köylerde, şehirde, hükûmette gayet muntazam kanallarla istihbaratı vardır. Bu söz de doğrudur. Bu hemen her mühim vak’ada kendisini gösteriyor. Hükûmetin adliye memurları arasındaki Kürtler ancak Müşür Paşa Hazretlerinin yüksek ve devamlı olan himmetleriyle azaltılabilir. Bu alttaki ifadelerimde birinci maddenin son fıkrasında mütalâmı nakız değildir (düşüncemle çelişmez). Dersimlilerin aralarında kuvvetli bir irtibat var. Şekavet erbabının vesair muhtacı himaye olanların kurtarılmasında kuvvetli bir tesanüd (dayanışma) görülüyor. Fakat bu tesanüd, siyasi bir fikre istinat etmiş milli bir gayeye müteveccih (amaca yönelik) değildir. (sayfa 214-222) Asırlardan beri şekavetle şekaveti tecziyeye (eşkıyalıkla eşkıyalığı cezalandırmaya) çalışan hükûmet kuvvetleri arasında karşılıklı uğraşma ve döğüşmenin bir neticesidir.

3- Seyit ve ağaların mazlum halk üzerindeki tasallût ve tahakkümü de doğru ve aşikârdır. Liyakatlı ve adil memurların devamlı mesaisi ve bu halkı ağanın zulûm ve tahakkümünden kurtaracak muhafız kuvveti olmadıkça ve aşair efradının zihnen yükselerek tahakkümün ağırlığını hissetmedikçe, bu zulûm ve tahakküm devam edecektir. Bu hal, Şarkın ve Garbın birçok köylerinde de hemen mevcuttur.

Dersim’in ıslahı hakkındaki mütalâama gelince: Ben; dünyanın en menaatlı (engebeli) mıntıkasından bulunan Dersim’de bu menaata, mezahime (sıkışıklığa) alışmış her tarafı iyi bilen takriben 60-70 bin nüfustan ibaret bir halk kütlesinin meskûn bulunduğu bu mıntıkanın sırf kılıç kuvvetile ve kat’i surette tenkil ve teskin (tepelenip uslandırılacağına) edileceğine ve

istediğimiz bir hale getirilerek normal bir kanunu medeni ile idare edileceğine kani değilim.

Nitekim daha az menaatı ve daha az nüfusu olan Cenup mıntıkalarında da kat'i tenkil imkânsızlığı zaman zaman yeni çeteler çıkarılması ile görülmektedir. (Yavuz Selim'in Trabzon'da vali olduğu günden itibaren Acemler idaresinde iken) Kızılbaş zihniyetinin tesiri ile Sünni olan Erzincan ve Bayburt halkına taarruz ve tecavüzleri sebk etmiş (daha önce saldırmış) bulunan bu aşair, dört asır zarfında lâakal (en azından) kırık defa kılıçla tedip ve tenkil yapılmış ise de şekavet kesilmemiştir. Kılıcın tedibi üzerinde hükümetin ıslah edici daimi tedabiri ve icraatı başlamalı ve devam etmelidir. Bu mıntıkanın ıslahı ancak bu suretle kabil olabilir.

Şimdi de yapılabilecek tedabir ve icraatı gözden geçirelim:

1- Dersimi boşaltmak, bu kitleyi nasıl ve hangi mıntıkaya götürebiliriz. Topluca bir mıntıkaya koymak, Dersim'i şekavet zihniyetile ve hemen şiddetlendirmiş olarak başka bir mıntıkaya götürmek demektir. Topluca bir yere koyamadığımıza göre ve en doğru olarak dağıtmak lazım. Her köye birkaç ev. Bu da külfetli ve beklenmesi zor ve imkansızdır. Evvelce nakledilmiş olan belli başlı rüesayı bile tutmak mümkün olamadığı halde bunları kâmilen (tümüyle) bekleyebilmek gayri kabildir.

2- Yalnız seyit ve ağaları götürmek. Bunların yerine ikinci derecedeki adamlar seyit ve ağa olacak, bu aç adamlar zengin olmak, aşiret üzerinde nüfuz kazanmak için daha ziyade soygunculuğu ve şekaveti arttıracaktır. Seyit ve ağaları Garpta tutabilmekte ayrıca güçlük gösterecektir. Ben, bunların on beş sene müddetle ailelerile Beyşehir gölü içinde evvelce Kazakların bulundukları ada ile diğer iki adaya götürülmesini muvaffık (uygun) bulmaktayım. Bununla beraber miktar az olan bu ağaları itma (veya sair suretle) defi şer edilebilir.

3- Yapılacak harekâtta mutlaka Dersim'i dört taraftan kâfi kuvvetlerle sararak tedip etmek ve silah toplamak ile başlar. Yürünülen istikametlerde serian entice (hızla sonuç) alınacak, muti kısım elinde bulunan az silâhı verecek, şekavet erbabı; kimsenin bulamayacağı ve girilemeyecek yerlerde kaybolup gidecek, askerin dönmesinde gene baş gösterecektir. Bu harekâta iştirak edecek birkaç fırkanın (tümenin) yolsuz, sarp dağlarda, yalçın

kayalar içinde ne kadar külfet ve zahmet çekeceğini, ne kadar yıpranıp zayiat vereceği de teemmül edilecek (öngörülecek) derecededir. O halde yapılacak şey geçici askeri icraat olmayıp bütün bu tetbirlerin mezç (karışımı) ve telifile devamlı ve muvaffakiyetli ve muntazam bir program dahilinde Dersim halk ve zihniyetinin Cumhuriyet ve milletimize fayda verecek bir hale getirilmesidir.

Benim fikrime göre bu da hiç zor olmayacaktır. Kuvvetli geniş bir harekâtla silâh toplamağı ve muzur rüesanın mazaratını müteakip (zararlı önderlerin zararlarını izleyen) bütün vekaletlerde kendi vekaletlerine teveccüh eden işlerle el birliğile başlamasile olacaktır.

Bunlar da benim fikrimce şunlardır:

1- Dersim ayrıca bir vilayet haline konulacak ve bunda Elâziz Palosu'ndan başka şimdi bu vilayete ve Erzincan vilayetine merbut (bağlı) Dersim kazaları kâmilen (tümüyle) bu vilayete rabt (bağlanmış) olunacaktır. (Kiğı, Nazımiye, Pah, Plümer, Ovacık, Kemah, Çemişkezek.)

2- Vilayete ve kazalara mefkûreli ve tecrübeli, yiğit ve pişkin memurlar tayin edilecek; nahiye müdürleri, vilayetin tensibile (onayıyla) yerliden sadakat ve itaatı mücerrep (denenmiş) olanlardan dahi olabilir. Yzb. ve Bnb.lıktan mütekait (emekli) namuslu, mefkûreli (idealist) zabitlerden de kaymakam ve nahiye müdürü yapılması şayanı tercihtir.

3- Erzincan-Hozat-Elâziz; Erzincan-Plümer-Kiğı-Palo; Kiğı-Nazımiye-Mazkirt-Hozat-Çemişkezek; Plümer-Kemah; Kemah-Hıç köprüsü yollarının ıslahı lâzımdır. Bu yollar muntazam şoşsa olmayıp ıslah edilmiş dağ yolu halinde ikişer ikişer geçebilir genişlikte olsa kifayet yeter. Güzergâhının tespitinde atiyen (gelecekte) şosaya inkılâbı (dönüştürülmesi) düşünülerek tespit edilebilir ve bütün yollarda kendileri seve seve çalıştırılabilir.

4- Nazımiye-Hozat'ta eskiden olduğu gibi asker ikamesi (yerleştirilmesi),

5- Tekmil kaza merkezlerinde birer ve ayrıca Mazkirt ve civarında ikişer ilk mektep açılması ve bütün bunlarda Türk ve Türklüğü telkin edecek, kendilerine Türklüklerini bildirecek ve sevdirecek surette okutma ve

Erzincan’da açılacak yatı mektebine (yatılı okula) her kaza ve köyden birer talebe alınması,

6- Halen bir ormanın ortasında, bir dağın yamacında, bir vadinin dibinde münferit (tek tek) mezra ve ev diye inzibat (denetim) altına alınması imkansız olan tarzı iskânın men’i (yasaklanması) ile gerek bu münferit evlerin ve gerekse boğaz methallerinde (girişlerinde), sarp ve meni yerlerdeki bazı köylerin sureti münasebede (uygun biçimde) teşvik ve kendilerine yardım edilerek yakın iyi ve zengince yerlere getirilmesi, ev ve köylerin de kendilerini daima itaat ve inzibata çekecek bir halde olması.

7- Ziraat Bankası’nın zürra (tarımcılara) para vermesindeki müteselsil (zincirleme) kefalet gibi herhangi bir köy ve aşiret halkından vukua gelecek şekavetin cezası da umuma ait olacağı telkin ve tefhim (anlatılarak) edilerek ve icabında bilfiilde en ağır ceza en şiddetli bir surette tatbik edilip gösterilerek aşiret ve köyün yaramazlarının nezaret ve inzibat altında tutturulması.

8- Kanunlarımızın mesken ve şahsi masuniyeti (dokunulmazlık) hakkındaki maddesinin şekaveti, asayişi ihlali san’at edinen eşhas hakkında tecil edilmesi bir maddei kanuniye ile bu kabil adamlar, hükûmet icraatına her ne suretle olursa olsun karşı gelen, taraftar bulmağa çalışan, silahla mukabele eden eşhasın behemehal tecziyesi (hemen cezalandırılması) ve başka tarafa sürme ve öldürme suret ile mutlaka hükûmetçe ufak tefek yardımlar yapılması ve bunların ceza ve mükafat görenlerin yazılması.

10- Bu vilâyeti müstekim (dürüst) ve muktedir adamlar vasıtasile sık sık teftiş ettirerek hükûmetin arzuyu alisi (yüce isteği) dahilinde idarei umur edilip edilmediği (yönetilip yönetilmediği), memurinin ali vazifelerinin takdir ve tedvir edecekleri görülmek ve icap eden tetbirlerin derhal alınması.

Bu tedbirler iyi tatbik edildiğinde, hükûmete halen kısmı cüzisi muhasım (küçük kısmı düşman) ve kısmı azamı ise merbut (büyük kısmı bağlı) ve kısmende mütereddit bulunan dağlık bir mıntıkanın çetin ahalisi hükümetçe kazanılmış olacaktır ki; biz en kalın fanilâ ve kaputlarla hareketimizde üşür ve hastalanırken kuru ekmekle hareket eden ve kendi dokumaları kalın bez don ve gömlekle ayakları çorapsız, göğüsler açık kar tabakaları içinde

hareket eyleyen ve dağdan dağa en yalçın yerlerde seken, koşan bu adamlar yarının harbinde en kıymetli bir unsur olacağı da müstağnii arz ve izahtır (açıklaması bile gereksizdir).

Yarın Cenupta Malatya, Van ve Şimalden Erzincan, Erzurum şimendifer hatları geçtiğinde baştan başa en kıymetli altın ve gümüş, simli kurşun, manganez., İlâ.. gibi kıymetli madenlerle dolu olan ve iç taraflarında ormanlar teşkil eden ceviz ağacı, dişbudak vesaire gibi kıymetli ağaçları bulunan ve Ermeniler ve Romalılar devrinden kalmış birçok şehir harabeleri ve kaleler enkazile de ehemmiyet ve servetini gösterir tarihi ağabeydatı (değeri) bulunan Dersim'in kıymetli bir vatan parçası olacağı ve bütün bunların işletilebilmesi için de en dayanıklı en ucuz çalışan bir halkın da içinde bulunuşu Şarkın inkişafında (Doğu'nun gelişmesinde) ve memleketin iktisadi yükselmesinde büyük ve mühim bir amil bulunduğu müstağnii arzdır.

1. Bir kere içlerinde akıllı, dünya görmüş adamlar olduğundan Cumhuriyetin kadir kudret ve satvetini (kahredici gücünü) takdir eyledikleri,

2. Geçen sene hiç şüphesiz her taraftan teşvik edildi. Bilhassa Ağrı harekâtı sıralarında burada da bir teşebbüs yapılarak askerin burada tutulması için Şarktan gelen Kürt efradı arasında haber alındı. Trabzon İngiliz Konsolosu bir pazar günü gelerek, pazara gelen Kürtlere sırmalı kavalrını gösterdi. Gezmek niyetile giderek Dersim'in bir ileri karakolu mesabesindeki (durumundaki) Balıbey köyünü bililtizam kalabalık bir Kürt kitlesine sokarak onunla alakasını, onun fikrinin taraftarı olduğunu işrap eyledi.

Ağrı'ya 11'inci alayın iki taburu hareket etti. 11'inci alayın kalanları çok azalmış bir halde bulundu. Dersimliler bunu hep bildikleri halde siyasi ve umumi mahiyette hiçbir hareketleri görülmedi.

3. Muhtelif şekavetler görüldü, fakat bu onların asırlık itiyatları, cehaletlerinin ve ihtiyaçlarının ve üzerlerinde seyit ve ağaların tazyikleri (baskıları) neticesidir.

4. Hepsinin Türk oldukları iddia ve teyidi sadakat eylemleri, çoğunun Türkçe bilmesi ve konuşması,

5. Birinci ve ikinci harekâtta altmış Kürdün milis sıfatı ile 3000 metre rakımlı Karacakale dağlarında karlar içinde aç, açık uğraşmaları, tedip edilen mıntıkadan tutulmuş katırcıların sadakatle çalışmaları,

6. Esir düşenleri soymalarına rağmen öldürmemeleri,

7. Aşiretlerin aralarında derin zıddıyetler (çelişkiler), ayrılıklar bulunuşu,

8. Bilhassa Plümer mıntıkasındaki aşiretler içinde tahsil ve terbiye görmüş adamlar olup, bunların aşiret hissiyat ve zihniyeti içinde çok isteksiz ve üzüntülü bulundukları,

9. Yaşayabilmek için kendi mesai ve hasılalarının (çaba ve ürünlerinin) Erzincan ve Harput'a muhtaç bulunduğu ve bunun için iktisadi bir tazyikten (ekonomik baskıdan) korkmaları ve bunu düşünmeleri.

Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Şükrü Kaya beyefendinin 1931 senesi sonlarında B.U.Mf. mıntıkasını teftişi esnasında Dersim'i ve muhitini dolaştıktan sonra Elaziz'den şifre ile Başvekalet yüksek makamına yazdığı 18.11.1931 tarihli rapor:

F- Dahiliye Vekili Şükrü Kaya

Arapkir hususiyle Kemaliye'nin Dersim kazalarına cıvar halkını Dersimlilerden çektiklerini dinledikten ve gördükten sonra, Dersim meselesi ile yakından alâkadar olmamak mümkün değildi. Elaziz'e avdette (dönüşte) umumi müfettiş ve vali beylerle Kazım, Kenan ve Osman paşalarla Çemişkezek, Hozat ve Pertek ve Mazkirt kazalarına gidildi. Siirt mebusu Mahmut beyefendi de refakat (eşlik etme) lûtfunda bulundular.

Dersim'i daha iyi görebilmek için Ovacık, Nazımiye ve Dersimlilerin tecavüzlerinin zararlarını iyice görebilmek için de Kiğı, Kemah ve Erzincan'a hatta Kangal'a kadar gitmek lazımdır. Vakit ve mevsimin buna

müsait olmaması noksanını idare rüesasından aldığım malumatla ikmale çalıştım.

Bu havali ve buraların hali, zati devletlerinizin malumudur. Yalnız maruzatıma bir mukaddeme (sunuşuma önsöz) olmak üzere arzetmek istediğim keyfiyet artık Dersim meselesinin kati surette hallinin devletçe, milletçe ve bilhassa hükümetçe tehiri (geciktirilmesi) caiz olmayan muzur (zararlı), tehlikeli ve zaman geçtikçe halli müşkülleşecek (zorlaşacak) ve zararı artacak bir vaziyet almış olmasıdır.

Dersim’i ihata (kuşatma) eden kazaların 150.000 nüfusluk halkı, Dersimlilerin mütevali ve mütemadi (peşisıra ve sürekli) taarruz ve tecavüzleri gittikçe daha ziyade mutazarrır (zarar verici) olmaktadır. Dersim’e yakın olan mühitlerin kazanç ve kayıtları Dersimlilerin ayakları altında her gün çiğnenmektedir. Toplu büyük çetelerin köy basması, sürüleri götürmesi, mukavemet edenleri öldürmesi, yol kesmesi son aylarda adi vakalar sırasına geçmiştir. Dersim’e yakın yerlerdeki halk malından ve canından emin olmadığı gibi, manevi cesaret ve mukavemetlerini de kaybetmiş bulunuyor. Bu yakın çemberin harici muhiti (dış ortamı) de cezasız kalan vakaların tesiri altında ziraat ve ticaret noktasından maddeten mutazarrır ve asayışsizlik yüzünden manen muzdariptirler.

Dersim’in içinin arzettiği manzara da bundan daha az acı ve acıklı değildir. Bir defa Dersim, Çemişkezek, Pertek, Mazkirt ve Hozat kazalarındaki umumiyetle Türkler ve aşiret hayatını terk ederek silahları alınan çiftçiler tamamiyle Dersimlilerin nüfuz ve tehdidi altındadırlar. Devlete asker ve vergi veren bu halk; canını ve malını korumak için Garp ve Şimal aşiretlerine vergi vermek mecburiyetinde olduğu gibi, her gün soyulmak ve öldürülmek tehlikesindedir. Soyulanlar pek çoktur. Öldürülenler de vardır. Köyünden tarlasına gidemeyen veyahut şehre iltica eden köylüler pek çoktur.

Dersim’in mütecaviz ve mutaarrız (saldırgan ve karşıt) aşiretleri de birbirlerine karşı hasım ve küskün bir vaziyettedir. Aralarında müsademe, mukatele (çarpışma ve çatışma) ve hırsızlık daimidir.

Dahilde hükümet ve teşkilatı, zabıtası, mahkemesi ile heyuladan ibarettir. Bu mekanizma hükmünü, ancak silahsız ve muti halk üzerinde müessir

olabildiğinden, nüfus sultasını bunlar üzerinde yürütmekte ve dağdaki şakilere ve aşiretlere karşı hiçbir emrini ve hükmünü infaz edemeyecektedir. Makus (ters) bir netice olarak hükümet, halk nazarında aşiretlerin ve onların ağalarının nüfuzunu arttırmaktadır.

Dersim içi muntazam hükümet teşkilatına rağmen tamamiyle anarşiktir; dıştan görünüşü silahlı, teşkilatlı hırsızlar yatağı ve ocağı olmasıdır. Bu ocak gün geçtikçe kızışmakta ve etrafını yakmaktadır. Acil ve kati tedbir alınarak bu ocak kati surette söndürülmez ise, ateş günden güne sirayetini arttıracaktır.

Yakın zamanlarda hasıl olacak netice, etraftaki halkın gasp ve istismar sahalarına tabi oldukları ağaların hükmü nüfuzuna girerek köle olmakla veyahut birçoklarının hazırlandığı gibi evlerini, barklarını terk etmekle Dersimlilerin nüfus ve tecavüz hudutlarının artması veyahut da silah tedarik ederek daha gerilerdeki silahsız ve muti halka musallat olarak Dersim sisteminin genişlemesi olacaktır.

Dersim'de Seyit Rıza ile Haydaranlı rüesasından başka ağalarla ve Seyit Rıza'nın oğlu ile görüştüm. Hepsinin vazı tavrı mutidir, ilticakârdır. Hükümetten ancak teveccüh ve himaye beklemektedirler. Cehalet, fakirlik, arazi ve maişet darlığı bazı aşiret efradını şuraya-buraya tecavüze sevk ediyor. Cumhuriyet hükümlerinin buraları tecziye (cezalandıracağı) edeceği muhakkaktır. Kendileri işleri ve güçleri ile meşgul oldukları halde bazı müfsitler (fesatçılar) kendilerini hükümet nazarında müttehem (suçlu) gösteriyorlar. Bundan çok muzdariptirler. Kendileri Türktürler ve Cumhuriyetçidirler. Bazı Kürtlerin hırsızlıklarını onlara atfetmek doğru değildir. Eğer bazı katil ve hırsızlar aşiretler arasına karışmış bulunuyorsa, artık aşiret hayatı kalktığı için hükümlerinin nafiz (geçerli) olmadığından ve sözleri geçmediğindendir.

Hükümet istediği zaman onları yakalayabilir ve mağsubatı (gaspedileni) alıp sahiplerine verebilir. Kendileri ile ayrı ayrı görüşüldüğü vakit, bütün fenalığı yapan hasım olan aşiret reisidir. Hükümet onun vücudunu kaldırırsa Dersim meselesi halledilir.

Her birinin ayrı ayrı şikayette ittifak ettikleri şahıs Seyit Rıza ile Haydaranlı reisleri Kamer ve Hıdır ağalardır. Seyit Rıza'nın günden güne nüfuz ve

hükmünü arttırdığı meşhuttur (görülmüştür). Yağma ve hırsızlıklardan en çok istifade ettiği ve hükümete en az ehemmiyet verdiği için, diğer aşiret ağaları zahirde onu tel'in (görünüşte lanetlemekte) etmekte, fakat hakikatta ona gıpta eylemekte ve gittikçe nüfuz ve tefevvukunu kerahetle (üstünlüğünü gönülsüzce, kerhen) kabul etmektedirler. Hariçtekilerle münasebetlerinde (dışardakilerle ilişkisinden) şüphe edilen ve Koçgiri'ye kadar nüfuzu şamil (etkinliği uzanan) olan ve hariçteki katil ve hırsızları da himaye ederek silâh kuvvetini ve adamlarını arttıran bu adam, kat'i tedbirler alınmaz ise istikbalin Dersim için hazırlanmış şefidir.

Arzettiği hal ve manzara şahıslardan ziyade bir sistem ve o sisteme karşı idaredeki ihmalin neticesidir. Bu vaziyeti ihdas (durumu oluşturan) eden sistem, aşiret hayat ve an'anesidir (geleneğidir). Bu sistemi muzur ve tehlikeli yapan en müessir sebep ise aşiretin silahlı olmasıdır. Silah miktarı altmış bu kadar aşiretin azlığına ve çokluğuna göre tehavvül etmek (değişmek üzere) ve kendilerinin de ayrı ayrı ifadelerine göre 18-20 bin tahmin edilmektedir. Binaenaleyh Dersim'in ıslahı içindeki ve bilhassa dışındaki halkın taarruzdan muhafazası ve aşiret sisteminin de halli için her şeyden evvel Dersim'in silahtan tecridi ve aşiret reislerinin bu muhitten (bölgeden) uzaklaştırılması lazımdır. Resmi ve şahsi malumat ve mütalaaların ve mahallinde hasıl olan intibaların (izlenimlerin) ve Dersim vakaların ile yakından alâkadar halka yapılan hasbühallerin (sohbetlerin) neticesi bu hükümde müşterektir.

Umumi Müfettiş bey, vali bey, Kazım Paşa, Kenan Paşa, Osman Paşa, Mahmut bey ve diğer vali kumandanlarla yaptığım ferdî ve müçtemî (tek tek ve toplu) muhtelif müzakerelerin (görüşmelerin) askerî, malî, idarî, siyasî, varit ve muhtemel her safhası mütalaa edilerek işin muhtelif cephelerden tetkiki (incelenmesi) ile istihsal edilen neticede (elde edilen sonuçta) defaatla ve ittifakla bu esasa vasıl olmuştur. Eskiden yapılan ve neticesiz kalan hareketler daima göz önünde bulundurulmuş ve Dersim'in artık Türk idare tarihinde yaşamaması ciheti en esaslı hedef telakki olunmuştur.

Avdetimde (dönüşümde) zati devletlerine vaki olacak maruzatım da bu esaslara müteferrî olacaktır (ayrıntılanacaktır). Bu hususta şimdi tatbik

teferruatından sarfı nazarla hülasaten (ayrıntıyı bir yana bırakarak özetle) takdiri devletlerine arzedeceğim esaslar şunlardır:

1. Dersim'in ıslahı acil ve zaruridir. Tehirinde devletçe zarar vardır.

2. Islahın temini ve zararın tevkif ve izalesi (durdurulup yok edilmesi) ve Dersim sisteminin halli ancak:

A- Silahların toplanması (Bu da müşkül ve külfetli olmayacaktır).

B- Aşiret ağalarının ve aşiret ağası olabileceklerin Dersim'den uzaklaştırılması.

C- Dersim'de ve topraksız ve ağaların esiri köylülerin mahallen veya naklen topraklandırılması.

3. Bunların tatbiki askeri bir harekete mütevakkıftır (denk düşer). Bu askeri harekâtın memleketin müdafaa sistemini gevşetmemesi ve bilhassa Şark ve Cenup'ta tatbik edilen programı tehir etmemesi ve devlet hazinesine ağır bir yük tahmil etmemesi (yüklememesi) ile telif edilmek şarttır. Bu askeri harekâtın devlet müdafaasını ihmal ve Şark ve Cenup programının tavik etmeyecek (engellemeyecek) surette tatbiki mümkün olduğu askerî mütalaa ve müzakerelerle anlaşılmıştır. Veçhi tatbik bittabi tasvibi (uygulama yönteminin onayı doğal olarak) zatı devletlerine arz olunacaktır (Yüce Başkana sunulacaktır).

4. Bu harekâta 1932 senesinin ilk müsait mevsiminde başlanmasında muvaffakiyet daha esaslı ve daha kolay olacağından, ıslah keyfiyeti tasvibi devletlerine iktiran ettiği (onayınızı aldığı) anda askeri ve idari istihzarat (hazırlıklar) tedbirlerine başlanır.

5. Nakil, iskân ve diğer idari programda tasvibi devletlerine arz olunacaktır.

6. Kışın yaklaşmış olmasına ve taarruz ve tecavüzlerin duracağı muhakkak olmasına rağmen Dersimlilerin tarruzlarına uğrayan hariç muhitteki (dış çevredeki) Türkleri önümüzdeki ilk baharla, yazın ilk aylarının tecavüzlerine karşı mahfuz bulundurmak zaruridir. Bunun için en müessir tedbir ve çare, oralardaki sabit ve seyyar jandarma kuvvetlerinin diğer

yerlerden tasarruf edilerek takviyesi ve Türk köylerinden bir kısmının silahlandırılması, Sansa Boğazı, Kemah Boğazı, Kemaliye ve Çemişkezek'te eskiden olduğu gibi icap eden askeri kuvvetlerin ikamesidir. Asker ikamesi (askerin konuşlandırılması) keyfiyet askeri harekât planına tevfik edilmek (eş zamanlaması) mümkündür. Bu ve bunlara ait tatbik ve teferruatda ayrıca takdim olunacaktır. Arzederim efendim.

Dersim'in Islahı Esasları

1. Islahattan maksat Dersim'de hükümet nüfuzunu normal vilayetler derecesinde tesis etmek ve bu mıntıka halkını ticaret, ziraat ve sanat yoluna sevketmek ve hükûmet tekaliflerini ifaya (vergilerini vermeye) kabiliyetli bir hale getirmektir.

2. Dersim'de silah toplamadan ve rüesayı (aşiret reisleri) oradan uzaklaştırmadan ıslahata çalışma ve muvaffak olmak mümkün değildir.

3. Dersim'de silah toplamak rüesanın teb'idi (uzaklaştırılması) buraya karşı askeri bir hareket icap ettirir.

4. Dersim'de şimdiye kadar yapılan askeri hareketlerin silah toplama, rüesayı toplamak gibi, hedefleri olmadığı cihetle tesirleri kısa bir zamanda nihayet bulmuştur. Rüesa ve silah toplamak işi evvelki harekâta nispetle daha çok kuvvet tahsisini ve daha esaslı hazırlığı icap ettirir.

5. Harekâtı ciddi bir idarî ıslahat takip etmezse şimdiye kadar olduğu gibi bir netice alınmasına imkan yoktur. Silah yeniden tedarik edilir ve yeni reisler türer.

6. Tedibi müteakip (izleyen) senelerde para vaziyeti idari ıslahatın tatbikine mani olacaksa silah toplamak hareketine başlanmamak daha muvaffık olur.

İdari Islahat Şunları İhtiva Etmelidir:

1. Halkı toprağa bağlamak (kısmen Dersim civarındaki ovalara indirmek).

2. İdari teşkilatı yeniden tanzim etmek.

3. Müstekim, mefkureli (dürüst ve idealist) ve en iyi memurları Dersim’e tayin etmek yerli memurları o havaliden uzaklaştırmak.

4. Adliye makinesini mutlak surette adilane ve seri bir surete işletmek. (Halk hükûmet teşkilatının tahakküm vasıtasından ibaret olmadığını ve iyilik isteyen bir teşkilat olduğunu gözü ile görmelidir.)

5. Yollar yapmak.

6. Mektepler açmak ve Türklük propagandası yapmak.

Dersim’in ıslahı safhaları:

A- Birinci Sene

1- Silah Toplamak

Bu iş bütün Dersim’de ve istisnasız bir şekilde kati surette halledilmelidir. Bu işin yarım halli Dersim meselesinin kat’i şekilde intacına (sonuç vermesine) manidir. Evvelemirde (ilk olarak) halka silahlarını teslim için kısa bir mühlet verildikten sonra taharriyet (arama) başlamalıdır. Silahını saklayanların tecziye edileceği (cezalandırılacağı) ilan edilmelidir.

Askeri harekete başlamadan evvel yapılacak esaslı propagandalarla Cumhuriyet hükümetinin adil olduğu ve hiçbir vatandaşın diğerine zararı dokunmasına ve hükümet emirlerinin hiçbir yerde yapılmamış olmasına müsaade etmeyeceği ve Türkiye’nin her tarafında olduğu gibi Elâziz vilayetinin Hozat, Ovacık, Mazkirt, Nazımiye ve Erzincan’ın Pülümür ve Kiğı kazalarında da halkın tamamen serbest ve Cumhuriyet kanunlarına muti (bağlı) olarak ziraat, ticaret, sanat sahalarında çalışarak; kendi menfaat ve saadetlerini temin ederek diğer yurtdaşlar gibi rahat içinde yaşamak olduğu ve bazılarının fena niyetle ve kötü maksatlarla ortaya çıkardıkları gibi, hükümetin bu kazalar halkına hiçbir fenalık yapmayacağı; ancak

hükümet emirlerini yapmayanları ve hükümet kuvvetlerine karşı koyanları kat’iyen af etmeyerek çok şiddetle cezalandıracağını ve bütün vatandaşların mal, can, ırz emniyetinin hükümetçe temin edilmekte olmasına göre bir kısım halkın elinde silah bulundurmasına ve silahsız olanlara tecavüz etmesine asla müsaade etmeyeceğini ve bu sebeple hükümete muti olanların silahlarını derhal hükümete teslim etmeleri tamim edilir.

2- Rüesanın Teb’idi

A- Rüesanın teb’idi (reislerin uzaklaştırılması), Dersim’in ıslah ve temdin (reform ve uygarlaştırma) işinin esasını teşkil eder. Reisler yerlerinde kaldıkça; gerek kendileri ve gerekse maiyetleri müstahsil (üretici) olmaktan daima uzak kalacaklar ve tufeyli (asalak) olarak yaşamakta devam edeceklerdir. Garp mıntıkalarına nakledilen reisler orada başka suretle yaşamak imkanını bulamayınca çalışmağa mecbur olacaklardır. Reislerin tahakküm ve telkinlerinden kurtulan halk da meşru kazanç yollarına daha kolaylıkla sevk edilecektir.

B- Rüesanın Garba teb’id (sürgün) edileceği keyfiyetinin harekâtın hitamına (bitimine) kadar ifşa edilmemesi pek lazımdır. Aksi takdirde rüesa arasında anlaşmalar ve birleşmeler görülecek ve reisler maiyetlerini mukavemete teşvik ederek, bunların dehaletlerine mani olacaklardır. Bu suretle ıslah ve temdin meselesi uzayacak ve müşkülatı da olacaktır.

C- Harekât başlamadan reislerin elde edilmesi ve hareketin nihayetine kadar rehine gibi muhafaza edileceği hakkında tebligat yapılması lazımdır.

D- Reisler bir daha Dersim’e dönmeyecek ve kaçamayacak surette Garp vilayetlerine teb’id edilmelidir.

E- Reisleri, aileleri, akrabaları ve reis olmak istidadında bulunanlar, öteden beri reislerin çapulculuk aletleri olan eşhas behemehal Dersim’den uzaklaştırılmalıdır. Aksi takdirde Dersim’de kalan halkın başında yeni bir reis türeyebilir.

F- Kimlerin nerelere ve ne suretle teb'id edileceği ayrı olarak ve lahika (ek liste) halinde raporun mahiyetine eklenmiştir.

3- Mücrim Ve Mahkûmların Yakalanması:

Dersim, senelerden beri içindeki muhitindeki suçlu mahkûmların melcei (sığınağı) olmuş ve hükümet kuvvetleri ile bunların yakalanması mümkün olmamıştır. Askeri hareketten istifade edilerek silahlar tamamen toplandıktan sonra bunların kâmilen derdestleri (tümüyle tasfiyeleri) temin edilmek lazımdır.

4- Mükellefiyetini İfa Etmeyenlere Bunun İfa Ettirilmesi:

A- Dersim, öteden beri hükümete karşı her türlü mükellefiyetlerini tamamen ifadan imtina etmiştir (yükümlülüklerini yerine getirmemiştir). Sayım, musakkafa (eğitim) vesair vergiler cüzi miktarda veya hiç verilmez. Vergileri tediye keyfiyeti aşiretlerin hükümete karşı itaatları derecesine göre %1 ila %70 arasında mütehavvildir (değişir).

Dersim'in masarifatı (giderleri) varidatından (gelirleri) fazladır. Bu fazlalık senevi 100000 liradır.

B- Dersimlilerin devlete vergi vesair mükellefiyet bakayası (vergi yükümlülüğünden geriye kalanı) şudur:

1931-1932 senelerinde Çemişkezek ve Pertek kazaları da dahil olduğu halde Dersim'in altı kazasında 24.000 hayvan, 7.500 deve kaydedilmiştir ki vergileri 59.000 lira tutmaktadır. 6000 lirası Perteğin, 18.000 lirası ise Çemişkezeğe ve 13.000 lirası da Mazkirt'e aittir.

Altı kazanın muhtelif varidatında (gelirinde) 1932 Haziran iptidasında (başlangıcında) müdevver bakayası 243.080 liradır. Bunun 41.428 lira sayım, 46.965 lirası arazi, 95.477 lirası bu vergilerin munzam kısmındandır.

Dersim'in Ovacık kazasının mukayyet (kayıtlı) 3.599 hayvanına mukabil (karşılık) halen mevcudu 30.000, Hozat'ın 4.857 kayda mukabil mevcudu 35.000, Nazımiye'nin 10.980 kayda mukabil 30.000'dir. Mazkirt'in 21.885 kaydedilene mukabil 35.000, Çemişkezeğin 30.959 hayvanına mukabil 37.000 ve Perteğin 27.554 makayyet hayvanına mukabil 37.000 mevcutları bulunduğu tahmin edilmektedir.

Nüfusa ve aşiretlerin hayvanat mevcutlarına oralarda fazla müddet bulunmuş memurinden yapılan tahkikata göre akalli (en azından) yüz bini mütecaviz (aşkın) hayvan vardır.

Ovacık, Hozat kazaları ve Nazımiye'nin Haydaran, Hakîs, Mazkirt'in Demenan, Yusufan, Perteğin Dere, Şevak nahiyeleri ve Çemişkezeğin Koç Uşağı gibi hiç asker vermeyen menatıktan alınacak askerlik nakdi bedeli de mühim bir yekûn tutacağı gibi kuvvetle yazılacak hayvanatın geçmiş senelerin maktum vergilerini de tahsil için bir kanuni mani yoktur. Aşairin köle musabesinde kullanılan %20'si istisna edilirse ağaların ve ileri gelenlerin altın olarak bütün borçlarını verebilecek paraları vardır.

C- Dersimliler askerliklerini de ifa etmezler. Yalnız vilayet merkezine yakın olan mıntıka müteakip (yöreyi izleyen) askerlik yaşı içinde bulunanlar yakalanarak Garp vilayetlerinde mükellefiyetleri ifa ettirmelidir.

5. Şimali Dersim Halkının Garba Nakilleri:

Şimali Dersim, çok sarp ve yolsuzdur. Bilhassa kış mevsiminde bu mıntıkaya hükümet teşkilatının nüfuz etmesi pek güçtür. Maarif, sıhhiye vesair medeni nimetlerin bu mıntıkanın her köşesine isali (ulaşımı) ya güç veya gayri mümkündür. Bu itibarla şimalı Dersim halkının başka mahallere nakilleri faidelidir.

Dersim'in bilhassa şimal mıntıkaları (Ovacık, Nazımiye kazaları) öteden beri hükümete karşı menfi (olumsuz) bir cephe almakla maruftur. Bu mıntıka sureti umumiyede çapulcuların yuvasıdır. Halen hükümete karşı küstah vaziyetini muhafaza eden yukarı Abbas Uşağı reisi Seyit Rıza ile Haydaran aşiretinin reisleri Hıdır ve Kamer ağalar ve hükümete en ziyade

karşı duran aşiretler bu mıntıkadadır. Esasen ziraata hiç müsait olmayan bu mıntıka halkının Garp vilayetlerine teb'idi Dersim'in islahı için kuvvetli bir tetbir olarak mütalâa edilmiştir. Bu iki kazanın nüfusunun mecmuu (toplamı) vasatî (ortalama) bir hesapla 11742 dir.

6. Dağınık İskânın Men'i:

A- Dersimlinin hayat şeraiti, onu mezralarda dağınık iskâna mecbur etmiş ve bu suretle hükümet kuvvetlerinin murakabesinden (denetiminden) uzak kalmıştır. Dağınık iskân vaziyeti devam ettikçe Dersimlinin üzerinde hükümet nüfuzunu tesis etmeğe imkan mevcut değildir. Münferit binalar birer eşkıya yatağıdır.

Evvelemirde dağınık iskânı icap ettiren hayat şartlarını velev kısmen olsun izale etmek lazımdır. Dersimli davarcıdır. Dağınık iskân, davarcılığın icabıdır. Şimali Dersim halkının Garba, ve arazisi müsait olmayan Dersimlilerin Ova köylerine yerleştirilmesi dağınık iskânı az çok tehdit eder. Mütebakilerini de (kalanların da) mecbur etmek lazımdır. Bu maksatla askeri harekât esnasında münferit evlerin yakılması lazımdır.

B- Geçit ve boğazlarda bulunan köylerin yıkılması ve bu köylerin hükümet murakabesine (denetimine) yakın köylere nakilleri sarp yerlerde inşa edilen köylerin de aynı suretle yıkılması ve nakilleri faidelidir.

7. İdare, Adliye Ve İnzibat Memurlarından İşe Yaramayanların Değiştirilmesi:

Dersim'de bulunacak memurların hükümetin bu mıntıkaya karşı takip ettiği siyasetini kavrayarak ve Dersim'in ehemmiyetini takdir edecek ve muamelâtını buna göre tanzim, icraatın maksata uygun şekilde tatbik edecek şekilde ehliyetli ve yüksek seciyeli (karakterli) olmaları mutlak surette lazımdır. Buraya tayin edilecek memurlara tabii hayatın istikrarına kadar fazla bir imtiyaz bahşedilerek mevcudun en iyilerinden seçilmelidir. Hükümetin; çapulcu ve mütacavizlere karşı biaman (acımasız) ve muti

ahaliye karşı müşvik (şefkatli) bir teşekkül olduğu kanaatını fiilen tesis etmek ancak iyi memurlarla mümkündür. Tedibe karar verildiği günden itibaren bu evsafta memurların derhal tayini ve diğerlerinin değiştirilmesi pek lazımdır. Yerli memurlar, Dersimlilerin casusudur. Onların Dersim'den behemehal uzaklaştırılması iktiza eder (gerekir). İdare memurlarının durendiş (öngörülü), adli memurlarının adil, inzibat amirlerinin cesur ve dirençli olmaları mutlak surette istenen vasıflardır.

B- İkinci Sene:

1. Harekâtı icra eden askeri kıtaatın garnizonlarına avdetten sonra Dersim asayişinin mustekar (istikrarlı) bulundurulması için kuvvetli bulundurmak lazımdır. Bu sebeple bu kazalarda bulundurulacak sabit jandarma taburlarından bugün Dersim içinde bulunan seyyar piyade alayı ile seyyar jandarma taburu, idare ıslahat ilk tesirini gösterinceye kadar bugün bulundukları mıntıkalarda bırakılmalıdır.

2. Tekrar bir silah yoklaması: Birinci sene taharriyatından (aramasından) saklanması muhtemel görünen ve şüphe eden mahallerde ve köylerde bir silah yoklaması yapılması çok faidelidir. Dersimli silahını maişet vasıtası gibi kullanır. Bu silah elinden alındığı gün çalışmak mecburiyetini hissedecektir. Bunun için silah toplama işinin kat'i şekilde halli elzemdir.

3. Dersim'deki idari, adli memurların muamelâtının murakabe teşkilatı: Elâziz'de bulunan vali Dersim'in içi ile sıkı temas edemez. Ahvale vukuf ve yakınından murakebe (gözleme) keyfiyeti noksan kalır. Devlet teşkilatının faaliyetini teftiş ve murakebe vazifesi ile ufak bir büro ile Hozat'a bir daire amiri (Vali muavini) bulunması büyük faideler temin edebilir.

4. Dersimlileri mahallen veya naklen topraklandırmak: Dersimli maişet derdinden kurtulduğu gün şekaveti kendiliğinden terk eder. Dersimli mustahsil (üretici) hale getirildikten sonra Dersim işi esasından halledilmiş addedilebilir. Bu maksatla Dersimliyi ziraata teşvik veya mecbur etmek lazımdır. Dersim'in içinde kısmen ziraata Salih (tarıma elverişli) arazi de mevcuttur. Teb'id edilen (sürülen) Dersimlilere ait arazi, muti (uysal) ve

fakir Dersimlilere tevzi edilmeli. Ziraatla işgali (tarımla uğraşması) teşvik edilmeli ve bu maksatla Dersimliye kredi verilmeli veya doğrudan doğruya yardım edilmelidir. Bir kısım fakir Dersimlilerin de Malatya ve Elâziz'deki metruk araziye yerleştirilmesi faideli neticeler verebilir. Bunlara arazi, çift, hayvan, tohumluk ve ev vermek lazımdır. Elâziz ve Çemişkezek köylerine yerleştirilen Dersimliler bugün mustahsil hale gelmişlerdir. Dersimliye yalnız toprak vermek maksadı temin edemez; çift hayvanı, ziraat aleti ve tohumluk gibi ihtiyaçlarını da temin etmek lazımdır. Bunun için müsait şartlarla para bulabilmeli ve lazım olan vasıtalar verilmelidir.

5. Dersim'de yol yapmak: Dersim'de gerek devlet yolları gerekse vilayet yollarına muntazam bir program dahilinde başlamak ve devam etmek mutlak surette lazımdır. Yollar; Dersim'in iktisadi inkişafına (ekonomik gelişmesine) hizmet edeceği gibi askeri nakliyatı teshil edecektir (kolaylaştıracaktır). Bu surette Dersimli iş sahibi olmak suretle şekaveti terk edecek, şekavete devam edenlerin tedibi kolaylaşacaktır. Bundan başka yollarda yevmiye ile çalıştırılan Dersimliler çapulculuğa ihtiyaç hissetmeyeceklerdir.

6. Mektep açmak: Dersim'de açılacak mekteplerle istikbalin Dersimlilerini bugünkünden daha medeni yumuşak hale getirmek ve Türklüğe yaklaştırmak ve kendilerinin aslen Türk olduklarını öğretmek lazımdır. Mektepler vasıtası ile Türk lisanı Dersim'de temin edilmelidir. Bu maksatla bidayette (başlangıçta) Plümer, Mazkirt ve Hozat'ta birer ilk mektep açmak ve buralara mefkureli muallimler tayin etmek lazımdır.

7. Kazalarda sıhhi teşkilat: Halkta hükümete merbutiyet (bağlılık) hislerini tesis etmek için, her kazada halkın sıhhatı ile alâkadar müesseseler vücuda getirmek pek faideli görülmektedir. Dispanserler açmak meccanen (parasız) ilaç vermek gibi tedbirler Dersimlinin itimat ve muhabbetini kazanmak için çok emin bir yoldur. Bu müesseselere mefkureli ve feragati nefis sahibi doktorlar tayin edilmelidir.

8. Ticari münasabat: Dersimlilerin gerek ithal gerekse ihraç ettikleri eşya için civarlarında bulunan kasaba ve şehirlerdeki tüccarlarla münasabata girişmeleri Dersim'in iktisadi inkişafını, dolayısıyla halkın refahını temin etmek suretile Dersimliyi çapul mecburiyetinden kurtaracaktır. Askeri harekâttan sonra Dersim'de hali tabii teessüs edeceğinden (doğal ortam

kurulacağından) kasaba ve şehirlerdeki tüccar endişesiz Dersim içinde faaliyete geçebileceklerdir. Bu münasabatı hükümet makamları ve ticaret odalarının teşvik etmeleri ve icap ederse müzaheretleri (desteklemek) lazımdır.

C- Üçüncü ve Müteakip Seneler:

A) Yol inşaatına fasıla (ara) vermeksizin devam etmek elzemdir. İktisadi işlere inkişaf vermek ve inzibati hususa (güvenlik konusuna) hâkim olmak için yol inşasını ikmal etmek ve mazide olduğu gibi yarıda bırakmamak esas olarak kabul edilmelidir.

B) Dersimlinin artık eski hayata dönmesine meydan bırakmamak için ticaret, ziraat ve maarif yollar ile temdin ve terfih (uygarlaştırıp kalkındırma) işlerine devam edilmelidir.

Dersim harekâtı, birinci sene şu kadar paraya tahmin olunur. 600.000 lira askeri nakliyat için 600.000 lira da Dersimlilerin garba nakilleri için tahsisat konmalıdır. Harekâta haziranda behemahal başlanmalıdır. Dersim harekâtına asker ve idari bir tetkikin tekaddüm etmesi elzemdir. Dersim gibi geniş, çetin ve çok silahlı bir mıntıkaya karşı tetkiksiz ve hazırlıksız bir harekât yapılması makus (ters) neticeler doğurabilir.

Bu hazırlıklar ve tetkikler de şunları ihtiva etmelidir.

Askeri hazırlıklar:

1. Kaza kaymakamlarına ve nahiye müdürlüklerine muvakkaten (geçici olarak) zabit tayini (verilecek talimat dahilinde askeri tetkikat yapmak maksadı ile).

2. Mücavir kıtaatın (çevredeki birlikler) tatbikatı ve atışları Dersim içinde yapılmalıdır.

3. Teyyarelerin talim uçuşları Dersim üzerinde yapılmalıdır. Ve bu münasebetle tayyareden resimler alınmak muvafık olur.

4. Harekâta iştirak edecek kıtaat zabitanının kadro seyahatleri, E. H. seyahatleri Dersim içinde yapılmalıdır. Bu esnada Dersimlilerin harekât zamanında sığınması muhtemel mağaralar görülmelidir. Arazi, mevazi (mevziler), yollar ve sular tetkik edilmelidir. Bu hazırlıklar, aynı zamanda Dersimlilerin muhitinde bulunan Türk köylerine vaki olacak akın ve tecavüzlerini de tahtit eder (kısıtlar). Dersimli suçlunun yakalanmasını ve suç yapan köy veya mevkide silah toplanmasını mümkün kılar.

5. Harekât için elzem olan yol ve köprü ihtiyaçları ve noksanları tespit ve zaruri olan aksam temin olunmalıdır.

İdari tedbirler:

1. Yerli memurları derhal uzaklaştırmak.

2. Dersim'i içinden tanımak (silah, nüfus, erzak, hayvan vaziyetinin tetkik, aşiretlerin yekdiğeriyle münasebetini ve temayüllerini tetkik, bu maksatla emin muhbirlerin istihdamı).

3. Aşiretlerin tesanütlerini (dayanışmasını) gevşetecek tedbirler almak.

4. Dersimlilerin reisleri ile şekavetle melûf olanların (eşkıyalığı alışkanlık edinenler) garba nakledileceğine nazaran garpda iskâna müsait köyler ve muhacirlere tevzi edilecek arazinin şimdiden tetkik ve tespiti.

5. İdari tetbirleri yakından anlamak için B.U.Mf.liğin Elâziz'de bulunması muvafık olur.

Eylül, 1991

III. BÖLÜM

İDDİANAMEDE DERSİM

İDDİANAMEDE DERSİM[24]

(…) C. müddei umumisi (Cumhuriyet Savcısı) Hatemi Şahamoğlu iddianamesini tavzih edeceğinden (açıklayacağından) bahsile söz istedi ve kendisine söz verildi:

Yüksek Mahkeme'ye tevdi edilen bu dava:

Dersim meselesinin bütün hususiyetlerini toplu olarak ihtiva ettiğinden bu meselenin adli safhasile mahkememizin teşkiline ait 2884 numaralı kanun hakkında bazı izahatı mütekaddimeyi istilzam (ön açıklamayı gerektiren) eden bir davadır. Her köşesi ayrı ayrı birer hastalık tezahürü arzeden İmparatorluğun haliyle terk ettiği veya aldığı makûs tedbirlerle teşdit eylediği (şiddetlendirdiği) dertlerden biri de Dersim çıbanı olduğu kimseye meçhul değildir. Bu çıbanı adli safhada tahlil ve teşhise tabi tutmak için hatıramızı 1936 senesi iptidalarına (başlarına) mahkememizin tarih teşekkülünde Dersim'in adli vaziyetini tesbit eden ihsaî malumata irca (istatistike bilgilere başvurmak) etmek lâzımdır. O tarihte gerek Elâziz ve gerek komşu vilâyetlerden mahkemeye devren 71 katl, 11 katle teşebbüs, 55 yağma ve zorla mal almak, 2 sirkat (hırsızlık), 9 kız kaçırmak ki ceman (toplam) 148 dosya tevdi edilmişti. Bu yüz kırk sekiz davanın yüz elli mevkufu (tutuklusu) vardır. Aynı tarihte yine munhasıran (özelde) ağır cezalı olmak üzere hapishanedeki mahkûm mevcudumuz 7 katilden, 3 zorla mal almadan ve biri cerhten (yaralama) olmak üzere cem'an 11'dir. Fakat bu mevzuda Dersim'e benzer hiçbir hususiyeti olmayan Perteği tefrik ettikten (ayırdıktan) sonra vilâyeti teşkil eden diğer Çemişkezek, Pülümür, Mazgirt, Nazımiye, Ovacık, ve Hozat kazaları adliyelerince aranılan suçlu miktarı 2700 kişidir. Gerek bu rakamlardan ve gerek az bir zaman zarfında kâmilen intaç buyrulan (sonuçlandırılan) dava dosyalarının tetkikinden istihsal olunan (elde edilen) neticeler şunlardır:

1. Dersim'de bütün vilâyet halkını tecrim edecek (suçlayacak) mahiyette ve büyük bir kısmı katil ve yağma suçlusu olmak üzere 2700 kaçak vardır. Ele geçirilebilenlerin miktarı ancak 150'dir. Haklarındaki (halen) bütün kesbi kat'iyet (kesinlik kazanan) eden mahkûmların miktarı yalnız 10 kişidir.

Bilahare intaç (sonuçlanan) edilen 148 dosyadan 39 dosyada 67 mevkuf mahkûm olmuş ve 109 dosya mevkufları da beraat etmiştir. Bu rakamlar Dersim'de adli takibat ve tahkikatın selâmetle icra edilmediğini vekayiî cürmiyenin (suç olaylarının) ekseriya kim vurduya gittiğini ve belli olan suçluların da yakalanmadığını vazihan (açıkça) gösterecek mahiyettedir. Çünkü suçluların isim ve miktarlarını tesbit eden tahkikat evrakları hemen umumiyetle mahallinde tanzim edilmiş değildir. Jandarma ve adli hadise mahalline hiç gidememiş veya gittiği zaman vak'a yerinde hiç kimseyi bulamamıştır. Bu vaziyette failleri teşhis ve hüviyetlerini tayin ve delillerin tesbiti de artık adli tahkikata değil, mağdurların veya hazırlık tahkikatını yapanların insafına kalmıştır. Mağdurlar ise biraz failleri kendileri de bilemediklerinden ve daha fazla suiitiyat (kötü alışkanlık) neticesi olarak her ifade verdikçe isim ve miktarları değiştirmek şartiyle bir köy veya aşiret halkının kâfesinin (tümünün) suçlu veya suçla alakadar göstermekte tereddüt etmezler. Buna bazan muayyen şahısları bile temsil etmeyen ve rastgele söylenmiş bir yığın (Maho, Miho, Mihi, Hasso, Hisso, Hüsso) gibi isimlerdeki iltibasın (karışıklığın) ve birçok aile efradının hemen aynı isimlerle yad olunmasının tevlit ettiği (doğurduğu) karışıklık da ilâve olunursa, artık kolayca içinden çıkılabilecek bir vaziyet karşısında bulunulmadığı itiraf zarureti hasıl olur. Ele geçen suçlulara ait tahkikat esnasında şahitlerin ifadelerini almak da kolay değildir. Başka sebeplerle hakiki suçlu olmasa bile suçlu listelerindeki isimlerinden birine kendi isminin muhtemel müşbehetinden (benzerliğinden) bir yanlışlığa kurban gitmeyeceğine hiç emniyeti bulunmayan şahidi rızasiyle çağırıp ifadesini almaktaki müşkilatta kolayca anlaşılır. Bu tehlikeyi göze alıp rızasiyle gelen şahidin ise hüsnü niyetine derhal inanılamaz; o bildiğini, gördüğünü değil ağasının, Seyidinin kendisine telkin ettiği şeyleri ezberden söylemek veya kendi hislerini kinlerini gütmek için gelmiştir. Bu tafsilat mahkûmiyet ve beraat nisbetleri arasındaki farkı izah eder.

2. Dersim'de ika edilen (işlenen) suçlar münhasıran (özellikle) katl (öldürme), yağma ve bir miktar da kız kaçırma.

3. Suçların men'şei (kaynağı) umumiyetle üç sebebe müntehildir (kaynaklanır). Çapul, intikam ve arazi ihtilafı.

4. Katl ve yağma suçlarının onda sekizi muhtelif aşiretler arasında yekdiğerine karşı ika edilmiştir.

5. Ençok bilinmesi lazım gelen bir hakikatte bu suçların ikaında (işlenmesinde) amil olan sebeplerin faillerinin şahsi kin ve ihtirasları olmaktan ziyade, o faillerin mensup oldukları aşiret reislerinin veya esiri bulundukları Seyitlerin telkin ve tahriki ile irtikâp (işlenmiş) edilmiş bulunmasıdır. Bu hakikatlerde bir seri halinde yüksek mahkemenin sevk edilen dosyaların telkinden çıkan vazih neticeleridir. Suç ve suçluya her yerde ve her devrede tasadüf olunabilir. Fakat Dersim'de ika edilen suçların arzettiği anormal hususiyetler, bu memleketi asırlardan beri bir mezbaha haline getirmiş ve bir dağın iki tarafında yaşayan muhtelif aşiretler arasında bile devamlı bir fasılaî huzur teessüsüne (belirgin bir huzur sağlanmasına) mani olmuştur. Avuç içi kadar ihtilaflı bir toprağın yarım asır zarfında elli, altmış kişinin kanını içmesi gibi acılara ancak Dersim'de tesadüf olunur.

Bu sene de böyle olmuştur; buna bir sebebiyet veren amiller ve hakiki saikler (etken ve güdüler) nedir; bu mevzuu tetkik ederken asırlardan beri hali tecerrütte (soyutlanmışlıkta) yaşayan Dersim'in Osmanlı ve Selçuk siyasi teşekkülleri devrine tekaddüm eden (öncesine rastlayan) temiz Türk varlığını ve bir vakitler bu haşin dağları, alnının teri ile yaşıyan mes'ut insanların şenlendirdiğini bugün metrûk (terk edilmiş) kalmış maden ocaklarında yeraltına geçmiş kasaba enkazından eski mezarlarda bulunan eşya kırıntılarından ve metrûkâtından öğreniyoruz. Bugün bile kulaklarımızda tatlı akisler yapan Karakuş, Kuçukur, Kalmam, Kırıklar, Femürtaht, Köseoğlu, Kızılkale, Kırıktepe, Erikyayla, Ovacık, Akviran, Karaca, Kocain, Beşpınar, Kuru Pınar, Buyurbaba, Safsaltık, Üçtepe, Kızıldağ ve Akdağ gibi köy ve dağ isimleriyle halk arasında en çok söylenen Gülbasan, Güneş, İnci, Durmuş, Tosun, Doğan, Orhan, Merhan ve Düzgün gibi kadın ve erkek isimleri ise bugünkü Dersim'in Türk mazisine rabıtasını (geçmişine bağlılığını) daima muhafaza ettiğini ifade etmekte ve Laçin Uşağı, Karabalı, Koç Uşağı, Bezkanlı, Alan, Kalan, Balabanlı ve Keçeli Uşağı ve Çarıklı, Karabaş gibi birçok aşiretlerin hâlâ eski Türk isimleriyle yad olunması da bu kanaatı vermektedir.

Her yerde olduğu gibi Dersim'de de bu aşiret reisliği kurumu vustaının (ortaçağın) yadigârıdır. Fatihler, büyük kumandanlar şahsi nüfuzlarını

merkezden uzak diyarlarda tesis ve muhafaza için bu müesseden istifade etmişler ve halkı topluca sevke idare için daima bu müesseseye muhtaç kalmışlardır.

Seyit: Ehlibeyit'ten birine mensubiyet iddia edenlere Dersim'de verilen ünvanı ihtiramdır (saygınlık unvanı). Seyitlik ötedenberi bazı açıkgöz kezzapların (yalancıların) saf ve dindar halkın dini hislerini istismar vesilesi olmuş ve bazen de siyasi hesaplarla eski hükümdarların halk üzerindeki nüfuzlarını takviye alet olarak kullanılmıştır. Hiçbir kontrola tabi olmayan ve çok def'a üçüncü dedelerinin isim ve hüviyetleri bile meçhul kalan eli koşküllü bir şaile müntehi olan bu sebep nesep (soy sop) dolandırıcıları, şuursuz pervanelerine zulmet ve ölüm saçan bu kara ışıklar, çekirgeler gibi yabancı memleketlerden gelen akımlardandır. Anadolu'nun hemen her tarafında sönen bu müesseselerin Dersim'de kalan su katılmadık bir şekilde idamei mevcudiyeti (varlığını yürütmesi) ancak tarihin izah edebileceği sebeplerden dolayı Dersimlinin asırlardan beri hâli infirada (inzivada) yaşamasından neş'et etmiştir.

Malum olduğu veçhile Dersim Alevidir. Fakat Türkler arasında Alevi olan yalnız Dersim değildir. Arap olmayan anasırı (unsurları) dairesinde Farslar, Türkler arasında Ali muhabbetinin suhuletle intişarı (sevgisinin kolayca yayılmasını) Ali'yi ve onun evlatlarını imha edenler aleyhine bir protesto mahiyetinde kabul etmek mümkündür. Şu halde Osmanlı Bektaşiliği Tebriz Aleviliği ile neden boğuşmuştur?

Yavuz Sultan Alevilik ile sıkı fıkı münasebeti Bektaşi yeniçerilerini ihtiyar babası aleyhine ayaklandırması ve yine bunların yardımiyle saltanat hakkını gasbeylediği kardeşini imha etmesi ve kulağındaki küpe ve Ali hakkında Şah İsmail kadar bağlılık göstermesi gibi bazı deliller istinad ederken ve bu husus, galipler içinde en iyi kılıç sallayanların mağluplar gibi dinî heyecanlarını Ali ve Ehlibeyt muhabbetinden alan Bektaşi yeniçerilerle Alevi Türklerden müteşekkil olduğu malum bulunurken (Çaldıran'ı) münhasıran bir mezhep kavgası saymak mümkün müdür, değil midir? Bu mevzuu tetkiki (konuyu incelemek) mütehassıslarına (uzmanlarına) ait bir iş olmakla beraber Türk için hakiki bir halde olan (Kızılbaş) seferlerinin bu kardeş kavgalarının günümüze kadar miras kalan acılarından biri de Dersim'in hali infiratta (yalnız başına, tecrit halinde) kalması olduğuna

inanılabilir. Filhakika (doğrusu) imparatorluk tarihinde bazı devirler olmuştur ki; Ali namına kılıç çeken bir sınıf, yine Ali'ye (HU) çekenlerden kırkbin kişiyi birden doğramıştır. Yine öyle zamanlar olmuştur ki; bir Şii öldürmek, yedi kafiri öldürmeğe bedel sayılmış ve bir Alevinin İslamiyet'e kabulü için evvelce Ermeniliğe geçmesi şart koşulmuştur. İşte bu gibi fetvaların ve fikirlerin intişarından (yayılmasından) sonra hayatını korumak için Dersim'in kuş uçmaz kervan geçmez dağlarında emniyetli bir melce (sığınak) bulanlar, artık istemiş olmasalar bile muhitiyle temas haline geçmek imkanlarını kaybetmişler ve bittabî kendi aralarında da (Sünni muhite) karşı derin bir itimatsızlık ve ağır bir içtinap (uzaklaşma) hissi doğmuştur.

Böylece asırlardan beri münferit (yalnız) yaşayan hayatı raiyane (özgür çoban göçebe/hayatı) köy ve kasaba şekline de mani olmuş ve ferdin başıboş arzu ve ihtiraslarını zincirleyerek emniyet hayatı teesüs edememiştir. Mağaralarda veya dağınık ve mestur (örtülü) tepelerde (Köm) denilen köstebek yuvalarında barınmayı itiyat eden halk bittabî seyitlik mevhumesine (kavramına) karşı temamen müdafasız kalmış ve ağalardan başka kucaklarına atılacak kimse bulamamıştır. Tarihi rolleri hitam (son) bulduktan sonra hayat sahnesinden çekilmeyen, yaşamakta ısrar eden her teşekkül gibi aşiret reisliği ve hele seyitlik de nüfuzları altında tuttukları halkın sırtından geçinen muzır birer varlık olmuşlar ve adeta Dersim'i hariçte katl, gasp ve serkeşlik hayatı üzerine müesses (kurulu) bir cinayet yuvası şeklinde tanıtmışlardır. Çalışmadan kolayca yaşamak maksadında seyit ve ağa müşterektir. Seyit hariç ile teması ancak çapul ve yağma sebeplerine inhisar hakkı bir çeşit hurafelerle ruhan müsahâriyette (ruhları uyanık) tutar. İradesi mefluç (felçli) ihtiyarını meslub (seçeneğini çarpılmış/çalınmış) bir hale getirir. Reis bunları şahin ve doğan terbiye eder gibi talana hazırlar. Dersimli çapulcu ise artık gözüne kestirdiği davara saldırmak için onun kendine veya ağasına ait olup olmadığını düşünmeğe lûzum görmeyen bir otomandır (robot). Dersimli çapulcunun psikolojisini bize en iyi tanıtan esasları mahkeme dosyalarında görmek mümkündür. Çapulcu rastgeldiği davarı mukavemet edilmez (direnilmez) bir incizabla (cezbetmeyle kendine çekmeyle) kucaklamadan men edilmesinin sebebini bir türlü idrak edemiyor. Bu yüzden senelerce sürünmesini anlayamıyor. Su nasıl içilirse, hava nasıl teneffüs edilirse, davar da kimin elinde nerede bulunursa bulunduğu alınacağına kâildir. Fiili sirka (hırsızlık), yağma diye

tavsif olunsun (nitelensin) onun için müsavidir (fark etmez, aynıdır). Ve alırken birkaç kişinin telef olması da ikinci derecede ehemmiyete haizdir. Katil, suçlarının men'şeinin çok def'a talana münteihî olduğunu (sonuçlandığını) işaret etmiştir. Filhakika davarını vermeyen talan teşkilatının civar kazalara neye mal olduğunu Kemaliye, Arapkir, Kemah, Erzincan, Refahiye, Tercan, Zara ve Kuruçay halkına nasıl kan kusturduğunu tefsilan (ayrıntısına) lüzum görmem.

Gıda sahaları muayyen (belirli) olmayan ve ellerinin eriştiği her tarafa musallat olan talancılar, kendi aralarında kavgasız yaşayamazlar. İhsaî malumat'a istinaden (verilere dayanarak) vekayi cürmiyenin (suç olaylarının) onda sekizinin kendi aralarında vuku bulduğunu arzetmiştim.

İmparatorluğun her türlü vahim suistimalleri açık bıraktığı anavatan ve gevşek idare sistemi bu silsilesi fecayi ve sefalete karşı her çapulcuda Seyit ve ağayı affetmekten başka bir tedbir kullanmamış ve aldığı bazı tedip hareketlerinde de ya haklıyı haksızdan ayırmaya (Kuyucu Murat Paşa) zihniyetiyle yürümüş veya hedefsiz programsız bir zül (aşağılama) siyaseti takip ederek Dersim'i büsbütün çileden çıkarmıştır.

İşte böylece uzun senelerden beri muttasıl devam (süregiden) boğuşma ve çapul hayatı tevlit eden (doğuran) sebeplerin hey'eti mecmuası (tümü) Dersim mes'elesinin adlî safhasını teşkil eder. İlmi kanaatlar ve itiyatlar bile yani, yeni istihaller (dönüşümler) geçirirken Dersim'in hâlâ bu tunç ve mağara devrindeki zihniyetle yaşamasına imkânı var mı idi?

İşte 2884 numaralı Tunceli kanunu, bu vaziyet adlî noktaî nazardan (bakış açısından) mütalea ve bu esasdan yürüyerek halletme fikrinin ifadesidir. Filhakika, Dersim mes'elesinin halinde alınacak tedbirlere adlî bir azimet (kararlılık) noktasından başlamakta üzerinde tevekkuf (durulması) caiz olmayan isabetli bir görüş olduğunu öğrenmek için, bu kanunun tatbik tarihinden itibaren bir senelik müddete ait ihsaî malumata müracaat kâfidir.

Yüksek Mahkeme'nin faaliyete geçtiği 1936 Mart başından 1937 Martına kadar miktarı gittikçe tenakus (azalmak) etmek üzere bütün vilâyet dahilinde vukubulan zorla mal alma suçu 23 ve katl 18'dir. Bir de ev yakmak suçu vardır. Katl suçlarının failleri birkaç istisnadan sarfınazar (birkaç istisna dışında) niyetle yakalanmış ve senesi içinde evrakları

mahkemeye verilip intaç edilenlerin miktarı da 11'e baliğ olmuştur. Bu katl vak'alarından (öldürme olayları) bir kısmının fiili müessir yüzünden ileri geldiğini, birinci ve ikinci kanun (Aralık-Ocak) aylarında hiçbir katl vak'ası olmadığına işaretle; 23 zorla mal almak vak'asından bir kısmın da katbekat istifayi hak veya adi şirket şeklinde neticelendiğini ilâve etmek lâzımdır. Bu müddet zarfında sıfırdan başlayarak tezayüt (artış) gösteren suç yalnız yalan yere şehadet olmuştur ki, yukarıda şahitler hakkında verilen izahattan sonra bu tezayüdü kanunun tatbikinden gösterilen hassasiyete atfetmek icabeder. Vukuu senesi içinde gelip intaç edilen muhtelif suçların neticelerine gelince, 27 dosyada 58 mevkufdan 29 mahkûmiyet, 22 beraat kararı vardır.

Kanunun ilk tatbik senesine ait olan bu rakamlar Tunçeli'nin asayiş noktasından dünyanın en bahtiyar köşeleriyle yan yana baş başa yürüme istidadına (yeteneğine) bizi inandıracak bir belâgatı haizdir. Bu müddet zarfında komşu kazalar çapuldan kurtulmuş ve ilk defa olarak rahat nefes almışlardır. Yine bu müddet zarfında Tunçeli artık alınteri ile yaşamağa başlıyor ve çapulen kaçaklar bile asırlardan beri ellerinden bırakmadıkları silahlarıyle fevç fevç (dalga dalga, akın akın) gelip teslim oluyorlar. Fakat yaşamak, iş ve vasıta bulmak için hükümetin ağusu siyanetine (şefkatli himayesine) atılıyorlar. Şehir ve kasaba hayatıyle ilk meşruk (katılımcı) temas başlamıştır. Tunçeli yağını, peynirini, davarını bizzat gelip kaza merkezinde satıyor. Şahsi ihtiyaçlarını da oradan bilâ vasıta (aracısız) te'min edebiliyor. Kasaba ile kömler arasında davacı ve suçlu münasebeti yerine ziraî ve içtimai (tarımsal ve toplumsal) münasebetler te'sis ediyor. Halkla hükümet arasında mutavassıt (aracı) ve müstevli (egemen) unsurlar ortadan kayboluyorlar. Yollar, mektepler, köprüler, yapmağa, hûlasa (özetle) Tunçeli'de en sağlam temeller üzerinde yeniden hayat kurulmağa başlıyor.

Bu netice yumruk göstererek istihsal (elde edilmiş) olunmuş bir netice değildir. Şu halde bu tehavvül (dönüşüm) nasıl vukua geliyordu? Bu tehavvülü karşılıklı iki sebebe atfetmek lâzımdır. Evvelâ, cumhuriyet idaresi 2884 numaralı kanunla cephei faaliyetini Tunçeli'ne çevirmiştir. İki seneden beri hükümetin Tunçeli'ne taalluk eden mesailin (ilgili sorunların) en ehemmiyetsiz görünen teferruatına karşı bile ne kadar ehemmiyetle alaka gösterdiği kimsenin meçhulü değildir.

Saniyen, (ikinci) Tunçeli teb'an mücrim (doğaçtan suçlu) yaratılmış bir insan değildir. Mensup olduğu Türk ırkının mümtaz avsafını (üstün niteliğini) haiz kanaatkâr, mütehammil (sabırlı) cesur, atıcı, binici, misafirperver bir insandır. Arazi (görünen) sebepler ortadan kalkınca midesinin ve ruhunun ihtiyaçlarını seyit ile aşiret reisine mutavaatta (boyun eğmek) değil, kanuna itaatta ve alınteri ile hayatını kazanmakta buluyor ve buna alışıyordu.

2884 numaralı kanun böyle Tunçeli'nde sihirkâr bir te'sir yapmış ve Türk milletinin Atatürk'ün idaresinde sık sık görmeğe alıştığı ve kendi fıtrî (doğaç) medeni kabiliyetini istinad eden mucizelerden birini daha yaratmıştır.

Fakat geçen Mart içinde ansızın bu durum değişmişti. Bir kısım aşiretler sukûn ve huzurdan inhiraf (sapmışlardır) etmişlerdir. Mazgirt'in Pak nahiyesinde ve Harçik suyu üstünde yeni yapılan ufak Kahmuş köprüsü yıkılmış ve bazı karakollarımıza silahla taarruz edilmiştir. Ayaklanmanın nasıl vuku bulduğuna ait izahatımızı biraz sonraya talik ederek evvelemirde bunun ifade ettiği mana üzerinde tevekkuf edeceğim (duracağım). Acaba Dersim tekrar hortlamış mı idi? Acaba Dersim'de ziraata salih (tarıma elverişli) toprak azdır, mer'alar gayri kâfidir, Dersimli, içinde yaşadığı iklim gibi haşindir? Asırlardan beri alıştığı çapul hayatından vazgeçemez. 2884 numaralı kanun orada muvakkat ve uyuşturucu bir morfin te'sirinden başka bir şey yapmamıştır. Tunçeli Dersim'in ta kendisidir. Ancak dörtte biri ziraata salihtir. Üçbin küsur metre irtifaına (yüksekliğe) kadar varan sarp dağ başları yaz, kış örtüsünü terk etmez. İnsana helecan ve heyecan veren dik yamaçlariyle, yalçın tepeleriyle, kuyu gibi derin vadileriyle göz karartacak makuf (eğimli) uçurumlariyle Tunçeli sert ve haşindir. Fakat hakikatı halde bu huşunet (sertleştirme) Tunçeli'nin güzelliğini, cazibesini arttıran nimetlerden biridir.

Tunçeli vadileri dünyanın en temiz ve berrak ırmaklarının mecrasıdır. Sarp dağlarında yer yer meşeler ve bu irtifalara mahsus evsafa meşe ormanları görünür. Ala dağın Van sathı maili (eğimi) müstesna, dünyanın hiçbir tarafında bahar Tunçeli'nde olduğu kadar bal renkli ve tatlı kokulu değildir. Manzara her yerde caziptir. Ovacık, Mameki istikbalde mutlaka komşu vilâyetlerin yaz mesiresidir. Evet tabiat haşin ve iklim serttir. Fakat ancak

bu sayededir ki Tunçeli tabii bir istifaye (nimete) mahzar olmuş ve içlerinden çürükleri ayıklana, ayıklana dayanıklı, atılgan, çevik, sağlam miğdeli, bol nefesli 80 yaşında, iki sıra dişli ve uzun ömürlü bir insan tipi olmuştur. Toprağı da kâfidir. Çalışma sayesinde denizlerin kurutularak bahçe ve tarla haline getirildiğini ve dayanma sayesinde yamaçlara taşınan topraklarda dünyanın en lezzetli meyvelerinin yetiştirildiğini bilenler için toprak az değildir. Belki iki misli halkı doyurmağa kâfidir. Az olan toprak değil, görgüdür. Toprağa bağlılıktır. Yumagfravn Membilan kendilerine yüz binlerce seyyah celpeder (turisti çeker). Ve bulunduğu memleketler için iş kazanç ve güzellik sebebi teşkil eder de Bakir dağı, Beyaz dağ, Munzır neden müebbeden amilî teşevvür (ünü kötülenir) olur?

Şu halde bu kıyam (isyan) Dersim'in değişmez ruhunun bir tezahürü ve muhitin ve burada yaşamanın tabii bir neticesi saymağa imkân olmadığı gibi Tunçeli'ni de Dersim'in ta kendisi farzetmek doğru olamaz. Dersim çapul, silâh ve serkeşliktir. Tunçeli emek, çapa ve huzurdur. Dersim esirlik ve koyu bir cehalettir. Tunçeli kendi varlığını öğrenme ve buna inanarak kendine bir kıymet vermedir. Dersim mağara ve çadır hayatıdır. Tunçeli üstünde elli kilometre sür'atle otomobiller koşan yollariyle ve her açılanı çocuklarının tahalûkla (yaratıcılık) dolduğu mekteplerile ideâl çalışmanın ve yeni hayata intibakın (uyumun) tecelligâhıdır. Dersim kin ve korku ve intikamdır. Tunçeli resmî ve hususi hayatına mihver (eksen) olan şümüllü bir kardeş sevgisinin ifadesidir. Tunçelili ıslâhından ümit kesilmesi lâzım gelen bir insan değildir. Bunu başka türlü düşünmek Tunçeli'ni ve Tunçeliliğini tanımayan ve yalnız Dersim'i işiten ve tabiatın daima iyiliğe ve güzelliğe neyli ve insanların tekâmül ve kabiliyetini inkâr eden bir görüş olur. Şu halde bu ayaklanmanın ifade ettiği mana nedir?

Göçmeğe yüz tutan fanî vücutlar nasıl birtakım marazî (hastalıklı) tezahürleri gösterirlerse ömürleri sona erişen, yaşamasından ümit kesilen çürük müesseselerde birtakım fezahat (çirkinlik) simaları yetiştirir. Bunlar yalnız kendileri için değil muhitleri için de dünyanın en tehlikeli mevcutlarıdır. Bu betbahtlardan birinin hini isticvapta (sorguda) mükerrer (tekrarla) itiraf ettiği veçhile onların gözleri kör ve kendileri tımarhanelik olur. Muzir varlıkları bir gün fazla ayakta tutabilmek için yapmayacakları marifet kalmaz. İşte sayılı birkaç şeririn aşağıda izah edeceğimiz veçhile hazırladıkları bu kıyamın ifade ettiği mana, aşiretler reisliği ile seyitliğin

muzır varlıklarının son can çekişme kıvranması, ölüm hırıltısıdır. Nitekim seyit ve reis bu def'a kendi aşiretlerine mensup halkı bile tamamen arkalarından sürükleyememiştir. Tunçeli'nde 42 aşiret vardı. Bu aşiretlerden ayrılma ezbetleri (kabile, oba), kolları ayrı ayrı sayarsak bu miktar 80'i tecavüz eder. Vilâyetin umum nüfusuda (yüz on bini) mütecavizdir (geçmiştir). Son kıyama fiilen iştirak eden aşiretler şunlardır: Mazgirt kazasından Demenan ve kısmen Yusufan ve Nazımiye kazasından yine kısmen Haydaranlı ve Hozat kazasından da Abbas Uşağı aşiretleridir. Bunlara Bahtiyar aşireti reisi Şahin ile Kureyşan aşiretinden Şeyhanlı kolu reisi Hüsso Seydo'nun arkalarına taktıkları 15'er, 20'şer kişilik çapulcuları da ilâve etmek lâzımdır. Asırlarca hükümet nüfuzundan hariç yaşamış, kanun kuvvetiyle karşı karşıya gelmemiş be muhitte henüz bir senelik emekten sonra seyit ve aşiret reisinin maddî ve manevi varlıklarına hakim yaşadıkları insanlar içinden böyle ancak birkaç yüz kişi bulup arkalarından sürüklüyebilmelerinde Tunçeli'nin istikbâlini şüpheye düşürecek bir fevkaladelik yoktur. Seyitle aşiret reisinde isyan ruhunu doğuran sebepler kadar bu ruhu kuvvetlendiren sebepler de vazıhtır (açıktır). Çalışmadan yaşamak, seyitle reisi birleştiren müşterek şiardır. Halbuki bir seneden beri çapul ve talan seferleri sekteye uğramıştır. İşin daha fenası, etraflarındaki sürüler dağılmaya, çözülmeye başlamıştır. Bu gidişle tehlikeye giren yalınız çapul değil bizzat kendi mevcudiyetleri idi. Şu halde acele etmek lâzımdı. Her zaman olduğu gibi muvaffak olacaklarına şüphe yoktu, hükümetin işi gücü yok da peşlerine asker salacak değildi ya. Ali sayesinde asker de gelse ne olabilirdi? Dersim, son 30 sene içinde 11 defa askerle karşılaşmıştı. Başlar sıkışınca eskiden olduğu gibi yine Kutu deresine, Kalan deresine, Ali boğazına kaçılır; daha olmazsa Bakır dağına, Tujik Baba'ya çıkılırdı. Asker kırklara karışsa Kutu deresine inemez, kuş olsa Bakır dağına çıkamazdı. Bütün hesaplar yanlış çıksa bile gelen asker meşe yaprakları dökülmeden çekilir, iş yine kim vurduya gidecek. Ve bir afivle (af-bağışlanma) tatlıya bağlanacak ve hatta isyanın basılmasındaki hizmetlerinden dolayı bir de "aferin" alınacak değil mi idi? Filhakika babasından böyle işitmiş, kendileri de böyle görmüştür. Bunlar müphem faraziyeler (kapalı varsayımlar) değil, cemaatlarda görüşülen hakikatlar, elçilerle ika edilen telkinlerdir. Seyitle reisi aceleye sevk eden diğer mühim bir sebep daha vardır: Hemen hemen istisnasız yekdiğeriyle can düşmanı olan aşiretler arasında öteden beri hükümet aleyhine bir tesanüt (dayanışma) teessüs etmişti. Bu kıyam vukuunda aralarındaki kinler husumetler muvakkaten (geçici olarak) bir

tarafa bırakılır ve hükümete, o müşterek tehlikeye karşı müddehiden (birlik içinde) hareket edilirdi. Halbuki bir seneden beri bu çapulu müdafa insiyakıda zâfa uğruyor, halk asıl tehlikenin nereden geldiğini fark etmeğe başlıyordu. Her şey kaybolmadan istical (acele etme) lâzımdı. Bittabiî son isyanda da evvelkilerde olduğu gibi seyit sinsi ve reis de ikiyüzlü hareket edecekti. Bir taraftan çapulculuk ruhu tekrar uyandırmağa, halkı hükümete karşı silâhla kıyama tahrik ve teşvik ederlerken kendileri de ya göz önünde dolaşacaklar veya bazı yüksek makamda tatlı tatlı itaat mektupları yazacaklardı. Güya bu sayede yaktıkları köprülerden, bastıkları karakollardan, yıktıkları binalarla, bozdukları telefon hatlarından dolayı kendilerinden hesap sorulmıyacaktı. Fakat 20/21 Mart/937 gecesi böyle yanlış hesaplarla ayaklananlar mayıs ortasında yanılmakta gecikmediler.

İsyan kimler tarafından ve nasıl hazırlandı?

İsyanı hazırlayanlardan bahsederken baş tarafa Alişer’in ismini geçirmek lâzımdır. Alişer, Zamar’ın İmraniye nahiyesine bağlı Ağızkir köyünde doğmuş ve şer için yaratılmış bir mahluktur. Büyük Harp’te (Birinci Dünya Savaşı) Ruslara casusluk etmiş, birçok masumların hanumanını söndürmüş ve sonunda Rus karargâhına firar ederek işgal edilen Türk topraklarında yapmadığı melanet kalmamıştır. Mütarekeden sonra da, Alişer Seyit Rıza’nın himayesine iltica etmiş ve Erzincan, Sıvas ve Dersim havalisinde ika edilen çapulcu akınlarında baş rolu ifa eylemiştir. Milli Mücadele’de, İstiklâl ordusu Çerkez Ethem’in tedip ederken ansızın taarruz eden Yunan kuvvetleriyle Birinci İnönü’nde hayat memat dövüşmeğe girdiği sırada Türk tarihinin bu en buhranlı günlerinde; Alişer’i, yine Koçgiri isyanının başında Pontusçularla birleşmiş ve milletin başına umulmadık gaileler çıkarmış görüyoruz. Mudanya Mütarekesi’nden sonra Alişer ve Seyit Rıza, artık ayrı ayrı iki şahsiyet olmaktan çıkmış çapul ve serkeşlik ve habaset (sinsilik) ruhunu temsil eden bir halite (karışım) olmuştur. Yüksek Mahkeme’nin intac ettiği İzzetin İlter davasında geçen bu mevzua ait şayanı nefrete tafsilâtı tekrara lüzum göremem. Ne yazık ki, isyanın ve hıyanetin bu ruhu habisi ayaklandırdığı son kıyamın ateşleri içinde canını vermiş bugünkü hesap gününe yetişmemiştir. Evrakı arkasında çıkan iki vesika dosyadadır. Bunlardan biri İlter’le büyük Kürdistan hakkındaki muharebesine (yazışma-haberleşme) aittir. Diğeri de Büyük Harp’te düşman kumandanından Dersim’de ikamet için aldığı vesikadır.

Seyit Rıza, Hozat'ın Sin nahiyesine bağlı Ağdat köyündendir. Seyit Rıza Dersim'in seyidi ve yukarı Abbas Uşağı'nın da reisidir. Çok def'a Viyalık'ta ve bazen (Sesenkale/Semenkale) deki evinde oturur. Dersim'e ait işler Viyalık'ta görülür. Otur, kalk emri de Sesenkale'den verilir. Son fişengini sarfettikten ve yanındaki avânesi de kısmen imha ve kısmen de dağıtılarak kendisini Sarıoğlan'da tek başına bıraktıktan sonra, komşu vilâyetlere kaçarken Erzincan köprüsünde yakalanmış ve yüksek mahkemeye mevcuden sevk edilmiştir. Suçlunun nefsinde cem ettiği (toplandığı) seyitle reislik haleti ruhiyesini, işini, isticvabında (sorgusunda) verdiği ifadede suhuletle (kolaylıkla) okumak mümkündür. Seyit Rıza, Erzincan köprüsünden geçerken vesika aranıp aranmayacağını uzun müddet tahkik ediyor, gelip gitmenin serbest olduğunu öğreniyor fakat köprüye gelince jandarma nöbetçisi kendisini yakalıyor. Hüviyetini musirren (ısrarla) saklamasına rağmen yanındaki dürbünün üzerinde yazılı isminden şüpheye düşen vazifeşinas nöbetçi süngüsünü çekiyor, kendisini karakola davet ediyor.

Seyit Rıza'nın bu kısma ait ifadesinde izah ettiği son tamenniyi tekrar ediyorum, "Jandarmanın süngü çektiğini rica ederim, yazmayınız" kendisine bir zarar gelmesin. Seyit Rıza kendisine irad edilen her su'ale cevap yerine bir an'alle mukabele ediyor (bir deyimle karşılık veriyor), ve "kırılan desti, dökülen bu imiş" gibi kendi teviline göre bir kerre teslim olunduktan sonra artık sorguyla, su'ale neden lûzum görüldüğünü bir türlü anlayamıyor ve muttasıl (sürekli) Ankara'yı sayıklıyor. Suçlulardan Yusufan aşireti reisi Kamer'le, Şeyhanlı Hüsso, Seydo ve Haydaranlı reisi diğer Kamer yukarıda zihniyetlerini izah ettiğimiz tiplerdendir. İlk isyan hareketi Yusufan ve Demenan aşiretleri içinden başlamıştır. Demenan aşireti reisi Cebrail de bu isyanda Seyit Rıza'dan aşağı olmayan bir rol oynamış ve şahsen ve fiilen asileri sevk ve idare etmiştir. Yeni karakolun kaldırılmasını ve mektebin yıkılmasını ve nahiyenin lağvedilmesini teklif eden şahıs budur.

Bahtiyar aşireti reisi Şahin de nihayet kendi avenesinin (yandaşlarının) gayız (nefret) ve kin dolu tezahüratı arasında can vermiş, o da diğer bir kısım emsali gibi hesap gününe yetişememiştir. Bütün suçlulara ait subut delillerini esas hakkındaki iddiamızda ayrıca arz ve tafsil edeceğiz.

İsyanın sureti vukuuna gelince, Hükümet bir taraftan imar ve ıslah programını tatbik ve halkın talihini eyileştirmeğe uğraşırken başta Seyit Rıza, Cebrail ve maktul Alişer ile Şahin olmak üzere suçlular da boş durmuyorlardı. 1936 senesi kış mevsimi hazırlıkla, kendi tabirleri veçhi yekdiğerlerine (elçi) göndermekle akla sığmaz ve hayalden geçmez uydurma propagandalarla meşgul oluyorlar. Bu uydurmaları kısmen suçluların, kısmen de şahitlerin ağzından muhtasaran (özetle) nakletmekliğime yüksek mahkemenin müsamahasını (hoşgörüsünü) dilerim. (Aşiret kadınları gündüzleri kocalarının, geceleri karakol efradının olacaktır. Seyit Rıza'nın gönderdiği habere göre Sin karakolunda ihtiyar bir adama ağır tecavüzler yapılmıştır. Bahar gelir gelmez yeni açılan Sin karakolu ile Kahmut karakolu Elâziz'e kadar sürülecektir. Bu karakollar, aşiretleri tehcir için bir hazırlıktır). Bir de (Seyit Rıza'nın bulunduğu) Sesen Kale'den elçilerle dört tarafa dağıtılan şaiyalardan bir miktar alalım. (Atatürk'ten mektup aldım. Dersim halkı fakir olduğundan Cumhuriyet hükümeti de Dersim'i otuz üç padişah zamanında idare edildiği gibi bırakacaktır. Abdullah Paşa'ya askerle yardım edilmiyecektir. Dersim nasıl isterse serbestçe hareket edebilir. Bu propagandaların istenilen asabiyeti, hissiyatı tahrik ve tevlit etmediği görüldükçe daha büyük mıkyasta uydurmalar işaa (yayılıyor) ediliyor. (Kömlerdeki bütün halk bir yere toplanacak, bir sıraya yapılan evlerin içerisine tıkılacak bu evlerin yalınız iki kapısı olacak, kapılarında da birer polis bekleyecek. Ekmek, odun ve keçiler için meşe yaprağı vesair ihtiyaçlar vesika ile verilecek, halkın bütün kazandığı elinden alınacak ve her Pazar gecesi Elâziz'de halk evinde tatbik olunan usul tatbik olunacak, mumlar sönecek ilâhi…) bütün bu propagandaların sonunda karlar erir erimez yeni yapılan köprülerin yıkılması, yeni karakolların da tahrip edilmesi tavsiye olunuyor. Ve Seyit Rıza tarafından halka korkmamaları ve büyük paşaların kendi yanına gidip gelmeye başladıkları bildiriliyordu. Asırlardan beri mistik telkinlerin tesiri altında yaşayan bir muhitte Sesen Kale'den çıkan bu parçalara inanan çapulcular bulunabilirdi. Çapulcunun fikri masallarla, hurafelerle uyuşturulmuştu. Dersim'de nelere inanılmazdı?

Seyit Rıza'nın Sesen Kalesi'ne yakın Vank isminde bir köyü vardır. Bu köyün müstahkem kilisesinde alt tarafı gümüş savatlı, üst tarafı altın yaldızlı tahminen iki kilo sikletinde bir haç vardır. Bu haçın ortasında muhaddep bir cam içinde bir fındık tanesi kadar bir nesne vardır. Bu nesne

İmam Hüseyin’in baş parmağının kemiğidir. Dersimli çapulcu başı sıkıştıkça bu haçtan istiane için kiliseye girer huzur ve huşu ile haçı öper, hamlinde (gebeliğinde) müşkilat çeken kadın, derdi devasız kılan mâriz (hasta) yine Vank’a gider papaza yalvarır ve haçı öper. Papazı kim bilir ne vakitten beri bütün Dersim’e böylece haça tapmayı öğretmeye uğraşıyordu. İzzettin İlter’in hem bir tahta kutu, bir çocuk takunyesi ve bir de fener pili ile Dersim içinde yaptığı marifetleri burada nelere inanılabileceğinin başka bir misali olmak üzere tekrar hatırlayabiliriz. Hâlâ (erkân) ağacı tuhaflıklarına inanan fikirsizler içinde riyalıktan çıkan plânlara kapılanların bulunması da mümkündür, bu propagandalardan sonra çapulcuların hissiyatını muayyen istikametlere tev…….

İNGİLİZLER DERSİM İÇİN NE DİYOR?

Dersim'e yönelik iki harekât (1937-38) İngiliz Hükümeti tarafından yakından izlenmişti. Türkiye'deki İngiliz Temsilcilikleri olaylara ilişkin bilgileri sıcağı sıcağına alıyorlardı. Yaptığımız çalışmalar sırasında Bilâl N. Şimşir'in Dışişleri Bakanlığı tarafından 1975'te yayınlanan İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları isimli kitabında bazı belgeler saptadık. Ayrıca Ankara'da bulunan İngiliz Elçiliği'nden 22 Mayıs 1937 tarihinde Percy Loraine tarafından İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden'a yazılan bu mektubun orijinal metni Nokta dergisinin 28 Haziran 1987 nüshasında yayınlanmıştı. Mektup, Bilâl N. Şimşir tarafından hazırlanan kitabın da 302. sayfasında yer alıyor.

İngiliz Elçiliği, Ankara, 22 Mayıs 1937

Bayım,

1. Dersim bölgesindeki durumla ilgili olarak 17 Mayıs tarihli 293 numaralı resmi mesajı yazdıktan sonra, Majesteleri'nin Trabzon'daki konsolosluğunda vazifeli komiserden sayılarının 1.500'ü aştığı bildirilen isyancı Kürtlerin Türk kuvvetlerine ciddi kayıplar verdirmeye devam ettiği ve ellerine düşen subayların vücudlarını delik deşik ettiklerine dair 15 Mayıs tarihli bir telgraf daha aldım. Bay Falanga, 3.000 Türk askerinin Erzincan'da mevzilendiği ve uçakların Diyarbakır'da toplandığına dair bir rapor eklemiş.

2. Majesteleri'nin Mersin'deki temsilcisi, mahalli kaynaklara dayanarak 19 Mayıs'ta verdiği raporda, Hükümet güçlerinin üç Kürt köyünü yaktığını ve bir uçak zaiyatı verdiklerini ve bir Türk subayı ile on iki ihtiyat kuvvetinin Kürtler tarafından ele geçirilip katledildiğini bildiriyor.

IV. BÖLÜM

TANIKLARIN GÖZÜYLE DERSİM

AŞİRET GÖZÜYLE İSYAN

Seyit Rıza'nın İngiltere'ye Telgrafı

Seyit Rıza'nın dış ilişkileri danışmanı ve sekreteri konumundaki M. Nuri Dersimi, kendi deyimiyle, "bölgede Dersim halkına yönelik katliam ve vahşeti sergilemek üzere", 11 Eylül 1937'de yurtdışına çıkar. İngiltere, ABD, Fransa ve diğer devletlerin dışişleri bakanlıkları ile Millet Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne hitaben bir şikayetname kaleme alır. Burada sivilleri ve Kürt halkını hedef alan inkâr, baskı, zulüm, imha ve asimilasyon politikalarını ayrıntılarıyla sergiler. Adı geçen devlet ve kuruluşun duruma müdahale etmesini ister. Seyit Rıza'nın ilk dış diplomatik teması sayılabilen aşağıdaki dilekçe, 28 Haziran 1987 tarihli Nokta dergisi tarafından "50. Yılında Dersim İsyanı" başlığıyla sunuldu.

Dışişleri Bakanlığı Dersim-Kürdistan

30 Temmuz 1937

Sayın Bakan,

Yıllardan beri, Türk Hükümeti Kürt halkını asimile etmeye çalışmakta ve Kürt dilinin gazete ve yayınlarını yasaklayarak, anadillerini konuşanlara eziyet ederek, Kürdistan'ın bereketli topraklarından gidenlerden büyük bir bölümünün telef olduğu Anadolu'nun çorak topraklarına, zorunlu ve sistemli göçler düzenleyerek, bu halka zulmetmektedir.

Son olarak Türk Hükümeti, kendisiyle yapılan bir anlaşma sonucu, bu baskılardan arındırılmış, Dersim bölgesine de girmeye kalkışmıştır.

Bu olay karşısında, Kürtler göçün uzak yollarında can vermek yerine, kendilerini korumak için 1930'da Ararat Tepesi'nde, Zilan ve Beyazıt Ovası'nda olduğu gibi, silahlara sarıldılar.

Üç aydan beri ülkemde, tüyler ürpertici bir savaş sürüyor.

Savaş olanaklarının eşitsizliğine ve bombardıman uçaklarının, yangın bombalarının, boğucu gazların kullanılmasına rağmen ben ve yurttaşlarım, Türk ordusunu başarısızlığa uğrattık.

Direnişimiz karşısında, Türk uçakları kasabaları bombalıyor, yakıyor.(…)

Zindanlar yumuşak başlı Kürt halkıyla dolup taşıyor, aydınlar kurşuna diziliyor, asılıyor ya da Türkiye'nin tecrit edilmiş bölgelerine sürgün ediliyor.

(…) üç milyon Kürt, benim sesimden Ekselanslarına sesleniyor ve bu hükümetinizin yüksek manevi etkisinden Kürt halkını yararlandırmanızı sizden istirham ediyor.

Sayın Bakan, en derin saygılarımın kabulünü rica ederim.

Dersim Generali Seyit Rıza

Seyit Rıza'nın Küçük Emirberi Anlatıyor[25]

Anlattıklarımı ve anlatacaklarımı, hem bizzat gördüklerime hem de birkaç yıl önce ölen 130 yaşındaki amcamın bana aktardıklarına dayandıracağım.

Olaylar Neden Başladı?

Dersim isyanı neden mi başladı? Anlatayım: Bu bölge yüzyıllarca bağımsız ve kendi başına yaşadı. Kendi kanunları geçerliydi. Bunlar gerek Dersim'deki acımasız hayatın dayattığı gerekse aşiretlerin kendi aralarında koydukları yasa ve kurallardı. Kendi içine kapalı bir alandı. Kaçaklar ve kaçakçılar alanıydı Dersim. Örneğin Bingöl, Kemah, Erzincan, Elazığ ve Malatya'da şu bilinen eşkıyalık işlerine bulaşanlar, yani şunu bunu talan edip kanun kaçağı durumuna düşenler, gelir Dersim'e sığınırlardı. Bir adam

öldüren, bir asker vuran, davar çalan, çapul yapan Dersim aşiretlerinde güvenilir bir sığınak bulurdu. Adettendir; dışarıdan gelip sığınan bir kişiyi, hiçbir aşiret dışarıya teslim etmez; kurda kuşa yem etmez. Bu konuda en emin aşiretlerden birisi de Baxteran (Bahtiyaran) aşiretiydi. Zaten adından belli: Bahtıyar. Yani güvenilir ve emin; ihanet etmez. Bu nedenle Çemişkezek'ten Erzincan-Kemah'a kadar eşkıyalardan bıkan halktan şikayetlerin ucu Ankara'ya kadar uzandı. TBMM'de konuşuldu. Sonunda bazı inceleme/araştırma heyetlerinin bölgeye gönderilmesi kararlaştırıldı. Kısaca Dersimlinin adı çapulcuya çıkmıştı. Ama esas işi yapan Bingöl, Elazığ, Erzincan tarafından gelip aşiretlere sığınan eşkıyalardı.

İşin ilginç tarafı, bu eşkıyalar isyan zamanında kendilerini devlete teslim etmeyen aşiretlere karşı orduyla işbirliği içine girdiler. Aşiretlerin gizli/saklı yerlerini ve sırlarını bildiklerinden hükümet kuvvetleriyle birlikte isyanın ezilmesinde büyük rol oynadılar. Açgözlü olduklarından, halka karşı yapılan vahşet zulümle önemli rol oynadılar. Irz-namus meselelerinde büyük pislikler yaptılar. Bu birinci mesele.

İkinci mesele, Dersim aşiretlerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıklarıydı. Birbirleri arasında çapul davası, talan/yağma hareketleri ve kan davaları vardı. Bu yüzden, bazen birbirlerini pusuya düşürür ve bir aşiretin kökünü kuruturlardı. Kimi zaman da, hükümeti, rakip aşiretin üzerine saldırtırlardı. Kendileri de askerlere milis kuvveti verir, aşireti yok etmede etkin bir rol oynarlardı. Seyit Rıza'nın aşiretler içinde yükselmesini kıskananlar da vardı. Bir ara hemen herkes, Seyit Rıza'ya düşman kesilmişti. Ne zamanki, oğlu Baba büyüyene kadar. Şeyh Hüseyin, Şıx Hasan ile birlikte Baba, mücadele ede ede rakip aşiretleri dize getirdiler. Bu arada hemen belirteyim. Baba Kürtlük davasına gönül vermiş bir ağaydı. Dersim'in bütün aşiretleri arasında Kürtlük davasında geniş çaplı iş gören, propaganda yapan, birlik sağlamaya çalışan tek kişiydi. Daha Dersim olayları başlamadan önce Baba Bey, başka bir bölgeden geliyor. Ancak konağına varmadan Sni Kıryan bölgesinde akşam karanlığı çöküyor. Seyit Rıza'nın sağdıcı Sateoğlu'nun evine misafir oluyor. Sabahleyin yola çıkmak üzere ata binerken, pencerenin birinden atılan ateş sonucu vurulup öldürülüyor. Derler ki, Seyit Rıza'nın hain yeğeni Rehber, daha o zamandan talimat almış; aşiretleri birbirine düşürmek istiyor. Bu yüzden Baba'nın öldürülmesini teşvik eden o. Gerçi, bu meselede, bir kadın davası da var.

Baba'nın bu kadınla ilişkisi varmış… Biraz namus meselesi. Ama teşvik eden taraf siyasi. Bunu kullanıyor. Aşiretleri birbirine düşürüyor. Zaten Baba'nın öldürülmesinden sonra Seyit Rıza'nın özel milisleri, o bölgeyi yakıp yıkıyorlar; talan ederek kökünü kazıyorlar. Ordu da bu anlaşmazlıktan faydalanarak bölgeyi zaptediyor.

Üçüncü mesele; Dersimlilerin kendilerine çok güvenmeleri ve bölgeyi dünyanın merkezi gibi görmeleri. Hatırlıyorum: Asker gelecek dediklerinde bazı aşiret reisleri şöyle düşünüyorlardı: Amaaan, hepsi gelecek olsa ne olur. Hepsi topu, şu Xarput'un ya da Elaziz'in birkaç korkak Türkü değil mi? Silahın ucunu görseler hemen pırrr diye keklik gibi kaçarlar… Çünkü Türkiye ve hatta dünya, Dersimliler açısından Elazığ, Erzincan, Sivas, Malatya, Bingöl'le sınırlıydı. Dünya hem bu kadar büyük hem bu kadar küçüktü. Zaten aşiret davaları, kan davaları, talan/çapul yüzünden Dersimli bu belirttiğim sınırların dışına çıkamaz. Çıkarsa güvende hissetmezdi kendini. Vergi vermiyor ve askere adam göndermiyor. Bu da bütün olayların üzerine tuz-biber ekiyor…

Eşkıyalar yapıyor, aşiretler yapıyor; yoksul ve kendinden habersiz halk eziliyor. Bu eşkıyalık havadisleri ve şikayetleri çoğalınca İsmet İnönü, gelen raporlara bakıyor ve diyor ki: Dersim bir çıbandır. Hemen ameliyat edilmesi lazımdır.

Paşa Plan Yapmış

TBMM toplanıp meseleyi konuşurken, Dersim'den sorumlu Garnizon Komutanı Hüseyin, Alpdoğan'ı (Abdullah Alpdoğan) çağırıp, onun görüşlerini alıyor. 'Meseleyi nasıl çözeceğiz?' diye soruyor. Çünkü herkes Dersim'de başarıya ulaşmanın imkansız olduğunu biliyor. Paşa diyor ki: 'Siz merak etmeyin. Ben planımı yaptım. Yetkiyi bana verin. Aşiretlerden çok adam satın aldım. Dersimlileri böleceğim. Sonra haklarından geleceğiz. Önce güzellikle, olmazsa zorla…' TBMM, Alpdoğan'a istediği yetki ve sorumluluğu veriyor.

Alpdoğan Ankara'dan döner dönmez aşiretleri topladı. Her ağaya özel elçi gönderdi. Görüşme yapacağını belirtti. Aşiret ağaları ve reisler, denilen gün

ve saatte toplantıya gittiler. Komutan Alpdoğan şöyle dedi: ‘Sizin için özel askerlik kanunu çıkaracağım. Hiç askere alınmadınız. Bu yüzden zor gelir belki. Dolayısıyla Dersimliler sadece altı ay askerlik yapacak. Başka yerlerde bu 24-36-48 aydır. Ayrıca köprü ve yol yapacağız. Bir de silahlarınızı vereceksiniz.’ Aşiret reisleri, çoğunu kabul ediyor. Yalnız silah teslimi konusunda tereddütlüler. Kimi ‘çok az silahımız var’, kimi de ‘hiç yok ki!’ diyor. Bunun üzerine Alpdoğan: ‘Canım hepsinin tüfek olması şart değil. Eski tabanca ve kamalarınız da olsa, teslim edin. Önemli olan silah verdi diye raporlara geçip tutanak tutmamız!’

Neyse, anlaşma sağlanıyor. Aşiretler silahlarını; hançer ve kamalarını, Ruslar zamanından kalmış eski tabanca ve tüfeklerini teslim ediyorlar. Bu arada aşiret liderleri, kendi aşiretlerini nüfusa kaydettiriyorlar. Silahlar öyle yığıldı ki, günlerce Elaziz’e taşındı durdu.

Aşiretler anlaşmaya uyarak, bölgeye giren hükümet kuvvetlerine dokunmadılar. Mameki/Çırgiçik bölgesine (şimdiki Alpdoğan Mahallesi ve vilayet konağının bulunduğu yer) bir köprü yapıldı. Munzur üzerine başka bir tahta köprü kuruldu. Sonradan bu köprü yıkıldı; yerine harçtan ve taştan olanı yapıldı. Hatta bu köprüden bir asker suya düşüp boğulmuştu. Hatırasına yapılan mezar hâlâ duruyor.

Pah nahiyesi, karşısında da bir köprü yapıldı. Buradan Erzincan-Diyarbakır yolu bağlantısı sağlanıyordu. Sonradan isyanı bastırmak için yapılan harekâtta Bingöl’den askerler bu köprüden kuşatmaya katıldı. Yine köprünün yanına bir han yapıldı. Ayrıca şehir karakoluna bağlanan ağaç köprü de Bingöl’den gelen askerlere yol veren bir geçit oldu. Derken dört bir yana karakol, lojman, kışla ve mahkeme kuruldu. Bugünkü merkez olan Mameki’ye iki koldan asker giriyor, kışlalar yapılıyor. Bölge insanları bu inşaatlarda ‘ücretli’ çalışıyor.

Fakat bir müddet sonra iş ters gider oldu. Jandarma ve askerler bölgedeki insanlara kötü muamele etmeye başladılar. Örneğin, bazı kadınlara tecavüz olayları çoğaldı. Ormanlarda genç kızların izlenmesi ve tecavüz amacıyla kovalanması baş gösterdi. Kimi dini liderlere (Pirlere ve dedelere) hakaret edilmeye başlandı. Kimisi çırılçıplak soyuldu; dövüldü. Üzerindekiler alındı… vs.

Olay Patlak Veriyor

Aşiretlerde büyük huzursuzluk var. Herkes bir şeyler yapma, anlaşmaya uymama eğiliminde.

Bir gece Yusufan aşiret bölgesindeki Marçik'de eski bir köprü kundaklayıp yıkılıyor. Bingöl'e geçit veren yol buradan sağlanıyordu. Tesadüf eseri mi, bilmiyorum. Ama derler ki, aynı gece 'Rusya tarafında bir köprü havaya uçurulmuş'. Galiba amaç Ruslarla Dersimlilerin bağlantı içinde olduğunu ispat etmek… Neyse…

Köprü havaya uçunca Yusufan aşiretiyle askerler arasında kanlı çatışmalar başlıyor. Bazı aşiretler de kendi istekleriyle Yusufanlılar yanında yer alıyorlar. Bu olayda Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey vuruluyor. Mezarı orada ve taşına da adı yazılıdır.

Aslında bu Yusufanlılar, Dersimliler arasında devlete milis vermiş, yeminlerine sadık kalmamış bir aşiret. Dolayısıyla Dersim aşiretleri, özellikle de Seyit Rıza, Yusufan-hükümet kapışmasına seviniyor. Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey'i vuran, Yusufanlılardan basit bir köylü. Ama aşiretler bu meseleyi şöyle yansıtıyorlar: 'Yüzbaşı'yı vuran Yusufan Aşireti reisi Kamer Ağa'nın oğlu Fındık Ağa'dır!' Aşiret böbürlenmesi ya, Fındık Ağa, bu söylentiyi yalanlamıyor. Tersine, övünüyor!

Gözelerde Yemin Ediliyor

Olay patlak verince 12 aşiret kavlu karar etmek için toplanıyor. Bu aşiretler Yusufan, Demenan, Heyderan, Şıx Hesenan, Kalan, Karabalan, Kewan, Lolan, Keçelan, Kozan, Koçgiri ve Bexteran… Bu aşiretler içinde Seyit Rıza'nın dinen mensub olduğu Kureyşanlılar hükümete yaltaklık ederler; ikili oynarlar hep. Bir kısmı isyana katılır. Ali Kax bunlardandır; sonradan idam edilmiştir. En güvenilir aşiret ise Bexteranlardır (Bahtiyaran). Köklerinin bir kısmı İran'dadır. Bir kolu da Muş bölgesinden.

Bu arada aşiretlerin toplanıp hükümete karşı koymak için yemin etmelerinde bir şey daha rol oynuyor. Bazı aşiret ağaları, ki Seyit Rıza'nın oğlu Şıx Hesen ve Yusufan aşiret reisi oğlu Fındık Ağa, rehin alınıp Elaziz'de tutuklanıyor.

Yemin yeri Halburi-Vank arasında Zağge deresidir. Bu Vank'ın bir kısmı Seyit Rıza'nın, diğeri ise Hayderan aşiretinin bölgesidir. Vank karşısındaki dağlarda Munzur'la Zağge deresinin birleştiği yerde Keşiş Kilisesi vardır. Bu yer, Dersimliler tarafından kutsal bilinir. İşte bu derelerin birleştiği yerde gözelerde Kutsal İttifak-Kavl-u Karar yemini yapıldı. Söz birliğinin esası şöyleydi: Her aşiret kendi bölgesindeki hükümet kuvvetlerini tek tek vuracak, geri püskürtecek. Bu dediğim şey, 1937 başı ve sonunda gerçekleşiyor. Ama aşiretler silahsız.

Silahlar yok; cephane çok kıt. Hatırlıyorum o zaman bir bağ mermi 5 mecidiye idi. Yani bir altın değerinde. Çok pahalı. Hatta kimi zaman tüfekleri gizli gizli alır, dağlarda ayı kovalardık. 14-15 yaşlarında üç amcaoğlu Nizamiye'de (Nazimiye) dükkan bile soyardık. Ama tüfekleri getirip yerine koyduğumuz zaman, korkumuzdan babalarımıza birkaç gün gözükmezdik. Çünkü cephane kıttı. Yine hatırlıyorum: Kim en az mermiyle hedefi vurursa, mükâfat alırdı. Hedef, genellikle bir ayna ya da bir keklik kafası olurdu.

Bu atıcılık ve keskin nişancılık üzerine iki şey daha söyleyeyim. Sonradan pilot olan bir akrabam -ki onu koruyup kollayan kişi Alan aşiretindendi. Devletle çalışırdı. Çok aşiret erkeği vurmuştur isyan sırasında. Ama aynı zamanda katliamdan sonra çok aşirete de yardım etmiştir bu adam. İşte bu aşiret reisinin yeğeni olan pilot akrabam, çok iyi atıcı olduğundan 1945'lerde emrine silah vermişlerdi. Ruhsatsız taşıyabilir, istediği zanlıyı vurabilirdi. Ama keklik, ama insan! Kimse de hesap sormazdı.

Yine bir zaman önce otobüste yolculuk ediyordum. Yolcunun birisi nereli olduğumu sordu. 'Dersimliyim' cevabını alınca, 'Hay Allah evinizi yıksın' dedi. Sebebini sorunca, anlattı: 'Dersim isyanında askerdim. Sizler o kadar keskin nişancıydınız ki, başımızı siperlerden kaldıramıyorduk. O kadar ki, Dersimli gençler, siperlere kadar gelip mitralyözlerimizi ve silahlarımızı elimizin altından çekip almayı başarıyordu. Nasıl yenildiniz anlamadım!'

Aslında nasıl yenildik konusu apayrı bir soru. Doğrusu Dersimlilerin hepsi savaşmadı. Bir kısmı savaştı. Birçoğu devletle işbirliği yapıp, aşiretlere karşı milis olarak çalıştı. Bak her yıl Almanya'da belgesel bir film yayınlanır. Buna göre Türk hükümeti, Anadolu'daki yabancı devletlere karşı savaşında toplam 10 bin asker kayıp vermiş. Oysa Dersim'de verilen kayıpların sayısı belki 100 bini geçer. Mesela 25. Piyade Alayı Laş (Laç) deresinde toptan imha edildi bir ara.

Doğal olarak aşiretlerin birbirlerine düşmeleri, çoğumuzun canını yaktı. Al bunlardan birisi de Yusufan aşiretinden Aslan Bora. Sanırım sonradan MİT'in Doğu Bölgesi sorumlularından biri oldu. Öyle söylediler. Doğru-yanlış bilemem. Şimdi de aşireti ANAP'a çalışıyor. Yine Kureyşan'dan bir binbaşı da 1950'lerde İnönü'ye yapılan hareket (saldırı) sırasında onu korumak için kavga bile etmişti!

Bunları bırakıp yine silahların nasıl temin edildiğine dönelim. Esas olarak üç yoldan silah elde ediliyordu: Bir; Ovacık taraflarına gelen Zaza kaçakçılar. İki; Diyarbakır ve çevre illeri kaçakçıları. Üç; zaman zaman jandarmalara yapılan baskınlardan sonra ele geçirilen silahlar. Bir de 'silah teslimatı' sırasında açıkgöz davrananların elindeki iki silahından birisini teslim etmesi, diğerini kendisine saklaması olayı vardı.

Cepheler Açılıyor

Kısaca 'kutsal yemin'den sonra aşiretler direnme kararı alıyorlar. Ne var ki, yeminden sonra buna sadık kalmayan Yusufan aşireti, olayı devlete bildiriyor. Geceyarısı önüne düştüğü askeri, çekemediği Demenan aşiretinin üstüne salıyor. Birlikler, gece boyunca bölgeye en hakim tepeler olan Demenan bölgesine kadar ulaştırılıyor ve asker/silah yığınağı yapılıyor. Bu bölgenin adı Kırmızıdağ-Aziz Abdal Dağı. Sabah olup Demenanlılar uyanınca bir de bakıyorlar ki, asker en yüksek tepede karargâh kurmuş.

Aşiretin en yiğit elemanları olan İbişe Seyik Ali, Hese Gene, Meme Kek'in oğlu Xıdır ve kardeşleri (Qemere Hese, Heme Zwiqej) Demenanlı Qemer Ağa'nın oğlu Hüseyin Ağa çatışmaya başlıyorlar. Gözüpek bir delikanlı olan İbiş hem Kürtçe koçaklama söylüyor, hem de direniyor. Koçaklamasının esası kısaca şöyle: Aşiretler bize hiyanet etti/Kimse

yardımımıza gelmiyor/Ama unutmayın; bizi ezerlerse/Sizleri de Ermeniler gibi kesecekler…/Gelin bu hıyanetten vazgeçin…

İbiş, direne direne, sürüne sürüne tepedeki mevzilere kadar ulaşıyor. Mitralyöz ve makineli tüfeklerini, askerlerin önünden çekip çekip alıyor. Ama kullanmasını bilemediği için ya tahrip ediyor ya da kayalardan aşağı atıyor. Aslında şu bizim Dersimliler öylesine ilkel bir çatışma içine girdiler ki! Düşünün, telefon/telgraf telleri önlerinde boylu boyunca uzanıyordu. Ama kimse akıl edip bu telleri kesmeyi düşünemiyordu. Çünkü kimin vazifesi nedir, bilen yoktu…

Makineli tüfek kullanabilen tek kişi vardı aşiretten. Askerliğini yapan Slipet (Süleyman Pıtaoğlu) idi. Bunun eline geçen makineliler biraz işe yaradı bu birinci cephede.

İkinci cephe Kutu deresi-Zel dağı çizgisinden uzanan Nazımiye Bingöl cephesiydi. Esasen Dersim, Elazığ-Malatya-Sivas-Bingöl-Erzincan tarafından tamamen kuşatılmıştı ve çember gittikçe daraltılarak Dersimliler boğulmak isteniyordu. Son harekât noktası Laş deresinde bitecekti. Hedef buydu. Bu cephedeki önderler Qemer Ağa’nın yeğeni Qemer Sor (Kırmızı Kamer) Ali Qılıç’ın torunu Qemere Qılıç ve Aliye Mıstafayi ve Hemede Xıdır Ağa idiler. Bu cephenin odak noktası, Buyer Dağı-Mergecekır (Sarıçayır) idi.

Üçüncü cephe Kalan aşiretine karşı açıldı. Burada Hemede Ali (Açkirikli) Abbasanı Qoro (Kör Abbasanlılar) ve Lolanlılar vardı. Ayrıca Heyderan ve Demenanlılar da buradaydı. Seyit Rıza’nın aşiretinin topluca katledildiği cephelerden biridir burası. Bu aynı zamanda Munzur-Ovacık-Erzincan hattıdır.

Dördüncü cephe Hozat yönündeydi. Merkezi Deşt-Ağdat idi. Burası Seyit Rıza’nın çatışma bölgesiydi. Malatya-Sivas-Erzincan’a uzanan bir hat idi. Seyit Rıza, askerleri Konaklar tepesi denen yerde karşılıyor. İlk çatışmada Mustafayi Berte adlı ünlü bir aşiret yiğidi vuruluyor. Yine çatışmanın ilerleyen dönemlerinde, Seyit Rıza’nın amcası, Hüseyin bir tayyare düşürüyor.

Seyit Rıza'nın ikinci konağı Sosın yaylası Bogir dağı mevkii'dir. Hatırlıyorum: Ben Seyit Rıza'yla kaledeyken ateş yanmıştı. Asker yerimizi tespit etmişti. Bir top güllesi havada acaip sesler çıkararak, kavis çize çize gelip kocaman bir çınar ağacının köküne saplandı. Dürbünü alıp askeri seyreden Seyit Rıza, 'Layemin, ... bu kafirler bizleri kıracaklar' demekten kendini alamadı.

Bu cephede çarpışanlardan biri de Bexteran (Bahtiyaran) aşireti reisi Şahin Bey ve Yusuf Bey idiler. Şahin Bey, beş adamıyla bir ay boyunca Bogır Dağı-Sosın yaylası geçidini tutup, aman vermedi. Zaten, burası düşünce Dersim de düşmüş oldu.

Seyit Rıza, dürbünüyle etrafı seyrediyordu. O dağın tepesindeki kutsal ziyaretler her türlü top ateşine maruz kalıyordu. Kocaman top mermileri ve gülleleri yağıyordu. İçlerinde zeytin tanesi büyüklüğünde siyah parçalar vardı.

Seyit Rıza Titriyordu

Bütün bunları nereden mi biliyorduk? Çünkü çatışmanın içindeydik. Ben, amca oğlum Ahmet ve Kırgan aşiretinden Zeynel Nizami, Seyit Rıza ailesinin 'emirber'leriydik. Biz, aile içindeki haberleşmeyi sağlıyorduk. Yiyeceğe, içeceğe, mala ve mülke ilişkin konularda aile arasındaki elçi bizdik.

Ben aslen Heyderan aşiretindenim. Ama babam, zamanında aşiret reisimize küsüp birkaç aile ve 500 kadar davarla birlikte gelip Seyit Rıza'ya sığınmıştı. Ben de Seyit Rıza'nın güvenini kazanmıştım. 14-15 yaşlarındaydık. Seyit Rıza'nın hem sığıntısı hem çobanı hem de mutemedi idik. Bu yüzden olaylara, kıyımlara, talanlara, acılara, yangınlara ve iyiliklere yakından tanık oldum. Olamadıklarımı da yakın çevremden ve özellikle 130 yaşındaki amcamdan dinledim durdum.

Çatışmalar başlayınca Seyit Rıza'nın aile efradı topluca Ovacık tarafına aktarıldı. Fakat çok acıdır ki, çoluk-çocuk, kız-oğlan, gelin-yaşlı demeden hepsi Ovacık Senkan deresinde (Seyit Rıza'nın torunu Cemile'ye göre Laç

deresinde -F.B.) katledildi. Oğullarından Sey (Seyit) Hüseyin, bunlar arasındaydı. Şıx Hesen de 1936'da tutuklanmıştı zaten.

Aile efradının ölüm haberi gelince Seyit Rıza'nın dizinin dibindeydim. 'Kara haber' Ağdat'taki ikince mezra olan Gogan'da Seyit Rıza'ya ulaştı. Burası Munzur Vadisi-Bogır Dağı bölgesidir aynı zamanda. Baktım mavi gözleri büyüdü, uzun sakalı titredi ve sert kaşları dikeldi. Haber aldığında, sinir krizleri geçirdi. Eliyle sakalını tutup yolmaya başladı. Çocuklarının ve torunlarının adını teker teker sayıklıyordu. Ağlıyordu. Unutamadığım bir kelimesi vardı: 'Zahharr…' diye bağırıyordu. Herhalde 'zalimler' veya 'vahşet' demek istiyordu. Sık sık tekrarladığı bir şey daha vardı: 'Dersim'i yok edecekler, çoluk-çocuğu kıracaklar, silahsızların canına kıyacaklar…'

Seyit Rıza, ölüm haberinden sonra Gogan kalesine sığındı. Kutsal aile kabristanı da buradadır. Kutsal türbeler 100-500 yıllık ulu çınar ağaçlarıyla kaplıdır. Her bir ağacın çapı 7-8 metreyi bulur. Bunların içi çürük ve boştur. Bu kovuklardan askeri harekâtı izliyordu Seyit Rıza. Gözleri çok keskindi. 2200 metreye ulaşan mesafesiyle bir Alman tüfeği kullanıyordu. Bir defasında 2000 metre uzaklıkta, atının üstünde dimdik yürüyen bir subayın binek hayvanını vurdu, yere yıktı.

Çatışmaların bu aşamasında Şahin Bey, Gogan'a Seyit Rıza'nın yanına geldi. Bu Şahin Bey, İbiş, Şıx Hesen şimdiye kadar gördüğüm en kabadayı, babayiğit ve yakışıklı aşiret erkekleriydiler.

Alişer Olayı

Şahin Bey'den sonra Gogan'a gelenlerden birisi de Koçgiri aşireti reisi Alişer Bey idi. Kendisi yeğeni ve karısıyla birlikte Seyit Rıza'nın yanına, Pıştik'e sığınıyor. Alişer Bey'i bizzat görmedim. Ama kesik kellesi ve cesedini gördüm. O zaman anlatılanlara göre, Alişer çok çok önemli biriydi. Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Rusça bilirmiş! Tahsilli biri. Dünyayla ilişkileri olan biri. Lenin zamanının Rusyası ile bağları olduğu sanılıyor. Kimine göre (sonradan işittim) Alişer Bey, Rusya'da Mustafa Suphi ile temas bile kurmuş, Atatürk bunun kokusunu almış… Kısaca hükümet,

Alişer'in dışarıyla, özellikle Rusya ve Mustafa Suphi ile temasa geçtiği ve bu meyanda örgütlenme işine girdiğinden kuşkulanıyor!..

Bu yüzden, Alpdoğan Paşa, Reybere Qop'u (Seyit Rıza'nın yeğeni işbirlikçi Rehber) yanına çağırıyor. Çok para ve talimat veriyor: 'Ya amcan Seyit Rıza'nın kellesi ya da Alişer'in kellesi… Tercih sana ait!' Reybere Qop, ne yapıp edip aşiretin en iyi direnişçilerinden Zeynel'i kafaya alıyor. Bol miktarda para veriyor. O da aldığı talimatı, aynen Zeynel'e aktarıyor: 'Ya Seyit Rıza'nın ya da Alişer'in kafası!' Feodal bilince bak… askere karşı en iyi dövüşen Zeynel paraya tamah ediyor. Alişer'in kafasını getirmek için birkaç adamını yanına alarak amcası olan Seyit Rıza'nın mekânını ziyaret ediyor.

Nihayet fırsat çıkıyor: Zeynele Aliye Topi, artık yaşlanmış Alişer, yeğeni ve karısını mağarada ziyaret ediyor. Eller tüfeklerin tetiğinde. Hoş-beş'ten sonra Zeynel ve adamları gitmeye hazırlanırken birden dönerek Alişer ve ailesine kurşun yağdırıyorlar. Alişer Bey ile yeğeni hemen oracıkta ölüyorlar. Karısı Zarife Hanım ise atik davranıp bir silah kapıyor, mağaranın içlerine doğru çekilirken Zeynel'in adamlarına kurşun atıyor. Burada Zeynel'in adamlarından birinin kafasını dağıtıyor. Gülabi'nin amcası Efendi'ydi bu. Ben paramparça olan bu beyni gördüm. O kadar etkilendim ki, günlerce kâbus bastı. Geceleri beni 'hortlaklar yakalıyor' sandım.

Olaydan sonra Zeynel'in adamlarından vurulanların cesetlerini telise (çuvala) koyduktan sonra getirip Seyit Rıza'nın önüne bıraktılar. Alişer ve ailesinin cesetleri (başları kesilmiş) çürümeye terk edildi.

Vank Kilisesi Keşişi

Vank Kilisesi, zamanında Ermenilerle Kürtlerin iç içe yaşadığı bir bölgede kurulmuş. Ermenilerle Kürtlerin tarihten gelen bir soy bağları olduğu söylenir. Dersim'deki Ermeniler de Kürtleşmişlerdi zaten. Neyse, biz Vank'a dönelim. Burası bölgedeki hemen herkesin 'ortak ibadet ve tapınağı' gibiydi. Kendim gittim ama ibadet etmiş değilim. Bir defasında uzaktan erzak ve hayvan alıp gelmiştik. Kilise'de misafir edilmiştik. Bir

defasında da yine erzak vardı. 14 yaşındaydım, yük bendeydi. Kilise keşişinin evine vardığımızda adeta pestilim çıkmıştı. Keşişin evinde misafir kaldım. Meğer gelin hovardaymış. Ama benim pestilim çıktığından yüz vermedim, uykuya dalıp dinlenmeyi tercih ettim.

Bu keşiş, çok güvenilir birisiydi. Seyit Rıza'nın önemli evrakları ve parası hep ondaydı. İsyan sırasında keşiş, emaneti olduğu gibi korudu. Fakat asker keşişin oğlunu yakalayıp, işkenceyle konuşturuyor. Sonra da gelip evraklarla paralara el koyuyor. Ardından Vank kilisesini yakıp yerle bir ediyor. Ama söylenene göre, kıymetli emanetlerin bir kısmı hâlâ belli yerlerde gömülüymüş.

Bazı Direnişçiler

Şahin Bey'in, Bogır Dağı geçidini beş kişiyle bütün bir orduya karşı tam bir ay koruduğunu söylemiştim. Daha sonra da direnişine devam etti Şahin Bey. Olaylar bitince dağdan inip köyüne yerleşir Bexteranlı Şahin Ağa. O zaman hâlâ aranan kaçak durumunda. Üvey kardeşi Pırço, Şahin Bey'in kafasını kesip hükümete teslim ediyor. Bunu duyan asıl kardeşi Hesen de Hozat'tan gelen Pırço'ya pusu kurup öldürüyor.

Seyit Rıza'nın cephesinde korkunç direniş Şahin Bey'in tuttuğu tepenin düşmesinden sonra zayıfladı. Bu arada hemen hemen bütün silahlar Seyit Rıza'nın bulunduğu Sosın Yaylası-Gogın Dağı'na çevrilmişti. Toplar, gülleleriyle ateş kusuyordu. Tayyareler, havadan Seyit Rıza'nın köyüne bomba yağdırıyordu. Yine, uçaklar gelip gelip tırrrr tırrrr… diye tarayıp gidiyorlardı köyü.

Kutu deresi ve Zel Dağı mevkiinde de asker harekete geçince direnme başladı. Asker, çok zayiat veriyordu. Aliye Mıstafayi, bu bölgede bulunan Roşnek köyünde tek başına koskocaman birliği 3 gün oyaladı. Yol vermedi bir türlü; çok askeri öldürdü.

Aynı bölgede komutanlık yapan Mümin Bey adında biri vardı. Kendisi Kürttü. Direnen aşiretlerden Xıdır oğlu Ali Haydar, o zaman Türkçe bilen tek kişiydi. Alay komutanı Mümin Bey, hem Kürtçe hem Türkçe biliyordu.

Açık çağrı yapıyordu direnenlere. Xıd Aliye Isme'yi davet ediyor. Bu Xıd Aliye İsme, aşiretler içinde dürüst bilenen kişiydi. Sonuç; Xıd Aliye İsme komutanın davetini kabul edip istenilen bölgeye gidiyor. Komutan Mümin Bey ile aralarında şu konuşma geçiyor.

– Sana nasıl güveneceğim komutan?

– Ben de Kürdüm, aşiret çocuğuyum. Yol töre nedir bilirim. Gel kan kardaşı olalım. Bu aşiret efradını kırdırmayın. Size özel af çıkartır, sürgüne göndertirim.

Bu dediğim konuşma 1938-39 arasında oluyor. Sonunda Xıd Aliye Isme ile Kürt komutan Mümin Bey, aşiret usulüne göre kan kardeşi oluyorlar. Komutan verdiği sözü tutuyor; aşiret efradını Balıkesir-Sivas tarafına sürgün gönderiyor.

Bundan önce, 1937-38 arasında Zuğur deresinde taşlı salona benzer bir yerde, sizi 'sürgüne göndereceğiz' diye adam toplayıp makinelilerle taramışlardı. Yine Pah Nahiyesi bölgesinde Ermenileri öldürdükleri mekanda, silahsız insanlar toplanıp öldürülüyor. Bu yüzden Xıd Aliye Isme ile aşiretin askere hiçbir güveni kalmamıştı. Ama sonunda kan kardeşliği usulü anlaşma sağlanmış; aşiret, sürgünü tercih ederek canını kurtarmıştı.

Anlaşma sağlanmakla birlikte aşiretten bazıları teslim olmadan yeniden dağa çıktı. Zaman zaman dağlarda direnişlerine devam ediyorlardı. Bu durum 1945 yılına kadar sürdü. Ne zamanki özel af çıktı, aşiretten kaçak olanların çoğunun eli ayağı tutmuyordu. Çünkü yaşları ilerlemişti. Birçoğu, 70-80 yaşlarındaydı. Bu sefer hükümet dağdan inenleri, askere alıyordu. Mesela amcamı 75 yaşındayken askere aldılar.

Yine hatırlıyorum, askere alınanlar arasında Heyderan aşiretinin liderlerinden ikinci Qemer (şimdiki muhtar Hıdır Çelik'in babası Qemere Ali Qılç), dağdan indiğinde 75 yaşındaydı. Askere almak istediler. O da Erzincan'da tanınmış bir Ermeni avukat tuttu; çok para yedirdi. Ama boşuna. Sonunda apar topar askere götürdüler. Askerlikte çok çok dövdüler. Terhis olunca, çene kemikleri kırılmıştı dayaktan. Bir daha iflah olmadı bu darbeden; 1965'lerde öldü.

Zel dağı bölgesine dönersek; orada yüksek bir dağ tepesi vardı. Kartal yuvasına benzer bir köy var dağ eteğinde. Aliye Mistafayi tek başına köyü mekân tutmuş, siper edinmiş; askere aman vermiyor. Üç gün üç gece kimse köye yaklaşamıyor. Asker uzaktan köyü yakmayı deniyor, bir türlü giremiyor ki!..

Askerin yanında Karsan aşiretinden milisler de vardı. Zaten bu Karsanlılar, Dersim'in başına milis belasını getiren en yaramaz aşiretlerdendi. Aliye Mıstafayi dayandıkça komutan köpürüyor; dönüp Karsanlı milislere diyor ki: 'Kim bu zalim oğlu zalim? O tepeyi tutmuş da bir türlü geçit vermiyor. Üç gündür bize göz açtırmıyor!' Karsanlılar Aliye Mıstafayi olduğunu anlıyorlar. Ne çare…

Ben Aliye Mıstafayi'nin siper aldığı yeri sonradan gözümle gördüm. Meğer ulu bir çınarın gövdesiyle bir taşı kendine siper etmiş; 1500 metre yükseklikte her tarafı gözetleyebiliyor. Gelene kurşun sıkıyor. Elinde 'kasalı' dediğimiz cinsten özel otomatik bir tüfek vardı. Birisinin özel hediyesiydi bu tüfek. Siperdeki bütün kurşun kovanlarının boş olduğunu, bir yığın kurşun arasında 5 dolu mermi olduğunu gözümle gördüm. Anlaşılan namlusu ya da mekanizması şişince tüfek tutukluk yapmış.

Derken, üçüncü günün sonunda etrafının çevrildiğini gören Aliye Mıstafayi, yukardan aşağıya iniyor. Sırra kadem basıp gözden kayboluyor. Meğer o bölgede bir mağaraya girince, kadınların da orada saklandığını görüyor. Kadınları da arkasına alarak yer değiştiriyor, o sırada amca oğluyla karşılaşıyor.

Qemere Sor (Kırmızı Kamer) aranırken, Aliye Mıstafayi tepede yeniden mevzi alıyor. Gerisi uçurum. Karsanlı milisler Ali'yi sıkıştırıyorlar. Ama Ali çarpışıyor, teslim olmuyor. Karsanlı milisler yeniden sıkıştırıyor: 'Kimsin, çık ortaya teslim ol! Zaten açlıktan öleceksin' Ali direniyor. Fakat akşam üzeri mermi bitiyor. Hal böyleyken Ali yukarıdan bağırıyor:

– Tamam, durun, teslim oluyorum. Fakat beni teslim almaya asker değil, subay gelsin!..

– Karşılık veriyorlar:

– Dediğin olsun, yalnız ayağa kalk, tüfeğini kaldır.

Ali tüfeği iki eliyle havaya kaldırıyor. Bir kayanın üstüne gelip, merdiven basamağına benzer bir yerde duruyor. Subay geliyor. Ali, tüfeğin namlusu subaya çevrili biçimde silahı uzatıyor. Subay namluyu yakalar yakalamaz Ali tetiği çekiyor. Subayla arkasındaki askeri birlikte vuruyor, Ali yakalanıyor ve kellesi oracıkta kesiliyor. Cesedi de, aşağıdan getirilen bir teneke gazla ateş verilerek yakılıyor. Rapora da şöyle yazılıyor: 'Qemer Sor nam Kırmızı Kamer ölü ele geçirildi.' Oysa bu aşiret çocuğu Aliye Mıstafayi'den başkası değildi. Askerin, 'ölü ele geçirildi' diye hakkında zabıt tuttuğu Qemere Sor ise, önce dağlarda çarpıştı. Çok sonraları teslim oldu; 1990'da öldü.

Kürt Mümin Bey

Heyderanlı Xıd Aliye Isme'nin Alay komutanı Kürt Mümin Bey ile kan kardeşi olduklarını söylemiştim. Fakat Seyit Rıza'yla olan meselesini şimdi anlatıyorum:

Heyderanlı Zağgeli Hıdır Ağa (Xıd Aliye Isme) kendisine kafa tutan Ali Qol adlı bir aşiret mensubunu kovmuş; Ali Qol da gelip Seyit Rıza'ya sığınmıştı. O zaman aşiret içinde olurdu böyle şeyler. Ama ağalar bir türlü kendilerine yediremezlerdi bu gibi işleri. Hem başına buyruk olanlara hem de bunları himaye edip koruyanlara karşı kin beslerlerdi.

Kürt Mümin Bey milletini seven, babacan birisiydi. Kimsenin kırılmasını istemezdi. İnsanlar katledilirken gizlice çok ağladığı da söyleniyor. Ama öte yandan, kendisine verilen emirler var. Bunları yapmaktan da geri durmuyor. Örneğin vazifesi arasında Seyit Rıza'yı teslim almak var. Kürt Mümin Bey, Xıd Aliye Isme ile kan kardeşi olup, aşiretini kurtarınca bedelini de istedi. Xıd Aliye Isme'nin de canına minnet, Seyit Rıza'ya yukarıdaki meseleden ötürü diş biliyor zaten. Komutanla Xıd Aliye Isme, aralarında görüşüp anlaşıyorlar. Seyit Rıza'yı oyuna getirmek için plan yapıyorlar.

O zaman Yüksor bölgesinde (ki Seyit Rıza'nın aşireti buradadır) Seyit Rıza'nın 1000, bizim gibi birkaç sığıntı ailenin ise 500 koyunu var. Bu

davarları Dolu Baba'ya çıkarıyoruz. İşte Xıd Ağa'nın milisleri bu dağı arkadan dolanıp bütün hayvanları alıp götürüyorlar. Aslında davar çalma, işin bahanesi. Mesele, kavga çıkarıp Seyit Rıza'nın saklandığı yeri tespit etmek. Bu hayvanları çalanlar, İbrahim Kaypakkaya ile birlikte gezen Ali Haydar'ı vuranların amcaları. İbe Duli (muhtar) ve İbe Qıj (aza) ... vs. Haber gönderiyorlar uzaktan:

'Davarı istiyorsanız, gelin teslim olun!..' Sonra bir elçi geldi. Mümin Bey'in sözlerini getirdi, iletti: 'Mümin Bey Kürt'tür. Xıd Aliye Isme ağamızla kan kardeşi olmuşlardır. Aşirete zarar vermeyecek. Sürgüne gönderecek sadece. Siz de teslim olup, anlaşma yaparsanız, canınız kurtulur, sürgüne gönderilirsiniz.' O gitti, aşiret arasında müşavere (danışma) oldu. Aşiret çatışmayı durdurmayı kabul edip, sürgüne hazırlanmaya başladı. Bir yandan da korkuyoruz: 'Bu Mümin Bey'in maksadı Seyit Rıza'yı yakalamak olmasın mı?' diye….

Derken bir gün aşiret bölgesinde oturmuş, arpa kavuruyor, yağ eritiyor, ekmek içi dürüm yapmaya hazırlanıyoruz. Bir uğultudur koptu. Kızılca kıyamet var sanki! Daha nedir ne değildir demeden, baktık ki asker, milis, halk birbirine karışmış! Ortalık toz duman, kalabalığın kargaşasından göz gözü görmüyor. Her tarafta kurşun yağmuru. Asker, milis, aşiret çatışması.

'Allah… Allah…' diyerek hücuma kalkan asker, sürekli 'Teslim ol!.. Teslim ol!.' naralarıyla üstümüze üstümüze geliyor.

O sırada Seyit Rıza karşısındaki mezrada, Ali Qol da kabristanın karşısında. Biz 14-15 yaşındaki üç gençle birlikte altı kişi Seyit Rıza'nın saklandığı yere doğru koşuyoruz. Gidiş ne gidiş!.. Toz duman kan revan içinde! Kurşunlar sağımızdan solumuzdan geçiyor. Nasıl vurulmadım, hâlâ şaşarım! Fakat çok uzaklaşamadık! Kale'nin arkasına siperlendik. Çünkü top mermileri çevremizi dövüyor. Orada yığıldık kaldık. Her top atışında sanki gök gürlüyor; tepemizde isabet alan ağaç dallarıyla yaprakları üstümüzde kalın bir örtü oluşturuyor. Kayalara ve taşlara çarpıp seken kurşunlar vücudumuza değiyor.

Top mermileri damları, barınakları yakıp yıkıyor. Her taraf ateş alev içinde. Seyit Rıza'ya sığınan Ali Qol'un arı kovanları darma duman. Sonbahar balı, yanardağ seli gibi akıp gidiyor.

Baktık durum umutsuz. Saklandığımız yerden çıktık. Kırmızı yazmaları, ‘teslim bayrağı’ yapıp sallaya sallaya ilerliyoruz. Derken silah sesi kesildi. Ortalık duruldu. Asker elbisesi giymiş aşiret milisleri, aç kurtlar gibi bize diş biliyorlar. Hepimizin kökünü getirmeye hazırlanıyorlar.

İşte Mümin Bey’i orada tanıdım. Yanıma doğru yaklaşırken beş-altı kurşun daha atıldı. Sonra ortalık birdenbire duraladı. Bizlerden biri vuruldu ama ölmedi. Mümin Bey, emir verdi. Yarasını sardılar. Bu Mümin Bey siyah pala bıyıklı, kırmızı çizmeli, belki 1.90 m boyunda bir komutandı. Bana döndü, Kürtçe;

‘Ben de Kürdüm. Gel sana birini göstereceğim. Bakalım tanıyor musun?’

Tanıdım; bu, başka aşiretten gelip Seyit Rıza’nın yanına sığınan sırrına kavi Ali Qol’du. Yüzü gözü dayaktan mosmordu. Kömürleşmişti çehresi. Elleriyle ayakları bir çubuğa bağlanmış, yarı çömelmiş vaziyette yerde kanlar içinde yatıyordu. Ali Qol’a yaklaşınca Zazaca dedi ki: ‘Bunlar Seyit Rıza’nın yerini soracaklar. Sen, eniştesi geldi aldı götürdü, cevabını ver...’

Biraz sonra komutanın yanına döndüm: ‘Kalan aşiretinden olan eniştesi, Seyit Rıza’yı dün gece alıp götürdü,’ dedim. ‘Komutan Mümin Bey, bana inandı. Beni kucakladı. Hemen oracıkta ucu çubuk gibi bir makine çıkardı (meğer telsizmiş…) ve Seyit Rıza’nın bölgeyi terk ettiğini haber verdi. Operasyon esas olarak durduruldu.

Bu sırada Ali Qol’un bulunduğu mezra yakıldı. Bizimkine dokunulmadı. Bibim (hala/teyze) göbeğinden yara aldı. Mümin Bey, bu yaranın tedavi edilmesi için emir verdi. Ayrıca halka dönerek şunu söyledi: ‘Bu gece benim himayemdesiniz. Kimsenin kılına dokunulmayacak! Davarlarınızı da getirin. Askerlerden bir şey yapan olursa, şikayet edin. Canlarına okurum!..’ Gerçekten gece bir vukuat olmadı. Sadece bibimin beş oğlağı kaybolmuş. Şikayet yapıldı. Meğer bibimin oğlu, tanesi 75 kuruştan oğlakları satmış. Mümin Bey, oğlandan parayı alıp bibime verdi.

Mümin Bey, orada kaldığı sürede beni çok sevdi. Bana yalvar yakar oldu: ‘Gel seni okutayım. Evlatlık alayım. Buradan kurtarayım.’ Fakat bir amca oğlum vardı ki, can ciğer süt kardeşiydik. O gelmeye razı olmayınca, ben de Mümin Bey’in teklifini geri çevirdim. Bu amcaoğlu, sonradan Elazığ-Muş

demiryolunda çalışırken sıtmadan öldü. Nüfus kaydı olmadığı için 1944'te ölüsüne sahip çıkıp, memlekete götüremedim. Adı Ahmet idi ve 1939'da teslim olmuştu.

Seyit Rıza ve Besik Xanım

Seyit Rıza, kendiliğinden gidip teslim oldu. Esasında teslim olması için aşiretinden çok baskı gördü. 'Ya aşiretin hayatı ya kendi hayatı' söz konusuydu. Seyit Rıza teslim olmasaydı, aşireti bir gün arkadan vurup kellesini götürebilirdi. Bu yüzden, Seyit Rıza bile bile 'ölüme teslim' oldu.

Benzer şeyler başka aşiretlerde de yaşandı. Örneğin Yusufan aşireti iki liderini, Demenanlar da adını verdiğim yiğit İbiş'i vurup teslim ettiler.

Seyit Rıza'nın hanımı Bese (Besik) önce cariyesi, sonradan ikinci karısıydı. Birinci karısı, Diyap Ağa'nın kızı ve üç oğlanın anasıydı. Besik Xanım, aslında çok akıllıydı. Cemaat toplandığı zaman söz alır lafını düzgün konuşurdu. Fakat her şeye rağmen ev kadınıydı. Silah kullanmayı da bilmezdi. Kendisini görmedim. Barbaros Baykara'nın (Dersim 1937-38 kitaplarını yazan -F.B.) bahsettiği Bese, Seyit Rıza'nın hanımı değildi. Baykara kitabında bilerek ve mahsustan, olayı karıştırıyor. Onun kitabında adı geçen Besik Xanım, aslında Demenanlı Mirze Silehen (Mirzali Kızılboğa) adlı aşiret önderinin ikinci karısıydı. Çok zeki, çok akıllı, selvi boylu, esmer güzeli birisiydi. Bu yüzden kendisine Bese Şiyaye (Esmer Bese) denilirdi. Güçlü kuvvetliydi, bir erkeği alt edecek bileklere sahipti. Akıl almaz derecede at biner, silah kullanırdı. Fakat Mırze Silehen'in hanımağa bir anası var ki, Dersim direnişini örgütleyenlerden birisi de odur. Bir gün aşiretleri başına toplar der ki: 'Dersim'i vermek yok; direnmek vardır!'

Neyse, Mırzeli Ağa 1943'te milislerin tuzağına düşüp tutuklandı. Elazığ'a götürüldü, cezaevinde kaldı. Mırzeli esir düşünce ünlü karısı Besık Xanım, 1945'e kadar dağlarda kaçak kaldı, çarpıştı, direndi. Sonunda gelip teslim oldu. Elazığ'da kendisine bir şey yapmadan serbest bıraktılar. Besık Xanım, yine Demenanlı aşiretinden olup Elazığ'da çalışan bir hamalla evlendi. Sağ olduğunu duydum. Belki daha ölmemiştir.

İnsanlar Kırılıyor

Dersim'de çok olay gördüm çokkkk… İyisi kötüsü, canlısı cansızı. Fakat insanların öldürülmesi kadar geniş çaplı bir şey görmedim. Esas olarak 13 bölgede insanlar topluca öldürüldüler. Bir ailenin ya da 10-20 kişinin öldürülmesini bu işin dışında tutuyorum.

1. Asker Halburlar'ı (Kaşılar) kuşattı. Ahaliye dedi ki; 'Toplanın gelin, Abdullah Paşa aşağıda bekliyor. Hepinizi affedecek. Sulh ve barış olacak. Herkes huzur bulacak..' Halburlar ahalisi anlatılanlara kandı. Değirmen mevkiine geldiğinde öyle olmadığı anlaşıldı. Makineliler kuruldu. Başladı, taramaya tırrrr… tırrrr… Kimse kurtulamadı. Bir tek Seyit Rıza'nın yakın akrabalarından Musa'nın babası Rıza kurtuldu. Atik davrandı. Bir hamle yaptı. İki asker kendisini yakalamaya çalışınca aralarından sıyrılıp iniş aşağı koştu. Aşağı koşarken biraz da eğilince kurşunlar üstten geçip gidiyor. Bu adam o zamanın Dersimlileri gibi beyaz giyinirdi. Merx dediğimiz ardıç ağaçlarının kökleri beyazdır. Bu gövdeleri siper alarak gizlendi, o bölgeden kurtulan tek kişiydi. Fakat, adamın ortaya çıkması için bazı askerler çocuklarını süngüye takıp havaya kaldırdılar. Bir kısmı da karısına tecavüz etti. Hepsi öldü. Ama adam gizlendiği yerden çıkmadı….

2. Bizim 25. Süvari Alayı diye bildiğimiz alay, Plümer'den girip 60 kilometrelik Harçik deresinin sağında ve solunda ne kadar ev ve insan varsa imha etti.

3. Kutu deresi/Gömemiş köyü-Söğütlü çeşme karşısında uzanan 60 kilometrelik alanda yok edilenlerin çoğu Demenan aşiretindendi.

4. Pah nahiyesi aşağısında Zuğur deresi bölgesinde imha edilenler ise esas olarak Heyderanlılardı.

5. Marçik deresinde ise kısmen Yusufan, kısmen Demenanlılar yok edildiler.

6. Pah köprüsü-Sandal mezrası bölgesinde 50 metrelik uçurumlardan insanlar atıldı. Bir sene sonra gittiğimizde bile, aşağıya atılan kadınların

çalılara takılı kalmış yazmalarıyla bazı çürüyen cesetlerin kemiklerini gördük. Orası uzun süre yasak bölgeydi. Ama ben çoban olduğumdan, kaçamak yaparak bazı yerleri görebiliyordum.

7. Tunceli Orman Dairesi bölgesi/Şogek deresi karşısında bir katliam yaşandı.

8. Halburlu köyünde çoluk/çocuk Değirmendere mevkiinde yok edildiler. Bunlar Seyit Rıza'nın aşireti Abbasanlardı.

9. Alan aşiretinden Hısas Ağa, Sülağa yandaşları Mazgirt bölgesinde kurban gittiler. Hısas Ağa bu kasabanın kaymakamını, bir keresinde rezil edip ayaklar altına aldığından, ölüm emrini bizzat kaymakam verdi.

10. Kureyşanlılar Nazmiye/Derova bölgesinde kıyıma uğradılar. Karısı biraz hovarda olan zamanın nahiye müdürü, namusuyla oynandığından şüphe ettiği seçme 40 aşiret delikanlısını resmen kurşuna dizdirtti.

11. Yine Nazmiye kasaba kenarındaki bölgelerde yaşayan Huso Mırçıkler ailesi toptan kıyıma uğradı.

12. Zel bölgesinde olacak. Orada da Heyderanlılar topluca öldürülüyor. Yalnız aralarında yarı sünnetli birisi vardı. Onu Ermeni sanıp ayrı yerde katlediyorlar. Bu arada aşiretin 50 kadını olayda tecavüze uğruyor.

13. Hozat-Ovacık tarafında olanları duydum, ama görmedim.

14. Bir şey daha anlatacağım. Yüksör/İksör bölgesinde, yine insanları toplamışlardı. Bunu komşumuz anlattı: 'Erkeklerin elleri bağlanıyor. Kadınlar bir kenara ayrılıyor. Vaveyla kopuyor. Makineliler kuruluyor. Tam katliama başlanacakken, bir de bakılıyor ki, uzaktan bir jeep hızla yaklaşıyor. Jeep'in üstünde Mareşal forsu, silahlar ha bire patlıyor ki; askerler halka bir şey yapmasın! Meğer gelen Mareşal Fevzi Çakmak'mış. Neyse, 'Yetsin artık' diyor ve oradaki 550 kişinin canını kurtarıyor.'

Dersimliler bu olayı hiç unutmadılar. Fakat şaşıyorum. Fevzi Çakmak, dinine bağlı hatta yobaz, gerici birisiydi. Üstelik Dersim'in Kürtlerden temizlenmesi için en sert ve milliyetçi raporu yazanlardan biriydi. Neden

insan kurtardı? Herhalde, yaptığından pişman olmuştur. Vicdanının sesini duymuştur.

Zaten Dersim'de her şey keyfi yapılıyordu. Bir subay öldürüyor, diğeri yumuşak davranıyordu. Kimi de 'öldürdük' diye rapor veriyor, ama insanları serbest bırakıyordu. Bazıları da önce öldürüyor sonra vicdanlarının sesine uyuyordu ya da tersini yapıyordu. Böylece çok insan öldürüldü, çokkkkkk!...

Hain Rehber'in Öldürülmesi

Her şey bittikten sonra Reyber (Rehber) komutanın yanına götürülür. Oğlu da yanındadır. Çadırın önüne gelince atların ayağına köstek takarlar ki kaçmasınlar. Oğlan dışarıda durur. Reyber içerde çıplak soyundurulur. Komutan silahı Reyber'e doğrultur: 'Kendi ırkına kötülük yapandan başkasına hayır gelmez' diyerek Reyber'i vurur. Reyber'in oğlu bunu görünce ata biner ve kaçmaya çalışır. Ancak ayağı köstekli at tökezlenir. Düşen oğlanı da vurular.

Seyit Rıza'nın Torunu Anlatıyor[26]

Cemile Polat, Seyit Rıza'nın büyük oğlu Şeyh Hasan'ın kızı. Sığındıkları Laçinan deresinde Seyit Rıza ailesinden 33 kişinin katledildiği olaydan sağ kurtulan küçük o zamanın küçük Cemile'si, 67 yıl sonra hatırlayabildiği önemli olayların perde arkasını; (hain Rehber) Rayber'in Alişer ile Zarife'yi öldürüşünü, Seyit Rıza'nın Laç deresi katliamından kurtuluşunu ve ihanetçi Rayber'in Deşt'te öldürülüşünü anlattı:

Dersim dağlarına asker yığılmaya başladı. Kimi silahlarını alıp hükümete karşı durdu, kimi aracı oldu, kimi hükümet birliklerinin önüne düşüp yol gösterdi, iz sürdü; kimi dağlara, derelere kaçıp canını kurtarmaya çalıştı. Biz de köyümüz Xaçeli'yi boşaltıp dağa bayıra vurduk kendimizi. Şahin Ağa, Teslim, dayım Rayber'in ev halkı, Veli Ağalar tümü bizimleydi. Gidip

Tılek köyünde bir hafta kaldık. Sonra Sultan Baba Dağı'nın Topatan Tepesi'ne çıktık. Orada bir gün geçirdik. Ertesi gün babam Şeyh Hasan'dan bir pusula aldık. "Tekin olmayan üç kişi geliyor. Bunlardan biri Rayber, biri de Zeynel. Ya bizi öldürmeye geliyorlar ya da Alişer Efendi ve Zarife Hatun'un başı için geliyorlar" diyordu. Dedem bu haberle dehşete düştü.

Alişer Efendi, bizden aşağılarda bir mağara vardı, oradaydı. Herkesle vedalaşmış başka ülkelere gitmenin hazırlığı içindeydi. Önceki gece dedemle bir araya gelmişlerdi. Annem anlattı: "Seyit Rıza, Alişer Efendi'ye Türkler'in Dersim'de yaptıklarını duyurması için dış ülkelere çıkmasını" söylemiş. Alişer Efendi ise "Benim kanım sizinkinden kırmızı değil, kalıp savaşacağım" diyerek Dersim'i terk etmeye razı olmadığını söylemiş. Bunun üzerine dedem "Senin gidişin kalışından daha hayırlıdır. Nereye gidersen git, senden istediğim benim sözcüm, vekilim olmandır. Mührüm senindir" demiş.

Bu konuşmaların olduğu gecenin sabahı akşama dönmüş, karanlık çökmüştü. Birden tüfek sesleri duyuldu. Dedem hırsından titremeye başladı, yerinde duramaz oldu; o yana, bu yana gezindi. Bir süre sonra bize dönüp "Alişer Efendi'yi vurdular," dedi. O sıra babam ve annem feryadı kopardılar, saçlarını, başlarını yolup dövünmeye başladılar. Kadınların haykırışı dağlarda yankılanıyordu. Dedem, yüzünü Sultan Baba'ya çevirip dayım Rayber ve Zeynel'e beddualar etti.

Kolay bir adam değildi Alişer; akıllı, özge, yaman biriydi. O ve karısı Zarife, Dersim aşiretleri arasında birlik ve dirlik istiyorlardı. Alişer Bey mektepli biriydi. Beş dil biliyordu. Kitapları çoktu, sürekli okuyordu.

O lanetli geceyi Topatan'da geçirdik. Sabah oldu. Benim bir büyük kardeşim vardı, adı Şah Haydar'dı. Gidip Ağdat'tan taşıyıcı atlar getirdi, yüklenip Laçinan tarafına gittik. Laçinan deresine yerleştik.

Bir gün şafak henüz söküyordu ki, dedem uyanıp babama bir rüya anlattı: "Oğlum, rüyamda diz boyu kırmızı kar yağmıştı. Öyle görünüyor ki, bizi burada kıracaklar, bu dere bizim mezarımız olacak. Beni dinlersen Munzur Dağı'na gidelim." Babam, dedemin sözüne itiraz etmezdi. Ama annem, haşa huzurunuzdan, o sıra ikicanlı (hamile), dedemin anlattığı rüyaya kulak vermişti, dönüp dedeme yalvardı: "Hızır'ı seversen yapma! Benim bir yere

gidecek halim yok. Bizi kedi yavruları gibi kıracaklarsa burada kırsınlar. Kaç zamandır yazı-yaban, diyar-diyar dolaşıyoruz, daha nereye gidelim?” dedi.

Dedem, annemin bu itirazına çok içerledi; bastonunu alıp hızla yokuşa tırmandı. Tepede bir yerlerde durdu. Tepe bizden hayli yukarılardaydı. Usene Beji, dedemin atının seyisiydi. Dedem küsüp tepeye gittiğinde Üsen de arkasından gitti. Üsen az sonra telaşla geldi ve babama hitaben ağzından şu kelimeler döküldü: “Şıxhesen, Seyd (Seyit) Rıza yerinizden kıpırdamayın. Askerler bizi ve tüm Laçinan’ı sarmış” diyor.

O gün ikindi sularına kadar yerimizden kıpırdamadık. Akşam saat beş gibi, askerler göründü. Annem ellerini havaya kaldırıp “Teslim, teslim!” dedi. Ama askerler aldırış etmedi ve “Vurun!.. Ate-eeş!.. Ateş!” dediler. Üzerimize dolu gibi kurşun yağmaya, el bombaları savrulmaya başladı. Ben kardeşimin elinden tuttum, kaçmaya niyetlendik, annem tutup yere yatırdı bizi. Bağırtılarımız ağır makinelilerin, bombaların sesine karışmıştı. Çığlıklarımız göğe ulaşmıştı. 40 canımızdan kırılmayan kimse kalmamıştı. O alametin içinde ot yığınının arkasına atlamış, orada kendimi ölüme bırakmıştım, askerler ölülerin arasında dedemi, babamı arıyorlardı. Üzerimize ilk silahlar patlamadan babam bizden biraz uzakta çeşmenin başındaydı. Ailemizdeki tek silahlı babamdı. Diğerlerimizin çoğu kadın ve çocuktu. Askerlerden biri çeşmede babamı gördü. Babam ona silahını doğrultunca, asker bağırmaya başladı: “Can kurtaran!.. Can kurtaran!..” Askerler babamın çevresini sardı, çatıştılar...

Aradan hayli zaman geçti, silahların sesi büsbütün kesildi. Olanların üzerinden ne kadar zaman geçmişti bilmiyorum. Ben yerimden doğrulduğumda ertesi gün akşam üzeriydi. Etrafıma bakındım, Halam Leyla’nın da sağ kaldığını gördüm. Halamla diğerlerinin yanına gittik; hepsinin kırıldığını ve üst üste yığıldığını gördük. Halam Sebra yaralı. Bizi görünce yüzünü güneşin doğduğu yöne çevirmemizi istedi. Ardından “Poşumu çenemin altına bağlayın,” dedi. Leyla, Sebra’nın çenesini leçeğiyle bağladı ve yüzünü güneşin doğduğu yöne çevirdi. Ardından Sebra su istedi. Leyla, su almak için dereye gitti. Ve oradan seslendi: “Sebra, su kan akıyor!”

Hain Rehber’in Ölümü

1938 yılında biz Xaçeli köyünde Rayber (Rehber) dayımın evindeydik. Rayber, bir gün Deşt’e gitti. Döndüğünde sinirli ve gergindi. Deşt’in müdürü “Evine git, kıymetli neyin varsa yanına al. Oğlun Ali Haydar’la birlikte bana gel. Deşt’e asker yığılmış, milleti toptan kıracaklar. Sen ve oğlun da bu kırımdan kurtulamazsınız. Ama ben sizi kurtarırım,” demiş. O gece Rayber altın, gümüş neyi varsa toplayıp saymış, bir heybeye doldurmuştu. Sabah oldu. Rayber marabalarının evlerini tek tek dolaşıp vedalaştı. Her evden bir adam alıp evini, barkını yükleyip gitti. Ali Haydar, tek oğluydu. Deşt’e vardıklarında askerin toprağı saran karınca gibi çok olduğunu görmüşler. Rayber, değerli eşyalarını alıp, müdürün çadırına girmiş, Ali Haydar gidip bir kilo çekirdeksiz üzüm alıp, atını doyurmaya çalışmış. O sırada canhıraş bir inleme duymuş. Sesin babasına ait olduğunu anlamış ve hemen çadıra koşmuş. Çadıra vardığında babasının elbiselerinin çıkarılıp beyaz bir kefen giydirildiğini ve askerler tarafından durmadan süngülendiğini görmüş. Bunun üzerine atına binip kaçmak için çadırdan fırlamış. Ancak fırsat bulamamış, yıkılmış bir Ermeni kilisesine doğru koşmaya başlamış. Kiliseye varmadan askerlerin açtığı ateş sonucu vurulmuş. Askerler arkasından koşup yetiştiklerinde henüz sağmış. Ayağından tutup sürükleyerek babasının ölüsünün yanına getirmek isterlerken yolda ölmüş.

Güz dönmüş, yere kırağı atmıştı. Kış kapıya dayanmıştı. Xaçeli’de toplandık, Çorum’un Sungurlu ilçesine, garba sürüldük (Dersimliler sürgün yerine “garp” derlerdi.) Amcamın sağ kalan çocukları ise İzmir’e sürgün edildiler. Çorum’un Alevileri bize çok yardım ettiler. “Bunlar Seyit Rıza’nın silsilesidir” diyorlardı ve yardım ediyorlardı. Perişan olmamıza izin vermediler. Bir süre sonra memlekette kalanlar bize kavurma, yağ, peynir göndermeye başlayınca Sungurlu halkına yük olmaktan kurtulduk. Hükümet af çıkarınca yeniden köyümüze döndük.

Kamer Ağa: “Seyit Rıza Bir Altındı”[27]

Halvori toplantısında yemin etmiştik. Birçok aşiretle birlikte davranacaktık. Ama bazıları uymadı, sonradan işbirliğine girdiler. Oysa biz Munzur suyuna birer taş atıp yemin etmiştik, kavilde karar kılmıştık. Seyit Rıza yeminine sadık kaldı. Ama ailesi Laç deresinde öldürülünce zayıf düştü, bir de Rayber'in ihanetine uğramıştı. Bu yüzden Laçinan bölgesinden çıkıp yanımıza gelmesini istedik. Ama güvenli bir yol bulup gelemedi. Seyit Rıza bizim için bir değerdi, altındı. Ma kerdini qutiya simini zeri xodî dardînî wî. (Onu gümüş bir kutuya koyup kalbimizde saklardık).

"Dağın Anahtarını Kaybettim"[28]

Bir gün Zel Dağı'ndaki çatışmada bacağımdan vuruldum. Kolbaşımız Heme Cıve Khej beni suyun kenarına götürdü. Altıma yaprak serdi. Çalı çırpı içinde beni gizledi. Orada 25 gün kaldım. (...) 25 gün sonra gelip beni aldılar. Yine bir suyun kenarına götürüp gizlediler. Açlıktan ölmemem için bir keçi kesip etini güneşte kuruması için üstümdeki meşe ağacına astılar. (...) Etleri yiyerek ve su içerek yaşamaya çalışıyordum. (...) Bir gün bir keçi geldi yanıma. Ben ona bakıyorum, o bana. Ben keçinin çekip gideceğini düşünürken, o her seferinde gidip otlayıp yanıma geliyordu. Bir süre sonra kuru et yemekten bıktığım için keçinin sütünü emmeye başladım. Bu tam iki ay sürdü, iki ay sonra gelip beni aldılar.

Bu arada, aralarında Heme Mırze Sıl gibi önemli savaşçıların da bulunduğu bir grup gidip Mameki'de devlete teslim olmuştu, ifadeleri tek tek tercüman aracılığıyla alınmıştı. Bir çoğu savaştığını inkâr etmişti. (...) Heme Mırze Sılea sorulduğunda ise "Beyler biz oyun oynamadık, tabii ki savaştık. Sizden de ölenler oldu, bizden de. Biz başaramadık. Şimdilik siz başardınız," demişti.

Bunun üzerine asker ikinci soruyu sormuştu: "Peki bugüne kadar neden teslim olmadınız da şimdi teslim oldunuz?" Heme Mırze Sıle'nın cevabı şöyle olmuştu: "Mı kilıte kou kerd vindi." (Ben dağların anahtarını kaybettim.)

Heme Mırze Sıle’nın kastettiği “dağların anahtarı”, çok sevdiği, güvendiği, yiğit savaşçı olan oğluydu. Ve o yiğit, bir süre önce bir çatışmada şehit olmuştu.

Dr. Ali Kılıç’ın Dersim Mektubu

Felsefe doktoru Ali Kılıç, Kürt Enstitüsü’ne Açık Mektup başlıklı eserinde Dersim’de yapılanları konu edinir. Demenan aşireti saflarında başkaldırıya katılan Hemede Mirze Zaliye Silemani, Pule Qula’daki söyleşisinde şunları söyledi:

“O gece çok yağdı, dolu yağdı, yağmur ve fırtına kastı kavurdu ortalığı. Seller aktı. Gök çatlarcasına gürledi. Çok uzaklardan artık silah seslerini duyamıyorduk.

Ertesi gün, akşama doğru silahlar atıldı. Bir yandan askeri taburlar gelip Zel Dağı’na çadır kurdular, öte taraftan Tulık tarafını kuşatmışlardı. Karşı tarafta Cirnu kayalığı, Arik tepesini boydan boya kuşatmışlardı. Oğlum Ali ile oğlum Hasan’ın ölüm haberini ve Kou Sur’un (Kızıl Dağ) düşman eline geçtiğini öğrendiğimizde bütün ümidimiz kırıldı.”

Yine, Marçik’teki insanların kurşunlanıp üzerlerine gaz dökülüp yakılmasına ilişkin Avase Dile Paşi’nin anlatımı:

“Ben olan biteni şu gün ışığı gibi anımsıyorum. Akşama doğruydu. Sabahtan akşama değin, ırmağın karşı tarafından ve bu gecesinden birbirlerine bağlanmış insanlar ilerideki Marçik düzüne doğru götürülüyorlardı. Bunlar kadınlar, erkekler, çocuklardan oluşuyordu. Ayrıca bir taraftan hayvan sürüleri de götürülüyordu. Dünya birbirine karışmıştı.

Evet akşama doğruydu. Yani öğle sonrası ila akşam saatleri arası ile güneşin batışı arası dönemde idi. Ve güneş batmak üzere iken silah seslerini duyduk.

İlkin duman yükseldi sonra et kokusu ortalığı kapladı. Biz, insanların öldürülüp cesetlerinin yakıldığını anladık."

Demenan aşiretinin önder savaşçılarından Ale Hemede Mir Zaliye Silemani ile küçük kardeşi Hesene Hemede Mir Zaliye Silemani yakalanınca aşiretin direnmesi kırılmış olur. Aynı aşiretten H. M. Zaliye Silemani ele geçmez: Yukarıda ismi geçen oğulları Kızıl Dağ'da, her ikisi de bellerine kadar toprağa gömülerek işkence yapılır. Babalarının yerini öğrenmek isterler. Sonuç alamayınca da Hesen'in diri, diri her iki gözü çıkartılır. Daha sonra kurşun eritilerek Hesen'in boğazından aşağı döktürüp hunharca katlederler. Ale Hemede Mir Zaliye Silamani'de aynı şekilde işkenceyle katledilir.

Hemede Mir Zaliye Silemani'nin, damadı Yve Mir Z'e Sili, Harçik ırmağını geçerken vurulur. Küçük oğlu Meleka Hemede Mir Zaliye Silemani ise yakalanır. Esir düşer.

Ali Kılıç, devamla şöyle aktarıyor; "Melek ta baştan beri silahlı mücadeleye katılmıştı. Babası Hemede Mir Zaliye karşı rehin kullanılmak üzere Xeceri'deki toplama kampına götürüldü. Burada üç yıl kaldı. Başta Hemede Mir Zaliye Silemani olmak üzere hiçbir Demenanlı savaşçı teslim olmadı. Meleka Hemede Mir Zaliye Silemani yapılan baskı sonucu Pazapun Mollası Hesen (Mılle Pazapuni) aracılığıyla babasıyla Koye Xasker'e de görüştürüldü. Molla; ona teslim olmazsa, kızı ile birlikte iki oğlunun idam edileceğini bildirdi. Bunun üzerine Hemede Mir Zali şunları söyledi:

– Molla Molla, onlar sizleri kandırmışlar. Molla, onlar sizi satın almışlar. Be Molla sen buraya akınlar için mi geldin, toprak için mi geldin? Biz yemin ettik bir kere. Molla sen bu ak sakalınla niçin geldin buraya kadar? Çok iyi biliyorsun ki biz ölene kadar savaşacağız. Dersim'in silahları kör ve sağır olana dek silahlı mücadeleyi sürdüreceğiz. Ormanlar yanmayıncaya kadar, dağlar yanmayıncaya kadar, kemiklerimiz yanmayıncaya kadar, cesedimiz toprak olmayıncaya kadar, nasıl ellerimizden düşebilir silahlarımız, ölene değin sürdüreceğiz bu silahlı mücadeleyi, sürdüreceğiz. Sen o namussuz Türk kumandanının Mele'yi (Melek) götürüp asacağını söylediğini söylüyorsun. Şimdiye kadar binlerce kişi öldü bizden. Ama kim, çocukların, kadınların öldürülme tehdidine kulak asabilir? Git o namussuz Türk

kumandana söyle, gücü varsa götürüp binlerce Mele'yi, Bese'yi, Fate'yi, Heso'yu, Ali'yi assın. O itin gücü, çocuklara, kadınlara yetiyor. Niçin askerlerini üstümüze göndermiyor, eğer cesursa niçin kendisi şu dağlara kadar çıkmıyor? Niçin yüzünü açmamış gelinler gibi Use Heme Dağ'ın (Uşen Çaus) gelinlik perdesinin arkasına gizlenmiş? Çok iyi biliyorsunki bir hafta önce, iki oğlumu Kou Sur'da (Kızıl Dağ) pusuya düşürdüler. Sen çok iyi bilirsin Molla, onlar senin kirvelerindi. Her ikisi de yiğitçe savaştılar, daha önce her ikisi bir piyade alayını pusuya düşürüp toptan imha etmişlerdi. Sen onları çok iyi tanırsın. Onlar yerimizi biliyorlardı. Oğlum Ali'nin gözleri önünde diğer oğlum Yismail Hesen'in gözlerini diri diri deşmişlerdi. Kumandan onlara 'Babanızın saklandığı yeri söyleyin' diye sormuş. Her ikisi öldü. Ama hiçbiri konuşmadı. 'Molla git, Türk askerlerine yerlerimizi söyle. Nasıl olsa biz her gün onlarla savaşıyoruz. Onların askerlerini vurup silahlarına el koyuyoruz. Toplarına el koyuyoruz. Daha on gün önce Komeşie'de onların bir uçağını düşürdük. Nasıl olurda, onlar bizi bombalıyorlar da bizim yerlerimizi bilmiyorlar. Bu utanç verici bir ikiyüzlülüktür, ister kızımı assınlar, isterse dünya yerinden oynasın, biz Harçik ırmağına kadar inip düşmanla görüşme yapmayız. Git o it kumandana söyle. Sizler bir elinizde gaz, diğer elinizde ateşi tutuyorsunuz. Sizler çocuklarımızı toplayıp götürüp Marçik düzünde kurşuna dizip üzerlerine gaz dökerek yaktınız. Buna rağmen sizler bizleri haydut olarak niteliyorsunuz. Git onlara deki; gerçek haydutluğu yapan siz Türklersiniz. Sizler ormanlarımızı yaktınız. Kim haydutsa işte gerçek burda. Doğrudur, biz sizlerin askeri alaylarınızı toptan imha ettik. Sizin silâhlarınıza, toplarınıza el koyduk. Bunlara karşılık sizler gidip bizim kadınlarımızı, çocuklarımızı rehin tuttunuz. Bizim için çocukların, kadınların öldürülmesi şu gün ışığına özdeştir. Dersim'in cesur kadınları, hanımları daha nice çocuklar doğuracak, dünyaya getireceklerdir. Kim silahını atarsa, teslim olursa o namussuzdur. Silahlarımızı bırakmak için yüreğimiz o denli yufka değildir. Dersim'in kurtuluşu için, Kürt ülkesinin kurtuluşu uğruna yüreğimiz bir kartal kanadı kadar hafiftir. Kürdistan halkının başı sağ olsun. Dersim halkının başı sağ olsun. Demenan, Haydaran, Alan ve Abbasan aşiretlerinin başı sağ olsun."

Gülizar Ana'nın Anlatımı

14 Nisan 1994 tarihli Özgür Gündem gazetesinde Müslüm Yücel, 71 yaşındaki Gülizar Ana ile Dersim üzerine söyleşmişti. İşte anlattıkları:

“1936’da asker geldi. ‘37’de silahlar konuştu. Seyit Rıza’yı toprağa gömüp, üstüne beton çektiler. Haydaran ve Demenanlar kaldı. Asker tuttuğunu kurşuna diziyordu. Demenanlar, Laç deresi civarında kurşuna dizildiler. Laç, kan akıyordu. O kış biz ormandaydık. Evlerimizi yaktılar. Ekinlerimizi ateşe verdiler. Ben 10 yaşındaydım. İki kadın sancı çekiyordu. Gebeydiler. Kayaların üzerinden bu ikisini attılar. Kadınların karnındaki bebekler yaşıyordu. Kadınlar ölmüştü. Kadınların karnı yırtılmıştı.”

“Zulüm kendini kapımıza dayatınca, dağa çekildik. Ormanlar zaten yurdumuzdu. Ölenlerin mezarına döktüğümüz gözyaşlarından, çiçekler açıyordu. Bir kuş sesi dahi, bizi tedirgin edebiliyordu. Ta temmuza kadar. Temmuz’da havalar ısındı. Ama zulüm bitmedi. Zaxge köyünün arkasında bir mağara vardı. O mağaraya gittik. Mağara, Beşir Dağı’nın karşısındaydı. Benle anam mağarada duruyoruz. Babam, mağaradakilere ‘kaçın’ dedi. Kaçamadık. Bir çocuk ve üvey annem öldürüldü. Bir çocuğu da esir aldılar. Mağaraya sürekli duman bombası atıyorlardı. Üç saat sonra mağaraya indiler. O sırada bir bebek ağlıyordu. Anası ağzını tuttu, olmadı. Üstüne oturdu. Sırf asker sesini duymasın diye. Sonra asker keşfetti yerimizi, bizi dışarı çıkardı. O öldü dediğimiz bebek ağladı. İçerden sesi geldi. Gidip getirdiler. Şimdi hâlâ yaşıyor. Sonra da bizi sürgün ettiler.

Bizi mağaradan çıkarır çıkarmaz, Sulav Dağı’na götürdüler. 25 kişiyiz. Babamı da Tecnan köyüne çağırdılar. Babam gitti. Direnmeye devam edenlere af çıktığını, katliamların durduğunu, yalnızca sürgün edileceklerini söylemeye gitmişti. Direnenler babamı vurmuşlardı. Sonra onların da çareleri kalmadı. Gelip teslim oldular. Şimdiki gibi değildi. Benim beyaz keten bir elbisem vardı. Ondan sonra Elazığ’a götürdüler. Orda 15 gün kaldık. Yalnızca ekmek verdiler. Sonra Kayseri’nin Develi kazasına bağlı Ayvazhacı köyüne götürdüler. Çok aile vardı. Her köye iki aile veriyorlardı. Orda 8 yıl kaldıktan sonra Dersim’e döndük. Sene 1946.

Üç oğlan dört kız çocuğum var. Bizim köyde okul yoktu, ilk oğlum Haydar yatılı okudu. Haydar çok okudu. İstanbul Hukuk Fakültesi’ni kazandı. 12 Eylül’de sürgünümüz çıkarıldı. Afyon’a gittik. Orda 2,5 yıl kaldık. Kocam, beyin kanamasından öldü, Dersim hasretinden. Cenazemizi Dersim’e

getirmek istedik. Dersim’e gelir gelmez askerler etrafımızı sardı. Köye gidemedik. Mecburen Ali’yi Sihenk mezrasında toprağa verdik. Köyde okutmak istedik. Asker bırakmadı Köyde evimizi aradılar.

Kızımın yanına gittim. Kızım Teşrik’te sağlık ocağında çalışıyor. Bir sabah askerler geldi. İşkenceci başı bana dönerek, ‘Seni gökte ararken yerde bulduk’ dedi. Evi aradılar. Kızımı ve iki torunumu aldılar. Çocukları sonra tanıdık birinin yanına bıraktık. Dersim’de sorguya aldılar. Kızımı ayrı, beni ayrı sorguya aldılar. Kızıma çok işkence yaptılar. Bana kaba dayak attılar. Suçum örgüte adam toplamakmış. Ben nerde, örgüte adam toplamak nerde... Herkes bir örgüt olmuş halbuki. Meğer iki kişi adımı vermiş. Bunlar gerilla falan değil. Dünya alem çözülse, gerilla çözülmez. Hasan diye bir akrabamız dilekçe vermiş. Yok efendim oğlunu gerillaya göndermişim. Başka biri de, benim, kendisini tehdit ettiğimi söylüyor. Sözde ben, 300 takım Mekap ayakkabıyı gerillaya teslim etmişim.”

1938’den 1994’e

Aradan kaç yıl geçmiş. Bebeğiyle kayalardan fırlatılan iki kadına tanık Gülizar Ana. Peki ya şimdi? Şimdi ise, kızını yanında soymak istemişler. Kızının vücuduna elektrik vermişler. Askıya almışlar. Ama ellerine ne geçmiş? “Hiçbir şey değişmedi, desem yalan olur. Eskiden kimse devrimcilere yardım etmiyordu. Şimdi ediyorlar. Umut halkta. Devrim halkla olur. Şehitlerin kanı, çocuklarımın başı için söylüyorum. Kim zulümle kral oldu? Hangi taç, kralının başından devrilmedi? Ama kavgası verilmeyen günün geleceği de olmaz ki...” Gülizar Ana’nın tespih şakırtısı yavaş yavaş hızlanıyor. Bir genç kızın, çeyiz sandığı hazırlama telaşında sanki. Yaşadıklarını bir genç kızın çeyizi gibi saklıyor. Devrim günü, düğün olacak çünkü. “Güneşte bir yerimiz olsa,” diyorum ona. Gülüyor “Güneş bizim evimiz” diyor. “Biz nereye gitsek, güneş orada.”

Baluşağı Aşireti Mensubu: “Biz Harzemli Türklerdendik Ama…”

(Eylül 1991’de yazarın özgün söyleşisi)

Biz Pülümür bölgesinde Bal Uşağı aşiretindeniz. Soyumuz Harzemşah'lara dayanır. Seyit torunlarındanız ve bu nedenle kökümüz Hz. Resul'e kadar uzanır. (Harzemşahların ne kadar Türk olduğuna ve Hz. Muhammed soyundan gelenlerin Türk olup olamayacağına ilişkin sorumuza, konuşmacı doyurucu cevap veremedi -F.B.) Hicret'ten 900 yıl sonra Dersim'e gelip yerleşmişiz. Böylece yaklaşık 1200 yıllık bir geçmişimiz var Dersim'de.

Derler ki, Dersim vergi ve asker vermedi. Doğru değil. Vergi de verdik, asker de. Ruslara karşı en çok çarpışan ve savaşan Dersim aşiretleridir. Mesela, Kalacık Kalesi denilen mevkide, Dersimli milisler gece gizlice cepheye dalarak Rus askerlerinin silahlarını çalıyorlardı. Rus askerlerini öldürdükten sonra doğrayıp kazanlara bile koyuyorlardı. Kazanların altını da ateşleyip uzaklaşıyorlardı. Bunu gören diğer Rus askerleri, korkularından cephelerden firar ediyorlardı. Bunu, o zamanın bir Erzincan gazetesi haber olarak yazmıştı. Müdafayi Milli, gruplarının oluşturulmasına Dersimlilerin katkısı olmuştur. Bunu ilk başlatan da Enver Paşa'dır. Ayrıca benim dedem Musa Ağa, Erzincan'da Kuvayi Milliyeciler'den bilinirdi. Zengindi ve herkese borç verirdi.

Laz Osman Asker Kaçağıydı

Dersim'in başını yakanlardan biri Laz Topal Osman'dı. Yanındaki adamlar, Dersimli'ye kan kusturdular. Elinden gelen her kötülüğü yaptı. Adam öldürmesinden tutun da kadın-kıza tecavüze, soygunculuğa, her pisliğe bulaştılar.

Bu Laz Topal Osman, Çanakkale'de (doğrusu Balkan Harbi'nde olmalı -F.B.) dövüşürken ayağından vurulup yaralanmıştı. Hastanedeyken firar ederek memleketine gitti. Bölgedeki hapishaneleri dolaştı. Mahkûmları karşısına dizdi. Ne kadar katil, çapulcu ve cani ruhlu varsa etrafına topladı. Mesela çete elemanlarının hepsi uzun boylu, kerli-ferli kimselerdi. Sadece bir adam öldüren, bu çetede yer alamazdı. En azından beş-altı adam öldürmüş olması gerekti. Ya da büyük eşkıyalık yapmış olmak lazımdı.

Laz Topal Osman çeteleri, Koçgiri isyanında çok gaddarlık yaptığı için Alişer Bey, onu izlemek için Dersim'e geldi. Ayrıca tüm Dersim aşiretleri

kendisini yakından izledi. Nihayet Erzincan'ın Mıgıjik köyünde Laz Topal Osman kıstırıldı. Dersimliler, bu çeteyi Topal Osman'la birlikte ortadan kaldıracaklar. Derken o zamanın askeri imdada yetişti. Topal Osman'ı kurtarmak için arabuluculuk yapmaya başladı. Görüşmeler sürerken, orada bulunanların içinde Türkçeyi en iyi konuşan Ovacıklı Xır oğullarından Eyüp Bey şu sözleri söyledi: 'Meyvanın kirzı insanın da Laz'ı çürüktür. Hiç güven olmaz.' Buna rağmen Paşa, Topal Osman'ı kurtarmayı başardı.

Alişer'i Vuran da Vuruldu

Babamın anlattıklarına göre, Seyit Rıza okuma yazma bilmezdi. Dolayısıyla 'İngilizlere mektup yazdı, işbirliği önerdi' türünden iddialar gülünçtür. Ancak eğer dışarıyla herhangi bir bağlantı varsa, bu ya Alişer Bey ya da Baytar Nuri'nin işidir. Çünkü her ikisi de gayet kültürlü ve dünyayı tanıyan insanlardı. Ayrıca Baytar Nuri'nin o zamanki lakabı 'Cöllük'(doğrusu Çolikzade: Colikoğlu -F.B.) idi. Ve her ikisi de Afat mağarasında saklanırlardı.

Şu meşhur Rehber, Zeynele Topi'yi kandırıp Alpdoğan Paşa'nın yanına götürdü. Paşa, o zamanın parasıyla yüklü bir miktar teklif etti. Seyit Rıza veya Alişer'i vurması için Zeynele Topi'yi kandırdı. Zeynel, 10 adamıyla birlikte Afat mağarası önüne geldi. Şöyle bağırdı:

– Kirve Alişer, hele dışarı çık. Görüşmek istiyorum…

Alişer dışarı çıkmaya davrandı. Fakar Zarife Xanım atıldı:

– Alişer Bey, çıkma. Bu bir tuzaktır. Zaten geceden kötü rüyalar gördüm.

Sonunda Alişer karısına şöyle der:

– Sen sipere yat. Ben dışarıda gözüküp içeri çekileyim.

Zarife Xanım denileni yapar, sipere yatar. Alişer çıkar çıkmaz, Zeynel kurşun atmaya başlar. Zarife Xanım, bir el ateş ederek Zeynel'i kolundan

vurur. Fakat keskin nişancı olan Zeynel atik davranır. Zarife Xanım'ı da vurur, düşürür…

Zeynele Topi'ye ne oldu? Rastlantıya bak ki bunu çok sonradan öğrendim. Çünkü sürgün edildiğimiz Samsun'da çalıştığım lokantanın sahibi Bekir Usta, o zaman Dersim'de askermiş. Başından vurulmuş ama ölmemiş. Bekir Usta'nın anlatışına göre, Alişer'i vurup kesik başını elinde sallaya sallaya götüren Zeynele Topi, askerler tarafından kuşatılır. Bir yere gelince askerler:

– Zeynel Ağa, seni kumandanın yanına götüreceğiz. Ama böyle silahlı külahlı değil. Her şeyi çadırın önünde bırakıp huzura çıkacaksın…

Zeynel bunu kabul etmez. Olurdu olmazdı derken, Zeynel kuşkulanır. Adamlarıyla birlikte kayaların arkasına sipere yatar. Fakat plan çoktan hazırdır. Zeynel ve adamları çoktan çembere alınmıştır. Sonuçta asker mitralyözleri ateş kusar. Zeynel ve adamlarının cesetleri öyle parça parça olur ki, tanınmaz hale gelir.

Biz nasıl isyana katıldık? Dedem zenginmiş. Para dağıtırmış. Dedem vurulunca, babam listeye göre borçlarını toplamak için bir yere gitmiş. Borçlu adam, akşam izzet ikramda bulunmuş. Ama ertesi sabah, 'Dersimli beni soymaya geldi' diyerek ihbar etmiş. Evin çevresini kuşatan jandarma babamı Elazığ'a götürmüş. Babamın dostu bir çavuş demiş ki, 'Ağa, bu soysuzlar ne kötülük yaparlarsa Dersimlilerin üstüne atarlar. Senin aleyhine de çok dilekçe var. Cezan ağırdır.' Bunu duyan babam, cezaevi duvarını delip firar etmiş. O sırada Dersim'de isyan var. Babam isyana katılmış. Çok çarpışmış. Hiç yakalanmamış. İsyan bitince en son adam olarak 1939'da teslim olmuş.

Babamın teslim olması büyük olay olmuş Pülümür'de. Gazeteler büyük haber olarak vermişler: 'Aptil Ağa teslim oldu…' diye. O zamanın komutanı babama sormuş:

– Askerin önüne düşüp, eşkıya yakalamaya katılır mısın?

Babam:

– Askerler beni sağ koymazlar. Ayrıca ben bu işi yapmam, demiş.

Bunun üzerine komutan sormuş:

– Nereye sürgün olmak istersin?

Babam da:

– İyi bir yer olsun da!

Böylece sürgünümüz Samsun’a çıkmış.

Bizden çok adam kırıldı. Çoluk-çocuk korkudan uçurumlara attı kendini. Mesela bir amcam, iniltisi duyulmasın diye, yaşlı ve hasta bir amcamın ağzını kapatayım derken nefessiz bırakıp ölmesine sebep olmuş. Fakat ilginçtir, Samsun’a sürgün edilen ailemiz, raporlara ‘öldürüldü-öldü’ olarak geçmiş. Ben bunu, 1955’te binbir müşkülatla düzelttim. Bizi niçin öldürdüler anlamıyorum. Herhalde mezhebimiz ayrıydı! Oysa vatanımızı severiz biz…

İki Kayıp Kızın Peşinde Tükenen Ömür[29]

Sakine ve Şemsi henüz 6 yaşında iki kız çocuğuydu. 38 Dersim isyanında can derdine düşüp göç yollarına düşen aileleri saldırıya uğrayınca kayboldular. Askerler tarafından bulunan çocuklar, daha sonra bir yarbaya evlatlık verildiler. Baba İsmail Karakoç, isyan sonrası kızı Sakine ile yeğeni Şemsiyi bulabilmek için çalmadık kapı, müracaat etmedik makam bırakmadı. Ömrünün yarısını kızı ile yeğenini aramakla geçiren Karakoç, son nefesinde bile çocukların ismini sayıkladı. Baba Karakoç’un mücadelesini bıraktığı yerden oğlu Erdal Karakoç devraldı. Babası gibi her yerde ablası ile kuzenini arayan Karakoç, Genelkurmay Başkanlığı’na müracaat ederek yardım isteyecek.

Tarih Ağustos 1938... Yer Dersim... Kent sakinleri ile ordu güçleri arasında kanlı ve sert çatışmalar yaşanmaktadır. Bu çatışmaların yoğun olduğu yerlerden biri de Hozat ilçesidir. Abluka altında tutulan ilçede köyler

yakılıp yıkılmakta, direnişçilerle ilgisi olmayan ilçe sakinleri ise kurşuna dizilmektedir. Can derdine düşen halkın “dağlara sığınmaktan” başka seçeneği yoktur. Yaşlı, genç, kadın ve çocuklarla birlikte kafileler halinde yaşadıkları yerlerden ayrılan binlerce insan, sıcak ağustos ayında tozlu toprak yollardan geçerek dağlara göçmektedir. Dağlara sığınmak için göç yollarına düşen kafileler arasında Kozluca köyü sakinleri de vardır.

Kozlucalıların oluşturduğu 100 kişilik göç kervanı, Munzur dağlarına ulaşabilmek için yönünü Ovacık ilçesine çevirir. Kadınlar ve çocukların da aralarında bulunduğu göç kervanı, gecenin zifiri karanlığında yol alırken her şeyden habersiz Tepsili (Mıkıko) köyü civarında konuşlanan askeri karargâhın içine girer; işte o an, olanlar olur. Kulakları sağır eden taramalı silah seslerine, ağlaşan kadın ve çocukların feryatları karışır. Herkes sağa sola kaçışarak canını kurtarma telaşına düşmüştür. O kargaşada kimse, 6 yaşındaki Sakine Karakoç ile Şemsi Karakoç’un olay yerinde bırakıldığının farkında değildir. Sakine ve Şemsi Karakoç, askerler tarafından bulunup karargâha götürülür.

Çocuklar daha sonra Ovacık ilçe merkezindeki garnizona gönderilir. Aradan günler geçer, ancak çocukları sahiplenen çıkmaz. Tanıyanlar ise, kendilerine zarar gelebileceği kaygısıyla kızlara sahiplik etmez. Bunun üzerine garnizon yetkilileri, Sakine ile Şemsi’yi, evlatlık verilmek üzere ilçe dışına gönderir. Bu arada çok geçmeden Dersim isyanı bastırılmış, direnişe karışanlar yakalanarak ağır cezalara çarptırılmışlardır. Binlerce Dersimli, isyancılara destek verdikleri gerekçesiyle sürgüne gönderilmiştir. Sakine ile Şemsi’nin aileleri de sürgünlerdendir. Sakine’nin babası İsmail ile Şemsi’nin annesi Sabriye Karakoç, sürgün kararnamesi ile Manisa’nın Salihli ilçesine bağlı Tataristan köyüne yerleştirilir.

Baba İsmail Karakoç ile anne Sabriye Karakoç için zor günler başlamıştır. Her ikisinin de aklı fikri sırra kadem basan çocuklarındadır. Yaptığı araştırmalar sonucu kızı ile yeğeninin askeriye tarafından alıkonulduğunu öğrenen İsmail Karakoç, dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’a dilekçe yazarak çocukların akıbetini sorar. Baba Karakoç’un dört gözle beklediği yanıt, 1941 yılında gelir. Mareşal Çakmak imzasıyla gönderilen yanıtta, çocukların askeriye tarafından alıkonulduğu bilgisi doğrulanır: “Çocuklarınız, kimse sahip çıkmayınca Zonguldak Sahil

Muhafaza Alay Komutanı Yarbay Muhip Yılmaztürk'e evlatlık olarak verildi" denilir.

Yazı üzerine umutlanan baba Karakoç, Manisa Valiliği'nden 15 günlük şehir dışına çıkma izni alır. Karakoç, Fevzi Çakmak imzalı belgeyi alarak İstanbul'a gelir. Yarbay Yılmaztürk'ün eşi Bebek'te öğretmendir. Baba Karakoç, dönemin Beyoğlu Emniyet Amiri'ni de yanına alarak Bebek'teki evin kapısını çalar. Ev sahibesi, Karakoç ile emniyet görevlisini eve kabul etmez, gelen kişilere "Üç gün sonra gelin, o zaman çocukları görürsünüz," der. Üç gün sonra Baba Karakoç ile emniyet amiri tekrar Yılmaztürk'ün Bebek'teki evine giderler. Yılmaztürk'ün öğretmen eşi, göstereceği çocukların kendisine ait olup olmayacağına ilişkin doğruyu söyleyeceğine dair Baba Karakoç 'a yemin ettirir. Yeminden sonra da saçları kazınmış iki kız çocuğu getirir ve Baba Karakoç'a "Bu kızlar senin mi?" diye sorar. Baba Karakoç, şoktadır. Çünkü gördüğü çocuklar, kızı ile yeğeni değildir. Çocuklarla Kürtçe konuşur, ancak çocuklar Karakoç'un dilinden anlamazlar.

Baba Karakoç'un yüreğine bir korku iner. Acaba başkalarına ait çocuklar mı kendisine gösterildi? Neden "3 gün sonra gelip çocuklarınızı görebilirsiniz" denildi kendisine? Bu sorular Karakoç'un kafasını kurcalayıp durmaktadır. Ancak eşinin hasta olduğu haberi üzerine Manisa'ya geri dönmek zorunda kalır. Daha sonra Edirne'ye askerliğe gider. Askerlikten sonra bir kez daha İstanbul'a gelir. Ancak Yılmaztürk'ün adresi değişmiştir. Kimse nereye gittiğini bilememektedir. Baba Karakoç pes etmez, çalmadık kapı, müracaat edilmedik makam bırakmaz, ancak hiçbir yerden olumlu bir netice almaz. İsmail Karakoç, 24 Ocak 1995 yılında vefat eder. Son nefesini verirken dahi bulunamayan çocukların isimlerini sayıklar.

Erdal Karakoç (İsmail Karakoçu'un oğlu, evlatlık verilen Sakine'nin kardeşi) anlatıyor: "Babamın ömrü ablam ile kuzenimi aramakla geçti. Ama muvaffak olamadı. Öldüğünde dahi sürekli çocukları sayıklıyordu. Biri ablam, diğeri de amcamın kızı. Ablamı bulmak istiyorum. Çünkü o benim kanım, o benim canım... Aslında yaşadığımız bir dram. 1938 olaylarının aslında ne sonuçlar yarattığının da en iyi göstergesi yaşadıklarımız. Hep ablamı ve kuzenimi düşünüyorum. Acaba hayattalar mı? Acaba bizden

haberdarlar mı? Yetkililere sesleniyorum. Yardımcı olup ablamı ve kuzenimi bulmamı sağlarlarsa kendilerine çok minnettar kalırım. Zaten önümüzdeki günlerde Genelkurmay'a müracaat ederek ablam ile kuzenimin bulunması için yardım isteyeceğim."

TARİHE TANIK OLANLAR

Resmi deyimle “Sel Harekâtı”, Dersimlilerin diliyle “tertele” (katliam, kıyım) olarak anılan Dersim’de “köklü temizlik harekâtı” yapan devlet, 4 Mayıs 1937’de halka ilk bildiriyi yayınlıyor. Zaza ve Kurmanç lehçelerinde kaleme alınan bildiride; halktan, “kendilerini kandırıp ayaklandıran zavallıları ihbar veya bunları yakalayıp hükümete teslim etmeleri; Şekavet erbabının (asi eşkıyanın) silahlarıyla birlikte teslim olmaları; teslim olanların mal ve can güvenliklerinin sağlanacağı; devletin şefkatli elinin masumları koruyacağı ve hiç kimsenin burnunun dahi kanamayacağı; Cumhuriyet rejiminin adil muamelesinden başka bir şey görmeyecekleri; aksi takdirde Cumhuriyet’in kahredici orduları tarafından mahvolacakları” vaat edilmektedir. 1937 tedip ve tenkil (sindirme ve uslandırma) harekâtını izleyen 1938’de direnişin son kalıntıları “kökünden temizlenirken” yine (Kalan aşiretine yönelik) benzeri bir “teslim olma, ihbar etme, devlete sığınıp itaat etme” bildirisi yayınlandı. Bu vaatlere rağmen Dersim’de gerek (yakalanan, teslim olan veya Rehber gibi devlet işbirlikçisi konumundaki) direnişçiler ve daha çok sivil halk tam anlamıyla bir katliamdan geçirildi. Öyle ki, Başbakan Celal Bayar, 1937 sonlarında Atatürk ile birlikte Pertek’e gittiğinde, ilgililerle Dersim’deki kıyımın yeniden devam etmesini kararlaştırmıştı.

Dersim’deki tarihi olayların çok sayıda tanığına rastlamak mümkün. Resmi görevlilerle devlet ricali genelde anılarında bu kıyımı geçiştirirler: 12 Mart 1971 darbesinin döneminin “beyin takımı ve icraat adamı” Şadi Koçaş, 1938 Dersim olayı sırasında öğrenciymiş. Bazı Havacı ve piyadelerin anlattıklarını çok dinlemiş. Ama o, devletin çıkarları açısından bu anlatılanların (can kıyımı) ne olduğunu bir türlü anılarında açıklamıyor. (Ş. Koçaş, Kürtlerin Kökeni ve Güneydoğu Anadolu Gerçeği, 1990) 1971 Askeri Cuntası içinde yer alan Orgeneral Muhsin Batur, Dersim harekâtına genç subay olarak katılmasına rağmen “okuyucularından özür dileyerek, yaşantımın bu bölümünü anlatmaktan kaçınıyorum” diye yazıyor. (M. Batur, Üç Dönemin Perde Arkası: Görüşler ve Anılar, s. 25) Dönemin Başbakanı Celal Bayar, Kasım 1938’de Atatürk ölünce görevinden ayrılıp, kenara çekilir. İstanbul Aksaray’da oturur. Bir müddet sonra izlenildiğini fark eder. Yanılmamıştır; kendisini izleyenler Dersim kökenlidirler.

Öldürülmekten korkan Bayar, Çemberlitaş'ta tanıdığı Alevi dedelerinden biriyle görüşür. Alevi dedesi, suikast hazırlığındaki Dersimlileri ikna ederek bu devlet adamını ölümden kurtarır. (Kurtul Altuğ, Bayar'dan Anılar, 15 Eylül 1986 tarihli Tercüman gazetesi) Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen, Dersim harekâtı sırasında Hava Kuvvetleri'nde görevliydi. Tunceli Valisi ve Komutanı General Abdullah Alpdoğan'ın evinde kalmıştı. O, daha açık sözlüdür: "Ufak bir ayaklanmayı bastırmak amaçlanıyordu. Gittik, hedef doğrudan Dersim'di. Havadan ve karadan harekât yapıldı," demişti. (Nokta, 28 Haziran 1987)

Romancı Kemal Bilbaşar, Hozat Jandarma Alayı'nda yedek subay olarak görev yaptığından yerinde gözlemler aktarabiliyor. Olaydan esinlenerek Cemo ve Memo adlı iki kitap kaleme alan; doğru ile yanlışı bir arada roman kurgusuna aktaran Bilbaşar, "dış mihrakların Dersim meselesinde rolü bulunduğu" yolundaki klişe iddiayı desteklemiyor. Fakat bütün kıyım, talan ve vahşetin kabahatini Hozat'taki Jandarma Sürgünler Alayı'nın "sahtekâr, ırz düşmanı, rüşvetçi, serkeş ve itaatsiz neferlerine" yüklüyor. Bilbaşar, "1938 Dersim Harekâtı'nın Erzincan'ı da içine alacak biçimde genişletildiğini" belirtiyor. Keza, belgesel roman yazarı (sol Kemalist) Hasan İzettin Dinamo, Kutsal Barış isimli eserinin 3. cildinde, Dersim'de can kırımının yaşandığını şu cümleyle anlatıyor: "Yarbay Kemal'in sivillere, sığınanlara iyi davranılması için verdiği kesin buyruğa bakmadan pek çok sığıntıyla çoluk çocuğun, gözü kararmış savaşçıların (askerlerin - F.B.) hışmına uğradığı görülüyordu. Dersim bölgesinde hiçbir canlının barındırılmaması üstüne verilen karar, sert biçimde uygulanıyordu." Dinamo, kabahat ve suçun planlı değil; "gözü kararmış birtakım askerlerin kötü işleri" olduğunu savlıyor. Nefret Köprüsü, Dersim 1937, Dersim 1938 adıyla üç kitap yazan Barbaros Baykara, olayı bir resmi istihbaratçı söylemi ve kurgusu içinde ele alarak işliyor ki, özünde çarpıtılmış bir konuyla karşı karşıyayız.

Siyaseten katledilen Kürt bilgesi Musa Anter, Hatıralarım isimli kitapta, dolaylı biçimde tanık (bizzat şahitlerden duydukları) olduklarını aktarırken; "Dersim'de bir katliam yaşandığını" vurguluyor. Şükrü Laçin İkinci Dersim Harekâtı sırasında 13 yaşında bir çocukken, Bir Kürt İşçisinin Siyasal Anıları: Dersim İsyanı'ndan Diyarbakır'a başlıklı yaşamöyküsünde, bulunduğu aşiretin başkaldırıya katılmamakla birlikte; yaşadığı köydeki

insanların (ve ailesinin) zincirlenerek askeri toplama kamplarına gönderilmeleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunuyor. Subayla olan diyaloğunu ve köylülerin canlarını nasıl kurtarmayı başardıklarını aktarıyor. Laçin'in anılarında dikkati çeken şey; ilgili subay veya görevlilerin, Cumhuriyet ideolojisiyle iyice bilenmiş olmalarıydı. Buna göre; Dersim ilkel, geri ve vahşi bir yöredir: Burada seyitler, ağalar, mollalar ve beyler cirit atıp halkı hem sömürmekte hem de devlete karşı isyan ettirmekteler. Devlet açısından "baş düşman" anılan kişilerdir: "Okur yazar olmak ve Türkçe bilmek" uygarlaşma ölçütü sayıldığından; ilgili görevliler, Türkçe bilen ve okur yazar olanlara karşı daha yumuşak davranır; onları "Türk aslına dönmenin başlangıcı" kabul ederlermiş.

Necip Fazıl Kısakürek

Türk-İslam sentezinin bu ünlü isminin Son Devrin Din Mazlumları kitabında yapılan katliamlara ilişkin yazdıkları şöyle:

"Elazığ Ortaokulunda okuyan iki çocuk... Tatili geçirmek üzere memleketleri olan Hozat'a geliyorlar ve facianın tam üstüne düşüyorlar. Hozat yakınlarındaki köylerine geldikleri zaman babaları Yusuf Cemil'in öldürtülmüş olduğunu öğreniyorlar ve ağlamaya başlıyorlar. Onlara şu karşılık veriliyor:

'Sizi de onun yanına götüreceğiz!'

Çocuklar odadan sürükletilerek çıkartılıyor ve jandarma muhafazasında gittikleri yolda süngületiliyorlar. Böylece babalarının yanına gönderilmişlerdir."

Evet babalarının yanlarına yolluyorlar. Belki de bir paket sigara için yapılıyor. Nasıl olsa öldürmek suç değil. Öldürmemek suç. Emir Mustafa Kemal'den Başbakan'a, Başbakan'dan Genelkurmay Başkanlığına, oradan da subaylara, onlardan da erlere. Suçlu doğrudan devletin kendisi. 'Biz emir kuluyuz' demek suça ortak olmamayı getirmez. Doğrudan insanlığa, halka, millete karşı işlenen affedilmez bir zalimlik, zorbalık var ortada.

Orada bir politika uygulanıyor. Türk egemenliği güçlendirilmek isteniliyor. Merkeziyetçilik egemen kılınıyor. Katliamların nedeni bu.

Kendilerine karşı gelinsin-gelinmesin Kürtler katledilmek, yok edilmek isteniliyor. Askerin pervasızlığına, kendi başına hareketine devlet izin vermiş. Her şeyi hiyerarşi içinde yürütülüyor.

Necip Fazıl'ın ilginç anlatımları şöyle devam ediyor;

"Her evi ayrı ayrı tutuşturulduktan sona dört bir etrafı ayrıca çalı çırpı içine alınıp alev alev yakılan bir köyden, deli gibi bir adam çıkıp çalı yığınları gerisinde manzarayı seyredenlere doğru ilerliyor ve haykırıyor:

'Durun ben köy ahalisinden değilim! Öğretmenim, müsaade edin, kendimi size isbat edeyim!'

Fakat sözüne karşılık bir kalasla itilerek alevler içine atılması oluyor. Adamın, evvela göğsünün kılları tutuşarak alev alev yanarken, çalı yığınları gerisinde amir, zevk ve keyifle sigarasını içmektedir. (Bu vak'a, bana 1944 yılında, Eğridir'de askerliğimi yaparken, resmi şahıslar huzurunda, yanan adama karşı sigarasını zevkle içtiğini söyleyen amirden bizzat dinleyenlerce anlatılmıştır."

Türk politikasını egemen kılma uğruna öğretmenlik yapan birisinin de katledilişi ilginç. Dersim'de sivil görmek istemeyenler, izinli bir Dersimli askeri katletmekten kaçınmazlar:

"Yusuf Cemil'in köyünden 200 kadın ve çocuk öldürülmüş ve bunların cesetleri buğday sapları üzerinde yakılmıştır. Öldürülenler arasında, Elazığ'da askerliğini yapan ve o sırada izinli olarak köyünde bulunan Rüstem adında biri de vardır. Bu zavallı, mezun olduğunu ve isterlerse hüviyet ve izin kağıdını da gösterebileceğini söylediği halde derdini dinletemiyor ve dört çocuğu ile seksenlik anası arasında, onlarla beraber kurşunlanıyor.

Para için cinayet:

Hozat'ın Karaca köyünden Cafer oğlu Kasım. Bu adam, o tarihten 30 sene evvel Amerika'ya gitmiş, orada 15 yıl kalmış, epeyce para kazanmış ve sonra köyüne dönmüştür. Kasım, Amerika dönüşünde, Birinci Dünya Harbi'nde Kafkas cephesi Köprüköy muharebesinde şehit düşen kardeşi Yüzbaşı Şükrü'nün iki çocuklu dul karısı Şirin Hatunla evlenmiş, Hozat'a gelip yerleşmiş, orada bir mağaza açmış ve ticarete başlamıştır. Hükümetle de bazı ticaret işlerine girişmektedir. Dersim hareketi esnasında, işbu Cafer oğlu Kasım, taahhüt bedelinden alacağı olan 6.000 lirayı tahsil etmek üzere Ovacık Kaymakamlığı'na müracaat ediyor. Muamele işlemini yaptırıp parayı kendisine veriyorlar. Muamele biter bitmez 'Seni Hozat'tan çağırıyorlar!' diyerek, onu, muhafızlı yola çıkarıyorlar. Cafer oğlu Kasım, kasabadan ayrıldıktan bir saat sonra jandarmalara öldürtülüyor. Koynundaki 6.000 lira da, iki alakalı idare amiri arasında taksim ediliyor.

Zavallının zevcesi(eşi) Şirin Hatun, o esnada, dört çocuğuyla birlikte, komşularına oturmaya gitmiştir. Kadın, evine döndüğü zaman bir de görüyor ki, kapısı kırılmış ve bütün eşyası etrafa dökülüp saçılmıştır. Haykırmaya başlıyor.

'Yetişin, evimize eşkıya girdi!..'

Bu feryadına karşılık olarak kadın, kapısının önünde, çocuklarıyla beraber öldürülüyor ve dolgun miktarda altını, parası ve eşyası yağma ediliyor."

Benzer şekilde Kıbrıs Türklerce 1974'de işgal edildiğinde asker birçok yeri yağmalıyor. Geleneği bu. Dersim'de önceki yıllarda yapmasının yadırganacak bir tarafı yok.

Bu arada, Hozat'ın Zımbık köyünde 'Şekspir'in hayaline bile taş çıkartacak bir vak'a (olay) cereyan etmektedir. Erkekleri tamamıyla doğranmış olan köyün 100 kadar kadın ve çocuğu, sivri uçlu aletle (süngü) öldürülüyor. Öldürülen kadınlar arasında, biri doğurmak üzere bir gebedir. Bu kadının karnına giren sivri uçlu alet, bağırsaklarını yere döküyor, rahmini parçalıyor ve kendisini öldürüyor. Tehlike geçtikten sonra gizlendikleri yerden çıkan birkaç kadın, ölüleri gözden geçirirken, bu kadının rahminden düşen çocuğun sağ olduğunu dehşetler içinde görüyorlar. Muazzam bir Kader cilvesi olarak yaşama devam eden çocuğu alıyorlar, emzirtip büyütüyorlar ve ona "Besi" adını koyuyorlar Bu kız bugün hâlâ aynı köyde ve hayattadır.

Sivri uçlu alet annesinin karnına girip rahmini deldiği zaman da onun topukçuğunda bir yara açmıştır ve kız hâlâ bu yarayı topuğunda taşımaktadır.

24 yıl evvelki Dolantanır köyünden Veli isminde bir genç, Elazığ Muallim Mektebinde (Öğretmen Okulu) okuduktan sonra öğretmen olarak Trakya'ya gönderilmiş, orada evlenmiş, 3 çocuk sahibi olmuş ve tam da Dersim hareketi başlamak üzereyken, karısı ve çocuklarıyla yaz tatilini geçirmek üzere köyüne gitmiştir. Genç muallimin köyü, erkekli ve kadınlı çocuklu ve ihtiyarlı, doğranırken, kendisi, karısı ve çocukları da aynı sona mahkûm edilmiş ve cesetleri yakılmıştı.

Amaç jenosit olunca, kurtulmak artık şansa kalıyor. Tek tek karşı çıkışlar, direnmeler, öksüzlük, dağınıklık ve ihanetler sonucu çok az görülür. Birbirlerinin dertlerine ortak olunmayacak bir kaos vardır. Halk çaresiz, korumasız, savunmasız, aç ve perişandır. Hızır'a, Düzgün Baba'ya, Kureyş'e dualarla kurtulmayı umar. Birlik yapmamanın, yapamamanın bedelini ağır öder.

"Mazgirt Tersemek (Türüşmek olmalı) nahiyesinin halkını doğranmakta merhamet sahiplerinden biri, birle on yaş arasında 20 kadar çocuğu alıp bir derenin içine saklamıştır. Durum birden haber alınıyor. Çocukların öldürülmeleri emri veriliyor. Fakat bu emri yerine getirebilecek kimse ortaya çıkmıyor. En katı yürekliler bile, böyle müdafaasız masumlara silah kullanamayacaklarını söylemeye mecbur kalıyorlar. Tecrübe birkaç defa başarısızlığa uğruyor ve hayli sıkıntı mevzuu oluyor. Nihayet, en kara yüzlü çingeneden daha karanlık suratlı bir adam bulunuyor ve bir dere içinde titreşe titreşe bekleyen 20 masumun işi bitiriliyor.

"Murat Suyu'nun (Munzur olmalı) kandan kıpkızıl aktığını görenler olmuştur.

Celal Bayar'ın Başvekil ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanı bulunduğu 1938 yılında cereyan eden Dersim faciası, bütünleştirilmesini okuyucularımızın hayaline ve istikbaldeki tarihçinin kalemine bıraktığımız birkaç teferruat (ayrıntıyı) çizgisi halinde budur."

Yaşayanlar Anlatıyor

Tarihin diğer tanıklarına gelince; onların bir kısmı olaya bizzat tanık olmuş, bazısı da meseleyi ikinci elden duyup aktarmışlardır. Biz, bu kesimin anılarına daha fazla önem verdik.

Karslı Asker: Toplayıp Derelerde Katlediyorduk

Süvari olarak Dersim'de bulunan Karslı A. Demirtaş, görüp ettiklerini pişmanlık içinde anlatıyor:

"Köylüleri topluyorduk. Bir araya getirip, 'Sizi koruyacağız, kurtaracağız' diyerek dere kenarlarına veya uygun gördüğümüz yerlere götürüp makineli tüfeklerle tarıyorduk. Kadın, çocuk, bebe, ihtiyar, genç demeden hepsini öldürüyorduk. Subaylar, 'Hiçbir Alevi'yi sağ koymayın, öldürün' yolunda emir veriyorlardı. Daha sonra erler, cesetlerin başlarına kurtlar gibi üşüşüyorlardı. Kollarını sıvazlayıp bilezik, kolye gibi ziynet eşyasını kapmak için hırslı bir yarış başlıyordu. Kadınlar için altın takmanın önemi büyük olduğundan kolları parçalanarak, kesilerek altınlar kapışılıyordu. Hatta altın dişler bile sökülüyordu. 'Alevi öldürüp cennete gitmek, bu arada altınlarına el koyarak dünyada rahat etmek' o günlerde önemliydi. Velhasıl, birçok köyde benzer şeyler yapıldı. Bugün Kars'ta Dersim (soygun ve talanından) zenginleri var."

Dersim'den bir genç kız götürmek isteyen A. Demirtaş, komutanı tarafından azarlanır: "Biz onları yok etmek isterken, sen yaşatmak istiyorsun!" Bütün yalvarmalara rağmen söz konusu genç kız katledilir.

Karslı A. Demirtaş devam ediyor:

"Bir gün, 4-5 yaşlarında bir çocuğu komutan bana göstererek 'Öldür' dedi. Ben 'Yapamam' deyince, yüzbaşı rütbesindeki komutanım çocuğu ayağından tuttu. Güçlü ve kuvvetli elleriyle yanı başındaki kayalara başı gelecek şekilde kaldırıp, kaldırıp vurmaya başladı. O an hafızamı kaybetmişim. Kendime hastanede geldim. Hava değişimi verdiler. Bir daha Dersim'e yollamadılar. Çünkü her şey bitmişti."

Çiğik köylerinden olan M. U. şimdi (1988) 50'sinde. Bir yaşındayken askerler gelince annesi telaş, korku, panik içerisinde onu bırakır kaçar. Dedesi, yolda annesine rastlar ve "Bebek nerede" diye sorar. Annesi kendisinin bırakıldığı yeri söyler. Yaşlı adam, bırakılan yere gider. Torununu bulur. Açlık ve susuzluk, kendisinin sürekli ağlamasına neden olduğundan yabani üzümlerin suyunu tek tek bebeğin ağzına sıkarak, yaşamasını sağlar. Özellikle birçok bebeğin ağlaması sonucu bulundukları yerleri tesbit edildiğinden, köylüler bebekleri bırakırlar. Çoğunluğun çıkarına feda edilirler. Bebekler bulunduklarında süngülenmekten kurtulamazlar.

Karslı A. Demirtaş, katliamların yapıldığı sırada unutamadığı bir diğer görüntüyü de şöyle anlattı:

"Yine bir gün cesetlerin arasından bir çocuk sağ olarak çıktı. Tahminen 5-6 yaşlarındaydı. Eliyle sürekli gökyüzünü işaret ediyordu, 'yukarıda Allah var, korkmuyor musunuz?' gibisinden. Taranarak öldürüldü. Unutmak mümkün değil."

Yine Dersim'e ilişkin anlattığı bir olay tüyler ürpertici, inanılması güç fakat ne yazık ki gerçek:

"Bir katliam sırasında ana ve babaların öncelikle çocuklarını kurtarmak için kendilerini siper ettikleri biliniyordu. Tecrübeden. Askerler hiç kimsenin canlı kalmaması için, makineli tüfekle taradıktan sonra cesetleri süngülemekte veya bazen benzin dökerek yakmaktaydı. İşte yine bir katliam sonrası benzin döktüler. O sırada bir çocuk cesetlerin arasından çıktı, birkaç adım attı, fakat etrafta askerlerin olduğunu görünce tekrar cesetlere doğru dönüp yürüdü tam o sırada benzin ateşlendi ama O alevlere doğru yürüdü ve kendini atarak yaktı, donup kalmıştık. Subayın sesi ve emirleri üzerine toparlandım."

"Babamın Cesedine Ağlayamadım"

Laç deresinden kurtulanlardan biri olan A. G. ise, "o sırada 10 yaşında olduğunu, etrafları kuşatılınca babasının kendisine seslenerek iki kayanın

arasını gösterdiğini ve oraya görünmeden gizlendiğini, silah sesleri, bağırtılar, iniltiler arasında geçmeyen dakikaları yaşadığını; askerlerin gitmesinden sonra ortalığın sessizliğini ve üst üste yan yana cesetlerin arasında babasının cesedini gördüğünü ama karşısında ağlayamadığını, durup bir müddet baktıktan sonra hızla kaçtığını; gündüzleri saklana saklana yol aldığını; üç gün sonra kendisi gibi saklananlara rastlayarak onlarla birlikte hareket ettiğini" üst üste sigaralar içerek anlattı. Daha fazla bir şey soramadım, çünkü anlatamadı.

Savaşmadığımız Halde Neden Öldürdüler?

Alan aşiretinden İbrahim T.'nin anlatımları savaşılmayan bölgeye ilişkindi. O, nehrin öteki yakasından olanlardandı. Yani savaşmayan aşiretlerden, ama gizlice savaşçılara yardım ettiklerini söylüyordu:

"Bir gün evimize yaralı bir Demenanlı geldi. Fakat kısa bir müddet sonra askerlerin de köye doğru geldiklerini gördük. Hemen herkes sağa sola kaçıştı, gizlendi. Yaralı Demenanlı ceviz ağacının üzerine çıkartıldı. Ben de ceviz ağacının üstüne çıktım. Askerler arama yaptılar, tam gidecekleri sırada, tam bu sırada bir askerin önüne yaralının kanı düştü. Asker kafasını kaldırınca Demenanlıyı fark etti. Ben korkudan ölüp ölüp dirildim. Fakat asker, beklemediğimiz bir davranışta bulunarak işaret parmağını dudaklarının üzerine götürüp sus işareti yaptı. Donup kalmıştık. Çünkü savaşçıların saklanması, korunması da ölümdü. Aynı asker giderken 'ben de Kürdüm' dediğini hiç unutamıyorum. Babam ve annem birçok köylü gibi ekmek hazırlayarak yoldan geçen köylülere verirlerdi. Asker geldiğinde çoğunlukla ormanlara kaçardık, yine de köyümüzden birçok kişi öldürüldü. Peki savaşmadığımız halde neden öldürdüler?"

"Neden savaşmadınız?" dediğimde; "Büyüklerimiz isteseydi, biz savaşırdık" diyerek o günün koşullarını anlattı. C. M., Dersim katliamı sırasında Elazığ garında büfesi olduğunu, şehirde önceden tanıdığı Nuri Dersimi'yi birkaç kez gördüğünü, kendisine "her zaman izlendiğini bu nedenle dikkatli ve tedirgin, olduğunu" belirttiğini; Dersimlilerin Baytar Nuri'yle ilişki kurmaktan çekindiklerini, evimize misafirler geldiğinde başından geçenleri sık sık anlatırdı. Hatta başına "adliyede tabanca

dayandığını fakat kendisini tanıyan bir hakimin tesadüfen odaya girmesi sonucunda ölümden kurtulduğunu; Dersimli olmanın suç sayıldığını; kendisinin de sürgün listesine yazıldığını; ama kendisini kurtaran hakim aracılığıyla ismini sildirdiğini de söylerdi. Sürgüne gitmenin utanç verici olduğunu düşünerek gitmemeye çalıştıklarını, Elazığ'daki Dersimlilere ait evlerin kapılarının işaretlendiğini" tekrar tekrar anlatırdı.

Subaylar Bile Delirdi…

M. Nuri Dersimi'nin aktardığına göre, askerler ve subaylar arasında bile tüyler ürpertici katliamlar karşısında insana özgü davranışlar gözükür:

"Askeri harekât sahasında bulunan Erzurum Kolordu Kumandanı ve Türklerce 'Hababam' adıyla maruf Tevkif Paşa, yapılan mezalimi tenkit ederek (vahşeti eleştirerek) adil ve insani bir hareket icrasını ordu kumandanlığından rica etmiş olduğundan, hemen Dersim'den çektirilerek Ankara'ya gönderilmiş ve sorgu altına alınmıştı. Aynı Kolordu subaylarından binbaşı Hayri, Dersimli Kürt kafilelerinin mitralyöz ateşine tutulmalarını dürbünle seyrederken; annelerinin kucaklarındaki zavallı yavrulara kurşun isabet ettiği zaman hoplayıp zıplama manzarası, bu yavrulardan birini kendi öz çocuğuna benzetmiş. Subayın beynini öyle tahriş etmiş ki; bedbaht ani olarak bayılıp yere düşmüş. Bu hadise üzerine hastalanan ve delilik alameti gösteren subay, cephe gerisine aldırılmış. Bazı aktarımlar için bkz; M. Kalman, Dersim Direnişleri, s. 393-95)"

Canlı Bırakmayınız Demişlerdi…

Nurcu emekli albay Hacı İbrahim Hulusi Yahyagil, Necmeddin Şahiner'in kaleme aldığı Son Şahitler Bediüzzaman Said-i Nursi'yi Anlatıyor kitabında Dersim meselesine değiniyor:

"1938'de bizi, Dersim isyanını önlemeye ve bastırmaya memur etmişlerdi. İsyan dedikleri şey de, bazı dağ köyleri o yıl vergi vermemişti. Bize verilen emir, tek kelimeyle şuydu: İmha!

Canlı bir şey bırakmayınız; genç, ihtiyar, çocuk kadın vesaire. Bunların çoğu Rafızi (Aleviler kastediliyor) idi. Fakat bu tarz bir muamele ile, bunlar iyilik mi bulacaklardı? Ben kıta komutanı idim. En çetin ve zor vazifeyi de bize verdiler. Sen piyadesin, seni topla takviye etmek gerekir, dediler. Müthiş hüzün ve ızdırap içinde idim. Hz. Üstad (Said-i Nursi'yi kastediyor) benim hüznümü hissetmiş. Bu durumu kendisine yazıp soramadım. Nasıl yazabilirdim? Bu ızdırabımı kağıda nasıl dökebilirdim? Tam merhum pederimle vedalaştım. Hayvana bindim gidiyordum. Bir de baktım, hizmet eri koşarak geldi, elime bir mektup verdi. Mektubu açtım. Mektubu Üstad Kastamonu'dan Ürgüp Müftüsü olan kardeşi Abdülmecid vasıtasiyle gönderiyordu:

'Hulusi'nin bir sıkıntısı var diye hissediyorum. Merak etmesin. Risale-i Nur'un öğrencilerine dikkat ve rahmet, nezaret ve himayet ederler. Dünyanın zorlukları madem sevap verir, geçerler, o ansızın gelen belalara karşı sabır içinde, şükür ile, metanetle mukabele edilmek gerekir. Hem o, hem sizler, bütün dualarımda ve kazançlarımda benimle berabersiniz.'

Az sonra isyan olan bölgeye gittik. Döndük dolaştık. O bölgeyi terk etmişler, dağlara, mağaralara çekilmişler. Rahmet-i ilahiye yardımımıza yetişti. Elimizi kirletmeden ve kana bulaştırmadan bizi kurtardı."

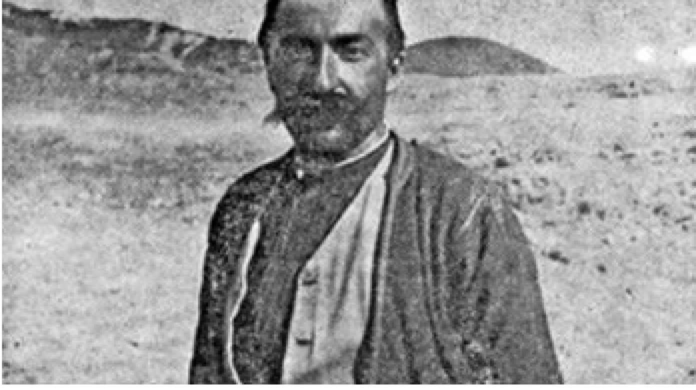
Alişêr Efendi[30]

TARİH Dünyası

ON BEŞ GÜNDE BİR ÇIKAR

★ Yıl 1 - Sayı 9 ★ 15 Ağustos 1950 ★

Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden: Niyazi Ahmet Banoğlu ★ İdarehane: İstanbul, Nuruosmaniye cad. No. 57, Şaka Matbaası 3 üncü kat, Telefon: 21649 ★ Abone şartları: Seneliği 12, altı aylığı 6 lira. Nüshası 50 kuruştur ★ Dizildiği ve basıldığı yer: ŞAKA Matbaası, İstanbul

Dersimin Erkani Harbi (genelkurmayı) diye anılan ve

Alişiri öldüren gene Dersimli Zeynele (Topi)

Yakın tarihin esrarla örtülü hâdiseleri ve Koçkirili Alişir:

Bu yazı, yakın tarihin şimdiye kadar bir esrar perdesiyle örtülü kalan Dersim isyanının içyüzünü aydınlatmaktadır ve bu isyanın elebaşılarından Alişir hakkında şayanı dikkat malûmat vermektedir. Şimdiye kadar hiçbir yerde neşredilmemiş malûmatı ihtiva eden yazı, aynı zamanda Cumhuriyet devri tarihini yazacak istikbalin tarihçisine son derece meraklı ve faydalı vesika teşkil edecektir.

Dersim'in tarihçei seyyiatında (kötülük tarihçesinde -F.B) böyle bir isim de vardır:

Alişir, öldüğü zaman (9 Temmuz 1937) tahminen elli beş yaşlarında idi. Alişiri ilk defa siyaset ve mel'anet (lanetli kötülük) sahasında, Koçgiri aşireti reisi Mustafa (Paşa)nın kâtibi olarak görüyoruz. Dersim havalisinde tanınması, Birinci Büyük Harpte Erzincanda Ruslarla teşriki mesai ettiği zamana tesadüf eder. Erzincanda Rusların et müteahhidi olarak ortaya çıkan Alişir, Rus komutanlığından orduya sığır mubayaa etmek (satmak) üzere yediyüz Türk altını, yanına da bir manga kadar Rus askeri ve on mekkâre (yük katırı) almış, Munzur dağlarını aştıktan sonra, Rusların elinden hayvanlarını gasb ve askerlerden de üçünü esir ederek Dersim'e yürümüştür. Bu hâdise, esasen Türk düşmanı olan Erzincandaki Rus komutanı Lahof'un büsbütün Türkler aleyhine harekete geçmesine sebep olmuştur.

Alişir karısı Zarife ile dağlarda silahlı

gezdikleri zaman

Alişir, Dersime geldikten sonra “Ovacık”daki milis alayının kâtibi olmuş, alayın Rusları önlemek üzere Munzur dağı mıntıkasına hareketinde beraber gitmiş, bir müddet de “Sebil Baba Dağı”nda kalmıştır.

Büyük Harpten sonra Koçkiri’ye avdet eden Alişir, eski vazifesi olan Koçgiri Aşireti Reisi Mustafa “Paşa”nın oğlu Alişan Beyin kâtibliğini deruhde etmiştir. İşte Alişiri burada, memleket ve devlet aleyhindeki hareketlerin başında bir dimağ olarak görmek üzereyiz. Alişiri, Koçgiri Aşireti Reisi Mustafa “Paşa” kendisinde bazı istidadlar (yetenekler) görerek yetiştirmiş, onu bilhassa sık sık Dersime göndererek Dersim aşiretleri üzerinde müessir (etkili) ve faal olmasını temin etmiştir.

Alişir; zeki, fesadcı ve cesurdur. Çok güzel Türkçe okur, yazar. Dersimde elimize geçmiş bir çok siyasî ve hicvâmiz (alaycı, yerici) manzumeleri vardır. Kendisine bu diyarın halaskarı süsünü vermiş, daima öyle görünmek istemiştir. Onda Kürdlük fikir ve emelleri de vardır. İşte bu fikir ve emellerdir ki, büyük harp mütarekesini müteakip Alişiri, bütün kirli ve fesadcı emellerile ortaya çıkarmıştır.

Sevr muahedesine, Kürdlerin ekseriyet teşkil ettikleri yerlere muhtariyet idare verileceği mealinde bir madde konulmuş olması Kürdleri ümidlere düşürmüştü (umutlu kılmış). Bu sırada Koçgirili Mustafa “Paşa”nın oğlu Haydar Bey İstanbula giderek Kürd Teali Cemiyetine girmiş, Koçgiri’ye avdetinde (dönüşünde) “Ümraniye”de cemiyetin bir şubesini açmıştı. Şubenin riyasetini de deruhde eden (başkanlığını yapan) Haydar Bey, Dersimdeki aşiret reislerile sair müteneffizleri (diğer nüfuzlu ve etkili kimseleri), Koçgirinin ileri gelenlerini cemiyete kaydetmiş, Kürd amaline müteallik (amaçlarına, emellerine ilişkin yazılı) eserlerle beraber cemiyetin naşiri efkârı (fikir organı) olan Kürdçe “Jin” gazetesini de getirterek işe bu noktadan hız vermişti. İyi bilmek lâzımdır ki, Haydar Bey bu işleri yapacak, başarabilecek bir adam değildir. Perdenin arkasında Alişir vardır, asıl faal, muharrik (tahrik edici, harekete geçirici) olan odur.

Nihayet Alişiri, 1920 senesi Martında maskelerini atarak, hakikî siyasî hüviyetile (kimliğiyle) Dersimde Ovacık ve Hozatta halka tahrikâmiz

(kışkırtıcı) hitabeler verirken görüyoruz. Yanında Refahiyenin Şadilli aşireti Reisi (Paşa Bey) ve arkadaşları var. Alişir, bu cür'eti (cesareti) Kürd Teali Cemiyeti Reisi (Seyyid) Abdülkadir'den almıştır. Çünkü Dersime gelmeden bir müddet evvel, Koçkiri'nin Armudan köyünden Mıgırdıç isminde bir Ermeniyi sureti mahsusada (özellikle) İstanbula göndermiş, bu vasıta ile Seyyid Abdülkadirden talimat almıştır.

Alişirin uzun müddet sığındığı Munzur dağları ve içine girilmez mağaraları

Alişir, Dersimdeki konuşmalarını Türkçe yapmıştır. Dersimliler ve Koçgirililer "Zaza"ca konuşurlar. Fakat aralarında lehçe farkı vardır. Bu sebeple Koçgirili Zaza Dersimli Zazanın söylediğini anlayamaz. Alişir, Kürdçe de yazmış, şiirler söylemiştir. Bunlar da ayni sebeple Dersimde yer tutmamış, okunamamış, bellenememiştir. Bunun içindir ki, Alişirin fikrî faaliyeti Dersimi çorak bulmuştur.

Alişir; fesadcı sözlerile Ovacık ve Hozatta tahmin ettiği alâka ve temayülü (ilgi ve eğilimi) bulamamıştır.

Dersim denizinde fırtına ancak kendi reislerinin işaretile kopar. Zaten Dersimliler daha evvel, büyük devletlere telgraf çekerek Osmanlı hükümetinden ayrılmak istemediklerini bildirmişlerdi. Alişir, buna da bir sebep bulmakta gecikmedi. Denildi ki, Osmanlı memurlarının tesirile, Dersimliler hakikî emellerini izhar (gösterememişler) edememişlerdir. Maksadları müstakil (amaçları bağımsız) Kürdistan hükümetine iltihak etmek (katılmak) ve onun özünü teşkil etmektir. Alişir tarafından bu mealde hazırlanan muhtıra Kürd Teali Cemiyeti vasıtasile büyük devletlere

gönderildi. Ne garip tecellidir ki, bu sırada Koçgiri aşireti reislerinden Alişan Bey Refahiye kaymakamlığı vekâletinde bulunuyor, kardeşi Haydar Beyin ve bilhassa Alişirin siyasî faaliyetlerinden güya habersiz, onlarla tamamen alâkasız bulunuyordu.

Alişirin Dersimde ektiği fesad tohumları bu sırada filiz vermeğe, tesirini göstermeğe başladı. “Ezcümle Ovacık kazasının Tarpazin nahiyesi eski müdürü Mustafa Ağa, Kemah köylerine gelerek asker toplanmasına Padişahın emri olmadığını, Dersimlilerin asker vermiyeceklerini, Kemahlıların da vermemelerini” tenbih etti (uyardı, öğütledi) ve bunu temine çalıştı. Artık isyan fikri umumileşmişti (genelleşmiş).

Elâziz vilâyetinden, garbî (batı) Dersim aşiretlerine bir Nasihat Hey’eti gönderildi. Hey’etin izamını (gönderilmesini) zaaf nişanesi addeden (zayıflık işareti sayan) Şeyh Hasanlı ağaları, giden zevata karşı çok barid (soğuk) davrandılar ve şu yolda cevap verdiler:

“Sevr muahedesi mucibince (gereğince) Elâziz, Diyarıbekir, Bitlis, Van vilâyetlerinde müstakil (bağımsız) bir Kürdistan teşekkül etmesi lâzım geliyor. Bu teşkil edilmelidir. Aksi takdirde bu hakkı silâh kuvvetile alacağız” dediler. Birkaç bin Dersimlinin Sivas vilâyetine hücum ve orayı işgalden sonra Ankara üzerine yürüyeceklerini ifşa eylediler ve faaliyete girişerek her tarafta yağmacılığa başladılar. Ezcümle Belican nahiyesinin Karaibo köyünden Deli Esad oğlu Rifat yirmi kadar avenesile (yandaşı, yardımcısı), ahalisi Türk olan Günlü çiftliğini bastı, sekenesinin (yerlisinin) bir çoğunu öldürdükten, emvalini (mallarını) de yağma ettikten sonra çiftlik halkına hitaben: “Siz Ermenilere yaptınız, biz de size yapıyoruz. Dersim aşiretleri geliyor. Biz Sivası işgal edeceğiz ve sonra Ankaraya gidip millî hükümeti (ki buna kongre diyorlardı) de devireceğiz.” dedi.

20 Teşrinievvel 1336 (20 Ekim 1920) tarihinde Dersim aşiretlerinden Bezgâr aşireti şakileri Giresundan Kemaliyeye gelmekte olan bir yolcu kafilesini Kuruçay’ın Kımhu mevkiinde soydular. Civarda askerî kuvvetler olmadığından Refahiye Kaymakam vekili Alişan Bey yüz kadar atlı ile güya bu eşkıyanın tedibine gitti. Fakat bunları tedibe bedel, talan edilen eşya ve emvalin mühim bir kısmını kendine ayırarak maiyetinden on iki atlı ile Dersime savuştu.”

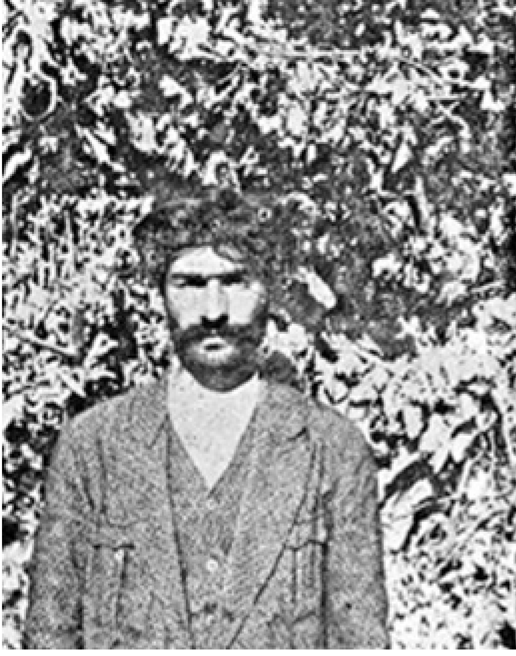
Koçgiri hâdisesinin teşrihi ve izahı mevzuumuza dahil (analizi ve açıklaması konumuz içinde) değildir. Bu sebeple biz yine Alişirin siyasî faaliyet ve şekavetini (çapulculuğunu, eşkıyalığını) takip ve hulâsa etmeğe (özetlemeye) devam ediyoruz.

Koçgiri hâdisesinin başlangıcında Alişir de Efendisi Alişan Bey gibi yine Dersime geldi. Çünkü Koçgiri hazırdı. Koçgiri ile beraber Dersimi de hazırlamak ve müştereken harekete geçirmek lâzımdı.

Nihayet Alişir, naili meram olmuştu (meramına kavuşmuştu). 8 Mart 1921'de Koç uşağı aşireti Reisi Bra İbrahim'i tahrik ederek onu iki yüz kadar avenesile (yardımcısı) beraberine alıp Kemahın Hoğus köyüne gelmiş, Polis Munzur namındaki sergerdeyi yüz kadar maiyetile Üskübürk köyüne sevketmişti. Bu sırada o havalide bulunan Kemah Kaymakamile jandarma komutanını bir baskınla esir etmişler ve 9 Mart 1921 günü her iki eşkıya kümesi Terkilok köyünde yerleştikten sonra bu mıntakada faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Kuruçay Kaymakamı Talât Beyin Kuruçayın Sime köyünde bulunduğunu haber alan eşkıya, oraya yürüyerek Talât Beyi tutmuş ve soymuşlardır. Cür'etlerini arttıran bu hâdise üzerine Kuruçaya yürümüşler, hükümet dairelerini yağma ve memurları esir ederek alıp götürmüşlerdir. Bu mel'unane ve bâğiyane (lanetli ve kinci) hareketlerin sebep ve âmili (yapanı, edeni) Alişirdir. Mevcudu beş yüze yakın olan ve Alişirin komutasında bulunan bu güruhu 14 Mart 1921'de Ümraniye'ye yürürken görüyoruz. Alişirin peşine takıp sürüklediği Dersim kuvayi –muavenesi (yardımcı kuvveti) Koçgirinin merkezine doğru yaklaşmaktadır.

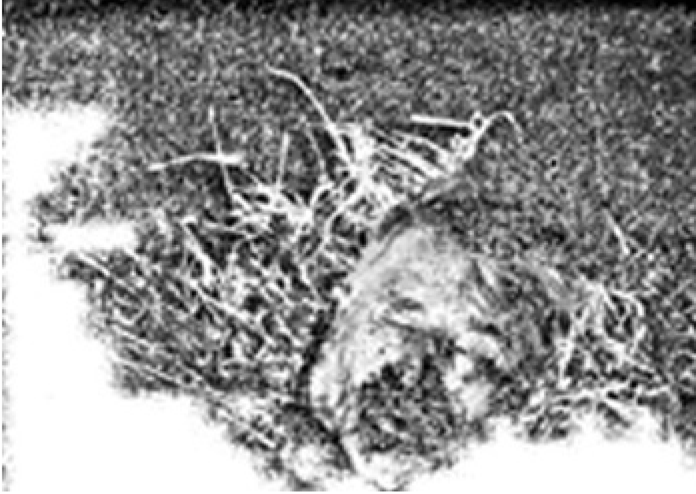
Dikkate şayandır ki, âsilerin Büyük Millet Meclisine çektikleri telgrafda Alişirin de imzası vardır. Kendisine çok cazib bir de sıfat eklemiştir: Sâdattan Alişir.. Telgrafın suretini veriyoruz. Çünkü bu

Alişir ile karısını öldürmek için Zeynele (Topi) ile beraber hareket eden ve

(Alişir’in karısı) Zarife’nin bir kurşunuyla ölen Vanklı Efendi

Alişîrin kaleminden çıkmıştır. O, böyle bir yazı işini 27 Mart 1937 tarihinde Sin’e vuku bulan taarruzu müteakip (meydana gelen baskının ardından), maslûb Seyyid Rızanın Elâzıkda dördüncü umumî müfettişliğe gönderdiği arizeyi (dilekçe) de yazmak suretile tekrar yapmıştır. Böyle siyasî ve manalı yazılarda melekesi (yeteneği) vardır: Büyük Millet Meclisi Riyasetine (TBMM Başkanlığı’na): “Nefsi Zara hariç olmak üzere ekseriyeti azimes! Kürdlerle meskûn olan Koçgiri kazaile Divriği, Refahiye, Kuruçay, Kemah kazalarının mümtaz bir vilâyet haline ifrağ ve teşkilile yerli Kürdlerden bir valinin tayini, memurini adliye ve mülkiyenin yine vazifeleri başında bulunması.

Alişirin ibret verici akıbeti:

Başı, Zeynel tarafından kesildikten sonra...

Koçgiri Aşireti Reisi Mehmed Naki

Sâdattan Dersim Aşairi Rüesasından (aşiret reislerinden) Alişir Muştama, Seyid Han, Mahmut Munzur”

Nihayet devletin kahir ve kadir eli 24 Nisan 1921’de Koçgiri hâdisesini yerinde söndürmüş, Alişir de mukadder olan âkibetinden bir müddet için kendisini kurtararak Dersime firar ve iltica etmişti. Dersime firar tarihi olan

Nisan 1921’den ölüm tarihi olan 9 Temmuz 1937 tarihine kadar on altı sene zarfında Alişir, Tuncelide hemen hiç bir siyasî faaliyette bulunmamış, fakat o tarihten itibaren maslûb Seyyid Rızanın da yanından ayrılmamıştır. Bu sebeple onu yine maskelenmiş olarak Seyyid Rızanın arkasında görmek kabildir. Bu sırada fırsat buldukça gizliden gizliye halkı tahrik ve teşciden fariğ olmamıştır (kışkırtma ve yüreklendirme eylemini boş bırakmamış, geri durmamıştır).

Onun biraz da tahrikâmiz olan Dersim hakkındaki şu manzumesi fikri mel’unanesinin bariz bir tezahürüdür:

Gönül gel gezelim Munzur dağını

Ne hoş memlekettir ili Dersimin

Seyran eyliyelim Sultan dağını

Ne hoş çiçektir gülü Dersimin

Nice Padişahlar geldi cihana İli almak için düştü gümana

Her bir bir çeşit atmış bir yana

Kesilmemiş kıylü kali Dersimin

***

Arslanlar yurdudur tilkiler girmez

Gerçekler sırrıdır akıllar ermez

Evliyalar gülüdür zalimler dermez

Ona bağlıdır yolu Dersimin

***

Merdan-ı Hüdaya kim ki yaklaşır

İmdada kavuşur, hemen ulaşır

Cûşa gelir, şimşek gibi savaşır

Etrafı yıkar seli Dersimin

Aşair cömerd Hakkın rahına

Sultan Munzur durmuş kıblegâhına

Sultan Baba derler onun Şahına

Atılır topları beli Dersimin

***

Takinin Şeyh Ahmed ced-i âlâsı

Seyyid ile Şeyh Hasan onun binası

Şükür Hakka geçmiş onların duası

Cümleye üstündür eli Dersimin

Son kit’ada işaret ettiği “Taki”; nazmda (şiirde) kullandığı mahlasıdır (şair kod adı). Alişir, yazılarında “Hatayı” mahlasını kullanan ve Azarî (Azeri) lehcesile yazmış olan Şah İsmail Safevî’nin tesiri altındadır. Onu taklide yeltenmiştir. Yukarıya nakledilen “Dersim” manzumesi bu tesir ve taklidi çok güzel göstermektedir. Şah İsmail Safevî’nin:

Gönül ne gezersün seyran yerinde, Alemde herşeyün olmayunca diye başlıyan bir nefesine, “Dersim” manzumesi ne kadar benzemektedir.

Alişirin kendisine manzum bir mektup yazdığı

Bahtiyar aşireti reisinin oğlu şaki ve maktul Şahin Fethi

Alişir, mütareke günlerinde Koçgiriden Dersime geldiği zaman yeni teşekkül etmekte olan millî hükümeti tezyif için şöyle birkaç Mısra da uydurmuş, bunu bir müddet elindeki sazına da söyletmiştir:

Koçkirili Alişir

Ayağımda kundura

Gittim, düştüm tandura

Padişahın haberi yok

Bunu eden kongra

Alişirin karısı Zarife de dikkate şayan bir tipdir. Kocasının mücadelesinde bu kadının tesiri çoktur. Kocasına silâhlı olarak her zaman refakat ve teşci etmiş, nihayet o da kocasile beraber mukadder âkibete ermiş, fakat bu anda dahi Vank'lı Efendi namında birisinin canına kıymıştır.

Alişir, Dersime geldikten sonra bir müddet Ovacıkta, bir müddet Ağdat'da "bu köy Seyyid Rızanın doğduğu yerdir" Koç uşağı aşireti nezdinde kalmış,

1936 senesinde Abbasî uşağı aşireti mıntakasına gelerek 1936 kışını maslûb Seyyid Rızanın Şoson dağındaki damında ve kısmen de Vauk (Vank olmalı) köyünde geçirmiştir. 1937 senesi ilkbaharında Kafat köyü civarındaki mağaraya geçmiş ve orada muhafazai hayata (hayatını korumaya) çalışmıştır.

Koç ve Ferhad uşağı aşiretlerine karşı devletçe yapılan harekât ve neticesini bir manzumede toplamak istemiş, bunda devleti keklik'le senbolize etmiştir. Kendi yazısile elde ettiğimiz bu manzumenin bir kısmının burada fotoğrafisini veriyoruz:

Alişir, Dersimde iken Koçgiri'deki akrabasile muhabere (haberleşme) etmiştir. Bilhassa yeğeni Mustafanın dikkate şayan bir mektubu elimize geçmiştir. Mustafa mektubunda, amcasına nasihat etmekte, devletin atıfetine (şefkatine, sempatisine) sığınarak af dilemesini, dağlarda dolaşmaktan vazgeçmesini, bilhassa Tunceli kanununun neşrinden (yayınlanmasından) istifade etmesini tavsiye ve rica etmektedir. Başkaları da ayni tavsiyelerde bulunmuşlardır. Metrûkâtı meyanında (geriye bıraktığı eşyaları düzleminde) gördüğümüz bazı mektuplar bunu müeyyeddir (teyid eden, onaylayan konumdadır). Fakat Alişir, mütemadiyen (devamlı) kaçmış, hesapsız seyyiatının (kötülüklerinin) neticelerinden korkmuştur.

Alişir, Koçgiriden geldikten sonra Dersimde hiç bir işe karıştırılmamıştır. Bunun iki sebebi vardır:

1- Aşiret reislerinin, Alişirin mevkilerini işgal etmesinden korkarak onu yanlarına yaklaştırmamaları,

2- Dersimde aşiretlerin, ancak reislerine bağlı bulunmaları.

Buna rağmen Dersimde herkes ondan “Alişir Efendi” diyerek hürmetle bahsederdi.

Son zamanlarda bir mikdar keçi ve koyun tedarik ederek bunlardan istihsal (elde) ettiği ve hariçten aldığı yağları Hozat'a sevketmek, satmak suretile menfaat temin etmeğe başlamıştı. Metruküati meyanında (geride kalmış eşyaları bağlamında) tesadüf ettiğimiz bir kaç mektup yağ alış verişini göstermektedir. Halktan zahire toplayarak geçinmeğe çalıştığına güzel ve

manzum bir misal daha veriyoruz. Alişir bu mektubu, Bahtiyar Aşireti Reisi Yusuf Ağanın oğlu şaki ve maktul Şahine yazmıştır. Hitab dikkate şayandır:

Yusuf Cemi! Bey Zade Şahin Fethi Beyefendiye

Ey hâin semavat, ey lem'ai şecaat, âli hem-i

menbaai sehavet

Zâtı kerem zatına eylerim arzı necat, selâm ve,

dualarla ihtiramat

Sensin ezelden muhibb-i hanedan

Sana şâyestedir hem şöhret ve şân

***

Namın lâyıktır sânına nam-ı Bahtiyar

Daim muîn olsun Hayder-i Kerrar

***

Bu sene zuhur etti bir darlık

Dağlarda yol işlemez mevsim karlık

***

İşte gönderdim Hazreti Teberi

Elbette halimizden verecek haberi

***

Emanet zahiresini Butkâne

Kaldırmasan köyden büyük iane

***

Ummamız budur zatınızdan bu sene

Hak kerimdir elbet gelecek sene

***

Ümid ile gönderdim bu manzum mektubu

Necabetin büyüktür bilirsiniz üslûbu

Alişir, 9 Temmuz 1937 Cuma günü, Kafat köyü civarında karısı Zarife ile gizlenmiş olduğu mağarada, kendisi gibi Dersimin tarihçei seyyiatında (kötülük tarihçesinde) yeri ve adı bulunan Zeynel tarafından karısile beraber öldürülmek suretile mukadder akıbete ermiştir.

Nazmi SEVGEN (Tarih Dünyası: Yıl 1, Sayı 9, 15 Ağustos 1951)

BİRKAÇ NOT:

Dersim araştırmaları için önemli bir kaynak sayılan "Tarih Dünyası" dergisi, Nazmi Sevgen ile Niyazi Ahmet Banoğlu yönetiminde çıkmaktadır. Nazmi Sevgen, albay rütbeli bir subay olup Dersim, Malatya, Maraş, Adıyaman gibi yörelerde jandarma teşkilatında görev yapmıştır. Sevgen'in elimdeki arşivlerine bakılırsa Sevgen, Kerbela, Harzemşahlar, Dürziler gibi konularda da makale ve broşürler yazmış bir jandarma komutanıdır. N. Ahmet Banoğlu ise gazetecidir. Her ikisinin ortak özelliği, Dersim olayları sırasında katliam dâhil her gelişmeye tanık olmalarıdır. Uzmanlık alanı istihbarat olan Albay Sevgen, Dersim meselesiyle yakından ilgilenmenin ötesinde, neredeyse başından sonuna kadar ve hatta hayatı boyunca Dersim ile uğraşmış, muhtemelen Dersimlilere yönelik askerî harekâtı planlayanlardan birisidir. Sevgen, Alişêr'in kesik başı ve onun esas katili Zeynel'in (Zeynele Aliye Topi) fotoğraflarını kendi arşivinden çıkarıp, yukarıda adı geçen dergide yayınlamıştı.

Alişêr konusunda, birkaç not düşmekte yarar var.

1) Nazmi Sevgen, genelde onun adını Alişir diye yazmaktadır. Oysa Kürtçe isim “Alişîr” olmalıdır ki, sözcük anlamı olan (Aslan Ali) tanımına denk düşebilsin. Alişir gibi düz bir yazım, “Süt Ali” türünden garip bir lakabı taşımak demektir. Öte yandan Alişer yazımı geneldir fakat Kürtçe bu da doğru değildir. Çünkü “Aslan Ali, Aslan Yürekli Ali” anlamında kullanılabilmesi için, kesinlikle “Alişêr” diye yazılması gerekir.

2) Alişêr’in Dersimliler arasındaki özgün adı, “Arser” olarak da bilinir. Çünkü Kırmanci, Dımıli konuşan yöre halkının önemli bir kısmı, bazı isimleri yöresel konuşma tarzına uydurarak telaffuz ederler. Seyit Rıza için bile zaman zaman “Sey Rıza” denilebiliyor. Ayrıca bazı Dersimliler, (Ş) sesi yerine (S) sesini kullanıyorlar.

3) Bildiğimiz kadarıyla, Dersimlilerin Ankara hükümetine karşı tutumu konusunda Baytar Nuri ile dönemin doğal önderi Hasan Hayri arasında derin görüş ayrılığı vardır. Bextyaru (Bahtiyar) aşiretinden Hüseyin Kahraman, bu ayrılıkların giderilmesi ve uzlaşma sağlanması yanlısıdır. Alişêr’in Dersim’de bulunmasının başlıca nedenlerinden birisi budur. Yoksa, Sevgen’in iddia ettiği, o sırf sığınmak için Dersim’de bulunmamaktadır. Alişêr, birkaç yıl Qocu aşiretinde, daha sonra Ovacık’ta Ziyaret köyünde kalır. Son beş yılını ise Seyit Rıza’nın yanında, Mıxara Koe Palaxin (Palahin Dağı Mağarası)’da geçirir. Yörede oldukça sevilmektedir; yaşam biçimi ve kişiliği ve bilgisi Dersimliler arasında hayranlık uyandırmıştır.

4) Alişêr’in Ağdat’taki Seyit Rıza’nın yanında bulunduğu sıralarda bu ünlü önder üzerindeki etkisi, Seyit Rıza’nın yeğeni Rayberê Seydağa (Qopi) ve Zeynele Topi gibi ajanlaştırılmış kişiler arasında büyük tepki toplamıştır.

5) Devletin baş ajanı, Seyit Rıza’nın yanındaki ve koynundaki yılan sayılan yeğeni Reyberê Seydağay Qopi, Zeynele Topi’yi, yavaş yavaş ihanet ve cinayet fikrine alıştırıp ikna etmiştir. Şöyle demiştir. “Devletin istediği Arser (Alişêr) ile S. Rıza’nın kellesidir; yoksa Dersim ve onun aşiretleri değildir. Eğer bu iki insandan birisinin kellesi giderse, asker Sultan Baba Dağı ve tüm Dersim’den geri çekilecek, operasyon belası sona erecektir. Şahin Ağa veya Arser’in başıyla gelirsen hem seni, hem Dersim’i hem de Abasu aşiretini kurtarabilirim.” Zeynele Topi tereddütlüdür. Bu sırada kümeden (qol) birisi, “Dersimin hepsi, hepimiz gideceğimize, birisinin

kellesi gidiversin” deyince, o zaman Zeynele Topi kesin kararını verip Alişêr’in kellesini kesme eylemini gerçekleştirmiştir.

6) İşin ilginç yanı, Alişêr ile Şahan Ağa’nın kellelerinin askerlere (General Abdullah Alpdoğan’a armağan verilmesi) teslim edilmesine rağmen Dersim’in imhadan kurtulamadığına; tam tersine, katliam ve sürgünlerin yaşandığına bizzat tanık olan katil Zeynele Topi, son aşamada devlete silahı doğrultup kurşun sıkar. Ama vakit çok geçtir artık!

7) Zeynele Topi tarafından Alişêr’in öldürülmesi üzerine, Seyit Rıza, bunun öcünün alınmasını ve Zeynele Topi’nin öldürülmesini istemiştir. Fakat o sırada aşiret içinde Seyit Rıza’yı destekleyecek, isteğini yerine getirecek çok az adam kalmıştır. Aşiretinin bir kısmı Rayberê Qopi’nin etkisine girmiş; yani eli muti (devlete itaat edip boyun eğen) olmuştur. Bu anlamda Alişêr’in öldürülmesinde, çok az da olsa, Seyit Rıza’nın ihmali ve öngörüsüzlüğü vardır. Örneğin yeğeni Rayberê Qopi’nin ne olduğunu sezdiği ve suçlu olduğunu bildiği halde; üstelik Rayber’in, Baba’nın hanımlarından birini kaçırmak suretiyle namus suçu işlemesini de gördüğü halde, onun öldürülmesine karşı çıkmış; yaşamasını sağlamıştır. (Bilgiler için bakınız; Hüseyin Akar, Dersim Portreleri, Baba’e Anke’nin anlatımından aktaran Doğan Munsuroğlu, “Seyit Rıza Dara Yürürken..”, Newroz gazetesi, 19 Kasım 2009, Gaziantep)

EKLER

NO:55-TUNCELİ VİLÂYETİNİN

İDARESİ HAKKINDA KANUN

Kabul Tarihi: 25 Kânunuevvel (Aralık)1935

Resmi Gazete ile neşir ve ilânı: 2 Kânunusani (Ocak) 1936 - Sayı: 3195

Kanun No: 2884

İdari Kısım

Madde 1- Tunceli vilâyetine ordu ile irtibatı bakî kalmak ve rütbesinin salâhiyetini haiz bulunmak üzere korkomutan (korgeneral) rütbesinde bir zat, Vali ve Kumandan seçilir. Vali ve kumandan usulü veçhile Millî Müdafaa Vekâletinin (Milli Savunma Bakanlığı'nın) muvafakati alınmak şartile Dahiliye Vekilinin (İçişleri Bakanlığı'nın) inhası ve İcra Vekilleri Heyeti kararile tayin olunur. Bu vali ve kumandan, teşkil edilen Dördüncü Umumî Müfettişliğin de Umumi Müfettişi'dir.

Madde 2- Vali ve kumandan, vilâyet umur ve muamelâtında ve vilâyet memurları hakkında, Vekillerin (bakanların) kanunen haiz oldukları bütün salâhiyetleri haizdir. Vali ve kumandan, lüzum gördüğü takdirde, vilâyeti teşkil eden kaza ve nahiyelerin hudud ve merkezlerini değiştirir ve keyfiyeti Dahiliye Vekâleti'ne bildirir.

Madde 3- Bu vilâyetin Kaza Kaymakamları ve Nahiye Müdürleri usulü dairesinde Millî Müdafaa Vekâletinin muvafakâti (onayı) alındıktan sonra Vali ve kumandanın inhası ve Dahiliye Vekîlinin tasvibi üzerine kararname ile ve orduya irtibatları baki kalmak şartile muvazzaf subaylardan dahi tayin olunabilir. Bunların ve vilâyetlerin kadrosunda iş gören subayların hak ve kıdemleri mahfuzdur. Buradaki hizmetleri askerî hizmetten sayılır ve maaşları rütbelerine göre Millî Müdafaa Vekilliği bütçesinden verilir.

Madde 4- Tayini Vali ve kumandana aid memurların ve müstahdemlerin harcırahları (yollukları) geldikleri yerden memur oldukları mahalle kadar

verilir.

Madde 5- Vali ve kumandan, vilâyette kullanılan asker memurlar hakkında inzibatî (disiplin) bakımdan askeri kanunların kendisine verdiği disiplin salâhiyetini kullanır. Diğer memurlar hakkında da ihtar ve tevbih (uyarı ve azarlama) cezalarından başka kanunların inzıbat komisyonlarına verdiği maaş kat'ı (kesme), kıdem tenzili (kıdem indirimi) salâhiyetlerini de de resen (doğrudan) kullanılır ve bu cezalar sicile geçer. Sınıf tenzili ve memuriyetten ihraç cezaları İnzıbat Komisyonu (Disiplin Kurulu) kararile tatbik edilir. Hâkimler Kanunu hükümleri mahfuzdur. Ancak Vali ve kumandan, adliye memur ve kâtipleri hakkında Hâkîmler Kanunu hükümlerine göre bunların âmîrleri tarafından verilebilecek cezaları dahi tatbika salâhiyetlidir.

Madde 6- Bu vilâyette umumî meclis vazifesini Valinin veya tevkil edeceği (vekil tayin edeceği) zatın riyaseti (başkanlığı) altında vilâyet idare heyeti azalarile (üyeleriyle) kaza kaymakamlarından mürekkeb (oluşmuş) bir heyet görür. Daimi encümen işini valinin veya tevkil edeceği zatın riyaseti altında defterdar, maarif (eğitim) müdürü, nafıa (bayındırlık ve karayolu) başmühendisi veya bunların vazifelerini görenlerden mürekkeb bir heyet görür. İdarei Hususiyei Vilâyet (İl Özel İdaresi) Kanununun hükümleri mer'idir (geçerlidir).

Madde 7- Vali ve kumandan lüzum gördüğü belediyelerde reislik vazifesini kaymakamlara ve nahiye müdürlerine verebilir.

Birinci Fasıl

Hazırlık Tahkikatı

Madde 8- Hazırlık tahkikatında (sorgu aşamasında) Cumhuriyet Müddeiummileri (savcıları) şahidleri celbname ile davet ederler. Davete itaat etmiyenlerin kanunî akibetleri dahi celbnamede gösterilir. Acele olan mevkuflu (tutukluluk halinde) işlerde Cumhuriyet Müddeiumumisi celbname tebliğ ettirmeksizin mahkemenin kurulduğu merkez haricinde bulunan şahidler için ihzar müzekkeresi verebilirler. Şu kadar ki bu

müzekkere ile ihzar (uyarılanlar) edilenlere Cumhuriyet Müddeiumumiliğince celbname ile gelen şahidler hakkında muamele tatbik olunur.

Madde 9- Cumhuriyet Müddeiumumileri hazırlık tahkikatında hâkimlerin haiz oldukları salâhiyetleri kullanırlar.

Madde 10- Hazırlık tahkikatında Cumhuriyet Müddeiumumileri maznunları (sanıkları) ve şahidleri ayrı veya toplu olarak birbirlerile yüzleştirebilirler.

İkinci Fasıl

Amme Hukuku Davası

Madde 11- Cumhuriyet Müddeiumumileri ilk tahkikata tâbi tutmaya lüzum görmedikleri işleri iddianame ile doğrudan doğruya mahkemeye verebilirler. İlk tahkikat icrası kanunen mecburî olan suçlarda dahi müddeiumumiler bu salâhiyeti istimal edebilirler (kullanabilirler).

Madde 12- Dava açılması izne bağlı olan işlerde izin verme salâhiyeti vali ve kumandanındır.

Üçüncü Fasıl

İlk Tahkikat

Madde 13- Hâkimin reddine dair olan dileğin kabul edilmemesine aid olan kararlar kat’idir (kesindir).

Madde 14- Hazırlık tahkikatında Cumhuriyet Müddeiumumileri tarafından kâtib huzurile yapılan tahkik işleri ilk tahkikatta (soruşturmada) tekrarlanmaz.

Madde 15- İlk tahkikatın açılması kararı aleyhine itiraz edilemez.

Madde 16- Onuncu maddedeki salâhiyete sorgu hâkimi de haizdir.

Madde 17- Cumhuriyet Müddeiumumileri, ilk tahkikat sonunda iddianamelerini iki gün içinde yazmağa mecburdurlar.

Madde 18- İddianame maznuna (sanığa) tebliğ edilmez.

Madde 19- Ağır cezayi müstelzim (gerektiren) suçların tahkikatı mevkufen (tutuklanarak) yapılır ve bu mevkufların duruşmadan evvel tahliyelerine dair olan kararlar, ancak valinin muvakati ile icra olunur. Bu tahliye kararlarının tastikına karşı itiraz edilemez.

Madde 20- Eski hale getirme talebinin reddine dair olan kararlar kat'idir.

Madde 21- İlk tahkikat sırasında verilen tevkif kararlarına maznun tarafından itiraz edilemez.

Dördüncü Fasıl

Duruşma

Madde 22- Suçların tesbitine dair olan zabıt varakaları:

1- Hangi senenin hangi ay ve gününde nerede tanzim olunduğunu ve yazanların resmî sıfat ve hüviyetlerini,

2- Vak'a ve delilleri ve suçu vücude getiren eşya ve alet vesairenin mahiyet ve miktar ve vasıflarını ve nerede ne suretle görülüp zaptedilmiş olduklarını,

3- Maznunun (zanlının) isim ve hüviyet ve sıfat ve mahalli ikameti ile ifadesini muhtevi olmak (içermesi) lâzımdır.

Zabıt varakası (tutanak) tanzim eden memur ile maznun ve hariçten hazır bulunan en az iki kimse tarafından imza edilir. Bu şartları tamamen haziz olan zabıt varakaları sahteliği sabit oluncıya kadar muteberdir. Maznun

zabıt varakasını imzadan çekinirse sebebini el yazısı ile varakanın altına yazıp imza eder. Yazı bilmezse, çekinme sebebi hazır olanlar tarafından yazılarak imza edilir. Sebepsiz istinkâf (geri durması, yapmaması) halinde de keyfiyet ve veçhile tesbit olunur. Sebep bildirilirse, mahkeme o sebeplerin mahiyetine göre tetkikat yapabilir. Bu zabıt varakasının sahteliğini iddia eden maznun mahkemeye sahtelik hakkında kanaat verecek delilller göstermeğe mecburdur. Maznunun iddiasını haklı gösterecek sebepler karşısında zabıt varakasını imza etmiş olan şahidler dinlenir ve iktıza eden (gereken) diğer deliller de toplanır. İşi sürüncemede bırakmak kasdı ile sahtelik iddiasında bulunanlara yol gösterenlerden, 100 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası alınır. Bu kimseler avukat veya vekili iseler, haklarında mercilerince ayrıca inzıbatî (disiplin) ceza da tatbik olunur.

Madde 23- 13., 19. ve 21. maddeler hükümleri duruşmada da tatbik olunur.

Madde 24- Gecikmesinde zaruret bulunan haller dışında mahkeme icab eden tebliğleri yaptırarak iddianamenin verilmesinden itibaren nihayet beş gün içinde duruşma yapar. Maznun sübut delillerile birlikte mahkemeye verilirse, hemen duruşma yapılarak hüküm verilir. Mani sebepler olmadıkça duruşma bir celsede bitirilir. Cumhuriyet Müddeiumumisi de iddiasını aynı celsede beyan etmeğe mecburdur.

Madde 25- Talik veya tehir (askıya alma ve erteleme) müddetleri, zaruret olmadıkça beş günü geçemez.

Madde 26- Cumhuriyet Müddeiumumisinin muvafakatile şahidlerin Cumhuriyet Müddeiumumileri veya sorgu hâkimi tarafından zaptedilmiş olan ifadelerinin okunmasile iktifa olunabilir.

Madde 27- Delillerin toplanmasından sonra, Cumhuriyet Müddeiumumisi iddiasını hemen bildirir. Duruşmanın müteaddit celseler sürmüş olması ve evrakın tetkike muhtaç bulunması gibi sebeplerle iddiasını serdetmek için Cumhuriyet Müddeiumumisine nihayet beş gün müsaade edilebilir.

Madde 28- Maznun ve müdafiine (sanık ve avukatına) müdafaalarını hazırlamaları için nihayet iki gün müsaade olunabilir. Hüküm, duruşmanın hitamından (bitiminden) itibaren nihayet üç gün içinde bildirir.

Madde 29- İlbaylık (valilik) içindeki ceza mahkemelerinden verilen hükümler temyize tâbi olmayıp kat'idir (kesindir).

Madde 30- Menkul ayın davaları ve icra müddeti biten mecurun tahliyesi davaları ve üç yüz lirayı geçmiyen alacak davaları üzerine verilen hükümler kat'i olup temyize tâbi değildir.

Beşinci Fasıl

Türlü Hükümler

Madde 31- Veli ve kumandan, emniyet ve asayiş noktasından lüzumlu görürse, vilâyet halkından olan ferdleri ve aileleri vilayet içinde bir yerden diğer yere nakletmeğe ve bu gibilerin vilâyet içinde oturmalarını men etmeğe salâhiyetlidir.

Madde 32- Vali ve kumandan herhangi bir şahıs hakkında takibatın tehirine ve cezaların teciline selâhiyetlidir. Bu tehir veya tecil mürur zamanın (zaman aşımının) işlemesine mâni olmaz.

Madde 33- İdam hükümlerinin vali ve kumandan tarafından tecile lüzum görülmediği takdirde infazı emrolunur.

Madde 34- Tunceli vilâyeti içinde oturanlardan biri tarafından Elâziz, Malatya, Sıvas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bingöl vilâyetlerine geçerek buralarda Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitabının birinci babının, ikinci ve yedinci babıbın birinci ve 455'inci madde hariç kalmak üzere 9'uncu babının birinci ve onuncu babının ikinci fasıllarında yazılı suçları işliyenler; bunların ortak ve yatakları ve yukarıda isimleri geçen komşu vilâyetlerde işlenmiş olup, Tunceli vilâyeti içinde işlenen suçlarla irtibatı olan suçlar, Tunceli vilâyetindeki salâhiyetli makam ve mahkemelerce bu kanundaki usule göre takib ve muhakeme olunur.

Madde 35- Bu kanunun hükümleri makabline şamildir (öncekilerini kapsar) Ancak bu kanun mer'iyete (yürürlüğe) girdiği tarihe kadar temyiz hakkını kullanmış olanların evrakı Temyiz Mahkemesi'nce tetkik olunur.

Madde 36- Tunceli vilâyeti merkezinde bir Ağırceza Mahkemesi ile Asliye Mahkemeleri ve kazalarda birer Asliye Mahkemesi kurulur.

Madde 37- Bu kanun neşri tarihinden 1 Kânunusani

(Ocak) 1940 tarihine kadar mer’i olacaktır.

Madde 38- Bu kanun hükümlerini İcra Vekilleri Heyeti yerine getirir.

31.12.1935

İKİNCİ TUNCELİ HAREKÂTI

SIRASINDA 4’ÜNCÜ

GENEL MÜFETTİŞLİKÇE

YAYINLANAN BİLDİRGE

Ovacık Kazasının Lertik, Mercan ve Birman Mıntıkalarında Oturan Kalanlı Halka

1. Halkı fukaralıktan ve cahillikten kurtarmak için hükümetin Tunceli'de yapmakta olduğu iyi işleri her gün öğreniyorsunuz. Bu güzel ve hayırlı işleri kendi menfaatleri için zararlı sanan bazı boş kafalı zalimler, içinizden bir kısım cahilleri yalan ve iftiralarla kandırarak Mansul Uşağı ve diğer askere tüfek sıkmak ve masum halkın mal ve davarlarını zorla almak gibi suçlar yaptırdılar. Bu suç yüzünden cahilleri hükümetten uzak bulundurmak suretiyle fakir fukaranın canını, ırzını ve malını kendi keyifleri için istedikleri gibi kullanmak istediler. Bu sebeple hükümet, zalimlerin zulümlerine son vermek ve masum halkı onların elinden ve şerrinden kurtarmak için asker getirmiş bulunuyor. Görüyorsunuz ki, dört tarafınızı asker sarmıştır ve harekete geçecektir. Maksadımız, yalnız suçluları ve bilhassa elebaşları uslandırmaktır.

Bunun için:

a. Zorla ve cahillikle düşünmeden suç yapmış olanlar, canlarını, çoluk ve çocuklarını kurtarmak için hükümetin adaletine güvenerek gelip teslim olsunlar. Bunlar kendileri gelip teslim olmazlarsa gönülleri ile suç yapmış sayılacaklarından behemahal takip edilecek ve ele geçirileceklerdir. O zaman çok ağır ceza görecekleridir.

b. Bu suçlular, kendilerini zorla felâkete sürükleyenleri ölü veya diri yakalayıp hükümete veya askere teslim ederlerse, cezadan kurtulmakla beraber mükâfat da alırlar.

2. İçinizde suçsuz olanlar çoktur. Asker suçluları ararken bu suçsuz halkın zarar görmemesi için, suçlulardan ayrılıp çoluk çocukları ile beraber

Pülür’deki kaza merkezine gelsinler. Hükümet, geçen senelerde olduğu gibi bunlara da şefkatini esirgemeyecektir.

3. Hükümetin bu son sözünü yerine getirmeye mani olanların günah ve vebali kendi boyunlarında kalır.

İKİNCİ TUNCELİ TENKİL

HAREKÂTI SIRASINDA

4’ÜNCÜ GENEL MÜFETTİŞLİKÇE

YAYINLANAN DİĞER BİR BİLDİRGE

Gözünüzle görüyorsunuz ki, askerlerimiz Bobyezbaba, Kozdağı, Dolubaba, Azizabdal ve Zel dağını tutmuş, her taraftan ve yakından sizi çember içine almıştır. Tayyarelerimiz de üstünüzde dolaşıyor ve ne yaptığınızı görüyor. Birkaç akılsızın yalan sözlerine aldanarak onlara uydunuz. Evinizden, tarlanızdan ayrılarak korku, heyecan, zahmet ve ızdırap içinde sefil bir halde çukur yerlere ve havasız karanlık mağaralara çoluk, çocuk ve hayvanlarınızı götürdünüz. Açlık ve sıcaktan bunlar arasında hastalık çıkacaktır. Bu yerlere sığınmakla takipten kurtulacağınızı sandınız. Kahraman askerlerimiz, güvendiğiniz dağları aştı ve her tarafa girip çıktı; en son sığındığınız yerlere girmek için hazırdır. Fakat devlet, evlâtlarına kıymaz. Onlara hiçbir zaman fenalık yapmak istemez. İtaatsizlik yapan evlâdını döverken de yüreği acır. Sizin de yaptığınıza nedamet ettiğinizi ve pişman olduğunuzu biliyoruz. Sizi felâkete sürükleyenlere kızdığınızı ve beddua ettiğinizi işitiyoruz. Size ve bilhassa çoluk ve çocuğunuza çok, hem pek çok acıyoruz. Bu azaptan ve sefaletten kurtulmak için yegâne çare devletin kucağına dehalet edip (sığınıp) gelmektir. Akıllı olanlar bu işe hemen giriştiler ve şimdi Erzincan'da, Pülümür'de, Nazımiye'de, Mazkirt'te ve Ovacık'ta rahat ve huzur iyilik içinde oturuyorlar. Hükümet, kendi sözünü dinleyen evlâtlarına daima iyilik yapar. Bugünkü perişan halinize son verip takipten ve ağır cezadan kurtulmak istiyorsanız, işte size son nasihatımızı ve şefkatli sözümüzü tekrarlıyoruz. Eğer çoluk ve çocuğunuza acıyorsanız, siz de bizim gibi düşünürsünüz ve yaparsınız. Gelip dehalet edenler ızdırap ve zahmetten kurtulurlar. Gelmeyenlerin üzerine askerimiz yürüyecek ve tayyarelerimiz uçacaktır. Bunların hepsi yakalanıncaya kadar arama devam edecektir. Takipten kurtulamayacaktır.

Kurtuluş ve selâmet yolu, devletin kucağına iltice edip şefkat istemektir. Hükümete ve askerlere çabuk dehalet ediniz ve sefaletinize son veriniz. Dehalet edenlere iyi bakılması için merkezlere emir verilmiştir.

Koçuşaklılar birkaç cahilin yaptığından çabuk pişman oldular ve hükümetin şefkatına dehalet ettiler ve talipten kurtuldular. Şimdi köylerinde rahat

oturuyorlar. Eşkıyalığa karışmamış olanlar köylerinde iş ve güçleri ile meşgul bulunuyorlar. Bu akıllı Tuncelilerin hali size örnek olsun.

Tunceli Kanunu Özeti

25 Aralık 1935'te çıkarılan 2884 sayılı Tunceli ilinin idaresi hakkındaki Kanuna göre; Tunceli iline korgeneral rütbesinde bir zat vali ve komutan seçilir ve kendisi aynı zamanda teşkil edilen 4'üncü Genel Müfettişliğin de Genel Müfettişidir.

İdarî Yetkiler:

Vali ve komutan, bakanların haiz oldukları bütün yetkilere haizdir.

Vali ve komutan, lüzum gördüğü takdirde ili teşkil eden ilçe ve bucakların hudut ve merkezlerini değiştirir. Vali ve komutanın inhası üzerine, ilin ilçe kaymakamlıkları ve bucak müdürlüklerine muvazzaf subaylar atanabilir. Vali ve komutan, adliye ve memur ve kâtipleri hakkında Hakimler Kanununun hükümlerine göre bunların amirleri tarafından verilecek cezaları dahi uygulamaya yetkilidir. Vali ve komutan, lüzum gördüğü belediyelerde başkanlık görevini kaymakamlara ve bucak müdürlerine verebilir.

Adli Hükümler:

Cumhuriyet savcıları hazırlık tahkikatından hâkimlerin haiz oldukları yetkileri kullanırlar. Cumhuriyet savcıları ilk tahkikata lüzum görmedikleri işleri iddianame ile doğruca mahkemeye verebilirler. İlk tahkikat icrası kanunen mecburî olan suçlarda dahi savcılar bu yetkiyi kullanabilir. Dava açılması izne bağlı olan işlerde izin verme yetkisi vali ve komutanındır. Hâkimin reddine dair dileğin kabul edilmemesine dair kararlar kesindir. Hazırlık tahkikatında yapılan tahkik işleri, tahkikatta tekrarlanmaz. İlk tahkikatın açılması kararına itiraz edilemez. Cumhuriyet savcısının iddianamesi sanığa tebliğ edilmez. İlk tahkikat sırasında verilen tutuklama

kararlarına sanık tarafından itiraz edilemez. Duruşmada Cumhuriyet savcısının muvafakatı ile şahitlerin hazırlık veya ilk tahkikatta tespit edilen ifadelerinin okunması ile yetinilebilir. Vilayet içindeki ceza mahkemelerinden verilen hükümler temyize tabi olmayıp kesindir.

Çeşitli Yetkiler:

Vali ve komutan, emniyet ve asayiş bakımından lüzum görürse, il halkından olan fertleri ve aileleri il içindeki bir yerden diğer bir yere nakletmeye ve bu gibilerin il içinde oturmalarını menetmeye yetkilidir. Vali ve komutan, herhangi bir şahıs hakkındaki takibatın ertelenmesine ve cezaların teciline yetkilidir. Bu erteleme ve tecil zaman aşımı işlemine mani olamaz. İdam hükümlerinin vali ve komutan tarafından teciline lüzum görülmediği takdirde infazı emrolunur.

Tunceli ili içinde oturanlar; Elazığ, Malatya, Sıvas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bingöl illerine geçerek Türk Ceza Kanunu'nun bu kanunla tespit edilen suçlarını işledikleri takdirde, işledikleri suç Tunceli ili içinde işlenen suçlarla irtibatlı ise, bunlar ve bunlara yataklık edenler Tunceli makam ve mahkemelerce bu kanundaki usule göre takip olunurlar.

Bu kanun hükümleri makabline şamildir.

Bu kanun neşri tarihinde 1 Ocak 1940 tarihine kadar geçerli olacaktır.

31 Aralık 1935

Not: Bu kanun hükümleri sonradan çıkarılan muhtelif kanunlarla 1946 yılı sonuna kadar uzatıldı.

1937 YILINDA YAPILAN

TUNCELİ TENKİL HAREKÂTINA

DAİR BAKANLAR KURULU KARARI

(GAYET GİZLİDİR)

Karar:

4 Mayıs 1937

Başvekâlet

Kararlar Müdürlüğü

Sayı:

Son günlerde Tunceli'de vukua gelen hadiselere dair raporlar 4.5.1937 tarihinde Atatürk'ün ve Mareşal'ın (Fevzi Çakmak) huzurları ile tetkik ve mütalaa edilerek aşağıdaki sonuca varılmıştır:

1. Toplanan kuvvetlerle Nazımiye, Keçizeken (Aşağı Bor), Sin, Karaoğlan hattına kadar, şedit ve müessir bir taarruz hareketi ile varılacaktır.

2. Bu defa isyan etmiş olan mıntıkadaki halk toplanıp başka bir yere nakil olunacaktır. Ve bu toplanma ameliyesi de köylere baskın edilerek hem silâh toplanacak, hem bu suretle elde edilenler nakledilecektir. Şimdilik (2000) kişinin nakli tertibatı hükümetçe ele alınmıştır.

Mulâhaza:

Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle iktifa ettikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silâh kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek, köyleri kâmilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür.

Not: Malatya'dan ve Ankara'dan gönderilen kuvvetlerin cepheye vasıl olmaları ve cephedeki kuvvetlerin ufak tefek talimleri ve istirahatları ve

bundan başka Diyarbakır'dan gelecek taburun tavzifi, bütün bunlar düşünülerek bir hafta sonra yani 12 Mayısta ileri harekete başlanabileceği anlaşılmaktadır.

Not: Paraya acımaksızın içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lâzımdır.

Aslı gibidir

İmza

Aşiretin	Nüfusu		Yekûn	Aşiretin oturduğu
İsmi	K.	E.	Köyler	Mülâhazat
	22	24	46	Kilise
	1447	**1055**	**2502**	**Yekûn**
Bilice	336	319	655	Bilice
	51	48	99	Tırkan
	387	**367**	**751**	**Yekûn**
Kureyşanlı	43	47	90	Dizvas
	96	95	191	Paş
	12	11	23	İresk
	46	40	86	Taro (Bunlar da Dersimlidir)
	197	**193**	**390**	**Yekun**
Hormek	26	21	17	Temur Taşı kurtu
	109	92	201	Hopus
	126	130	256	Şürüklü ülya
	26	17	43	Ağ binek
	60	52	112	Çermei kârir
	390	320	710	Darabi
	35	28	63	Kamışan
	13	21	31	Hirçik
	191	111	332	Karikani kârir
	70	75	115	Kördan
	91	82	173	Maskâni kârir
	85	78	163	Percan
	192	171	363	Sağyan
	125	117	212	Şırnan
	47	43	90	Yekmal
	1586	**1388**	**2974**	**Yekûn**

Gazili	67	51	118	Karikâni gaz
	58	48	106	Ağ pınar
	99	95	191	Arap deresi
	66	45	111	Alâ göz
	165	132	297	Çelebi
	93	90	183	Cıtakı gaz
	53	17	100	Çanakçı
	106	97	203	Temur taş gaz
	65	46	111	Kara çan
	86	84	170	Hors
	164	143	307	Gejikân
	135	113	248	Keklik
	152	135	287	Köcet
	87	73	160	Şamoni
	197	199	396	Zalhadır
	126	113	239	Pertek
Seter	**1719**	**1511**	**3230**	**Yekûn**
	70	56	126	Çik oğlu
	143	113	256	Karmürünü süflâ
	213	169	382	Yekûn
Karsanlı	14	15	29	Mıko mezreası
	173	159	332	Karsini
	63	56	119	Erzani
Kimsorlu	**250**	**230**	**480**	**Yekûn**
Maskanlı	271	208	479	Holhol
Çekânlı	133	200	333	Maskânı herdif
Kâmhut	139	181	320	Çekân
	84	72	156	Kullutyan
	167	130	297	Kâmhut
İzolli	**251**	**202**	**453**	**Yekûn**
Şavalyan	99	85	184	Hallan
Kır	65	60	125	Elbeği
	190	152	342	Kır
	35	31	66	Botan
	225	**183**	**408**	**Yekûn** (Bunlar da Dersimlidir)

Maksudanlı	14	19	33	Çatak
	103	97	200	Cermei kurt yüzü
	51	46	97	Gerran
	26	29	55	Kazanlı
	43	37	80	Kaşıçlı
	46	44	90	Kümbet
	9	10	19	Navro
	21	22	43	Orta köy
	37	45	82	Şürüklü Süflâ
	30	35	65	Veran şehir
	55	59	114	Çatma
	41	48	89	Kozlu
	15	24	39	Harik
	75	69	144	Uzun Maşat
	1744	**1474**	**3188**	**Yekûn** (Bunlar Şadıllı aşiretine mensuptur)
Kubatlı	74	67	141	Girvan
	95	70	165	Gazılı ülyâ
	53	59	112	Gazıklı süflâ
	32	30	62	Ekrek
	475	450	925	Kobatlı
	177	140	317	Gimek
	153	127	280	Karpuz
	1059	**943**	**2002**	**Yekûn**
Lertik	81	72	153	Anzavik
	30	28	58	Ağdat
	180	170	350	Cönek
	31	19	50	Deştil
	140	100	240	Hozavit
	130	101	231	Hadtariç
	125	110	235	Murun
	30	28	58	Ova
	117	118	235	Şeyhler
	864	**746**	**1610**	**Yekûn**

Cunan	181	170	351	Çiçek
	45	40	85	Baluca
	25	23	48	Fişikör
	41	50	91	Tap
	17	16	33	Tırşo
	27	25	52	Uzun Pazar
	37	35	72	Yoncalık
	373	359	732	Yekûn
Okciyan	62	54	116	Haçator
	417	367	784	Okciyan
	479	**421**	**900**	**Yekûn**
Karabaş	30	28	58	Alakilise
	97	89	186	Aznafer
	38	22	60	Çorsan
	17	19	36	İkiz
	45	47	92	Feruz
	22	26	48	Karakoç
	18	12	30	Kalâ
	36	21	57	Kantar
	22	27	49	Haraba
	23	18	41	Kereşan
	8	9	17	Mergan
	13	11	24	Mindelu
	25	21	46	Navro
	49	43	92	Pulur
	48	40	88	Sımbaç
	25	24	49	Sığanik
	67	53	120	Turnik
	18	11	29	Zabık
	110	89	199	Azakpert
	50	45	95	Ağtaş
	581	**655**	**1416**	**Yekûn**
Sevkâr	150	140	290	Sevkâr

Çarıklı	106	75	181	Arik
	88	84	172	Arnes
	51	49	100	Amariç (Bunlar Dersim Aşiretidir)
	15	11	26	Dinik
	46	46	92	Gelin Pertek
	47	40	87	Hakiston
	12	16	28	Köşmür
	66	41	107	Melikân
	581	**502**	**108**	**Yekûn**
Giransör	25	25	3	Cibir köy
	112	100	50	Cermei endiris
	360	289	212	Haror
	63	47	649	Hoğus
	106	95	110	Hoğus kömleri
	129	66	201	Hösnek
	59	40	195	Engizük
	58	54	99	Ölmez
	203	199	112	Zeynalu
	35	38	402	Hasköy
	50	27	73	Hübik
	130	28	77	Musrun
	95	23	158	Sivgilik
	16	21	118	Hollan
	13	10	37	Mezercik
	29	27	23	Siviği ülya
	29	30	56	Siviği süflâ
	67	70	59	Sağnus
	30	27	137	Kirmaçek
	11	16	57	Çatak
	686	**716**	**27**	**Yekûn**
Çerkez	42	64	106	Kara polat
	42	46	88	Hımsor
	84	**110**	**191**	**Yekûn**

İcmâl (Toplam)

Türk			**Çerkez**			**Kürt**		
K.	**E.**	**Yekûn**	**K.**	**E.**	**Yekûn**	**K.**	**E.**	**Yekûn**
1750	1153	2903	84	110	194	1750	1750	1750

Not: Aşiretlerle ilgili tablolar Erzincan Valisi Ali Kemali'nin kitabından alınmıştır.

Erzincan

Aşiretin İsmi	Nüfusu K.	Yekûn E.	Aşiretin oturduğu Köyler	Mülâhazat
Kormeşli	13	15	28	Gani ağa palan
	67	59	126	Kıtamana köyü
	34	33	67	Hacı Ali Bey pal.
	89	80	169	Ağgi
	178	169	347	Mıhar
	175	165	340	Kırmana
	42	38	80	Hürrem Paşa
	598	559	1157	pal.
Arili	**52**	**45**	**97**	**Yekûn** (Türk de var)
Şadıllı	60	60	120	Mitini
	50	46	96	Mitini (Türk de var)
	11	8	19	Sevkârı ve sağir
	121	114	235	Tohlistan
Gülâbi Uş.	**180**	**176**	**3656**	**Yekûn**
	54	48	102	Caferli
	67	61	128	Gözeler
	150	112	292	Kürt kendi
	68	63	131	Zazalar
	90	80	170	Germili (Türk var)
	609	570	1179	Ahmediye
Abbas Uş.	**53**	**50**	**103**	**Yekûn**
	20	18	38	Dacirek
	50	45	95	Güllüce (Muhacir var)
	28	25	53	Cengice

	26	22	48	Karataş (Türk de var)
	98	93	191	Kalâcık
	66	60	126	Girvelik (Türk de var)
	9	9	18	Erdeme
	350	322	672	Sırnas
	65	**58**	**123**	**Yekûn**
Aşuranlı	16	14	30	Ergân, Gelensi
	37	30	67	Ekrek, Huma
	121	112	233	Mağaçur
	239	**214**	**453**	**Yekûn**
Demenli	63	58	121	Ergân, Gelensi (Muhacir var)
	41	35	76	Rum Erkek
	41	37	78	Şahna Brastik (Türk de var)
	7	7	14	Sırnas
	15	14	29	Kolu komu
Çarıklı	16	15	31	Komka
	183	**166**	**349**	**Yekûn** (Tük de var)
	16	15	31	Ekrek Huma
Kemanlı	15	15	30	Molla Köyü (Türk de var)
Keçel Uş.	64	59	123	Ergân Gelensi
	17	13	30	Ekrek Huma
	73	61	134	Surbahan
	26	24	50	Karatuş (Muhacir var)
	47	45	92	Kalecik
	227	**202**	**429**	**Yekûn** (Türk de var)
	49	46	95	Cancige
Lolanlı	10	8	18	Sırnas (Türk de var)
	42	38	80	Mığısı

	31	27	58	Horevenk
	60	60	120	Kureyşli Sarı Kaya
	17	13	30	Sürperen (Türk de var)
	71	66	137	Kiştim
	39	38	77	Abge
	16	13	29	Kolu Komu
	75	55	130	Sarı Kaya
	43	38	81	Bulmuş Boyacı Komu
	144	136	280	Mantara
	122	111	233	Başköy
	50	46	96	Sevkârı kebir ve sagir
	11	8	19	Tohlistan
	14	11	25	Karamelik
	66	53	119	Ekrek Göller
	24	22	46	Harşen
	16	14	30	Komka
	32	25	57	Çil Horoz
	20	18	38	Koç Maşat (Türk de var)
	38	32	70	Karataş
Zilânlı	**990**	**878**	**1868**	**Yekûn**
	51	43	94	Mahmutlu
	70	68	138	Hancı Çiftliği (Türk de var.)
	59	51	110	Pızvan
Bal Uş.	180	162	342	Yekûn (Türk de var.)
	50	46	96	Cencige
	24	23	47	Kalâcık (Türk de var.)
Sisanlı	**74**	**69**	**143**	**Yekûn**
	19	16	35	Zatkiğ

	16	14	30	Sürbalan (Türk de var.)
	35	**30**	**65**	**Yekûn**
Rutalı	52	37	89	Mığısı
	68	60	128	Gelengeçi üfla
	31	24	55	Gelengeçi Süfla
	151	**121**	**272**	**Yekûn**
Hemüklü				
Pütikânlı	25	25	50	Göller
	27	24	51	Göller
	14	11	25	Karamelik
Bamasurlu	41	35	76	Yekûn
	26	25	51	Göller
	42	37	79	Abge
	35	30	65	Zurun
	103	**92**	**195**	**Yekûn**
Alanlı	63	59	122	Kureyşanlı Sarı kaya
	66	53	119	Ekrek Göller
	129	**112**	**241**	**Yekûn**
Kureyşanlı	27	24	51	Göller
	60	59	119	Kureyşli Sarı K.
	42	37	79	Abge
	16	13	29	Kolu Komu
	31	29	60	Zorun
	123	112	235	Başköy
	154	136	290	Semek
	18	15	33	Kâhmut
	66	53	19	Ekrek Göller
	83	72	155	Çamur dere

	65	60	125	Hayrani
	24	23	47	Harşen
	77	61	138	Yaylâlar
	47	48	95	Peyler
	32	25	57	Çil Horoz
	20	19	39	Koç Maşat
	38	32	70	Karataş
	923	**818**	**1741**	**Yekûn**
Balabanlı	141	133	274	Kiştim
	160	152	312	Hınzori
	227	200	427	Karacalar
	72	68	140	Bulanık
	144	132	276	Selepür
	80	56	136	Sarı Kaya
	122	117	239	Sansa
Derviş Cemali	42	37	79	Gelmizi Komu
	988	**895**	**1883**	**Yekûn**
	42	36	78	Abge
	77	78	153	Hınzori
	33	31	64	Zurun
	42	37	79	Bulmuş Boyacı
	52	47	99	Bağlar

Erzincan'a Mücavir Kazalarındaki Aşiretler

Dersim (Hozat) Aşiretleri

Aşiretlerin ismi	**Hane Adeti**	**Nüfus**	**MÜLAHAZAT**
Karaballı	450	2392	Fidanlı: Karaballı namında iki kabilesi var
Ferhat Uş.	280	1533	Kabileleri: Kahraman, Ali, Diyap ağalar
A. Abbas U.	140	893	
Bahtiyar	317	1300	Rotanlı dahi derler
Kırgan	177	800	Şat oğulları, Tahrip Uşağı, Miroslar
Yukarı Abb.	360	1475	
Lâçin	78	280	
Pilvank			
Koç	350	1725	Kabileleri: Halifanlı, Keşkesuranlı
	107	318	

Mazkirt Kazasında Aşiretler

Aşiretlerin ismi	Hane	Nüfus	MÜLAHAZAT
Hiranlı	458	2080	Kabileleri: Ketan, Bamir, Bat
Alan	350	2750	Kabi: Keriman, Kolman, Gülan, Zülfan
Demenan	150	1430	Kabi: Mistikân, Kırtan, Balikân, Muran
Yusufan	304	1330	
Sur	120	500	Kabi: Gevran, Şeyh, bazen, Milli
Şeyhan	150	600	Kabi: Hasan, Fındık, Gülâbii
Kodan			
Kureyşen	419	3500	Şadili "Azbet"lerindendir.
İzoli	600	2500	Kabileleri: Küdan, Hamam, Derviş gevir,
Şadili	598	3500	
Şeyh Mehmedan	150	600	Kab.: Kayiş
Cilvaank	35	1000	Kabi.: Türan, Kişan
Seyitler	250	501	
Türkler	120	1500	Kabi.: Piran, Halifan, Başkörvar
			Kabi.:Şöbek Kapik, Kolek

Nazımiye Kazasındaki Aşiretler

Aşiretlerin ismi	Hane	Nüfus	MÜLAHAZAT
Kureyşan	203	1283	Harbi umumide isyan ve merkezi kazayı ve
Haydaran	105	820	mirî binaları tahrip etmişlerdir.
Arılı	315	1462	Harbi umumîyede isyan ve merkezi kazayı
Karsanlı	161	1134	tahrip etmiştir.
Hormekli	47	295	
Ş. Mehmedanlı	75	435	
Lolanlı			
Alan	31	173	
Maskân	26	138	
Kimsor	32	160	
	35	246	

Plümer Kazası

Aşiretin	Nüfusu	Yekûn	Aşiretin oturduğu	
İsmi	K.	E.	Köyler	Mülâhazat
	93	41	52	Mukuf
	93	37	56	Çors
	127	62	65	Kozluca
	146	73	73	Elmalı
	137	49	88	Külli
	36	18	18	Yeni köy
	45	19	2	Üç dam

Erzincan

Aşiretin	Nüfusu	Yekûn	Aşiretin oturduğu	
İsmi	K.	E.	Köyler	Mülâhazat
	51	46	97	Şevkârıkebir ve sağir
	11	9	20	Tohlistan
	308	**282**	**590**	**Yekûn**
Menikli	281	260	541	Sülümür
	40	38	78	Bulmuş Boyacı Komu
	52	51	103	Bağlar
	373	**349**	**722**	**Yekûn**
Hormekli	193	180	373	Dalav büyük köy
	148	133	281	Şavşek
	341	**313**	**654**	**Yekûn**
Şeyh				
Mehmedanlı	69	60	129	Gelengeçi ülya
	32	24	56	Gelengeçi süflâ
	101	84	185	Yekûn
Karikânlı	38	37	75	Veringâh
	19	13	32	Bardakçı
	22	10	32	Karşular
	1203	**1069**	**2272**	**Yekûn**
Lolanlı	150	128	278	Harsı
	201	217	418	Çirik
	83	64	147	Dağbek
	30	33	63	Gönenli
	135	103	238	Tahruz Kumları Külleren mezrası
	76	72	148	Murdafan
	48	45	93	Açrer
	41	29	70	Nohutlu
	764	**691**	**1455**	**Yekûn**
Süleymanlı	75	73	148	Süleyman Uşağı
Bamasurlu	88	81	169	Gersinot
	205	206	411	Tahsini
	293	28	580	Yekûn
Kemanlı	142	151	293	Markâzan
	152	131	283	Rabat
	294	**282**	**576**	**Yekûn**
Şavalıyan	148	134	282	Barav yoncalık
	107	106	213	Kayırlar
	84	98	182	Kaymazan
	339	**338**	**677**	**Yekûn**

Keçel Uş.	251	233	484	Danzig
	119	119	238	Pançıras
	370	352	722	Yekûn
Abbas Uş.	45	27	72	Abbas Uşağı zimaki
	65	47	112	Girk
	110	**74**	**184**	**Yekûn**
Bal Uş.	154	188	342	Aşkirlik
Şeyh				
Mehmedanı	117	154	271	Pışı
Kureyşanlı	133	90	223	Tahsini komları
	32	21	53	Tahsini komları
	165	**111**	**276**	**Yekûn**
Pütikânlı		159	155	314 Elmalı
	61	50	111	Angiğ
	49	40	89	Dinar Bey
	72	70	142	Karaca
	36	25	61	Mozı ülya
	18	18	36	Mozı süfla
	188	167	355	Muş ağa
	583	**525**	**1108**	**Yekûn**
Canbekli	18	23	41	Başköy
	30	25	55	Ciboköy
	62	52	114	Geylan
	34	31	65	Kolanlı
	28	17	45	Kızıl çubuk
	88	86	174	Hunzan
	35	37	72	Karı köm
	28	22	50	Molla Ömer
	28	26	54	Sanucak
	63	51	114	Şarûk
	62	56	118	Şilikân
	93	69	162	Zırzanos
	178	143	321	Dimlek (Bu aşiretler
	51	44	95	Dizmori Şadıllı
	167	109	276	KAralıyan aşiretinden ayrılmışlardır

965	**791**	**1756**	**Yekûn**
53	55	108	Camî Zeyni
62	49	111	Hergep
25	37	62	Zimtek
249	200	449	Avirtinik
130	129	259	Berüç
65	58	123	Can
155	113	268	Kucak
87	74	161	Kâkvin
69	69	138	Muğbet
84	75	159	Narput
132	98	230	Sarpuça
278	240	518	İnak
175	160	335	Kârmurun ülya
75	48	123	Horhor

Refayiye Kazası

Aşiretin	**Nüfusu**	**Yekûn**	**Aşiretin oturduğu**	
İsmi	**K.**	**E.**	**Köyler**	**Mülâhazat**
Hormeklî	62	59	—	KırıkTaş
	85	85	121	Küreklik
	20	21	170	Alaca Han
	167	**165**	**41**	**Yekûn**
Koçgiri	80	85	332	Bekûlar
	81	84	165	Şahverdi
	14	12	165	Cibu mezreası
	19	20	26	Koçi
	100	101	39	Gemecik
	294	302	201	Yekûn

Şadıllı	48	56	5961	Hamperi
	50	44	04	Kaçak
	24	19	94	Gölcük
	13	10	43	İmecik
	34	33	23	Hıştolar
	41	40	67	Diş Taş
	26	38	81	Cibular
	31	30	64	Hıdinun yeri
	6	11	61	Kara Yakuplar
	11	14	17	Kamolar
	30	29	25	Amadun
	25	24	59	Düz Tarla
	18	18	49	Odunlu
	15	12	36	Molla Ahmetler
	29	27	27	Bahasor

81	72	56	Pusans
29	24	153	Derebaşı
18	18	53	Kerdağı
32	30	36	Horapol
60	49	62	Çatak
12	16	169	Kömi
24	26	28	Allolar
1	3	4	Mekkler
4	8	12	Çakolar
85	89	174	Kara yaprak
15	10	25	Gazi pınarı ülya
38	46	84	Gazi pınarı süfla
11	13	81	Eşek çekmez
9	10	19	Kaşık Cemo
28	29	57	Çalto

24	18	42	Leventler
21	17	38	Dostolar
51	49	100	Tepe
14	15	29	Kım oğlu
17	20	37	Emir dere
48	36	84	Kamber Ağa
7	7	14	Cafo oğlu
15	22	37	Kör Abdolar
36	41	77	Gölüksür ülya
12	6	18	Güney geç gencular
24	19	43	Sögütlü
9	17	26	Taşlı maa kel Sül.
6	9	15	Resul oğlu
25	36	61	Mermi yurdu
10	7	17	Koçu köyü
20	18	38	Çatak kilise
58	46	104	Göl
12	8	20	Deli gencolar
104	87	191	Kızıl eniş
13	13	26	Meliler
43	43	86	Mülk
16	14	30	Pir oğlu
45	40	85	Çukur çimen
143	115	258	Lorut
58	53	111	Riçkân
4	5	9	Kar yatağı
20	16	36	Kör İsmail yeri
7	7	14	Mollanın yeri
69	80	149	Kâlür
23	24	47	Armutlu
11	10	21	Mendeme başı
1813	**1746**	**3559**	**Yekûn**

Kemah

Aşiretin İsmi	**Nüfusu K.**	**Yekûn E.**	**Aşiretin oturduğu Köyler**	**Mülâhazat**
Gülâbi	664	32	68	Apuşka
Uş.	187	97	187	Bırastik
	116	54	111	Dere soran
	94	32	70	Dere Tınığı
	128	79	168	İranos
		36	74	İzinsor
	278	109	222	Kamarik
	99	40	110	Komik
	219	3	11	Köseler
	394	84	172	Maksut Uşağı
	22	27	62	Tığınkâr
	16	98	209	Tunığı
	1028	**691**	**1464**	**Yekûn**
	150	67	130	Meyvalı
Çirikli	30	29	76	Nazar oğlu
	50	29	64	Sızmıt
	110	**125**	**270**	**Yekûn**
	75	29	51	Karnı
	75	35	75	Tavginir
Arslan	56	49	90	Tortan
Uş.	20	76	130	Hoğut
	566	**189**	**346**	**Yekûn**
	116	59	111	Ağtaş
	60	46	87	Alpuşu
	37	63	137	Çalıklar

Şadılı	32	172	317	Hoperak
	129	9	21	Kamarik
	75	78	166	Kedek
	30	35	78	Merekler
	65	19	40	Selâmet
	35	87	184	Çalolar
	205	47	105	Camolar
	664	**612**	**1276**	**Yekûn**
	187	188	375	Mezre
Tahsurlu	116	118	231	Ardos
	94	74	168	Sürek
	128	100	228	Perçenç
	278	210	488	Herdif
Bazkâr Uş.	99	54	153	Hoğus
	219	178	397	Babo
	394	275	669	Terkiloh
	22	29	51	Sinigi
	16	19	35	Sırpığı
	1028	**765**	**1793**	**Yekûn**

Kuruçay Kazası

Aşiretin	Nüfusu	Yekûn	Aşiretin oturduğu	
İsmi	K.	E.	Köyler	Mülâhazat
Koçgiri	150	155	305	Eski Koçgiri
	30	35	65	Diyarlar
	50	36	86	Kabullar
	110	115	225	Gerge
	75	60	235	Maden dere
	75	75	150	Çıra gediği
	56	50	106	Kalkanlı
	20	16	36	İvik
	556	542	1108	Yekûn
Resuller	116	125	241	Resuller

Hormekli	60	50	110	Halitler
	37	35	72	Gâvur yurdu
	32	30	62	Eski Konak
	129	**115**	**244**	**Yekûn**
Şadıllı	75	70	145	Bazgi
	30	30	60	Mekteme
	65	60	125	Mezraa han
	35	35	70	Çiçek Ali
	2054	**195**	**4007**	**Yekûn**
Kuzuçanlı	40	32	2	Şorak
Barazı	220	210	430	Kâmho

Plümer Kazası

Aşiretin	**Nüfusu**	**Yekûn**	**Aşiretin oturduğu**	
İsmi	**K.**	**E.**	**Köyler**	**Mülâhazat**
Kemanlı ve Arili	207	141	348	Merkez kasabası
Çarıklı	63	100	163	Pergini
	64	75	139	Bozağa Kara derbendi
	79	75	154	Kara göl
	17	17	34	Şam paşa
	49	60	109	Kara derbendi
	73	77	150	Fem
	152	114	266	Kırdım
	88	82	170	Kızılmescit
	113	105	218	Deşt
	104	116	220	Ağa şenliği
	123	105	228	Altın Hüseyin
	925	**926**	**1851**	**Yekûn**
Ari	151	118	269	Pardi
	86	74	160	Meçi
	107	88	195	Mezraa
	92	54	146	Pın
	71	47	118	Sal öredek
	645	**491**	**1136**	**Yekûn**
Sisanlı	148	143	291	Birastik
	145	158	303	Pintige
	293	**301**	**594**	**Yekûn**
Balabanlı	124	119	243	Şeteri
	19	25	44	Senek
	135	128	263	Baş kalecik
	131	131	262	Göbürge
	170	169	339	Dereköy
	205	175	380	Yar başı

KAYNAKÇA

Abdurrahman Arslan: Samsun’dan Lozan’a Mustafa Kemal ve Kürtler, Doz Yayın, İst. 1991.

Ahmet Kahraman: Kürt İsyanları: Tenkil ve Tedip, Evrensel Basım Yayın, İst. 2003.

Ayvarov: Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler (1801-1900), Sipan Yayıncılık, Ankara 1995.

Barbaros Baykara: Nefret Köprüsü, Akyar Yayınları, İst. 1974.

Barbaros Baykara: Dersim 1937, Akyar Yayınları, İst. 1974.

Barbaros Baykara: Dersim 1938, Akyar Yayınları, İst. 1975.

Bazil Nikitin: Kürtler, Deng Yayınları, İst. 1991.

Burhan Kocadağ: Doğuda Aşiretler, Kürtler, Aleviler, Can Yayınları,

İst. 1997.

Cemal Şener: Topal Osman Olayı I-II, Cumhuriyet gazetesi yayını,

İst. 2001.

Doğu Perinçek: Kurtuluş Savaşında Kürt Politikası, Kaynak Yayınları,

İst. 1999.

Ebubekir Pamukçu: Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri, Yön Yayıncılık, İst. 1992.

Faik Bulut: Kürt Dilinin Tarihçesi, Berfin Yayınları, İst. 2002.

Felat Dılgeş: Kula Dersimi, Koral Yayınları, İst. 1992.

Haşim Ahmedzade: Ulus ve Roman: Fars ve Kürt Anlatısal Söylemi Üzerine Bir Çalışma, Peri Yayınları, İst. 2004.

Hayri Başbuğ: Zaza ve Kurmanclar, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1984.

Hüseyin Akar: Dersim-Civarik: İki Uçlu Yaşam, Peri Yayınları, İst. 1998.

İsmail Beşikçi: Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi,

Belge Yayınları, İst. 1990.

Kazım Karabekir: Kürt Meselesi, Emre Yayınları, İst. 1994.

Mehmet Bayrak: Kürdoloji Belgeleri, Özge Yayınları, Ankara 1994.

M. Özdağ, O. Türkdoğan, M. Eröz, M. Kaplan: Doğu ve Güneydoğu Üzerine Araştırmalar, Boğaziçi Yayınları, İst. 1992.

M. Kalman: Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri, Nujen Yayıncılık, İst. 1995.

M. Nuri Dersimi: Kürdistan Tarihinde Dersim, Zel Yayıncılık, İst. 1994.

M. Şerif Fırat: Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983.

Munzur Çem: Tanıkların Diliyle Dersim 38, Peri Yayınları, İst. 1999.

Naci Kutlay: 21. Yüzyıla Girerken Kürtler, Peri Yayınları, İst. 2002.

Necip Fazıl Kısakürek: Son Devrin Din Mazlumları, Büyükdoğu Yayınları, İst. 1995.

Osman Aytar: Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna, Medya Güneşi Yayınları, İst. 1992.

Paul J. White: The Kurdish National Movement in Turkey, Zed Books, London 2000.

Robert Olson: Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı, Özge Yayınları, Ankara 1992.

Sait Çiya: Dersim Yazıları, Tij Yayınları, İst. 1998.

Şeref Han: Şerefname (Kürt Tarihi), Hasat Yayınları, İst. 1990.

Şükrü Laçin: Dersim İsyanından Diyarbakır’a, Sun Yayıncılık, İst. 1992.

Vecihi Timuroğlu: Dersim Tarihi, Yurt Kitap Yayın, Ankara 1991.

Dersim: Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, Kaynak Yayınları,

İst. 1998.

Koçgiri Halk Hareketi, Komal Yayınları, Ankara.

DERSİM FOTOĞRAFLARI

1937-1940

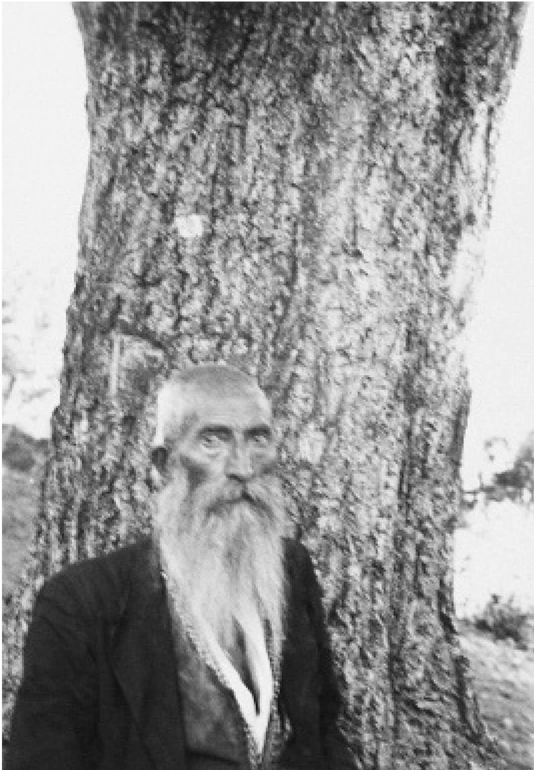

[1] Birinci ve ikinci basım (Ekim 1991-Ocak 1992) Yön Yayınları; üçüncü, dördüncü ve beşinci basım Evrensel Basım Yayın.

[2] Erzincan Valisi Ali Kemali'nin 1931'de yazdığı Erzincan adlı kitabından alınmıştır.

[3] Balaban aşireti, vaktiyle Dimotoka'dan Bursa'ya, oradan Konya'ya, Konya'dan Malatya ve nihayet Nazımiye'ye, şimdi sakin bulundukları Balaban deresine gelmiş, aslen Türk veya Türkmen olduklarını rivayet etmektedirler.

[4] Çarik: Alnı beyaz öküz demektir.

[5] Evin inşası esnasında gûya ak sakallı bir adam gelmiş, bir tarafa kalın bir direk dikmiş ve sonra kaybolmuş. Bu adam gûya “Hızır”mış. Direğe “Kali sipi” namı verilmektedir. Kürtçe “Kali” sakal, “sipi” beyaz manasındadır. 166’da yapılan harekâtı askeriye esnasında konak yanmış ve ahali kamilen kaçmış ise de, avdetlerinde direğin yanmamış olduğunu görmüşlermiş. Bundan itikatları (inançları) bir kat daha kuvvetlenmiş. Arif Bey’in Binbir Hâdis Tercümesi’nde de buna dair izahat vardır.

[6] Bu gibi şeylere inanmak abestir ve yazıktır.

[7] Bu istatistik müeddit (birçok) eserlerdeki mümasilleriyle (benzerleriyle) tatbik ve tashih edilmiştir.

[8] Erzincan müftüsü Sadık efendiden işittim ki: Kızılbaşların "Dahil" namında manzum ve mensur bir kitapları vardır. İlk mısraı: "Ey gizlenen hakaiki eşyada ya Ali"dir. Bu mısra Hazreti Ali'ye ülûhiyet (ilahlık) atfolunduğu fikrini çok güzel ifade eder.

[9] Seyidin mum söndürmesi, kadın ve erkeklerin yekdiğerine karışması… gibi gayri ahlâkî ef’al (ahlaksız davranışlar) hakikate uygun değildir. Kaymakamlığımdan beri Kürtler ve Kızılbaşlarla meskûn çok yerlerde tetkikat yaptım. Bu isnadı müeyyit bir emareye derdest olamadım (bu yakıştırmayı destekleyici bir bulguya sahip olamadım); olana da tesadüf edemedim.

[10] Bu ziyaretgâh içinde evvelce kabir yokmuş. Erzincan evkaf memuru esbakı (eski vakıf görevlisi) Sait Efendi (Esesi) nahiyesi müdürü iken orayı kazdırmış, bir kabir zuhur etmiş. Halk, hemen harekete gelip bir türbe yapmış. Artık ziyaretgâh o günden itibaren daha ziyade ehemmiyet kesbetmiş.

[11] Ağu İçenler hakkında bir hurafe menkuldür (aktarılır), şudur: Sultan Mecit devrinde (Şeyh Mahmud) isminde bir dede kendini keşif ve keramet sahibi olarak tanıtmış, etrafına birçok mürit toplanmış nüfuz sahibi olmuş. Kendini çekemiyenler, yahut bu vaziyetini mühlik (helak edici) görenler şikayet etmişler. Sultan Mecit de Şeyh Mahmud'u bazı müritleriyle birlikte İstanbul'a celbedip zehirlemek istemiş. Biri ağılı, biri temiz iki kâse şerbet hazırlayarak Şeyh Mahmud'a vermiş. O da her ikisini içmiş ve padişahın intizarı hilâfına (beklediğinin tersine) olarak zehirlenip ölmemiştir. Mecit hayrette kalarak, her sene hazineden Şeyh Mahmud'a iki yüz altın verilmesine dair bir ferman isdar etmiş (çıkartmış). Bu ferman, saltanat devrinin sonuna kadar infaz edilmiş (uygulanmış), durmuş…

[12] Van Tarihi muharriri bu aşirete (Şah dıllı) diyor ve aslen Türk olduklarını ilâve ediyor. (İttihatçı) Baha Sait Bey de bu ismin aslı (Şadeli) olduğu ve Türkçede beyzadelerden yapılan valilere (Şad) denildiğini söylüyor.

[13] Şeyh Hasanlıların bir şeceresi varmış. (Letrik) de (Bodik) köyünde Paşo oğlu Koca sürü adlı bir seyyidin elinde imiş. Bütün Şeyh Hasanlılar bu adama sureti mahsusada hürmet ederler.

[14] Karavaş da olabilir. Karavaş, Türkçede, (Cariye) ve (uşak) manasınadır.

[15] Aslı (Umay) dır. Huma (anka) kelimesinin de aslıdır; ümit, saadet, talih kuşu manasınadır. Türk menkibesine (légende) göre “umay”ın iki yavrusu vardır, bulutlar arasında doğar. Birinin adı Tuğrul, birinin de Barak’tır. Buna (Itbarak) de derler. Barak köpek olur, yere iner, Türk hakanının hafızı harisidir. Step Türkçesinde ve Moğol dilinde “Umay” hediye ve armağan manasına gelir, hassatan (urga)- mezhep ve mabedinin bütün Şaman tevabii arasında ruhanî reislere verilen nezir makamındaki hediyelere, “amayka” denir. (Baha Sait).

[16] 1930 senesinde Abbasan aşireti reisi Seyit Rıza ile Keçel Uşağı reisi Munzur Ağa arasında Ovacıkta şedit bir çarpışma vukua gelmiş, tarafeynden (iki taraftan) hayli adam ölmüştür.

[17] Kirvalık, katile mensup bir çocuğun maktul tarafına mensup herhangi bir ferdin kucağında sünnet edilmesiyle husule gelir bir münasebettir ki pek muhteremdir.

[18] Rivayet üzerine yazdığım şu halin hangi aşiretlerde cari olduğunu tahkik edemedim.

[19] Beypazarı isyanını, Ankara bidayet (başlangıç) mahkemesi müddeiumumisi (savcısı) Halil Bey’le beraber tahkike, ben memur edilmiştim.

[20] Bu isyanı tahkika memur edilen heyete, mülkiye müfettişi sıfatiyle, ben de iştirak etmiştim.

[21] TC. Dahiliye Vekaleti, Jandarma Umum Kumandanlığı'nın 1930'larda ve kayıt altında, kişiye özel olarak 100 adet bastırdığı broşürün 191-246 arasındaki sayfalarından alınmıştır.

[22] 1918 yılında Van, Bitlis, Muş ve Elazığ illerini kapsayan 2. Kolordu ve daha sonra 1. Kafkasya Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'in bu raporu Osmanlıca diliyle yazılmıştır. Karabekir Paşa'nın Kürtlere yönelik yer yer bağnaz ve Türkçü tavrı bu raporunda hemen göze çarpıyor. Sadeleştirerek sunuyoruz -F.B.

[23] Demenanlı olması gerekir -F.B.

[24] Aslından alınıp sadeleştirildi -F.B.

[25] Yaşı 80’i aşan F. Doğan’ın özgün anlatımına dayandırıldı. Eylül 1991

[26] Umur Hozatlı'nın Seyit Rıza'nın idam edilişinin 67. yıldönümü münasebetiyle 19 Kasım 2004 tarihli Ülkede Gündem gazetesinde yayımlanan yazı dizisi. U. Hozatlı, dizinin bu bölümünü, araştırmacı Cemal Taş'ın, Cemile Polat ile söyleşisinden alıntılamıştır.

[27] Cemal Taş'ın Demenan aşireti mensubu Kamer Ağa ile röportajından.

[28] Hüseyin Ayrılmaz'ın, Dersim Direnişi'nden sağ kurtulan Demenanlı bir savaşçıyla yaptığı söyleşiden aktaran Umur Hozatlı, 19 Kasım 2004 tarihli Ülkede Gündem gazetesi.

[29] Ülkede Gündem gazetesinin 28 Şubat 2005 tarihli nüshasında Cengiz Kapmaz imzasıyla yayınlanan haberden alınmıştır.

[30] Orijinal metindeki imla hatalarına dokunulmamıştır.